MONTAIGNE

DENEMELER

BÜTÜN DENEMELER 4

Say

Michel de Montaigne

Denemeler

(IV. Kitap)

Fransızcadan Çeviren:

Engin Sunar

say

Denemeler
Michel de Montaigne
Özgün adı: Essais (III. Kitap)

Fransızcadan Çeviren: Engin Sunar
Düzelti: Selahattin Bağdatlı
Sayfa Düzeni: Tülay Malkoç

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com
e-posta: say@sayyayincilik.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
e-posta: dagitim@saykitap.com
online satış: www.saykitap.com

Yayın Hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Michel de Montaigne
(d. 28 Şubat 1533- ö. 13 Eylül 1592)

Fransız yazar ve düşünür. Bordeaux'da doğdu. Genç Montaigne, İtalya Rönesansının yeni pedagoji metotlarına dayanan sıkı bir eğitim gördü. Altı yaşındayken, Bordeaux'da Guerente, Buchenan, Muret gibi çok ünlü öğretmenlerin bulunduğu Guyenne Koleji'ne girdi. Hukuk öğrenimini Tolouse'de yaptı (1546), ardından Périgueux Vergi Mahkemesi üyeliğine (1554), bu mahkemenin kaldırılmasından sonra da Bordeaux Parlementosu üyeliğine getirildi (1557). Ona, dostluğun değerini gösteren siyasi ve ahlaki fikirlerini aşılayan "can yoldaşı" Etienne de La Boètie ile orada tanıştı.

1565'te Française de la Chassaigne ile evlendi. Babası, unvanını ve toprağını ona bırakarak ölünce (1568) görevini Florimond de Raemond'a devretti. 1569'da Raymond de Sebond'un, Hıristiyanlık inancını akla dayandıran *Theologia Naturalis* adlı eserinin tercümesini, 1571'de La Boètie'nin eserlerini *La Mènagerie de Xènophon* (Ksenophones'in Çiftliği) yayımladı. Aynı yıl Paris'e bir yolculuk yaptı, Saint-Michel tarikatı şövalyelik zincirini taktı ve malikânesine çekildi. Kendisini inceleme ve düşünmeye verdi; 1572'de *Denemeler*'ini (Essais) yazmaya başladı. 1574'te çalışmalarına bir süre ara verdi. Dördüncü Din savaşında, Montpensier Dükünün çağrısı üzerine, parlemento ile görüşmek yapmak için Bordeaux'ya gitti. Dönüşte yeniden çalışmaya koyuldu. *Denemeler*'in ilk baskısı 1580'de yapıldı. 1581 yılını İtalya'da geçirdi. Roma'da burjuvalık beratını aldı. Özel notlarıyla, gözlemlerini, *Journal de Voyage*'ında (Yolculuk Günlüğü) bir araya getirdi. Lucca'da Bordeaux Belediye Başkanlığı'na seçildiğini öğrendi; üst üste iki dönem bu görevi yerine getirdi.

1584'te Henri de Navarre'ı kabul etti, ama aynı zamanda, Henri III'e bağlılığıyla tanınan Guyenne Valisi Matignon Dükü'yle de yakınlık kurdu. Bu destek sayesinde, Birlik'in entrikalarını bozdu (1585). Aynı yıl, Montaigne'in Bordeaux'da olmadığı bir sırada, veba ortalığı kırıp geçirdi. Görev süresi dolmak üzere olan Montaigne, bir daha oraya dönme gereğini duymadı. *Denemeler*'in ikinci baskısını hazırladı; eser birçok ek ve bir üçüncü ciltle birlikte yeniden yayımlandı (1588) ve P. Charron ve Matmazel de Gournay ile yakınlık kurmasını sağladı. Aynı yıl, Paris'e kısa bir yolculuk yaptı. Son yıllarını *Denemeler* üzerine çalışmaya devam ederek geçirdi; eser 1595'te P. de Brach ve Matmazel de Gournay tarafından yayımlandı.

Birinci Bölüm

Yararlı ve Dürüst Olmak Üzerine

Hiç kimse aptalca şeyler söylemekten bağışık değildir. Vahim olan bunları ciddi bir şekilde söylemektir.

Næ iste magno conatu magnas nugas dixerit.

"Kuşkusuz bu adam bana büyük saçmalıklar söylemek için kendini fazla zahmete sokacak." (Terentius, *Heautontimorumenos, III, V, 8)*

Bu eleştiri beni ilgilendirmiyor. Benimkiler önemsiz oldukları için, ağzımdan isteksizce kaçıyor. Yolları açık olsun. Büyük kaybım olmaksızın onları terk edebilirdim; ağırlıklarından ne daha pahalıya satın alırım, ne de satarım. Bunu önüme ilk gelene konuştuğum gibi kâğıda konuşuyorum. Doğrusu da budur; kanıtı gözlerinizin önünde.

Tiberius'un da çıkarlarına aykırı olduğu halde reddettiğine göre, kalleşlik iyice tiksinti verici olmalıdır? Ona Almanya'dan istediği takdirde zehirleyerek Ariminius'dan kurtarabilecekleri haberi geldi: Bu kişi, Romalılar'ın en güçlü düşmanıydı ve Varus'un komutası altında oldukları zaman onlara çok alçakça muamelede bulunmuştu; bu diyarlarda Roma yayılmasının tek engeli oydu. Tiberius, Roma halkının hile ile ve gizlenerek değil, silah elde açıkça düşmanlarından öç alma alışkanlığında olduğu yanıtını verdi. Dürüstlük için yararı bıraktı. Bir sahteciydi diyeceksiniz bana. Buna inanırım. Onun mesleğinden kişiler için şaşırtıcı değildir bu. Ama erdem sözcüğü ondan nefret eden kişinin de ağzından düşmüyor; çünkü gerçek bunu ondan zorla söküp alır ve erdemi içine almayı istemese de bir süs gibi kuşanır.

Kamusal ve özel yapılanmamız (yapımız) kusurlarla doludur; Ama doğada yararsız hiçbir şey, hatta kendi kendine yararsızlık bile! Bu evrende elverişli bir yer işgal etmeyen hiçbir şey yer almadı. Varlığımız hastalıklı niteliklerle yoğrulmuştur: İhtiras, kıskançlık, haset, öç, batıl inanç, umutsuzluk, hayvanlarla da kopyası bulunduğu şekilde bizde pek doğal biçimde yer aldı. Hatta, pek az doğal bir davranış olan acımasızlık bile var; çünkü merhamet duymanın ortasında içimizde başkasının acı çektiğini görmenin tatsız, kötü zevk iğnelemesini hissederiz. Çocuklar bile hisseder bunu;

Suave, mari magno, turbantibus æquora ventis,

E terra magnum alterius spectare laborem.

"Açık denizde fırtına dalgaları coştururken

kıyıdan başkalarının zorlu çabalarını seyretmek hoş." *(Lucretius, II, I)*

Eğer insandan bu davranışların tohumları çıkarılıp atılırsa, aynı anda yaşamımızın temel koşulları da yok edilmiş olur. Aynı şekilde, her yöntemin sadece aşağılık değil, aynı zamanda kötü olan zorunlu görevler vardır; kötülükler orada yer bulur ve zehirler sağlığımızı korumada kullanıldığı gibi, bu kötülükten de toplumumuzun sağlamlaştırılmasında kullanılır. Bu kötülükler, gereksinmelerimizi karşıladıkları için hoş görülebilir bir hale gelse ve kamu yararı onların gerçek niteliklerini silse de bu rolleri üstlenmeyi, onurlarını ve vicdanlarını feda eden cesur yurttaşlara bırakmak gerekir (eskiden Antikite döneminde ülkeleri için hayatlarını feda edenler gibi). Biz daha zayıf olanlarımız daha kolay ve tehlikesi az olan rolleri üstlenelim; kamusal mülk ihanet edilmesini, yalan söylenmesini, katledilmesini beklediğine göre bu görevi daha itaatkâr ve daha esnek kişilere

bırakalım. Kamu yararı ihaneti, yalan söylemeyi ve hatta katliam yapmayı gerektirir. Bu görevi daha itaatkâr ve esnek yaradılışlı insanlara bırakalım.

Yargıçların suçluyu eylemini itirafa zorlamak için sıkça hile yoluna başvurduklarını ve sahte bağışlama vaatlerinde bulunduklarını öfkeyle gördüm. Bence, başka olanakların sağlanması hem adalet için hem de bu tür uygulamaları destekleyen Platon için daha yararlı olurdu. Kötü bir adalettir bu; ona başkalarından daha fazla kendi kendini yaralıyor diye değer biçiyorum. Hükümdar için özel bir kişiye ihanet etmekten çok acı çekecek olan ben, özel bir kişinin çıkarına hükümdara ihanet etmekten iyice rahatsız olacağım yanıtını vereli çok uzun zaman olmadı. Ayrıca sadece aldatmaktan tiksinmiyorum, aynı zamanda hakkımda yanılgıya düşülmesinden de tiksiniyorum; buna ne malzeme sağlamak, ne de vesile olmak isterim.

Prenslerimizin yanında, katıldığım bazı görüşmelerde bugün bizi parçalayan bu bölümlerde ve alt bölümler arasında pazarlık yapmak zorunda olduğum zaman, hakkımda yanılgıya düşmelerinden ve görüntümle kandırılmış olmalarından özenle kaçındım. Meslekten kişiler olabildiğinde kendilerini gizlerler, ılımlı ve anlayışlı oldukları izlenimi uyandırırlar. Bense aksine, kendimi en kesin kanılarımla ve en kişisel biçimimde gösteririm. Yumuşak ve toy arabulucu halinde kendimi yitirmektense görevimi yitirmeyi yeğlerim. Bu iş şimdiye kadar o kadar başarılı geçti ki (kuşkusuz bunda talihinin payı büyüktür) çok az insan, (çok az kuşkuyla, daha çok da hatır ve alışkanlıkla) taraf değiştirdi. Kişilerin içine kolayca nüfuz ederim ve ilk yakınlaşmadan itibaren güven veren açık bir tarzım vardır. İçtenlik ve doğruluk, eskiden olduğu gibi günümüzde de geçerli ve yararlı olmuştur. Ve gerçekten çıkar gözetmeyen biçimde iş gören kişilerin özgürlüğü az kuşkulu ve az antipatiktir; bunlar Hipperides'in konuşmasının kabalığından yakınan Atinalılara şu yanıtını verebilirler: "Beyler, fazla özgür olup olmadığına bakmayın. Hiçbir şey almadan ve kendi çıkarını düşünmeden hareket edip etmediğime bakın." Özgürlüğüm eşit şekilde hem beni ikiyüzlülük kuşkusundan kurtardı –nahoş ve acı verici olsa da hiçbir şeyi asla başkalarından saklamadım, yokluklarında da daha kötüsünü söylemezdim –, hem de aynı zamanda belirli bir doğallık ve kayıtsızlık sağladı. Bir iş yaparken onun dışında başka bir şey elde etmeyi düşünmem. Her davranışın kendine özgü bir işlevi vardır, yapabilirse amacına ulaşır.

Ayrıca, büyüklere karşı ne kin ne de sevgi beslemek zorunluluğu duyarım; ne onların bana yapabilecekleri haksızlıklar ne de iyilikler beni bağlar. Krallarımızı basit bir biçimde her yurttaş gibi kişisel bir çıkar düşünmeden severim. Sadece genel ve ılımlı olduğu kadar doğru bir amaçla ilgilenirim. Bizi mahrem varlığımıza kadar ipotek altına alan derin taahhütlere taraf olmam. Öfke ve kin adalet görevlerinin ötesindedir; bunlar sadece basit aklın görevlerine bağlamaya yetmediği kişilere yararlı olan tutkulardır. "*Utatur motu animi, qui uti ratione non potest*." ["Aklı kullanamayan duygularını kullansın." (Cicero, *Tusculanes*, IV, 25)]. Tüm meşru niyetler kendiliklerinden ılımlıdır; aksi takdirde bozulup, kışkırtıcı ve gayrı meşru hale gelirler. Başım dik, alnım açık yürümem bundandır.

Aslında itiraf etmekten korkmuyorum; gerekirse Aziz Michel'e mum yakarım, ihtiyar kadının kurnazlığını izleyerek bir mum da onun yılanına rahatlıkla getiririm. Doğru tarafı ateşe kadar, ama içinde ben olmadan takip edeceğim. Montaigne (şatosu) gerekliyse varsın kamunun harabesi içine sürüklenip batsın; Ama gerekli değilse, onun kurtardığı için Talihe minnettar kalacağım. Görevimin imkân verdiği kadar, onu korumaya çalışacağım. Doğru, ama kaybeden tarafı tutan Atticus'u bunca altüst oluşun ve bölünmenin ortasında dünya tümüyle batarken kurtaran ılımlılığı olmadı mı?

Bu, onun durumundaki özel insanlar için daha kolaydır; özel işler söz konusu olduğunda meşru bir şekilde işe karışmamak mümkündür. Ama tereddütlü ve iki tarafın kanılarına çekimser durmayı,

ülkesini parçalayan karışıklıkların tam orta yerinde ilgisiz ve hiçbir yana eğilmeden kalmayı ne doğru, ne de onurlu bulurum. "*Ea non media, sed nulla via est, velut eventum expectantium quo fortunæ consilia sua applicent*" [Bu, orta yolu tutmak değil; hiçbir yolu tutmamaktır; bu, Talih'in yanında yer olmak için olayların sonucunu beklemektir. (Titus – Livius, Roma Tarihi, XXI)].

Bu, komşularla ilişkilerde olabilir; Siraküza tiranı Gelon, Barbarlar'ın Yunanlılara karşı savaşında eğilimlerini bu şekilde askıda bıraktı: O, terazinin kimden yana ağır basacağını görmek ve galip gelenlerle bir anlaşmaya geçmek üzere iyi zamanı yakalamak için Delphes'de hediyelerle birlikte nöbetçilik yapan bir büyükelçi bulunduruyordu. Ama bizim kendi iç işlerimizde böyle davranmak bir tür ihanet olacaktır; burada kaçınılmaz biçimde taraf tutmak gerekir. Ancak, yabancı devletlerle olan savaşlarda, bir yükümlülük veya emir zorlaması altında olmayan birinin taraf tutmamasını (ama ben böyle bir mazereti kullanmam) anlayışla karşılayabilirim. Yine de, tamamıyla taahhüde giren kişiler, bu fırtınanın başlarının üzerinden onlara sıkıntı vermeksizin geçebileceği pek düzenli ve pek ihtiyatlı bir biçimde yapabilirler. Müteveffa Orleans piskoposu Jean de Morvillier olayında bunu beklemekte haklı değil miydik? Ve o anda eyleme çabucak katılmış kişiler arasında çok ölçülü ve çok yumuşak tutumlara sahip, Tanrı'nın bize hazırladığı bazı altüst oluşlarda ve çöküşlerde ayakta kalma şansları olanlarını biliyorum. Krallara karşı dikilmenin krallara ait olduğu düşüncesindeyim ve yürek ferahlığıyla orantısız kavgalara atılan şu taş kafalarla alay ediyorum. Kişi, bir onur meselesi için ve görevini yapmak için kendisine karşı açıkça ve yüreklice yürüyen bir hükümdarla kavga aramaz; hükümdar şu ya da bu kişiyi sevmiyorsa daha iyisini yapar, onu ölçüp biçer. Özellikle de, yasaları ve geleneği savunmanın özelliği vardır: kendi özel amaçları için karışıklık yaratanlar düzeni sağlayanlara saygı duymasalar da anlayışla karşılarlar.

Ama her zaman yaptığımız gibi özel çıkardan ve kişisel tutkudan kaynaklanan kırgınlıkları ve kabalığı "görev" diye adlandırmamak gerekir; dahası haince ve kötü bir davranışa "cesaret" dememeli. Buna "gayret" diyenler ancak ihanete ve şiddete eğilimlidir; onları coşturan amaç değil, kendi çıkarlarıdır. Onlar savaşı haklı olduğu için değil, savaş olduğu için körüklerler.

Düşman olan insanların normal olarak ve meşru bir biçimde davranmalarını yasaklayan hiçbir şey yoktur. Sabit olmasa da (çünkü bu dereceleri içerebilir) en azından itidalli ve öteki kişinin sizden her şeyi bekleyebilme derecesinde taahhüde sokmayan bir sevgi kanıtı gösterin; aynı zamanda da onun iyi niyetinin orta karar bir değerlendirmesiyle yetinin: Bulanık suya dalın, ama orada balık avlamayı istemeyin.

Tüm güçlerini şuna veya buna adamanın başka tarzı, vicdandan çok daha az ihtiyatı ortaya koyar. Sizinle iyi ilişkileri olan birine, bir başkasının çıkarına ihanet ettiğiniz zaman, bu başka kişi daha sonra kendisine aynısını yapacağınızı bilmez mi? O, sizi kötü bir adam diye değerlendirir; Ama bununla birlikte size kulak verir, sizden yararlanır ve sizin ihanetinizden çıkar sağlar. Bu 'iki taraflı' oynayan kişiler sağladıklarıyla yararlı olurlar; Ama bunların mümkün olduğunca azını birlikte götürmelerine göz kulak olmak lazım.

Ben bir tarafa söylemeyeceğim şeyi öteki tarafa da söyleyemem; yalnız zamanı gelince söylemedeki vurgu biraz değişir. Ama onlara yalan söylemeyi göze aldığım yararlı hiçbir şey yoktur. Sır olarak emanet edilen bir şeyi titizlikle saklarım; Ama sırları saklama görevini üzerime mümkün olduğunca az alırım. Hükümdarların sırlarını muhafaza etmek kişinin ne yapacağını bilmediği rahatsızlık verici bir görevdir. Şu alışverişi seve seve öneririm: Bana az sır versinler, ama kendilerine açıkladıklarıma güvensinler; bunlardan her zaman istemediğimden fazlasına vakıf oldum.

Açıkça ve içtenlikle konuşmak karşınızdaki kişiyi aynı şekilde konuşmaya yöneltir; aşkla şarabın

yaptığı gibi sözlerin akışını sağlar.

"Sana sahip olduklarımdan ne vermemi istersin?" diye soran Kral Lyzimachus'a, Philippides şu bilgece yanıtı verir: "İstiyorsan her şeyi, yeter ki sırlarından biri olmasın." Her insanın, kendisine yaptırılan işin aslının kendisinden gizlenmesine kızdığını görmekteyim. Bunun beni ilgilendiren tarafı, işe başlamam istendiğinde bilmem gerekenden daha fazlasının söylenmeyişinden memnun olurum; bildiğimin ötesine gitmeyi ve sözümü zora sokmayı arzulamam. Aldatmacaya alet olmak zorundaysam, hiç değilse vicdanım rahat olsun. İhanet etmeye uygun bulunan çok gönülden bağlı ve çok sadık bir hizmetkâr yerine konulmayı istemiyorum. Kendisine sadık olmayan biri, efendisine karşı sadık olmamakta kesinlikle mazur görülebilir.

Ama adamları yarısıyla kabul etmeyen ve sınırlı hizmetleri koşullara bağlı diye hor gören hükümdarlar vardır. Başka çözümü yok; onlara içtenlikle kendi tespit ettiğim sınırların neler olduğunu bildiririm. Çünkü ben kendimi ancak aklın esiri yapabilirim; aslında buna ulaşmayı çok da başaramadım. Zaten onlar kendi yarattığı ya da satın aldıkları ya da kaderi tamamen onlara bağlı bir kişidense kendilerine karşı aynı bağlılıkta ve zorunlulukta özgür bir insanı ısrarla istemekte hata ediyor. Yasalar üzerimden büyük bir kaygıyı kaldırdı; onlar bana bir tarafı seçti ve bir efendi verdi. Her başka otorite, her başka zorunluluk bununla orantılı ve sınırlı bulunmak zorundadır. Bu, ben bir tarafa doğru eğilim hissedersem, ona derhal kolumu sunacağım demek değildir. İrade ve arzular yasayı kendilerinden yaratır; Ama eylemler bunu kamu düzeninden almak zorundadır.

Bana ait olan bu işleyiş biçimleri alışkanlıklarımızla bir parça uyumsuzdur. Onlar büyük etkiler yapmaya elverişli olmadıkları gibi, uzun süre devam etmeye de yatkın değildir; masumiyet kendini gizlemeden aramıza giremediği gibi yalan söylemeden de görüşmelere katılmıyor. Bunun için, kamu görevleri bana göre değil! Sosyal durumumun gerektirdiği işleri olabildiğince özel yollarla yapıyorum. Gençliğimde kulaklarıma kadar kamu işlerine battım ve başarılı oldum; Ama erkenden de ayrılmış oldum. Ve o andan beri kamu görevlerine girmekten kaçındım, nadiren kabul ettim ve hırsa sırt çevirip hiçbir zaman istemedim. Geriye kürek çekerek ilerleyen kürekçiler gibi yapmadım; Ama işlerin içine kendimi bırakmadıysam bunu yine de kendi kararlı tutumumdan çok şansıma borçluyum. Çünkü zevkime daha az aykırı ve olanaklarıma daha uygun yollar var; eğer kaderim eskiden beni kamu işlerine yöneltmiş olsaydı, biliyorum ki bu yolu izlemek için yargılarımın üstesinden kayıp geçerdim. Benim düşüncelerime karşı çıkarak, benim içtenlik, sadelik ve doğallık dediğim şeylere yapmacık ve incelik, ihtiyatlılık, ustalık diyenler onurumu zedelemiyorlar, aksine beni daha onurlu kılıyorlar. Ama bunlar inceliğimi daha fazlasıyla inceltiyor! Beni yakından izlemiş ve gözlemlemiş olacak kişi karşımda oyunu ancak iki şeyi itiraf etmeyi yadsırsa kazanabilir: Önce, onların okulunda hiçbir kural benim olan bu doğal hareketi yeniden ortaya koymayı, bu kadar engebeli ve çeşitli yolun üzerinde, bunca sebatlı ve bunca esnek bir özgürlük ve ehliyet görünüşünü muhafaza etmeyi bilemeyecektir. Sonra da, tüm dikkatleri ve zekâları onları oraya götüremeyecekti. Doğruluğun yolu tek ve basit, özel çıkar güdülen işlerin yolu çift, karmaşık ve rastlantıya bağlıdır. Bu yapmacık ve sahte özgürlüklerin kullanıldığını sıkça gördüm; çoğu kez de başarısız kaldıklarını. Onlar biraz, kendini köpekle bir tutup, ön ayaklarını sahibinin omuzlarına neşeyle atan Ezop'un eşeğini düşündürüyor; ama sahibine bu yaltaklanmanın karşılığında köpeğin aldığı okşamalar kadar, hatta iki katını zavallı eşek sopa darbeleriyle aldı. "*Id maxime quenque decet quod est cujusque suum maxime*." ["Bizim için en iyi olan en doğal olanıdır." (Cicero, *De officiis*, I, XXXI)]. Aldatmacayı bulunduğu yerden kaldırmayı istemiyorum: Onun sıkça yararlı olarak kullanıldığını, çoğu insansal etkinliği devam ettirdiğini ve beslediğini biliyorum. Birçok davranışlar iyi, hoş görülebilir veya gayri meşru olduğu gibi meşru olan kusurlu davranışlar da vardır.

"Kendi başına", doğal ve evrensel ve daha soylu biçimde düzenli olan adalet, özgün ve milli, durumlarımızın gereksinimlerine göre özel bir adalettir. "*Veri juris germanœque justitiæ solidam et expressam effigiem nullam tenemus; umbra et imaginibus utimur*." ["Gerçek hukukun ve kusursuz bir adaletin sağlam ve doğru bir örneğine hiç malik değiliz; uygulamamızda bunların sadece bir gölgesi, bir görüntüsüne sahibiz." (Cicero, *De officiis*, III, XVII)]. Bilge Dandamys, Sokrates'in Pythagoras'ın, Diogenes'in hayatlarını duyduğu zaman, onların büyük adamlar olduklarını, ama yasalara fazla boyun eğdiklerini söyledi. Çünkü yasalara yetke vermek ve onları desteklemek için, gerçek erdem ilksel gücünden çok şey terk etmek zorundadır; birçok kusurlu eylem, sadece onların izniyle değil, teşvikiyle yapıldı. "*Ex senatusconsultis plebisquescitis scelera exercentur*." ["Senato kararlarının ve halk oylamalarının kışkırtmasıyla işlenmiş suçlar vardır." (Seneca, *Ep*., XCV)]

Ben yararlı şeylerle dürüst olanlar arasında bir fark yapan ve sadece yararlı değil, ama gerekli olan bazı doğal eylemlere namussuzca ve ahlaksızca diyen gündelik dili izliyorum.

Ama ihanet örneklerimizle devam edelim. Trakya krallığında hak iddiası eden iki kişi, hakları konusunda kavga noktasına gelince, imparator onları silaha başvurmaktan alıkoydu; Ama aralarından biri bir uzlaşma anlaşmasını pazarlık etme bahanesiyle rakibini evinde şölene çağırdı ve hapse attırıp katletti. Adalet, kesinlikle Romalıların bu ağır suçun karşılığını elde etmelerini istiyordu; Ama girişimin güçlüğü sıradan yolların kullanımını engellemekteydi. Bunu savaşsız ve tehlikesiz yasal biçimde yapamayınca onlar da hileyle yapmaya giriştiler; dürüstlükle yapamadıklarını işe yarayan biçimde yaptılar. Pomponius Flaccus adında biri işi yapmayı üstlendi; cinayet suçlusunu sahte sözlerle ve kandırıcı güvencelerle tuzağına çekti. Ama vaat ettiği onur ve iltifatlar yerine onu elleri ve ayakları bağlı Roma'ya yolladı. Uygulamaya göre bir hain, bu şekilde bir başka haine ihanet etmişti; Çünkü bu kişiler çok kuşkucu olup, bunun kanıtlamasını yapmakta olduğumuz yürek yakan deneyimin gösterdiği gibi, onları kendi tuzaklarına düşürmek oldukça zordur.

İsteyen kişi Pomponius Flacus olacak; bunu isteyecek bir hayli insan vardır. Bana gelince, sözüm ve inancım bu topluma (devlet) aittir. Bunun en iyi sonuçları kamu hizmetlerinde görülür. Bunu bir varsayım olarak söylüyorum. Benden Saray'ın ve davaların yükümlülüğünü üstlenmem istenseydi, "bu konuda hiçbir şey bilmiyorum" diye yanıt verirdim; öncü takipçilere komuta etmem söz konusu olsaydı, "daha soylu bir işleve talip olabilirim" derdim. Katletmek ve de zehirlemek söz konusu olmasa bile, önemli bir hizmet sağlamak için yalan söylemekte, ihanet etmekte, yemin bozmakta kullanılmak istenseydim, "bir şey soydum ya da yağmaladıysam beni daha iyisi kürek cezasına gönderin" derdim. Çünkü dürüst bir kişi Antipater'e yenilen Ispartalıların teslim olmaları konusunda yaptıkları gibi konuşabilir: "Hoşunuza gittiği gibi bize ağır ve yıkıcı koşulları dayatabilirsiniz; Ama utanç verici ve namussuzca olanları hayır, zamanınızı kaybedersiniz." Mısır krallarının yargıçlarına törenle yemin ettirdikleri gibi, herkes 'verilecek rütbe ne olursa olsun görevine sırt çevirmeyeceği' konusunda kendi kendine ant içmiş olmalı. Yukarıda sözünü ettiğime benzer görevler, yüzkarası ve lanetlemeyle damgalanmıştır; bunu size veren kişi bunu yükümlülük ve ceza şeklinde iyice anlıyor musunuz diye sizin başınıza kakar. Kamu işleri sizin çabanızla düzeltildiği oranda, sizin işleriniz kötüye gider; kendiniz için ne kadar kötü olursa göreviniz için o kadar iyi olur. Sizi görevlendiren kişinin aynı zamanda sizi cezalandırması yeni bir şey değil, bu işin adaletli gözükmesi de öyle. Bazı durumlarda ihanet mazur görülebilir: bu ancak hainliği cezalandırmakta ve o haine ihanet etmekte olabilir.

Sadece reddedilmiş değil, lehlerine girişilen kişiler tarafından cezalandırılmış çok sayıda ihanetler vardır. Pyrrhus'un doktoruna karşı Fabritius'un açtığı davayı bilmeyen var mı? Şu da var: Bu derece alçaklığı ve köleliği kabul etmeyecek daha önce kendisini kullanmış olan kişiden ciddi bir şekilde öç

alan kişiler var.

Rusya Dükü Jaropelc, bir Macar soylusunu Polonya kralı Boleslaus'u katletmesi ya da ona Ruslar'a büyük bir zarar verdirme nedeni hazırlaması için ayarttı. Ama bu soylu hilekar bir kişi gibi davranıp krala kendini daha fazla adadı; meclisin üyeliğini elde edip, onun en içlidışlı sırdaşlarından biri haline geldi. Bu konumundan yararlanıp, efendisinin orada yokluğunun kendisine sunduğu imkândan yararlanarak büyük ve zengin Vislicie kentini Ruslara teslim etti; onlar da kenti bütünüyle yağmalayıp yakarken, sadece kent sakinlerini yaş ve cinsiyet gözetmeksizin öldürmekle kalmayıp, civardan oraya bu amaç için toplanmış olan soyluların büyük bir bölümünü yok ettiler. Bu şekilde öcünü alıp, öfkesini gideren (o, zaten haksız da değildi; Çünkü Boleslaus da ona ağır bir biçimde saldırmış ve aynı şekilde davranmıştı) Jaropelc bu ihanetin sonucundan sarhoş gibi oldu. Ama sonradan olayı hırsın verdiği bulanık bir gözle değil de çıplak ve yapmacıksız bir dehşetle soğukkanlılık içinde gözden geçirince öyle bir vicdan azabına kapılıp içi sızladı ki, orada kendisi adına bu işi gerçekleştiren olan kişinin gözlerini oydurdu, dilini ve cinsel organlarını kestirdi.

Antigonus, Argyraspides'in askerlerini hasmı olan komutanları Eumenes'e ihanet etmeye kandırdı. Askerlerin onu kendisine teslim etmesiyle onu idam ettirmesinin ardından çok geçmemişti ki, bu kadar tiksindirici bir ağır suçu cezalandırmak üzere tanrısal adaletin temsilcilisi olmaya karar verdi: Askerleri taşra valisine hangi şekilde olursa olsun öldürülmelerini buyurarak teslim etti; yeter ki bunların ölümü korkunç olsundu. Öldürülenler çoktu; Makedonya tarihinde kimse asla bir daha böylesini görmedi. Antigonus, onları kendine iyi hizmet ettikleri kadar, kötü ve cezayı hak etmiş diye yargıladı.

Efendisi P. Sulpicius'un saklandığı yeri söyleyerek ihanet eden köle, Sylla tarafından yayınlanan yönergedeki vaat gereği azat edildi. Ama kamu hukuku uyarınca özgür kalır kalmaz Tarbeien kayalıklarından aşağıya atıldı. Romalılar hainleri boyunlarında ihanetlerinin ödentisini içeren para kesesiyle birlikte astırırlardı. Onlar kendilerine karşı taahhüdün bedelini ödedikten sonra, bu şekilde Adalet'e karşı da en genel ve en önemli taahhüdü yerine getiriyorlardı. Soyundaki geleneksel iktidar keyfinin dürtüsüyle erkek kardeşinden kurtulmayı isteyen 2. Mehmet'in kullandığı subaylarından biri, zorla çok miktarda su içermek suretiyle onu boğdu. Bu yapıldıktan sonra, sultan katili cezasını çekmesi için ölenin annesine teslim etti (Çünkü kendisi baba tarafından maktulün yarı kardeşiydi); kadın, onun önünde suçlunun göğsünü yardı ve henüz sıcak cesedin içinden elleriyle karıştırarak çıkardığı kalbi koparıp yemeleri için köpeklere attı. Aynı şekilde, kralımız Clovis efendilerine ihanet etmeleri için ayartmış olduğu, Cannacre'ın üç hizmetçisini astırdı.

Beş para etmez bu çeşit insanlara, kötü davranışlarından kendilerine bir çıkar sağladıktan sonra, ödün verme ve vicdanlarını rahatlatma olarak, yaptıklarına iyilik ve adalet gibi değerler katmak pek tatlı gelir. Adlarına bunca korkunç suçları işleyen kişileri sonradan kendi yüzlerine vururlar diye düşünerek, eylemlerinin olası tüm bilgilerini ve tanıklıkları silmek üzere öldürtenleri de buna katalım.

Oysa, kamunun gereksinmelerini karşılamak için size son ve umutsuz bir çare olarak ödül verilse bile, bunu yapan kişi bizzat kendisi değilse, sizi lanetli ve iğrenç birisi olarak göstermekten geri kalmaz. Sizi ihanet ettiğiniz kişiden daha hain olarak görür. Çünkü sizi yüreğinizdeki, ellerinizdeki hainlikten yakalar, inkâr ve itiraz edemeyeceğimiz bir şekilde. Ama sizi idam cezalarında yitip giden insanlar gibi kullanır; yararlı ama pek de onurlu olmayan işlerde. Zira, böyle siparişlerin içerdiği iğrenç yanın ötesinde, gerçek bir vicdan bayağılaşması da söz konusudur. Seyanus'un kızı, bakire olduğundan Roma'da belirli yargı biçimlerine göre ölümle cezalandırılamayınca, yasalara uygun olması için boğazlanmadan önce celladı tarafından tecavüze uğradı. Bu şekilde, bu adam sadece

elleriyle değil, ruhu ile de kamu yararının kölesi oldu.

Birinci Murat'a gelince, kendisine karşı baş kaldıran oğluna yardım etmiş olan uyrukları hakkında cezayı ağırlaştırmak için, en yakın akrabalarının onların infazlarına katılmalarını buyurmuştu. Bunların arasından en yakınlarını öldürterek öz akraba kıyımını yapan bir kişinin adaletine hizmet etmektense, haksız yere bir başkasının babasının canına kastetme suçunu kabullenmeyi yeğleyen bazılarının davranışını çok onurlu bulurum. Benim zamanımda, soyulan evler olayında hayatı kurtulsun diye dostlarını ve suç ortaklarını asılmaya bırakan alçakları gördüğüm zaman, onları asılan kişilerden daha adi kişiler yerine koydum. Litvanya hükümdarı Vuitolde'un bu ülkeye idama mahkûm edilmiş suçlunun infazı kendi eliyle gerçekleştirmesi yasasını getirdiği söylenir; çünkü o, suçtan uzak bir masum üçüncü kişinin infaza aracı olarak kullanılmasını garip buluyordu.

Bir hükümdar, acil bir durumda ve beklenmedik koşullarda devletin gereksinmesi olduğu zaman, sözünü tutmama veya olağan davranışın dışına çıkarsa bunu tanrısal sopa darbesine bağlamak gerekir. Burada kusur aranmaz, çünkü daha yüksek bir akıl'a uyarak kendi normal rasyonel davranışından sapmıştır. Hiç kuşku yok ki bu bir bahtsızlıktır. Bu nedenle bana "Buna çare nedir?" diye soran birine, "Eğer hükümdar bu iki aşırı uç arasında kısıldıysa, hiç çare yok; "*Sed videat ne quæratur latebra perjurio*" ["Yeminine bahaneler aramaktan kaçınsın." (Cicero, *De officiis*, III, XXIX)] cevabını verdim. "Bu durumda, böyle hareket etmesi gerekiyordu. Ama buna pişman olmadıysa, yaptığı ona ağır gelmediyse, o zaman vicdanında kesin bir arızanın olduğuna işarettir."

Eğer bu kadar katı bir yolun hiçbir iyileşme yaratmadığı pek hassas vicdanlı bir hükümdar çıksa, ona daha az değer biçmezdim. O, daha hoş görülebilir ve daha edepli bir kayba uğrayabilirdi. Hepimiz yapamayız. Eninde sonunda, çoğu kez gemimizi tamamıyla Tanrı'nın yönetimine teslim etmemiz gerekir. Hükümdar hangi doğru zorunluluğu bekler? İmanı ve onuru aleyhine yapmak zorunda olduğunu gördüğü bir şeyden – kendisinin ve halkının selametinden çok daha değerli şeyler – ona daha az yapılabilir geleni var mı? Kollarını kavuşturup Tanrı'yı yardımına çağıracağı zaman, tanrısal iyiliğin olağanüstü elinin lütfunu temiz ve adil bir elden esirgemediğini umut edemeyecek midir?

Yukarıda verilen sözün tutulmaması üzerine geçen örnekler, doğal kurallarımıza aykırı tehlikeli, nadir ve hastalıklı istisnalardır. Onlara uymak gerekir; Ama büyük ılımlılıkla ve ölçülülükle. Kamu yararı bu kadar önemli ve açık bir şekilde ortada iken hiçbir şey özel çıkar uğruna vicdanımıza baskı yapmak uygun düşmez (değmez).

Timoleon, ülkesinin zorba yöneticisi olan kardeşini kendi elleriyle öldürdüğünü hatırlayınca gözyaşlarıyla birlikte eylemcinin olağan dışılığına karşı kendini güvenceye aldı. Vicdanını çok yerinde olarak incitense, davranışının dürüstlüğüne göre kamu gereksinimini bir hayli yüksek bedelle böyle bir eylemde ödemek zorunluluğu duymuş olmasıydı. Bizzat Senato, onun eyleminin yükümlülüğünü teslim etmiş olarak, pek önemli ve birbirine pek sık iki görüntü halinde ortaya çıkan bu yüce olguyu çabucak kesin bir karara bağlamayı göze alamadı. Ama Siraküzalılar sırası gelince haklı olarak adındaki saygınlığı içinde kentlerini yeniden kurma ve Sicilya'yı onlara zulmeden birçok küçük tirandan temizleme yetisinde bir başkanla korumalarını Korentlilerden istedi; Senato, oraya yeni bildirimler ve beyanlarla Timoleon'u tayin etti. Onun iyi ya da kötü davranışına göre Senato'nun kararları ya ülkesinin kurtarıcısının lehine ya da kardeş katilinin aleyhine alınmış olacaktı. Bu hayret verici karar böyle bir örnekte ve de iki anlama çekilebilen bir eylemde kendini gösterebilen tehlikeyle bir parça haklı görünüyor. Onlar bir karar vermekten ya da en azından bu kararı katma düşüncelere dayandırmaktan kaçınmakla iyi yaptı. Öyle ki, bu yolculuk boyunca Timoleon'un davranışı, her koşulda onun saygınlığını ve erdemini kanıtladığı kadar çok geçmeden

amacını daha açık kıldı. Ve bu soylu amacı yerine getirdiği zorluklar içinde yüzüne gülen başarı, onun temize çıkışını el birliğiyle sağlayan tanrılar tarafından gönderilmiş olduğu gibi göründü.

Timoleon'un peşinde koştuğu amaç, eğer bir benzeri daha bulunsaydı haklı görülebilirdi. Ama devletin gelirlerinin artışıyla oluşan üstünlüğü bahane ederek Roma senatosunun aldığı az sonra anlatacağım insafsız kararı bunun gibi bir haksızlığı affettirmeye yetmeyecektir. Bazı kent devletler para gücüyle kendilerini kurtarıp, senatonun buyruğu ve izniyle L. Sylla'dan özgürlüklerini elde etmişlerdi. Ama olay yeniden dava konusu olunca, senato azat olmak için ödemiş oldukları para zararlarına kalmak üzere onları tekrar vergi ödemeye mahkûm etti. İç savaşlar bu türde alçakça örnekleri sıkça verir: Başka yanda olduğumuz zaman bize inandıkları için kişileri cezalandırırız; aynı yönetim, elinden hiçbir şey gelmeyene kendi dönekliğinin sonuçlarını çektirir. Usta çömezini, rehberse gözü görmeyeni yumuşak başlılığı için kamçılar: Ne dehşet verici adalet görüntüsü!

Felsefede yanlış ya da oldukça zayıf kurallar vardır.

Önümüze konulan örnekler, hiç de içlerinde bulunan olgunun koşullarını değil, verilmiş söz üzerine kişisel çıkarın ağırlığını baskın getirmek içindir. Eşkıya sizi kaçırdığında belirli bir para ödenmesi vaadini zorla aldıktan sonra sizi yeniden özgür bıraktı. Bir kez ellerinden sıyrılınca namuslu bir adamın hiçbir şey ödemeksizin sözünden kurtulmuş olacağını söylemek haksızlıktır. Hiç haklı değildir. Korkunun bana istettiğini, korku olmaksızın yine istemeye mecburum. Ve korku, istencimi değil de sadece dilimi zorlamışsa, yine sözüme saygı göstermek zorundayım. Beni ilgilendiren şey, bazen dilim düşüncesizce düşüncemin önüne geçtiğinde onu inkâr etmekte yine de utancım olduğudur. Aksi takdirde bunda derece derece üçüncü kişilerin vaatlerimiz üzerine kurduğu tüm hakları ortadan kaldırmaya varacağımızdır. "*Quasi vero forti viro vis possit adhiberi*." ["Sanki yürekli bir adama baskı yapılabilirmiş gibi." (Cicero, *De officiis*, III, XXX)]. Kişisel yararın içinde sözümüzü tutmama fırsatı verdiği yegâne durum, kendinde kötü ve haksız bir şeyler bulundurduğu vakittir – zira, erdemin hakkı zorunluluklarımızı düzenleyen hak üzerinde ağır basmalıdır.

Bir zamanlar Epamiundas'ı üstün insanların ilk sırasına yerleştirmiştim; sözümden caymıyorum. Yenmiş olduğu bir kişiyi hiçbir zaman öldürmedi; hatta ülkesini özgür kılmaya ilişkin paha biçilmez değerde bir eylem için bile adalet kalıplarına dikkat edilmeksizin bir tiranı ya da suç ortaklarını öldürmekte tereddüt ederdi. Kişisel sorumluluğunun en yüksek düzeyinde yer almıyor muydu? Ve o, düşmanlarının ve savaşın ortasında bulunan herhangi bir iyi yurttaşın dostunu ve konuğunu esirgememesini kötü yargılamıyor muydu? İşte zengin biçimde donanmış bir ruh: O, en kaba ve en şiddetli insani eylemlere, felsefeden elde edilebilen iyiliği ve insanlığı en arıtılmış biçimleri içinde ortak ediyordu. Bu pek yüce, pek dolu ve acıya, ölüme, yoksulluğa karşı böyle dirençli yürek, onu böyle bir yumuşaklık, böyle bir iyilik vermeye kadar yatıştıran doğadan ya da eğitimden miydi? O, demir ve kanla esrikleşmiş olarak kendisinden tamamen başka bir yenilmez halka savaşmaya çabalar ve işte çatışmanın tam orta yerinden konuğu ve dostu ile karşılaşınca yolundan ayrılır! İşte, savaşın en alevlendiği ve korkuyla öldürme çılgınlığının köpürdüğü sırada savaşı yönetmeyi gerçekten bilen bir kişi. Böyle eylemlere önceden bir hak bilirlik görünüşü katma yeteneği vardı. Savaşa yumuşaklık ve kolaylığın en hoş doğasını, en saf masumiyeti karıştırma gücü katmak ona aittir. Mammertinler'den biri silahlı kişiler karşısında geçerli hiçbir kural olmadığını söyler, bir başkası halk temsilcisine adaletin barış zamanında bir şey, savaş zamanında başka bir şey olduğu, bir üçüncüsü de silahların patırtısının onu yasanın sesini duymaktan alıkoyduğu yanıtını verirken Epamonindas uygarlığın ve sade kibarlığın seslerini duymaktan geri kalmıyordu. Savaşa giderlerken tatlılıkları ve neşeleriyle savaşın katılığı ve öfkesini yatıştırması için tanrılara kurban verme geleneğini düşmanlarından (Ispartalılar) almamış mıydı?

Bu pek yüce eğitmenin ardından düşman sahibi olma olgusunun içinde bile meşru olmayan bir şeyler bulunmasından korkmayalım: Kamu çıkarı, özel çıkara karşı herkesten her şeyi istememelidir; "*Manente memoria etiam in dissidio publicorum fœderum privati juris*" ["Özel hakkın anısı kamusal uyuşmazlıkların ortasında bile varlığını korurken." (Titius-Livius, XXV, XVIII)]:

Et nulla potentia vires

Præstandi, ne quid peccet amicus, habet.

"Hiçbir güç dostluk

haklarını çiğneme yetkesi veremez."

(Ovidius, *De Ponto*, I, VII, 37)

Kralının hizmetindeki dürüst bir kişiye veya genel yarar ve yasaların hizmetindeki kişiye her şeyi yapma izni verilmiş değildir. "*Non enim patria præstat omnibus officiis, et ipsi conducit pios habere cives in parentes*." ["Vatani görevler öteki görevlerin üstünde değildir; yurttaşların ana babalarına karşı da görevleri vardır." (Cicero, *De officiis*, III, XXIII)]. Burada zamanımıza uygun düşen bir ders vardır: Sadece keskin silah demirleriyle kalplerimizi sertleştirmemeliyiz – omuzlarımızın sağlam olması yeter; tüy kalemlerimizi kana batırmaksızın mürekkebe batırmamız yeter. Kamu yararı ve otoritesine boyun eğmek için dostluğu, özel yükümlülükleri, sözünü ve akrabalarını küçümsemek yürek soyluluğu ise bir nadir ve eşsiz erdem göstergesi ise o zaman, bu şekilde hareket Epaminondas'ın kalbinde böyle bir yücelik yoktur.

Bu diğer aşırı niteliğin kudurgan yüreklendirmelerinden dehşete düşüyorum,

Dum tela micant, non vos pietatis imago

Ulla, nec adversa cospecti fronte parentes

Commoveant; vultus gladio turbate verendos.

"Kılıçlar parladığı sürece hiçbir görüntü,

hatta karşınızda babanızı da görseniz,

merhametinizi harekete geçirmez;

bu saygıdeğer yüzleri kılıçlarınızla bozun, değiştirin."

(Lukianos, VII, 320)

Onların kötü, kan dökücü ve hain yaradılışları bahanesini kaldıralım, şu aşırı ve doğa karşıtı adaleti bir yana bırakalım: Daha insanca bir anlatış biçimine bağlı kalalım. Zaman ve örnek nelere kadir! Cinna'ya karşı gerçekleştirilen iç savaş sırasında, Pompeius'un askerlerinden biri, karşı tarafta olduğunu tahmin etmediği kardeşini yanlışlıkla öldürmüştü. Duyduğu utançtan ve pişmanlıktan hemen kendi canına kıydı. Ama birkaç yıl sonra aynı halk tarafından sürdürülen bir iç savaşta, bir asker kardeşini öldürdüğü için komutanlarından ödül talep etti.

Bir işin yararını ortaya koyarak onun saygınlığını ve güzelliğini kötü bir şekilde kanıtlıyoruz. Herkesin bu kritere uymak zorunda olduğunu düşünmek yanlıştır. Bir iş yararlıdır diye herkesin onu saygın ve güzel bulması beklenemez.

Omnia non pariter rerum sunt omnibus apta.

"Her şey herkese aynı ölçüde uygun değildir."

(Propertius, III, IX, 7)

Olayı insan toplumuna en gerekli ve en yararlı olanıyla ele alalım: Evlilik. Bununla birlikte, Kutsallar Meclisi (Katolik papazlar) bekârlığın en onurlu eylem olarak gördü ve mesleğin en saygıdeğerlerine evliliği yasakladı; aynen az değer taşıyan hayvanları bizim haralarda bir kenara ayırdığımız gibi.

İkinci Bölüm

Pişmanlık Üzerine

Öteki yazarlar insana biçim veriyorlar; ben onu anlatırım ve onda özellikle oldukça bir kötü biçimlenişi gösteririm. Eğer yeniden biçimlendirmeye mecbur olsaydım, onu olduğundan farklı yaratırdım; Ama işte bu şekilde yapıldı gitti. Yaptığım portrenin çizgileri değişse ve çeşitlilik gösterse de doğruluktan sapmış değil. Dünya sürekli bir tahterevallidir sadece; her şey onda durmaksızın inip çıkar: Yerküre, Kafkasya kayalıkları, Mısır piramitleri – genel bir hareketle ve kendi hareketleriyle. Aslında, dayanıklılık da sadece daha uzayıp giden bir harekettir: O, sanki doğal bir esriklik etkisi altında gibi titreşerek ve sallanarak ilerler. Ben kendi konumu (nesnemi) sabit tutamam. Ben varlığı değil, geçişindeki izi tasvir ederim; Ama halkın dediği gibi bir çağdan bir başka çağa yedi yıldan yedi yıla geçişini değil, ama gün be gün, dakika dakika geçişini tasvir ederim. Ve kendi öyküm zamana uymalıdır! Bu, sadece kaderin bir darbesiyle değil, ama iradî olarak hep değişir: Kitabım, tesadüfen ben kendim aksine başka koşullarda ya da farklı bir açıdan bir başkasının içinde olsam da çeşitli ve değişken olayların, sonu gelmemiş fikirlerin kayıt defteridir. Bazen çelişkiye düşsem de, Demades'in dediği gibi, gerçekle hiç çelişkiye düşmem. Zihnim toparlanabildiği kadar durmaksızın tartışma konusu yapmayıp karar verir; ama her zaman öğrenim halindedir ve hep dener.

Burada sade ve parıltısız bir yaşam öneriyorum; önemsizdir bu, çünkü tüm ahlak felsefesi esasen daha zengin bir yaşamdansa, basit ve sade bir yaşama bağlanabilir; her insan kendinde insani koşulların her biçimini taşır.

Yazarlar kendilerini halka birkaç özel ve özgün çizgiyle tanıtıyor. Bunu ben, Michel de Montaigne olduğum kadarıyla, dilbilimci veya ozan ya da hukukçu olarak değil, evrensellikle yapan ilk kişiyim. Eğer kişiler benim kendimden fazlaca söz etmemden yakınıyorsa, ben de onların kendilerini bile düşünmemelerinden yakınıyorum.

Ama özel yaşam içindeki biri olarak kendimi herkese tanıtmam doğru bir hareket mi? Biçimin ve sanatın bunca önem ve yetkeye sahip olduğu bir dünyada aynı ölçüde oldukça zayıf bir doğaya borçlu olunan ansal, işlenmemiş ve basit üretimleri takdim etmek aynı ölçüde meşru mu? Bilgili olmaksızın kitaplar yaratmaktansa, taşsız bir duvar ya da aynı türden bir şeyler inşa etmeyi istemek değil mi? Müziğe ait icatlar sanat kurallarına uyar, benimkilerse rastlantıya. Ben en azından ilkelere uyarım; öyle ki, önce benim kendimi verdiğim bir konuyu hiç kimse asla benden daha iyi anlayıp bilerek işlemedi ve bunda yaşamda benden daha bilgili kişinin üzerindeyim. Ve ikinci olarak, asla hiç kimse konusunda ne daha ileriye nüfuz edip, ne bunda öğeleri ve sonuçları daha kesinlikle işledi, ne de girişimine tespit etmiş olduğu hedefe daha kesin ve daha tam biçimde ulaştı. Bunu daha iyi hale getirmek için sadece örneğe sadakate ihtiyacım var; o da olabildiğince saflığı ve ciddiyetiyle meydanda. Gerçeği isteyebileceğim değil, göze aldığım kadarıyla söylüyorum ve buna yaşlandıkça biraz daha fazla cesaret ediyorum; zira, bu yaşta uygulamalar gevezelik etmek ve kendinden söz etmek için bana bir parça daha özgürce ayrıcalık verir gibi geliyor. Burada, sıkça gördüğüm sanatkârla onun yapıtının birbirine benzemediği tehlikesine girilmiyor; bu kadar saygın bir kişi bu aptalca yazıyı nasıl yazar? Veya bu kadar bilgince yazılar bu orta halli insandan nasıl çıkar? gibi.

Sohbeti bir hayli sıradan, yazıları büyük değerde olan birisi, niteliğini kendisinin dışındaki bir şeylerden elde eden bir kişidir. Bir bilgin her şeyde bilgili değildir; Ama yeteneği olan kişi her şeyde, hatta bilmediğinde bile yeteneğe sahiptir. Burada, ben ve kitabım aynı yürüyüş tarzında gidip, birbirimize uyuyoruz. Başka yerlerde eser yazarından bağımsız biçimde övülebilir veya

eleştirilebilir burada olmaz. Burada, birine temas eden, ötekine de temas eder. Kitabımı tanımaksızın onun hakkında hüküm yürütecek olan kişi benden daha fazla kendine zarar verici, kitabımdan bilgi almış olacak kişi beni tamamıyla memnun eder. Kamuoyunun onayı beni memnun edecektir. Kavrayışlı insanlara bilimden kazancımı yapabilmiş olduğumu, belleğimin bana daha fazla yardımcı olduğuna tanık olmaktan fazlasıyla memnun olacağım.

Çok nadir pişmanlık duyduğumu ve vicdanımın bir meleğin ya da bir atınki gibi değil, insan vicdanı olarak kendisinden hoşnut olduğunu sıkça söylediğimi arz ediyorum. Ve burada şu nakaratı, her zaman bir salt uzlaşı nakaratı gibi değil, ama başlıca ve doğal bir itaatin nakaratı gibi ekliyorum: Soru sorarak ve bir cahil gibi, tamamlamak için kendimi katıksız ve basit bir şekilde ortak ve meşru inanışlara bakarak konuşurum. Hiç ders vermem, anlatırım.

İncitmeyen gerçek bir kusur ve kınamayan bir yargı olmaz; gerçekten, çirkinliği ve yakışıksızlığı o kadar açıktır ki, bunun bir aptallık ve cehaletten ileri geldiğini söyleyenler haklıdırlar. Onu tanıyıp nefret etmemek tasarlanması güç bir şeydir. Kötülük özgün zehrinin büyük bölümünü özümser ve onunla zehirlenir. Kusur, bedende geçmeyen bir yara ve ruhta her zaman kendiliğinden tırmalanıp kanayan bir pişmanlık bırakır. Çünkü akıl öteki hüzünleri ve acıları silerse de, ateşli hastalıkta hissedilen soğuk ve sıcağın bize dışarıdan gelenlerdekinden beter olduğu gibi, içeriden gelenden çok daha vahim olan pişman olmanın hüznünün ve acısının meydana gelmesine yol açar. Ben yalnızca aklın ve doğanın mahkûm ettiklerini değil, insanların düşüncelerinden kaynaklananları da (yasalar ve teamüller uygun görse de) kusur sayarım.

Benzer şekilde, iyi doğmuş bir kişinin hoşuna gitmeyen övgüye değer bir davranış olmaz. Kuşkusuz bizi içimizden sevindiren iyi hareket etmekten ve iyi bir vicdana eşlik eden soylu bir gururdan duyulan memnuniyet vardır. Korkusu olmayan kusurlu bir insan kendisini belki güvenceye alabilir; ama kendinden memnun olma duygusunu kazanamaz. Bu kadar kokuşmuş bir çağın kötülüklerinden korunmuş olmayı duyumsamak ve kendi kendine şöyle diyebilmek az bir zevk değildir: "Ruhumun derinliğine kadar görülebilseydi, ben ne kimsenin büyük acısından ve yıkımından, ne öç veya hasetten, ne yasalara saldırıdan, ne düzeni altüst etmeden, ne de sözümü tutmayıştan bile kabahatli bulunacaktım. Bu çağın aşırı serbestliği buna izin verip herkese öğretsin ki, bununla birlikte Fransa'da hiç kimsenin ne mülklerine, ne de kesesine el attım; barış zamanında da savaş zamanında da kendi mülklerimden ve kesemden yaşadım. Hiç kimsenin emeğinden ona ücretini ödemeden asla yararlanmadım." Vicdanın bu tanıklıkları zevk verir ve bu doğal sevinç bizim için yüce bir lütuftur; aynı zamanda da bizde hiçbir zaman kusur yaratmayan tek ödemedir.

Erdemli eylemlerinin ödülünü başkalarının onaylamasından beklemek, bunu fazlaca güvensiz ve fazlaca karışık bir şeylere dayandırmaktır; özellikle de bizimki kadar kokuşmuş ve cahil bir çağda, halkın size biçtiği değerdense bir küfürdür. Kimin övgüye değer olduğunu bilmeye kim bel bağlar? Tanrı, herkesin kendine yaptığını gördüğüm övgülü tanımlamasına göre bir iyilik adamı olmaktan beni korusun! "*Quæ fuerant vitia, mores sunt*." ["Bir zamanların günahları bugünün töreleri haline geldi." (Seneca, *Ep*., 39)].

Dostlarımdan bazıları, gerek kendiliklerinden, gerekse isteğim üzerine bazen beni eleştirmeye ve açık kalplilikle ele almaya kalkışıyorlar; bu şekilde iyi yaratılmış bir ruh için, sadece yararlığıyla değil, hatta kibarlığıyla tüm sağlanan öteki hizmetlere üstün gelen bir görevi yerine getirdiklerini düşünüyorlardı. Bunu her zaman nezaketle ve anlayışla kollarım açık karşıladım. Ama bugün bundan vicdanıma göre söz edecek olursam, onların övgülerini ve eleştirilerini çoğu kez yanlışlık buluyorum. Onlara göre davransaydım daha çok yanlışlıklar yapardım. Ve biz, tamı tamına, tanıyanı sadece kendimizin olduğu özel yaşama sahip diğer kişiler, eylemlerimizin mihenk taşı olsun ve kâh

onunla kendimizi kutlayalım, kâh ceza verelim diye kendimize bir örnek bulmalıyız. Ben kendi yasalarıma ve yargılanmak için kendi mahkememe sahibim; bunlardan başkalarına başvurmuyorum artık. Eylemlerimi başkalarına göre sınırlıyorsam da, onları sadece kendime göre genişletiyorum. Korkak ve zalim misiniz ya da dürüst ve özverili misiniz bunu ancak siz bilebilirsiniz. Başkaları sizi göremez Onlar belirsiz tahminlerde bulunabilirler; Çünkü gerçek doğanızı sizin onu gösterdiğinizden daha az görürler. Bu nedenle, onların yargılarıyla değil, kendinizinkilerle gururlanmalısınız. "*Tuo tibi judicio est utendum.* ["Yararlanmanız gereken sizin kendi yargınızdır." (Cicero, *Tusculanes*, I, XXIII)]. *Vírtutis et vitiorum grave ipsius conscientiæ pondus est: qua sublata, jacent omnia*." ["Erdemin ve kusurun bilinci büyük bir ağırlıktır: onu ortadan kaldırın her şey yerlere düşer." (Cicero, *De natura deorum*, III, XXXV)].

Pişmanlığın günahı yakından takip ettiği söylenir; ama bu söylenti, günahın bize kendi evindeymiş gibi yerleşip en üst noktada olduğu zaman pişmanlıkla ilgili gibi görünmüyor. Bizi gafil yakalayan tutkuların götürdüğü hatalar itiraf edilmeyip inkâr edilebilir; Ama bizde uzun bir alışkanlık sonucu kök salmış, güçlü ve sağlam bir istençle demir atmış hatalar kendilerini kolayca bırakmaz. Pişmanlık, istencimizin davranışını yadsımaktadır; düşüncelerimizde kendini gösteren bir karşı çıkıştır ve bizi tüm yönlere yürütür. İşte, geçmiş erdemini ve kendine sahipliğini itiraf.

Quæ mens est hodie, cur eadem non puero fuit?

Vel cur his animis incolumes non redeunt genæ?

"Neden şimdiki düşüncelerim gençliğimdekiler gibi değil.

Şimdi neden bu duygulara sahibim.

Yanaklarım eski diriliğine kavuşmaz mı?"

(Horatius, Odlar, IV, X, 7)

Özel yaşamına kadar düzenli ve derli toplu olan az bulunur bir yaşamdır. Herkes rolünü yapabilir ve kendini kürsüde namuslu bir kişi olarak takdim edebilir; ama bizce her şeyin olanaklı ve her şeyin gizlenmiş olduğu kalbinin derinliğinde düzenli olması önemlidir. Buna yakın derece, kimseye hesap vermek zorunda olmadığımız gündelik işlerde kendiliği içinde olmaktır; orada etkilenen hiçbir şey, yapay hiçbir şey yoktur. Bu neden, Bias bir evin iyi oluşunu şu şekilde tasvir ediliyordu: "Bir evin efendisi evinde, dışarıda yasalardan ve insanların söylentilerinden çekinerek davrandığı gibi davranmalıdır." Julius Drusus da evini üç bin ekü altını karşılığında komşularının göremeyeceği bir yere kurmayı öneren işçilere şu güzel çözümü buldu: "Evimi herkesin her taraftan göreceği şekilde yapmanız için size altı bin ekü vereceğim." Agesilaus’un yolculukta olduğu zaman tapınaklarda tanrılarla halkın birlikte özel davranışlarına kadar gözlemleyebildikleri şekilde oturmaya dayanan alışkanlığı da kaydedilebilir. Böyle birisi halk için olağanüstü, bulduğu evindeyse karısının ve uşağının dikkat çekici hiçbir şeyini görmediği bir kişidir. Pek az adam evindekiler tarafından hayranlıkla seyredilmiştir.

Tarihin bize öğrettiğine göre, kimse yalnız evinde değil, memleketinde de peygamber olamaz. Bu düşünce önemsiz işler için de aynıdır. Memleketim Gaskonya’da basılmış kitaplarımı görmek insanların tuhafına gidiyor. Evimden uzaklarda ne kadar çok tanınıyorsam değerim de o kadar artıyor. Guyene’de basımcılara ben para ödüyorum; başka yerlerde onlar bana para ödüyor. Sağken ve yaşarken gizlenenler, sanki ölmüşler ve yokmuşlar gibi, saygınlık kazanmayı bu olayın üstüne kuruyorlar. Ben daha az saygınlığım olmasını isterim ve kendimi dünyaya, ondan gördüğüm

saygınlık kadar tanıtırım. Dünyayı terk edeceğim zaman, borçlarımı ödemiş olacağım.

Halkın kapısına kadar hayranlıkla uğurladığı kişi, bir toplu törenden sonra giysisiyle birlikte rolünü de geride bırakır: Ne kadar yükseğe çıktıysa, o kadar aşağıya düşer. Kendi evinde her şey darmadağın ve bayağıdır. Herkesten uzak yaşamında belli bir düzen olsaydı, onu, kendine has basit davranışları içinde görmek için keskin ve ender rastlanan bir görüşe sahip olmak gerekir. Ayrıca, düzenli olmak iç karartıcı bir erdemdir. Bir siperi ele geçirmek, bir büyükelçiliği yönetmek, bir halkı idare etmek, göz kamaştırıcı eylemlerdir. Azarlamak, gülmek, satmak, ödemek, sevmek, nefret etmek, yakınlarıyla ve kendi kendisiyle sakin bir biçimde ve dürüstçe konuşmak, kendini koyuvermemek, kendini yalanlamamak daha zor ve daha az fark edilen şeylerdir.

Gözlerden uzak bir yaşamda, kim ne derse desin, başka yaşamlardaki kadar ya da ondan daha katı ve zor görevlerle ayakta kalınır. Aristoteles, "özel kişiler yönetim kademesindeki kişilerden daha zor ve daha yüksek bir biçimde erdeme hizmet ederler" der. Yüksek görevlere vicdandan daha çok övünme için hazırlanırız. Ün kazanmanın en kesin yoluysa, ün için yaptığımızı vicdan için yapmak olurdu. Bana öyle geliyor ki, İskender'in sahnedeyken sergilediği erdem, Sokrates'in sade ve gölgede oynadığı role göre daha zayıftı. Sokrates'i kolayca İskender'in yerinde görebiliyorum –ama İskender'i Sokrates'in yerine koyamıyorum:İskender'e ne yapmayı bildiği sorulsa: "Dünyayı egemenlik altına almak." diye cevap verirdi. Sokrates ise: "İnsanın koşuluna göre, insanca bir yaşam sürdürmeyi." derdi. Çok daha genel, daha zor ve daha meşru bir bilim. Ruhun değeri yükseğe çıkmak değil, düzenli bir biçimde ilerlemektir.

Onun yüceliği büyüklükte değil, ılımlı olmaktadır. Bizi yargılayan ve derinlemesine değerlendiren kişiler kamusal eylemlerimizi pek hesaba katmazlar; bunun, balçıklı ve ağır bir derinlikten fışkıran ince bir su sızıntısı olduğunu görürler. Aynı şekilde, bizi bu güzel dış görünüşe bakarak yargılayan kişiler, içimizin de öyle olduğu sonucuna varırlar. Sıradan ve kendininkilere benzeyen yetenekleri hedeflerinden daha uzak olan ve onları şaşırtan öteki yeteneklerle birleştirmezler. Aynı şekilde iblislere garip biçimler veririz. Timurlenk'e gür kaşları, olabildiğince geniş burun deliklerini, korkunç bir yüzü ve adının kopardığı gürültüye göre hayal ettiği ölçüsüz bir boyu kim yakıştırmaz ki? Eskiden biri bana Erasmus'u bana gösterseydi, uşağına ve ev sahibine söylediği her şeyi birer atasözü ve özdeyiş olarak almamam zor olurdu. Bir zanaatkârı kendi lazımlığı ya da büyük bir başkanın karısının üzerinde duruşu ve birikimiyle kendi saygınlığı içinde olduğundan çok daha kolayca hayal ederiz. Pek yüksek tahtlarından basitçe yaşamaya inmezlermiş gibi gelir bize.

Kötü ruhlar garip bir dürtüyle iyilik yapmaya itildiği gibi, erdemli olanlar da kötülük yapmaya kalkışırlar. Dolayısıyla, onları sakin haldeyken, evlerindeki tavırlarına göre, oraya arada bir uğradıklarında yargılamak gerekir ya da en azından doğal hallerine, dingin hallerine en yakın oldukları sırada yargılamak gerekir. Eğitim doğal eğilimlere yardım eder, güç katar; ama bu eğilimleri hiç değiştiremez ve sınırlarını zorlamaz. Benim zamanımda binlerce doğal davranış eğitimin aksine erdeme ya da kötülüğe kapılıp gitti.

Sic ubi desuetæ silvis in carcere clause

Mansuevere feræ, et vultus posuere minaces,

Atque hominem didicere pati, si torrida parvus

Venit in ora coruor, redeunt rabiésque furórque,

Admonitæque tument gustato sanguine fauces;

Fervet, et à trepido vix abstinet ira magistro.

"Bu şekilde ormanlardan koparılmış, kafeslere kapatılmış vahşi hayvanlar evcilleştirildiklerinde, tehditkâr tavırlarını terk edip,

insanın hâkimiyetine katlanmayı öğrendikleri sırada,

bir damla kan dudaklarına değerse ateşli kudurganlıkları ve vahşetleri tekrar uyanır; kan tadıyla gırtlakları şişer, öfkeden yanarlar çok geçmeden

şaşkına dönmüş sahiplerini parçalamamak için kendilerini

zor tutarlar." (Lucain, IV, 237)

Doğuştan gelen bu nitelikler sökülüp atılmaz, üstleri örtülür ve gizlenirler. Latince bana doğal gelir, onu Fransızcadan daha iyi anlarım; Ama kırk yıldır ne konuşurken ne de yazarken bu dili kullandım. Bununla birlikte, hayatımda iki ya da üç kez düştüğüm aşırı ve ani heyecanlarda, bir keresinde sapasağlam babamın bayılıp üzerime devrildiğini gördüğümde, içimin derinliklerinden ilk Latince sözcükler döküldü. Doğa, uzun bir alışkanlığa rağmen ortaya çıkar ve kendini güçlü bir şekilde ifade eder. Bu örnek, başka şeyler için de geçerlidir.

Çağımızda insanların törelerini yeni görüşlere göre değiştirmeye çalışan kişiler, görünür kusurlarını yeniden biçimlendirdiler; özle ilgili olanları çoğalmadılarsa da olduğu gibi bıraktılar; bu işlerde artıştan korkulur. Daha ucuza mal olan ve daha çok değer taşıyan kendimize bağlı bu dış düzeltmeler üzerindeki diğer tüm iyiliklerden uzaklaşmaya hazırız; böylece kendi yapımızda bulunan diğer doğal kötülükleri daha ucuza doyurabileceğiz. Bunun deneyimimizi nasıl etkilediğine bir bakın. Kendini dinliyorsa, içinde kendine özgü, egemen biçimden sıyrılmayan, kendisine ters olan öğrenime ve baskılar fırtınasına karşı mücadele etmeyen hiç kimse yoktur. Bana gelince, sarsıldığımı pek hissetmem, ağır ve bastıran kütleler gibi hep yerimde dururum. Evimde değilsem de hep çok yakınlardayımdır. Düzensizliklerim beni çok uzaklara götürmez. Aşırı ve olağandışı hiçbir şey yoktur; yine de sağlıklı ve dinç düşünce değişikliklerim vardır.

Günümüz insanlarını genel olarak ilgilendiren ve asıl mahkûm edilmesi gereken, bir kenara çekilmelerinde bile bir çürümüşlük ve kokuşmuşluk olmasıdır; yaşamlarını ne derece düzelttikleri belirsizdir; tövbeleri bile neredeyse günahları kadar sağlıksız ve suçludur. Bazıları ya kötülüğe doğal bir bağ ile yapışmış olduklarından ya da uzun süren bir alışkanlıktan kendi çirkinliklerini görmez olurlar. Bazılarına (aralarında ben de varım) kusur ağır basar; Ama onlar bunu zevkle ya da başka bir yolla dengelerler, kötü ve alçakça da olsa, buna belli bir bedele kadar katlanırlar. Yarar konusunda söylediğimiz gibi, zevkin günahı adilce bağışlatmasını ölçüyü kaçırma olarak düşünmüş olabiliriz. Bu zevk, tıpkı hırsızlıkta olduğu gibi, daha az önemli ve günah dışı sayılacaktır ama aynı zevk, kadınlarla şehvet ilişkisinde görüldüğü gibi uygulanışında günah olarak kabul edilecektir çünkü orada itki çok şiddetlidir ve kimi zamanda da karşı konulamayacak kadar güçlüdür.

Geçen gün Armagnac’da akrabalarımdan birinin topraklarındaydım; herkesin "hırsız" diye adlandırdığı bir köylü gördüm. Yaşamını şöyle anlatıyordu: Dilenci olarak doğmuş ve elleriyle çalışarak hiçbir zaman sefaletten kurtulamayacağını anlayarak hırsızlık yapmaya karar vermişti. Tüm gençliğini fiziksel gücü sayesinde güven içinde bu mesleği yaparak geçirmişti; Başkalarının ürününü topluyor, bağını bozuyordu; ama bunun için çok uzaklara gidiyordu ve çok büyük, koca koca yığınlar halinde ürünler kaldırıyordu, o kadar ki, bir adamın bir gecede bu yükü omuzlarında taşıyabileceğini kimse hayal edemezdi. Üstelik, verdiği zararı eşit paylaştırmaya ve dağıtmaya özen

gösteriyordu, böylece herkese daha az zararı dokunuyordu. Şimdi, şu ihtiyar yaşında açıkça itiraf ettiği bu meslek sayesinde, sıkıntı çekmeden zengin bir adam gibi yaşıyor. Tanrı ile arasını düzeltmek için, günlerini soyduğu kişilerin mirasçılarına yardımcı olmakla geçirdiğini söylüyor ve bu işi tam olarak bitirmezse (çünkü hepsine birden yetişemezdi) yalnızca kendisinin bildiği ve yaptığı kötülük oranında yardım etme görevini kendi mirasçılarına verecek. Bu tanımlamaya göre, ister doğru, ister yanlış olsun, bu adam hırsızlığa onursuzca bir iş olarak bakıyor ve ondan nefret ediyor, ama yoksulluktan nefret ettiği kadar değil. Sadece bu hırsızlıktan dolayı pişmanlık duyuyor, ama bu olayı dengeleyecek ve telafi edecek bir şey yapınca artık pişmanlık duymuyor. Bizi kusurla birleştiren alışkanlık değildir, bizi onunla uyumlu hale getiren zekâmızın bizzat kendisidir; üstüne üstlük, sarsıntılarıyla ruhumuzu körelten ve alt üst eden günahın egemenliği altında yargı yetimizle ve tüm geri kalanıyla bizi bir an sendelettiren şu azgın rüzgâr da.

Yaptığım şeyi tam yapmak âdetimdir ve bir bütün olarak ilerlerim. Benim aklımdan kaçan ya da gizlenen bir hareketim olmadığı gibi, bölünme ve iç çatışma olmadan benim tüm bölümlerimin az çok onayladığı bir davranışımda da yok. Hata da övgü de yargımındır; bir kez işlediği hatayı hep işler, çünkü doğduğumdan beri hep aynıdır, aynı eğilimlere sahiptir, aynı güçle aynı yolu izler. Genel düşüncelere gelince çocukluğumdan beri neredeysem hep orada kaldım.

Şiddetli, hızlı ve ani günahlar vardır; bunları bir kenara bırakalım. Ama tekrar tekrar işlenen, düşünüp taşındıktan sonra kararlaştırılmış, yapımızdan gelen, mesleğe veya uğraşlara bağlı günahlarla ilgili olarak, bunlara sahip olanların aklı ve vicdanı bunu sürekli istemedikçe ve aynı şekilde kabul etmedikçe, aynı yürekte bu kadar uzun zaman kalmalarını anlayamıyorum. Belli bir anda duyulan pişmanlıkla övünmeye gelince, bunu hayal etmem ve anlamam biraz zor oluyor.

İnsanların kâhinlerin vahiylerini derlemek için tanrıların heykellerine yaklaştıkları zaman yeni bir ruh aldıklarını öne süren Pythagoras'ın okulundan değilim; Pythagoras yalnızca bu ruhun yeni, yabancı göreve hazır olması gerektiğini açıkça söylemek istemiş olabilir. Çünkü ruhumuz bu törene uygun düşen arınmışlık ve temizlik belirtilerini hemen hiç göstermez.

Pişmanlığı tanıdığıyla övünen kişiler, kendimizde keşfettiğimiz eksiklikleri ve kusurları kesinlikle düzeltmemizi buyuran, ama ruhumuzun huzurunu bozmayı yasaklayan stoacı öğretilere tamamen zıddını yaparlar. Bu kişiler, bizleri bundan büyük bir üzüntü ve pişmanlık duyduklarına inandırmak isterler; ama değişmeyi, düzeltmeyi ve kesintiye uğramayı hiç belli etmezler. Oysa, kötülüğünden kendisinden kurtulmadıkça bir iyileşme olmaz. Eğer pişmanlık terazinin kefelerinden birine konsaydı, günahtan yana ağır basardı. Davranışlarımızı ve hayatımızı ona uydurmuyorsak da, sofuluk kadar kolay taklit edilebilecek bir başka şey yok bence; özü anlaşılması zor ve gizli, görünüşler kolay ve şatafatlıdır.

Bana gelince, olduğumdan farklı olmayı pekâlâ arzulayabilirim: Genel durumumu kınayabilirim, beğenmeyebilirim ve beni yeni baştan düzenlemesi ve doğal zayıflığımı bağışlaması için Tanrı'ya yakarabilirim. Ama bunu pişmanlık olarak adlandırmamalıyım ve bana öyle geliyor ki, melek ya da Cato olmadığım için de üzülmüyorum. Eylemlerim şimdiki durumuma ve koşullarıma uygundur ve ona göre düzenlenmiştir. Daha iyisi elimden gelmez. Pişmanlık sadece elimizde olan şeylerle ilgili değildir ama insanı üzebilir. –. Benimkinden çok daha yüksek ve daha düzenli çok sayıda ruhlar olmalı diye hayal ediyorum, ama bunun için yeteneklerimi geliştirmiyorum; kolu ya da aklı daha güçlü insanlar var diye kolum ya da aklım daha güçlü olmuyor. Böyle düşünmek ve bizimkinden daha soylu bir davranışı istemek üzülmemize yol açsaydı, o zaman en masum işlerimiz için de üzüntü duyardık; çünkü doğası daha mükemmel olan birinin en yetkin ve en saygın davranışa sahip olduğu yargısına varırız; biz de aynısını yapmayı arzularız. Gençlik davranışlarımı düşündüğüm ve

yaşlılıktaki davranışlarımla karşılaştırdığım zaman, temelde düzenli davrandığımı ve elimden gelenin bu olduğunu görüyorum. Kendimle övünmüyorum; benzer koşullarda yine aynı şekilde davranacaktım. Bu bir leke değil, daha çok bana bulaşan evrensel bir boya. Ben yüzeysel sıradan ve törensel bir pişmanlık tanımam. Ben ona pişmanlık demeden önce, benim her yanıma erişmesi gerekir; beni içimden sarmalı ve Tanrı'nın gördüğü gibi beni derinliğime kadar ve bütünüme kadar etkilemeli.

İşlerime gelince, gereği gibi davranmadığım için güzel fırsatı kaçırdım. Bununla beraber koşullara göre kararlarım doğruydu. Bunun yöntemi her zaman en kolay ve en güvenli yolu seçmektir. Geçmiş kararlarımı bana önerilen durumu göz önünde bulundurarak kendi kuralıma göre bilgelikle yerine getirdiğimi görüyorum; benzer koşullarda aynı şeyi aradan bin yıl geçse yine yapardım. İşin şu anki durumuna değil, incelediğim sıradaki durumuna bakarım.

Her projenin gücü zamana bağlıdır; fırsatlar ve koşullar hiç durmaksızın değişir. Yanlış karar almaktan değil, ama şanssızlıktan ötürü hayatımda birkaç vahim hatanın önemli sonuçlarını sineye çektim. Elimize aldığımız nesnelerin özellikle bilmediğimiz yanları vardır. İnsanların doğasında ses vermeyen, kendini belli etmeyen, bazen beklenmedik fırsatlarla ortaya çıkan koşullar vardır. Eğer ben öngörümle bunları kavramasaydım ve keşfetmeseydim, kötülüklerini bilemezdim; öngörüm kendi rolünün sınırları içinde bulunuyor. Olay gelip beni buluyor, benim reddettiğim bölümü kayırırsa, bunun çaresi yoktur; bu yüzden kendine kızmam, eserimi değil kötü kaderimi suçlarım: Buna pişmanlık denmez.

Phocion, Atinalılara bir örgütte bulunmuştu ama öğüdü tutulmamıştı; bununla birlikte, iş onun düşündüğünün aksine olumlu sonuçlanınca birisi ona şöyle dedi: "Pekala Phocion, işlerin bu kadar iyi gitmesinden memnun musun?"; "Evet, işin bu duruma gelmesinden çok memnunum,", "Ama önerimden pişman değilim." diye cevap verdi. Dostlarım bir yol göstermem için bana başvurduklarında, bunu özgürce ve açık seçik yaparım; hemen herkesin yaptığı gibi, olay rastlantılara bağlı diye, dediğimin tersi olurda bana sitem ederler diye hiç tereddüt etmem; bu beni asla üzmez, çünkü yanılan onlar olabilirler, ben onlara bu hizmeti vermekten kaçınmamalıyım.

Bana ait olan yanlışları ya da şansızlıklarımı kendimden başka kimseye yüklemem çünkü gerçekte başkasının öğüdünü nadiren tutarım, o da nezaketen, ancak bilimsel bir bilgi ve bir olayı öğrenme ihtiyacı duyduğum zamanlar bunun dışındadır. Ama sadece kendi öz yargımı kullanmak zorunda kaldığım durumlarda başkalarının nedenleri bana hizmet edebilir, ama beni yolumdan döndürmez. Hepsini nazikçe ve olumlu bir şekilde dinliyorum; Ama hatırladığım kadarıyla, şimdiye kadar sadece kendi düşüncelerime inandım. Bana göre, başkalarının düşünceleri benim istencim üzerinde sinek vızıltısı etkisi yaratıyor. Düşüncelerime fazla değer vermem; ama başkalarınınkine daha da az değer veririm. Bahtım beni onurlandırır; kimseden tavsiye almadığım gibi, hemen hiç tavsiyede bulunmam. Benden çok az öğüt istenir; yerdiğim öğüde de pek inanan olmaz. Tavsiyemin düzelttiği, doğrulttuğu ne kamusal, ne özel hiçbir girişim bilmiyorum. Tesadüfen benim tavsiyelerime başvuranlar bile, başka bir beyne yönelmekte çok daha istekli oldular. Yetki haklarında olduğu kadar huzur haklarında da kıskanç biri olarak, böyle olması daha çok hoşuma gider. Onlar beni dışarıda bırakırken, tümüyle bende olanı içeren benim ilkelerime göre hareket ediyorlar. Başkalarının işlerine karışmamış olmak ve bunları savunmak zorunda kalmamak benim için bir zevktir.

Hangi türden olursa olsun, bir iş bir kez geçmişte kalınca, artık onun için üzüntü duymuyorum. Böyle geçmesi gerektiğini düşünmek, beni sıkıntıdan kurtarıyor; işte onlar şimdi evrenin büyük akışı ve stoacı nedenlerin zincirleme tutumu içinde yer alırlar. İsterse geçmişte olsun, ister gelecekte, doğanın tüm düzenin altüst olmadan, hayalinizin ya da düşüncenizin isteğiyle yetisiyle tek bir nokta

bile yerinden kımıldamaz.

Zaten yaşlanmayla gelen pişmanlıktan nefret ederim. Antik çağda, onu hazdan koparan yıllara minnettar olduğumu söyleyen kişinin (Sophokles) görüşü benimkinden farklıdır. "*Nec tam aversa videbitur ab opere suo providentia, ud debilitas inter optima inventa sit* " ["Tanrı'nın kendi eserine bu denli düşman olduğu, zayıflığın en iyi şeyler arasında yer aldığı asla görülmeyecek." (Quintilien, *Dua kurumu*, V, XII)]. Yaşlanınca tutkular azalır; derin bir doygunluk sarar bizi. Bunun bilinçle bir ilgisini göremiyorum. Hüzün ve zaaf bize alçak ve sıkıntılı bir erdem havası verir. Doğal bozulmalara kendimizi tümüyle kaptırmamalıyız, bunların yargımızı yozlaştırmasına izin vermemeliyiz. Daha eski yıllarımda, gençlik ve zevk, tensel hazdaki kötülüğün yüzünü görmemi engellemedi; aynı şekilde, şimdi, yılların verdiği bıkkınlık, kötülükte hazzın yüzünü görmemi engellemiyor. Şimdi artık olmadığım yaşı, sanki hâlâ o yaştaymışım gibi yargılıyorum. Aklını bu kadar sert ve özenle hırpalayan biri olarak, şu anki aklım, en delidolu çağımdaki aklım gibi geliyor bana, yaşlandıkça kötülemiş ve biraz zayıflamış olsa da. Bedensel sağlığımı göz önünde bulundurarak, böyle bir zevke dalmama izin vermiyor, eskiden de tinsel sağlığım için izin vermezdi. Onu, kavganın dışında kalıyor diye, daha az değersiz bulmuyorum. İsteklerim öylesine kırık dökük ve onur kırıcı ki, aklımın onlara karşı çıkmasına değmiyor; sadece ellerimi uzatarak önünü kesiyorum. Eğer aklımı eski tensel isteklerimi karşısına çıkarsaydım, korkarım o eski direnç gücünü gösteremezdi. Bir şeyi yargılarken, kendi koşulları içinde yargıladığını, yeni bir aydınlık getirdiğini görmedim. Bu tür bir iyileşme varsa da yine de bozulmuş bir sağlıktır bu.

İşte sağlığını hastalığa borçlu olmak, ne acıklı bir iyileşme! Bu görevi yerine getirmek bizim mutsuzluğumuzun işi değil bu görev, yargımızın doğruluğuna düşer. Felaketlerin ve üzüntülerin üzerimdeki tek etkisi, onları lanetlemektir; bunlar, ancak kamçı darbeleriyle uyandırılması gereken kişileri ilgilendirir! Aklım refahın içinde çok daha özgürce koşturur; o, zevklerden çok kötülükleri sindirmekle uğraşır. Ortam sakin olduğu zaman bunları çok daha açık seçik görürüm. Sağlık beni hastalıktan çok daha keyifli ve daha yararlı bir biçimde uyarır. Sağlığım yerindeyken, elimden geldiğince hayatımı düzeltmeye, doğru düzgün yaşamaya çaba gösteririm. Eğer sağlıklı, şen ve güçlü olduğum iyi yıllar sürerken yaşlılık talihsizliğini ve sefaleti seçmek zorunda kalsaydım ve ne olduğuma göre değil de, artık olmadığıma bakarak yargılanmak zorunda kalsaydım utanç duyardım ve gücenirdim. Antisthenes'in aksine, kanımca insanın mutluluğu mutlu bir ölüm değil, mutlu bir yaşamdır. Ben ne pahasına olursa olsun bir filozofun kuyruğunu, sonuna gelmiş bir insanın başına ve bedenine bağlamaya çalışmadım ve üstelik bu uzantının hayatımın en güzel ve en uzun bölümünü yadsımasına ve yalanlamasına çabalamadım. Kendimi her yerde aynı biçimde tanıtmak ve göstermek istedim. Dünyaya bir daha gelseydim, yaşadığım gibi yaşardım. Ne geçmişe üzülürüm, ne de gelecekten korkarım. Ben kendimi aldatmadıkça, her şey içimde ve dışımda bir yürüyecek. Benim şansımın başlıca görevlerinden birisi, benim her davranışını kendi mevsimine göre yönetmiş olmasıdır. Ben ömrümün yeşillikli, çiçekli ve meyveli zamanını gördüm, şimdi de solgunluğunu görüyorum; doğal olduğuna göre, mutluluktur bu. Hem zamanında geldikleri için, hem de geçmiş hayatımın uzun mutluluğunu bana daha bir sevecenlikle hatırlattıkları için, acılara daha sabırlı katlanıyorum. Aynı şekilde, her iki çağda bilgeliğim aynı boyda olabilir.

Bilgeliğim bir zamanlar daha güzel, daha zarif, daha güçlü, daha şen, daha cevvaldi, şimdiki gibi kırık dökük, paylayıcı ve zahmetli değildi. Dolayısıyla bu rastlantısal ve sancılı iyileşmelerden vazgeçiyorum.

Tanrı'nın bizi yüreklendirmesi gerekir. Vicdanımız arzularımızın zayıflamasıyla değil, aklımızın pekiştirmesiyle kendiliğinden iyileşmelidir. Çapaklı ve bulanık gözler bakıyor diye, zevk

kendiliğinde ne solgun, ne renksizdir. Ilımlılığı ve iffeti, bunları bize buyuran Tanrı'ya saygıdan dolayı sevmeliyiz. Nezlenin bize getirdikleriyle, taşlarına iyi gelenler ne ılımlıktır ne de iffet. Eğer görmüyorsak, zarafetini, gücünü ve en baştan çıkarıcı güzelliğini inkâr ediyorsak, hazzı küçük görmek ve onunla mücadele etmekle övünemeyiz. Gençlik ve ihtiyarlıktan söz edebilirim: Her ikisini de tanıyorum; Ama bana öyle geliyor ki, ihtiyarlıkta ruhlarımız marazlara ve en rahatsızlık verici eksikliklere gençliktekinden daha fazla açıktır. Bunu önceden genç olduğum zaman da söylüyordum; çenemde tüy bitmediği için o sırada benimle alay ediliyordu; aynısını şimdi yine de ağaran saç-sakalımın verdiği yetkeyle söylüyorum: Mizaçlarımızın çekilmezliğine, şimdiki şeylerden tiksinmeye 'bilgelik' diyoruz. Ama gerçekte, ancak değiştirdiğimiz, bana göre berbat bir halde değiştirdiğimiz kusurlarımızı aslında terk ediyoruz. Bu aptalca ve yersiz bir böbürlenme huysuz mizaçlar can sıkıcı bir gevezelik, bu hırçın ve az nazik nitelikler, batıl inanç ve gülünç bir damla hastalığına ihtiyarlıkta daha fazla istek, haksızlık ve yatkınlık görüyorum. Aklımızda yüzümüzden daha fazla kırışıklık bırakıyor ve yaşlandıkça ekşi ekşi kokmayan can ya hiç yoktur – ya da pek nadir görülür. İnsan bütünüyle ilerler ve bütünüyle geriler.

Sokrates'in bilgeliğini ve mahkûmiyetinin birçok koşulunu görünce, buna biraz kendisinin de (kendisini suçlayanlarla birlikte) göz yumduğunu söylemeye cesaret edebiliyorum, yetmiş yaşında olduğu için aklının zenginliğindeki duraklamaya ve alışılmış parlaklığındaki zayıflamaya çok kısa bir zaman içinde katlanması gerekiyordu.

Tanıdığım birçok insanda ihtiyarlığın her gün ne dönüşümlere yol açtığını görüyorum. Bu, içimize doğal olarak ve sinsice işleyen güçlü bir hastalıktır. Bizde bıraktığı yetersizliklerden kaçınmak ya da en azından ilerlemelerini zayıflatmak için çok büyük bir bilgi ve önlemler birikimi gerekiyor. Kurduğum tüm savunma hatlarına rağmen adım adım ele geçirdiğini hissediyorum. Buna elimden geldiğince direniyorum; Ama sonuçta beni nereye kadar sürükleyeceğini bilmiyorum. Her halükarda nereden düştüğümün bilinmesinden ötürü mutluyum.

Üçüncü Bölüm

Üç Tür İlişki Üzerine

İnsanın eğilimlerine ve mizacına aşırı bağımlı olmaması gerekir. Bizim temel niteliğimiz, çeşitli durumlara kendimizi uyarlamayı bilmemizdir. Tek bir yaşam tarzına zorunlulukla bağlı olmak, yaşamak değildir, sadece var olmaktır. En güzel ruhlar, en fazla çeşitlilik ve esneklik sunanlardır.

1. İşte yaşlı Cato'dan buna güzel bir örnek: "*Huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret*." ["Öyle esnek bir zekâsı vardı ki, hangi işe girişse, sadece o iş için yaratılmış derdiniz." (Titus-Livius, XXXIX, XI)].

Eğer kendimi kendi isteğime göre yeniden biçimlendirseydim, kendimi ona bağımlı kılacak ve kalıba sokacak bir tarzım olmazdı. Yaşam inişli çıkışlı, düzensiz ve çok değişken bir harekettir. İnsanın durmadan ve eğilip bükülmeden kendi eğilimlerini izlemesi, peşinden gitmesi, kendiyle arkadaşlık olmayacağı gibi, kendi kendimin efendisi olmakta değildir, bu, kendi eğilimlerimin kölesi olmaktır. Çünkü ruhum, sadece karşısına bir engel çıktığında, kendini tümüyle ve tam olarak ona vererek zamanını geçirdiği için ve bana bezginlik vermesinden bir türlü kendimi kurtaramadığım için, bunu şimdi söylüyorum. Ona verilen konu ne kadar hafif olursa olsun, o bunu seve seve büyütür ve tüm gücünü bu işe harcar. Bunun için, onun aylaklığı benim için zahmetli ve sağlığıma zararlı bir meşguliyettir. Genelde insan aklı, çalışmak ve alıştırma yapmak için yabancı konulara gereksinim duyar; benim aklım ise daha ziyade sakinleşmeye ve dinlenmeye gereksinim duyuyor, "*vitiae otii negotio discutienda sunt*." ["Aylaklığın kusurlarından kaçıp kurtulmak için çalışmak gerekir." (Seneca, *Ep*., LVI)]. Çünkü en emek isteyen, en temel uğraşı kendi kendini incelemektir. Kitaplar onu bu kendini inceleme işinden alıkoyan uğraşılar türündendir. Aklına gelen ilk düşüncelerde harekete geçer ve her yönde gücünü kanıtlar; işleyişini kâh güçle, kâh düzen ve zarafetle yürütür, dinginleşir, ılımlılaşır ve pekişir. Melekelerini kendi kendine uyandırma yetisine sahiptir. Doğa hepimize verdiği gibi, yararlanması için ona buluşlar yapacağı ve yargılayacağı konular, maddeler verdi.

Derin düşünme, kendini yoklamasını ve onu güçlü bir şekilde kullanmasını bilen için etkili ve zengin bir çalışmadır. Ben zihnimi doldurmak yerine işlemeyi daha fazla seviyorum. Ruhuna uygun düşünceler beslemekten daha zayıf ya da daha güçlü bir uğraş yoktur. En yüce kişiler bunu kendilerine uğraş edindiler; "*quibus vivere est cogitare*." ["Onlar için yaşamak düşünmektir." (Cicero, *Tusc*., V, XXXVIII)]. Doğa bu ayrıcalığı bu nedenle ona bağışlayarak bu yeteneği destekledi. Bunca zaman yapabildiğimiz başka hiçbir şey yok. Bu kadar olağan, bu kadar kolaylıkla kendimizi verdiğimiz başka bir eylem yok. "Derin düşünceler, tanrıların işidir" der Aristo, "onların ve bizim büyük mutluluğumuz bu derin düşünceden doğar." Okuma ve özellikle çeşitli konularla birlikte okuma, benim düşünme yeteneğimi güçlendirmeye yarar; belleğimi değil, düşünme yeteneğimi güçlendirir.

Böylece konuşmalar güçlü ve canlı oldukları sürece ilgimi çeker. Tat almanın ve güzelliğin, ciddiyet ve derinlik kadar ya da onlardan daha fazla içimi doldurduğu ve beni meşgul ettiği doğrudur. Başka türlü bir konuşma sırasında uyukladığım ve üstünkörü dikkat ettiğim için, üzerinde çok konuşulmuş, laf olsun diye yapılan sohbetlerde, bir çocuğa yakışmayan aptalca sözler söylediğim, hayali yanıtlar verdiğim ya da inatla sessiz kaldığım ve kabalık ettiğim olur. Bir yandan kendi içine kapanan bir hayalci gibiyim, diğer yandan birçok ortak konuda derin ve çocuksu bilgisizlik içindeyim. Bu iki özellik sayesinde, beni sıradan biri kadar bön gösteren beş ya da altı öykü anlatabildim.

Konuma dönersek, zor beğenen mizacım insanlarla ilişkilerimi nazikleştiriyor, onları daha titizlikle seçmem gerekiyor ve günlük hayattaki işlerde beni beceriksiz kılıyor. Halktan kişilerle ilişkilerimiz var; onlarla birlikte yaşıyoruz. Bu ilişkilerimizden rahatsızlık duyuyorsak, düşük ve bayağı insanlarla düşüp kalkmaya tenezzül etmiyorsak –bununla birlikte onların da çoğu zaman ince insanlar kadar kuralları vardır; onların cahilliğine uymayan her türlü bilgelik can sıkıcıdır–, o zaman ne kendi işlerimizle, ne de başkalarının işleriyle ilgilenmemeliyiz; Çünkü özel işler gibi kamusal işler de bu kişilerle birlikte düzenlenir. Ruhumuzun en dingin ve en doğal tavırları en güzel olan tavırlarıdır. Tanrım! Arzuları güce göre ayaklanmakla bilgelik insanlara ne büyük iyilik ediyor. Bilmekten daha yararlı hiçbir şey yoktur. "Elimizden geldiği kadar"; sözü Sokrates'in dilinden düşürmediği en gözde sözüydü. Bu sözün büyük değeri vardır: Gerçekten de arzularımızı yönlendirmeyi, onları en rahat ve kolay ulaşılır şeylerde durdurmayı bilmek gerekir. Kaderimin beni içlerine kattığı ve onlarsız olamayacağım binlerce insanla anlaşmamak, insanlarla ilişkisini koparmış bir ya da iki insana ya da ulaşamayacağım hayali bir arzuya bağlanmak aptallık değil midir? Her somurtkanlığın ve sertliğin düşmanı olan uysal mizacım, beni kinden ve düşmanlıklardan kesinlikle koruyabildi; hiç kimseye bundan daha iyi koşullar sunulmadı, bunu beni sevmeleri için değil, benden nefret etmemeleri için söylüyorum. Ama toplum içindeki davranışımın soğukluğu, bunu haklı olarak başka türlü yorumlayan ve hatta en kötü anlamı veren birçok kişinin bana karşı iyi olmalarını engelledi.

Ender bulunan mükemmel dostluklar edinmek ve bunları sürdürmek konusunda son derece yetenekliyim, çünkü kendi zevkime uyan dostluklara son derece açım. Dostluklara dört elle sarılırım ve kendimi onların arasına öylesine bir istekle atıyorum ki kolaylıkla bağlanmaktan ve geçtiğim yerlerde iz bırakmaktan geri kalmıyorum. Bunlardan çoğunlukla mutlu deneyimler edindim. Ama sıradan dostluklarda biraz tutuk ve soğuğumdur; Çünkü canımın istediği gibi davranamazsam doğal olamıyorum. Talihimin daha gençlik yıllarımdan itibaren beni tek ve kusursuz bir dostluk için (La Boétie ile olan) biçimlendirmesi ve buna alıştırmış olması bir dostum dışında, gerçekte beni başkalarından soğuttu, eksilerden birinin dediği gibi dostluğun bir birliktelik olduğunu sürü ilişkisi olmadığını anladım. Bu yüzden, yarım yamalak, kalabalık ve kusurlu dost sohbetlerinde bize tavsiye edilen kölece ihtiyatla ve kuşkuculukla sanki bir başkasıymışım gibi iletişimin bana zor geldiğini söylemem gerekir.

Ve bununla beraber, benim gibi başlıca amacı yaşamın avantajları olan bir adamın (burada kesinlikle gerçek avantajlardan söz ediyorum) bu davranış cambazlıklarından ve kurnazlıklardan veba gibi kaçmak zorunda olduğunu açıkça görüyorum. Kaderinin onu götürdüğü her yerde kendini rahat hisseden, komşusuyla tasarılarını, av partisini ve sürmekte olan davalarını konuşabilen, bir doğramacı ve bir bahçıvanla zevkle sohbet edebilen, gevşeyen ve rahatlayan bir ruhu seve seve överdim. Emrindeki en önemsiz hizmetçiyle iletişim kurmasını ve uşaklarıyla sohbet etmesini bilen insanlara imreniyorum.

Platon'un, ister erkek hizmetçi olsun, ister kadın hizmetçi, onlarla şakalaşmadan, soğuk ve otoriter bir şekilde konuşmayı salık veren öğüdünün hiç hoşuma gitmediğini eklemeliyim. Ayrıca, talihin kimine verdiği bu ayrıcalığı bu kadar öne çıkarmak hem gayri insanidir, hem de haksızlıktır. Uşaklarla efendiler arasındaki farkın en az hissedildiği toplumlar bana daha adil geliyor.

Başkaları akıllarını öne sürmeye ve onu yükseltmeye çaba gösterir; bense alçaltmaya ve yatırmaya gayret ederim: Uzadıkça kusuru daha da artar.

Narras, et genus Æaci,

Et pugnata sacro bella sub Ilio:

Quo Chium pretio cadum

Mercemur, quis aquam temperet ignibus,

Quo præbente domum, et quota,

Pelignis caream frigoribus, taces.

"Bana Eacus'ün soyağacını ve Illion'un kutsal duvarları

altında yapılan çarpışmaları anlatıyorsun;

ama Chio'nun şarabını hangi bedelle ödeyeceğiz,

banyomun suyunu hangi köle ısıtacak,

Pelignesler'in soğuğundan korunmak için kimin evinde barınacağım,

bunlardan hiç söz etmiyorsun." *(Horatius, Odlar, III, XIX, 3)*

1. Lakedemonlular yiğitlerinin savaşlar sırasında gözü kara ve çılgınca ortaya atılmamaları için flütlerin tatlı ve yumuşak sesine ihtiyaç duyarlar; halbuki başka milletler askerlerini coşturmak, şevke getirmek için tiz ve güçlü sesler kullanırlar. Aynı şekilde, bana öyle geliyor ki, alışılmış düşünceye karşı aklımızı kullanırken kanatlardan ziyade ağırlığa, kızgınlıktan ve azgınlıktan ziyade soğukkanlılık ve sakinliğe ihtiyaç duyuyoruz. Birbirlerini anlamayanlar arasında anlamış gibi yapmaktan ve aklı kullanarak konuşmaktansa, *favellarin punta di forchetta* (Çatalın sivri ucu üzerine konuşma) işi aptallığa vurmak bana daha uygun geliyor. Birlikte olduğunuz kişilerin düzeyine inmek ve bazen bilmezden gelmek gerekir. Gücü ve becerikliliği bir yana bırakın; güncel uygulamada sıradan yolları kullanmanız yeterlidir. Ve eğer istiyorlarsa yerlerde sürünün.

Bilginler sıkça bu taşa çarparlar: Bilgileriyle hep gösteriş yaparlar, kitaplarından öğrendiklerini her yere ekerler. Şu günlerde çalışma odalarını ve hanımların kulaklarını öyle dolduruyorlar ki, bu hanımlar söylenenlerin özünü yakalamasalar da en azından anlamış gibi yapıyorlar. Ne kadar düzeysiz ve bayağı olursa olsun, her türlü konuda ve konuşmada, yazarken ve konuşurken yeni ve bilgince tavırlar takınıyorlar.

Hoc sermone pavent, hoc iram, gaudia, curas,

Hoc cuncta effendunt animi secreta; quid ultra ?

Concumbunt docte.

"İşte onların korkularını, öfkelerini, sevinçlerini, sıkıntılarını

ve ruhlarının tüm sırlarını ifade etme üslubu, daha ne diyebilirdim ki?

Kadınlar yatakta bilgiçlik taslıyorlar." *(Juvenal, VI, 189)*

Ve ilk karşılaştıkları şeyi kanıt olarak kullanacakları zaman bunu Platon ve Aziz Thomas'a dayandırırlar. Ruhlarına ulaşamayan bilim, dillerinde kalıyor. Güzel yeteneklerle donanmış olan kadınlar eğer bana inanırlarsa, kendilerine has doğal yeteneklerini değerlendirmekle yetineceklerdir. Güzelliklerini yabancı güzellikler altında gizliyorlar ve üstünü örtüyorlar; ödünç alınmış bir ışığı

parlatmak için kendi aydınlığını bastırmak büyük aptallıktır! Onlar yapaylığın altına gömülmüş, kefenlenmiş gibidir. "*De capsula totæ*" ["Tepeden tırnağa, bir giysi dolabından çıkmış gibi bir halleri var."] Kendilerini yeterice tanımadıkları içindir bu; dünyada daha güzeli hiçbir şey yok, aksine sanatları yüceltmek, güzel olanı güzelleştirmek onlara düşüyor. Hayatta sevilmekten ve yüceltilmekten başka ne isterler? Bunun için fazlasıyla her şeye sahip olup, fazlasıyla biliyorlar. Sadece onlardaki yetenekleri uyandırmak ve teşvik etmek gerekiyor. Hanımlarımızın belagate, hukuka, mantığa ve ihtiyaçları olmayan boş ve gereksiz benzer uyuşturuculara bağlandıklarını gördüğüm zaman, onlara bunları salık veren erkeklerin bu bahane ile onları istedikleri gibi şekillendirmek için bir araç olarak kullanmalarından korkuyorum. Çünkü onlara başka ne özür bulabilirim? Hanımların bizim yardımımız olmaksızın gözlerinin güzelliğini neşeye, sertliğe ve yumuşaklığa uydurabilmeleri; onlara biraz katılık, kuşku ve lütuf katabilmeleri yeterlidir. Kendilerini kur yapılırken söylenen sözleri yorumlamaya kalkmasınlar. Bu bilgiyle, kocalarını ve okulları değneğin ucunda diledikleri gibi oynatırlar. Herhangi bir konuda bizden geride kalmak canlarını sıkarsa, merak edip kitaplarla ilgilenmek isterlerse, şiir onların ihtiyaçlarına uygun bir uğraştır; hafif, becerili ve süslü, tümüyle sözlerden ve zevkten oluşan bir sanattır bu – onlar gibi. Tarihin incelemesinden de çeşitli yararlar edineceklerdir. Felsefenin yaşam alanıyla bölümünde bizim karakterlerimizi ve varoluş koşullarımızı değerlendirmeyi, ihanetlerimizden kendilerini korumayı, kendi arzularını dizginlemeyi, özgürlüklerini denetlemeyi, hayatın zevklerini uzatmayı, öğrenecekler ve aynı zaman da bir aşığın vefasızlığına bir kocanın hoyratlığına, yılların, çizgilerin ve benzeri şeylerin rahatsızlığına insanca katlanmayı da öğrenecekler.

Başkalarını dışlayan, içine kapanık insanlar vardır. Benim iletişime ve dışa açılmaya elverişli bir yapım var; dışadönük, doğal olarak arkadaş topluluklarına ve dostluğa yatkın biriyim. Benim sevdiğim ve salık verdiğim yalnızlık esas olarak duygularımı ve düşüncelerimi kendime çevirmek, adımlarımı değil kaygılarımı ve arzularımı kısıtlamak, yabancı şeylerden kaygılanmayı reddetmek, uşaklıktan, minnet borcundan ve insan kalabalığından değil iş kalabalığından ölümden kaçarcasına kaçmaktır. Belli bir yerdeki yalnızlık, doğruyu söylemek gerekirse beni rahatlatıyor ve dışarıya doğru itiyor; yalnız olduğum zaman kendimi devlet işlerine ve dünyaya daha bir istekle veririm. Louvre'da kalabalık içinde kendime döner ve kabuğuma çekilirim; kalabalık beni kendime iter, kendi kendime bu denli çılgınca, bu denli açık saçık ve özel şeyleri saygın ve ağır başlığın geçerli olduğu yerlerin dışında asla söylemiyorum. Beni güldüren çılgınlıklarımız değil, bilgeliklerimizdir. Doğam gereği saraydaki kalabalığa düşman değilim, orada hayatımın bir bölümünü geçirdim; büyük insan topluluklarına neşeyle katılan biriyim, yeter ki bu buluşmalar belli aralıklarla ve benim keyifli anımda olsun. Ama sözünü ettiğim ilişkilerdeki bu seçicilik, beni daha güçlü bir biçimde yalnızlığa itiyor; kendi evimde, kalabalık bir aile ortamında ve gelen gidenin çok olduğu bir evde bile. Yeterince insan görüyorum ama özel olarak konuşmaktan hoşlanacağım kişiler az sayıda. Burada kendime ve başkalarına hiç alışılmadık bir özgürlük tanırım; burada merasimler, karşılamalar, uğurlamalar ve öteki görgü kuralları (ey şu bağlayıcı ve can sıkıcı yargılar!) bir yana bırakılır. Herkes istediği gibi davranır, isterse düşüncelere dalarlar. Ben burada konuklarımı incitmeden sessiz, hayallere dalmış ve içime kapanık dururum.

1. Toplumda aradığım ve yakınlık kurmayı istediğim insanlar, saygın ve nitelikli insanlardır. Onlardan edindiğim düşünceler beni başkalarına yöneltir. Bu konuda iyice düşünecek olursak, bunlar türümüzün en az rastlanan insanlarıdır ve bunu doğaya borçludurlar. Böyle bir yakınlığın amacı, sadece yakınlık, ahbaplık, görüşme ve sohbettir, ruhların yakınlaşmasından başka hiçbir çıkar beklenmez. Konuşmalarımızda tüm konular benim için birdir; ağırlık ve derinlik olmamasına hiç aldırış etmem: ama zarafet ve doğruluk hep vardır. İyiliğin, içtenliğin, neşenin

ve dostluğun karıştığı olgunlaşmış ve kalıcı bir sağduyu ona damgasını vurur. Aklımız güzelliğini ve gücünü sadece verasette ve krallık işlerinde kendini göstermez; özel konuşmalarda da kendini belli eder. Ben adamlarımı sessizlikleriyle, gülümseme biçimleriyle tanırım ve onları sofrada bir meclisten çok daha iyi keşfederim. Hyppomachus iyi güreşçileri sokakta yürürken tanıdığını söylerdi. Söyleşilerimize bilim katılacaksa, itiraz edilmeyecektir; ama alışılageldiği gibi hükmedici, buyurucu ve rahatsız edici bir biçimde değil, görüşü destekleyici ve saygılı olmalıdır. Biz sohbetlerimizde sadece vakit geçirmeye bakıyoruz, eğitilmek ve öğüt almak zamanı gelince, gidip onu taçlandırıldığı yerde buluruz. İsterse, bu defalık bizim düzeyimize insin; Çünkü ne kadar yararlı ve arzu edilir olursa olsun, gerektiğinde ondan vazgeçebileceğimizi ve amaçlarımıza onsuz erişebileceğimizi düşünüyorum. Doğuştan iyi niteliklere sahip, insanlarla ilişkilerinde ustalaşmış bir ruh (insan), kendini tümüyle arzu edilebilir bir ruh haline getirebilir. Sanat sadece böylesine ruhların ürettiklerini incelemek ve bir araya getirmekten ibarettir. Güzel ve onurlu kadınlarla ilişki içinde olmak da benim için hoş bir dostluktur: "*Nam nos quoque oculos eruditos habemus*" ["Çünkü bizde bilen gözlere sahibiz." (Cicero, *Paradokslar*, V, II)]. Her ne kadar ruhumuz bu tür ilişkilerde birincilerindeki kadar zevk almasa da, buna bedensel duyular katıldığında, aynı oranda olmasa bile, ona yakın bir zevk alır. Ama bu hep tetikte olmayı gerektiren bir durumdur, özellikle de benim gibi bedeni çok önemli rol oynayan insanlar için. Gençliğimde yeterince pişkin ve şairlerin dediği gibi, bu tür ilişkilerine kendini düşüncesizce bırakanların çektiği bütün acıları çektim. Ama yediğim bu kamçı darbesi sonradan benim için bir ders oldu.

Quicunque Argolica de classe Capharea fugit,

Semper ab Euboicis vela retorquet aquis.

Grek filosundan kim Caphareus'un gizli kayalıklarından kurtulursa

yelkenlerini hep Euboea'nın sularından uzağa çevirir."

(Ovidius, Hüzünlüler, I, I, 83)

Aklını fikrini tümüyle böyle ilişkilere bağlamak ve çılgınca bir tutkuyla gerisini düşünmeksizin kendini buna kaptırmak çılgınlıktır. Ama öte yandan, aşk ve duyguları katmaktan, oyuncular gibi yaşına ve geleneğe uygun bir rolü oynamak için böyle bir şeye kalkışmak ve buna sözlerden başka bir şey katmamak, gerçekten kendini güvenceye almaktır; tıpkı tehlikeden korkan bir insanın, kendi onurunu ya da çıkarını ya da zevkini korkakça terk etmesi gibi. Çünkü kadınlarla olan ilişkilerini bu şekilde yürüten kişiler bundan güzel bir ruhu etkileyebilecek ya da doyuracak hiçbir sonuç umut edemezler. Bir şeyden zevk almak için onu gerçekten arzulamış olmak gerekir. Talihleri adaletsizce yaver gitse bile, bunun böyle olduğunu söylüyorum; çünkü ne kadar çirkin olursa olsun, kendini nazik görmeyen, saçıyla, başıyla ya da davranışlarıyla sevilmeye layık olmadığını düşünen bir kadın yoktur. Çünkü tümüyle çirkin kadın olmadığı gibi, tümüyle güzel bir kadın da yoktur ve başka niteliklerden yoksun olan Brahman kızları, hiç olmazsa bir koca bulmayı hak etmek için, kent meydanında bu amaç için toplanmış halka edep yerlerini gösterirler.

Sonuç olarak, hep hizmetinde olacağına and içen ilk kişiye kolayca kanmayan hiçbir kadın yoktur. Öyle ki deneyimlerin de bize gösterdiği gibi, günümüz erkeklerinin yaygın ve sıradan ihanetleri nedeniyle kadınlar bizden kaçmak için ya kendi içlerine dönüyorlar ya da diğer kadınlarla birlik oluyorlar. Veya bizim kendilerine sunduğumuz örnekleri izliyorlar, oyundaki kendi rollerini oynuyorlar; aşksız, tutkusuz ilişkiler içinde oluyorlar. "*Neque affectui suo aut alieno obnoxiæ*." ["İster

kendilerinden gelsin, ister başkasından hiçbir tutku onlara ulaşamaz." (Tacitius, *Yıllıklar*, XIII, XLV)]. Bu, Platon'daki Lysias'ın öğüdüne göre, biz kadınları ne kadar seversek onlar da kendilerini bize o oranda daha yararlı ve rahat bir biçimde verirler.

Güldürü oyunlarındaki gibi olacak bu; burada seyirciler oyuncular kadar, hatta daha fazla keyif alacaklardır!

Bana gelince, çocuksuz bir annelik tanımadığım gibi Cupidon'suz Venüs de bilmem; bunlar iç içe geçmiş, biri olmadan diğeri de olmayan şeylerdir. Bu nedenledir ki aldatma, aldatanın üzerine sıçrar; yapana bir zarar vermese de, ona değerli bir şey kazandırmaz. Venüs'ten bir tanrıça yaratan kişiler onun asıl güzelliğinin bedensel değil tinsel olduğunu gördüler. Oysa, bu insanların aradığı güzellik insanca olmadığı gibi hayvanca bile değildir; hayvanların kendileri bu kadar kaba ve maddi bir güzellik istemezler. Bedenden önce hayalin ve arzunun onları sardığını ve kışkırttığını görüyoruz. Her iki cins hayvanın da sürü içinden kendi arzuladıklarını seçtiklerini ve ayırdıklarını ve aralarında uzun bir sevgi ilişkisi olduğunu görüyoruz. İhtiyarlığın bedensel gücünün esirgedikleri bile hâlâ aşkla titreşiyor, kişniyor ve ürperiyor. Onların eylem öncesi umut ve ateşle dolu olduğunu görürüz ve işlevlerini yerine getirdikten sonra hâlâ bu anının tatlılığı ile keyiflenmeyi sürdürüyorlar; iş bittikten sonra kiminin kasıldığını, kiminin bayram ve zafer türküleri söylediğini görürüz: kimileri yorgun ve doymuştur. Bedeni doğal bir ihtiyacın yükünden kurtarmak zorunda kalanın yapacağı tek şey, bu ince işlere bir başkasını karıştırmaktır. Aşk, kaba saba bir açlığın besini değildir.

Olduğundan daha iyi görünmeye çalışmayan bir kişi olarak, gençliğimin hatalarıyla ilgili şunu anlatacağım. Sadece sağlık için tehlikeli olduğundan değil (yine de hafif ve kısa süren iki hastalığa yakalandım, bundan korunmayı beceremedim), ama hor gördüğüm için para karşılığı ve genel kadınlarla ilişkilere girmeye hemen hiç kalkışmadım. Aşk zevkini zorlukla, arzuyla ve biraz zaferle bilmeyi istedim; Aşklarında mahcupluk ve soyluluk kadar başka niteliğe kapılan İmparator Tiberius'un tarzını ve diktatörden ya da konsülden veya meclis üyesinden aşağısıyla birlikte olmayan ve âşıklarının yüksek düzeyinden zevk alan kibar fahişe Flora'nın kaprisli mizacını seviyordum. Kuşkusuz inciler ve nakış dokulu kumaşlar, aşığa sahip olduğu unvanlar ve hizmetçilerden bir parça daha fazlasını sağlıyor. Kısacası, ben ruha büyük bir önem veriyordum; yeter ki beden eksikli kalmasın. Çünkü dürüst olmak gerekirse, eğer bu iki güzellikten birini seçmek zorunda kalsaydım doğrusu ruhtan vazgeçerdim. O daha iyi şeylerde kullanılır; aşk konusuna gelince, esas olarak gözle ve dokunmayla ilgili olan bu konuda, ruhun cazibesi olmadan da bir şey yapılabilir, ama bedenin cazibesi olmadan hiçbir şey yapılamaz. Güzellik kadınların gerçek üstünlüğüdür. Güzellik o kadar onlara aittir ki, biraz farklı hatlar istese de bizimki ancak onların güzelliği ile bir çocuk ya da tüysüz bir delikanlınınki karşılaştırıldığında en mükemmel noktaya ulaşır. Güzelliklerinden ötürü Büyük Türk'ün (Osmanlı Sultanı) hizmetine alınan çok sayıda hizmetkâr, daha sonra, yirmi iki yaşında kapı dışarı edilir.

Sağduyu, bilgelik ve dostluğa saygı erkeklerde daha çoktur; bu nedenle dünya işlerini onlar yürütürler.

Sözünü ettiğim iki tür alışveriş – güvenilir erkekler ve güzel namuslu kadınlar arasında olanları – rastlantıya ve başkalarına bağlıdır. Birinci ender olduğu için zordur, diğeriyse yaşla birlikte solar; bu nedenle, onlar yaşamımı doldurmaya yetmediler. Ama üçüncüsü olan, kitapların arkadaşlığı çok daha güvenilir ve daha bizim elimizde olan bir şeydir. İlk ikisindeki üstünlük onda yoktur; Ama kendi bakımından kalıcılığa ve kullanım kolaylığına sahiptir. Bana tüm yaşamımın akışında eşlik edip, her tarafta yardımıma gelir; beni yaşlılığımda ve yalnızlığımda teselli eder, can sıkıcı bir başıboşluğun ağırlığını üzerimden alır ve canımı sıkan kişilerden beni her an kurtarır. Eğer son aşamada olmayıp

tüm bedenimi sarmamışsa ağrı krizlerimi hafifletir. Sıkıcı bir düşünceye kurtulmak için kitaplara başvurmak yeterlidir; onlar beni kolayca ele geçirirler ve bu düşünceden uzaklaştırırlar. Ancak daha gerçek, daha canlı ve daha doğal başka olanaklar bulamayıp, onları aradığımı görünce isyan etmiyorlar. Bana hep güler yüz gösteriyorlar.

"Atını dizgininden tutarak götüren için, yayan gitmek daha rahat olur" denir. Bizim genç ve sağlıklı Napoli ve Sicilya kralı Jacques da, bir yere giderken katı bir tüy yastığa yatmış, gri çuhadan bir giysi, aynı türden bir külah giyinmiş olarak bir sedyede taşınırdı. O sırada, arkasından tahtırevanlar, türlü cinsten yedek atlar, asilzadeler ve subaylardan oluşan büyük krallık korteji gelirdi; yüzündeki sertlikte hâlâ sevecenlik ve kararsızlık vardı. Şifası yeninin içinde olunca hastanın şikâyeti olmaz! Kitaplardan elde ettiğim bütün faydalar, bu çok doğru sözün deneyiminde ve uygulanışında saklıdır. Aslında, kitapları onları tanımayan kişilerden daha fazla kullanmam. Bir cimrinin hazinesinin keyfini çıkardığı gibi ben de kitapların tadını çıkarıyorum çünkü ne zaman hoşuma giderlerse, o zaman tadını çıkaracağımı biliyorum. Ruhum bu mülkiyet hakkıyla yetiniyor ve doyuyor. Ne savaşta, ne barışta kitaplarım olmadan yolculuk etmem. Ama onlara hiç elimi sürmeden günlerim ve aylarım geçtiği olur. «Yakında ya da yarın ya da canım istediğinde okurum» derim kendi kendime. Bu arada, zaman bana sıkıntı vermeden akıp gider. Çünkü canım istediğinde bana keyif vermek için yanımda oldukları düşüncesinin, hayatımı ne denli kolaylaştırdıklarını görmenin beni ne kadar sakinleştirdiğini ve rahatlattığını anlatamam. Bu insani yolculukta bulduğum en iyi besindir bu ve onun yoksun olan zeki insanlara acıyorum. Ne kadar boş ve yararsız olursa olsun, hoş zaman geçirilecek her türlü şeyi çabuk kabul ederim, çünkü yanımdan kitabın eksik olmayacağını bilirim.

Evimde olduğum zaman, sıkça tüm evimi rahatlıkla yönetebildiğim kitaplığıma sığınırım; girişin üstündeyim ve bahçemin altında ahırlarımı, avlumu ve evimin büyük bir bölümünü görebiliyorum. Orada bazen bir kitabın, bazen bir diğerinin sayfalarını sıra gözetmeden, tutarsız bir şekilde karıştırırım. Kâh hayal kurarım, kâh not alırım ve gezinerek düşlerimi yazarım ya da yazdırırım.

Kitaplığım bir kulenin üçüncü katındadır. Birinci kat ibadet yerim, ikinci kat bir oda ve müştemilatıdır; yalnız başıma olmak için sıkça orada uyurum. Üstte, büyük bir elbise odası var. Bu oda eskiden evimin en gereksiz odasıydı; şimdi burası kütüphanem oldu ve günlerimin çoğunu, günün çoğu saatlerini orada geçiriyorum. Geceleri asla orada kalmam. Orası, kışları ateş yakılabilen ve bir pencereyle uygun bir biçimde aydınlanan oldukça hoş bir çalışma odasına açılıyor. Masraftan ziyade sıkıntıdan –beni işten alıkoyan sıkıntıdan– korkmasaydım, her bir yanına yüz adım boyunda, on adım eninde düzayak bir dehliz kolaylıkla yaptırabilirdim çünkü başka bir iş için çıkılmış duvarları istediğim yükseklikte buldum. Her inziva bir gezinti yeri istiyor. Düşüncelerim uyur, onları dinlendiririm. Bacaklarım onu harekete geçirdiği sürece aklım çalışmaz. Kitapsız çalışılanların hepsinde bu olur. Kitaplığım yuvarlaktır, masamdan ve sandalyemden başka düz yeri yoktur; bir bakışta çepeçevre beş katlı raflar üzerine dizili kitaplarımı bu yuvarlak şekil görmemi sağlıyor. Oda on altı adım çapında ve üç yanı açık ve güzel manzaralı. Kışın, orada daha seyrek bulunuyorum; çünkü adından da anlaşılacağı gibi evim bir tepeciğim üstüne kondurulmuştur; evin başka hiçbir bölümü bu kadar rüzgâr almıyor. Hem beden hareketleri yapmak, hem de evin kalabalığından kaçmak için biraz zor ulaşılan, çetin bir yerde olmak hoşuma gidiyor. Benim yuvam burası. Buranın tek hâkimi olmaya, bu köşeyi çoluk çocuktan, sivillerden uzak tutmaya gayret ediyorum. Başka yerlerde belirsiz bir sözel yetkiye sahibim. Bana göre, evinde kendisiyle baş başa kalacağı, özellikle kendini ağırlayabileceği, saklanacağı bir yeri olmayan bir insan acınacak bir insandır. Tutkunun bedeli, pazaryerindeki bir heykel gibi her zaman gözler önünde olmaktır: "*Magna servitus est magna fortuna*." [("Büyük servetin köleliği de büyük olur." (Seneca, *Consolatio ad Polybium*, XXVI)]. Onlar, tuvaletlerinde bile gizlenemezler! Bizim din adamlarımızın kendi toplulukları içinde kurallarına

bağlı olarak yaşadıkları o sert yaşamdan daha zor hiçbir şey olmadığı sonucuna vardım; kurallar hangi durumda olursa olsun, hep birlikte olmayı ve aynı işleri birlikte yapmayı dayatıyor. Ve ben hep yalnız kalmayı, hiç yalnız kalamamaktan daha katlanılır buluyorum.

Eğer birisi bana esin perilerini sadece bir oyuncak, bir vakit geçirme aracı olarak kullanmanın onları aşağılamak olduğunu söylüyorsa, benim gibi, o da oyunun ve vakit geçirmenin değerini bilmiyordur. Diğer amaçların gülünç olduğunu söyleyebilirim. Günü gününe yaşarım ve size saygı dışında, sadece kendim için yaşarım; tasarılarım orada sınırlı durur. Gençken gösteriş için öğrendim; sonra bilge hale gelmek için, şimdi de zevk için, ama hiçbir zaman bundan çıkar sağlamak için değil. Mobilya türleri gibi, sadece gereksinimlerimi karşılamak için değil, bunun ötesinde duvarları kaplamak ve süslemek için kitaplar ve bilgiler peşinde koşan boş ve müsrif huyumu terk edeli çok oldu.

Kitaplar, onları seçmesini bilenler için birçok niteliğe sahip olup, hoşa giderler. Ama hiçbir şey zahmetsiz elde edilmez; diğerlerinden ne daha kolay, ne rahat ulaşılan bir zevktir bu. Onun da kendine göre sakıncaları vardır; akıl onlarda çalışır, ama bakımına özen gösterdiğim beden hareketsiz kalıyor, çöküyor, cılızlaşıyor. Şu ilerlemiş yaşımda benim için bundan daha zararlı ve daha kaçınılması gereken başka bir aşırılık bilmiyorum.

İşte benim gözde ve kişisel üç uğraşım. Kibarlıktan ötürü borçlu olduğum kişilerle ilgili uğraşlarımdan söz etmiyorum.

Dördüncü Bölüm

Oyalanma Üzerine

Bir zamanlar gerçekten acılı bir hanımı (çoğu zaman kadınların hüzünleri yapay ve olağandır) teselli etmekle görevlendirildim:

Oberibus semper lachrimis, sempérque paratis

In statione sua, atque expectantibus ilam,

Quo jubeat manare modo.

"Bir kadın bolca akmaya hazır olan

ve bir işaret bekleyen gözyaşlarını

daima yedekte tutar." *(Juvenal, VI, 272)*

Bu acıya karşı çıkılırsa, yanlış yol izlenmiş olur; Çünkü karşı çıkma, acıyı daha fazla dürtükler ve daha çok azdırır: Sert bir biçimde karşı çıkmak acıyı daha da arttırır. Sıradan konuşmalarda, hiç önemsemeden söyleyeceğim şeylere karşı çıkılırsa bunu bir sorun haline getirir, onları tutkulu bir biçimde ve gerçek çıkarımın ötesinde savunurum. Dahası bu şekilde hareket ederek girişiminizi ilk ağızda, hastasına sevecen, neşeli, hoşa gidici yaklaşmak zorunda olan bir hekim gibi davranmak yerine kaba bir şekilde ortaya koyarsınız. Asık yüzlü ve itici bir hekim asla başarılı olamaz. Dolayısıyla tersine, başlangıçtan itibaren yakınmalarına yardımcı olmak, kulak vermek, bir biçimde anlayış göstermek ve onaylamak gerekir. Anlayışlı olmakla, itiraz etmemekle onların güvenini kazanırsınız ve kolayca, hiç sezdirmeden yumuşak bir eğilimle iyileşmeleri için kararlı ve yerinde sözlere kayarsınız.

Başlıca arzusu gözlerini üstüme dikmiş insanları kandırmak olan biri olarak, acının üstüne merhem sürmeyi aklımdan geçirdim. Ayrıca ikna etmek konusunda kendimi başarısız buldum. Ya da nedenlerimi çok sivri ve çok kuru ya da çok ani ve çok umursamaz bir biçimde sunuyorum. Onların sıkıntılarıyla bir zaman meşgul olduktan sonra, gerek bir fikrim olmadığından, gerekse amaçlarıma başka türlü ulaşmayı düşündüğümden bunu güçlü ve sağlam nedenlerle iyileştirmeye çalışmadım. Ayrıca, teselli konusunda felsefenin buyurduğu (öne sürdüğü) çeşitli biçimlerden birini de seçmedim. Cleanthes "üzüldüğümüz dert değildir" der, Aristocular "hafif bir yakınmadır." Chryiyyus ise "yakınma ne haklı ne de övülecek bir eylemdir" diye söyler. Ona ben bunlardan hiç birini seçmedim, hatta üzücü şeyleri hoş şeylere dönüştürmeyi savunan ve benim tarzıma daha yok olan Epikuros'u da. Ne de, Cicero'nun övdüğü gibi, bunları fırsata göre kullanarak acıya karşı bir denge unsuru haline getirdim. Ama konularımızdan saparak, bunları önce azAr azar yakın konulara doğru yönelterek, sonra da çok geçmeden o kadın bana biraz daha teslim olduğunda fark ettirmeksizin acı veren bu düşünceyi uzaklaştırdım ve yanında olduğum sürece ona kendini iyi hissettirmeye ve rahatlatmaya çalıştım. "*Oyalama*"yı kullanmıştım. Bu görevde beni izleyenler o kadının durumunda hiçbir iyileşme göremediler; çünkü baltayı köküne vurmamıştım.

Halkı oyalamanın değişik türlerine başka bir yerde belki değinmiştim. Tarihçilerin kitaplarında ülkeyi tehlikeli güçlerden kurtarmak için Pericles'in Peloponez savaşlarında kullandığı gibi askeri oyalama taktikleri ya da başka yerlerde daha başkalarının anlattığına sıkça rastlarız.

Himbercourt beyinin diğerleriyle birlikte Liege kentinden kendini kurtarması ustaca bir hileyle

oldu. Kenti kuşatan Bourgogne Dükü, orada geçmişte yapılan bir anlaşmanın hükümlerini uygulamaya koydu. Gece boyunca toplanan kent halkı söz konusu anlaşmaya karşı ayaklandı, çoğu ellerine geçmiş bulunan görüşmecilere saldırmaya karar verdi. Himbercourt beyi kendi mekânına kadar saldıran ilk insan dalgasının rüzgârını hissederek o anda, ihtiyacı için uydurduğu en yumuşak ve en yeni önerileri sunmakla görevli kentten iki kişiyi (çünkü onun yanında yer alanlar da vardı) hemen onlara gönderdi. Bu iki kişi, önerilerini dinlemek ve görüşmek üzere çılgın öfkeli kalabalığı Belediye Sarayı'na sokarak ilk fırtınayı durdurdular. Görüşme kısa oldu; birincisi kadar şiddetli yeni bir fırtına patlak verdi. Himbercourt beyi bu kez daha elverişli ve onları daha tatmin eden öneriler öne süren dört yeni ve benzer arabulucular gönderdi. Ve yeniden masaya oturuldu… Onları bu şekilde kandırarak, öfkelerini saptırarak, boş görüşmelerle dağıtarak, sonunda uyuttu ve gün kazandı, zaten asıl amacı da buydu.

İşte aynı tarzdan bir öykü daha. Son derece güzel ve civelek bir genç kız olan Atalante, kendisiyle evlenmek isteyen binlerce talipten yakasını kurtarmak için bir koşul ileri sürdü: koşuda kendisiyle berabere kalacak kişiyi kabul edecekti, ama yarışı kaybedenler canından olacaktı. Böyle bir riski göze alan ve bu gaddar pazarlığı kabul eden çok insan vardı. Hyppomenes kendi payına bu denemeyi yaparken aşk ateşinin sahibi tanrıçaya başvurarak yardımını diledi; onun yakarışını kabul eden tanrıça kendisine üç elma verip, nasıl kullanması gerektiğini öğretti. Yarış işareti verilir verilmez Hyppomenes sevdiği kızın adımlarını topuklarında hissedince, dikkatsizlikle olmuş gibi elmalardan birini düşürdü: Genç kız, güzelliğine kapılmış olarak elmayı yerden olmak için geriye dönmekten kendini alamadı;

Obstupuit virgo, nitidique cupidine pomi

Declinat cursus, aurumque volubile tollit.

"Kız parıldayan meyveyle şaşkınlığa kapılıp tava geldi;

koşusundan saparak yuvarlanan bu altını yerden aldı."

(Ovidius, Metamorfozlar, X, 666)

Aynı şekilde, tam anında ikinci ve üçüncü elmayı da yere bıraktı, bu hile ve bu oyalama sayesinde yarışta üstünlüğü elde etti.

Hekimler nezleyi sona erdiremeyince, düşünceyi saptırıp dikkati bedenin daha az tehlikeli başka bir bölümüne çevirir. Ruh hastalıkları için bunun en elverişli reçete olduğunu da fark ettim. "*Abducentus etiam non-nunquam animus est ad alia studia, solcitudines, curas, negotia; loci denique mutatione, tanquam ægroti non convalescentes, sæpe curandus est*." ["Hatta aklı bazen başka tat alışlara, başka meşguliyetlere, başka özenlere, başka çalışmalara çevirmek gerekir; bu, iyileşmeyen hastaları yerlerini değiştirerek tedavi etmek gibidir. (Cicero, *Tusculanes*, IV, XXXV)]. Hastalıklar akılla doğrudan karşı karşıya getirilmezler, hastalık nöbetlerine tahammül ettirilmez ve savunulmaz, bunlar savuşturulur ve saptırılır.

İşte fazlaca yüksek düzeyli ve fazlaca zor bir ders: Olayın üzerinde dolambaçsız durmak, onu incelemek, onu yargılamak ancak birinci sınıf kişilere uygun bir iştir. Ölümü alışıldık bir yüzle karşılamak, onu insana özgü kılmak ve onunla alay etmek sadece Sokrates'e mahsustur. O, dışarıda bir avuntu aramaz; ölmek ona doğal ve kayıtsız bir olay gibi gelir; ölüme gözlerini diker, başka yerlere bakmaksızın ona razı olur. Hegesias'ın müritlerinin onun derslerinde verdiği güzel söylevlerin etkisiyle açlıktan ölmeleri üzerine (müritlerinin sayısı çok fazlaydı), Kral Ptolemeo ona

okulunda bundan böyle öldürücü konuşmalar yapmasını yasakladı. Bu kişiler ölümü kendi içinde ele almazlar, onu yargılamazlar, düşünceleri oraya takılıp kalmaz; yeni bir varoluşa doğru koşarlar; hedefledikleri bu yeni varoluştur. Ateşli bir inançla dolu bu yoksul kişiler, bu inancı ellerinden geldiği kadar tüm duygularında barındırarak kendilerine verilen eğitimlere kulak kabartarak, gözler ve eller göğe açılmış, şiddetli ve sürekli bir çırpınışla birlikte yüksek sesle dualar edip, kuşkusuz övgüye değer ve böyle bir duruma yakışan bir şey yaparlar. Gerçekten cesaretlerinden dolayı değil, ama dinleri adına övülmelidirler; kavgadan kaçıyorlar; tıpkı neşter vurulduğu sırada çocukların oyalanması gibi, düşüncelerini ölümden çeviriyorlar. Bu adamların kendilerini çevreleyen korkunç ölüm hazırlıklarına gözleri kaydığı zaman bundan dolayı büyük korkudan donup kaldıklarını ve düşüncelerini kızgınlıkla başka yerlere yönlendirdiklerini bazı kereler gördüm. Ürkütücü bir uçurumun üzerinden geçen kişilere gözlerini kapamaları ya da başka tarafa çevirmeleri buyrulur.

Subrius Flavius, Neron'un buyruğuyla kendisi gibi komutan olan Niger tarafından idama mahkûm edilmişti. O, infazın yapılacağı yere götürüldüğü zaman içine atılması için açılan eğri, büğrü biçimsiz çukuru görünce oradaki askerlere dönerek, "Bu bile askeri kurala uygun yapılmamış" dedi. Ve de başını dik tutmasını öğütleyen Niger'e dönerek, "Sen kendin sağlam vurmayı becer yeter!" dedi. Tahmini doğru çıktı; çünkü Niger'in eli titriyordu; Flavius'un başını kesebilmek için kılıcını birçok kez kaldırıp indirmesi gerekti. Bu adam, düşüncesini doğrudan doğruya ve kararlı bir biçimde konu üzerinde yoğunlaştırmış gibi geldi bana.

Boğuşma sırasında elde kılıç ölen bir kişi ölüme aldırış etmez, bunu hissetmez, buna değer vermez; çarpışmanın harareti baskın gelir. Tanıdığım değerli bir beyefendi, kapalı bir alanda çarpışırken yere düşünce, düşmanının kendisine dokuz on kez kılıç darbesi indirdiğini; o sırada, yardımcılarının kendisine "vicdanını düşün" diye bağırdıklarını bu bağırışlar kulaklarına geldiği halde, kendisi hiç etkilemediğini, düşmanını geri püskürtmekten ve öcünü almaktan başka bir şey düşünmediğini bana anlattı; zaten bu çarpışmada rakibini öldürdü.

L. Silanus'a mahkûmiyetini bildiren kişi ona büyük bir hizmette bulundu; Silanus'un ölümüne çoktan hazır olduğunu ama bunun cani eller tarafından olmasını istemediğini öğrenince, onu savaşmaya zorlamak için askerleriyle üzerine yumruklar ve tekmelerle savururken, onu bu kavga içinde öldürdü. Ve uzun zamandan beri beklediği ve çoktandır hazırlanmış zor bir ölüm parlayan öfkenin kargaşasında dağıttı.

Ölüm sırasında her zaman başka bir şey düşünürüz; başka ve daha iyi bir yaşam umudu veya dahası çocuklarımızın itibar kazanması umudu, adımızın gelecekteki şanı, bu yaşamın dertlerinden uzaklara kaçış, ölümümüze yol açanları tehdit eden intikam bizi destekler ve güçlendirir…

Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,

Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido

Sæpe vocaturum…

Audiam, et hæc manes veniet mihi fama sub imos.

"Kendim için umut ederim ki, eğer adil tanrıların bir parça iktidarı varsa cezanı denizin sığ kayalıklarında bulacaksın ve son nefesini

verirken Didon'un adını anıp tekrarlayacaksın… bunu işiteceğim;

bunun sesi ruhlar ülkesinin derinliklerinden bana kadar gelecek." *(Virgilius, Aeneas, IV, 382, 387)*

Ksenophon, oğlu Gryllus'un Mantine savaşında öldüğü bildirildiğinde başında tacıyla halde bir adak adamaktaydı. Haber kendisine iletildiğinde önce tacını yere çaldı; ama sonra, oğlunun çok kahramanca öldüğünü duyunca tacı yerden alıp tekrar başına koydu.

Epikuros da ölüm anında, yazılarının yararlılığı ve ölümsüzlüğüyle kendini avutur. "*Omnes clari et nobilitati labores fiunt tolerabiles*." ["Şan ve ünün eşlik ettiği tüm çalışmalara daha kolay katlanılır." (Cicero, *Tusculanes*, II, XXIV)]. "Aynı yara, aynı acı bir ordu komutanına bir askere geldiği kadar dayanılması zor gelmez" der Ksenophon. Epamonindas, zaferin kendinden yana olduğu bildirildiğinde ölümü daha büyük bir gönül ferahlığıyla karşıladı. "*Hæc sunt solatia, hæc fomenta summorum dolorum*." ["İşte avuntular, işte en büyük acıların merhemleri." (Aynı yapıtta, II, XXIV)]. Bizi eğlendiren, oyalayan ve olayların bizzat kendilerine değer biçmekten saptıran birçok başka koşullar vardır.

Felsefenin kanıtları, maddenin uzağından geçer, ondan kaçar, ancak kabuğuna dokunur. Diğer okullara egemen olan ilk felsefe okulunun ilk adamı büyük Zenon, ölüm karşısında şunu söylüyor: "Hiçbir kötülük onurlandırıcı değilse de, ölüm onurlandırıcıdır; şu halde, ölüm bir kötülük değildir." Ayyaşlığa karşı da, "Kimse sırrını bir ayyaşa ifşa etmez, herkes bunu bir bilgeye açıklar; şu halde bilge ayyaş olamaz." der. Bu hedefi tam ortasından vurmak mı oluyor? Bu seçkin ruhların bizim ortak yazgımızdan kopamadıklarını görmek beni mutlu ediyor. Onlar ne kadar kusursuz olursa olsunlar, yine de her zaman insanlıkları ağır basıyor.

İntikam alma gibi tatlı bir tutku bu; üzerimizde derin ve doğal bir etki yaptığını bunda hiçbir deneyimim olmasa bile açıkça görüyorum. Bu konuda genç bir prense (olasılıkla Henri de Navarre) bundan vazgeçirmek amacıyla, hayır işlemek için bir yanağa vurana öteki yanağı uzatmak gerektiğini söylemedim; ne de bu tutkuya şiirin atfettiği hazin olayları ona hatırlatıyorum. Bunu bir kenara bırakıp, tamamen aksi bir görüntünün güzelliğini ona tattırmaktan keyif aldım; onun merhamet ve iyilikle elde edeceği onur, itibar, yüce gönüllülüktür. Onu onurunu okşayacak başka işlere yönlendiriyorum; işte bu duyguyla böyle baş edilir.

"Eğer aşk tutkunuz fazlaca güçlüyse, onu dağıtın" denir. Doğrudur bu; Çünkü ben de bu yöntemi sıkça ve başarıyla kullandım. Aşk tutkunuzu aralarında birinin başta ve baskın olduğu biçimde çeşitli arzulara yöneltin; ama isterseniz, bunu da sizi yiyip bitirmesinden ve ezmesinden korkuyorsanız bölüp yönünü saptırarak zayıflatın ve dizginleyin.

Cum morosa vago singultiet inguine vena,

Conjicito humorem collectum in corpora quæque.

"Organınız şiddetli tutkuyla altüst olduğu zaman,

birikmiş sıvını karşına çıkan ilk bedene fışkırt." (*Perse, Satirler, VI, 73)*

Ve sizi bir kez ele geçirince acı çekmekten korkuyorsanız bunun çaresini bulun:

Si non prima novis conturbes vulnera plagis,

Volgivagaque vagus venere ante recentia cures.

"İlk yaraların izlerini yeni yaralarla silmezsen

ve başıboş Venüs'e onları daha tazeyken tedavi ettirmezsen."

(Lucretius, IV, 1063)

Eskiden doğama göre çok büyük bir acı yaşadım; büyük ve etkili olduğu kadar yerinde bir acıydı. Kendime özgü güçlerime güvenmemiş olsaydım belki de bunun altında ezilecektim. Kendimi bu acıdan uzak tutmak için, bilerek ve isteyerek, yaşımın da yardımıyla âşık oldum. Aşk beni rahatlattı ve dostluğun neden olduğu derdi benden aldı. Başka yerlerde de bu böyledir. Hüzünlü bir düşünce beni sarıyor onunla savaşmak, değiştirmekten daha az zamanımı alıyor. Yerine tam karşıtını koymak elimden gelmezse, en azından farklı olanı yerine koyarım. Değişkenlik her zaman bir ferahlama getirip, sıkıntıyı eritir ve dağıtır; sıkıntıyla savaşamazsam hiç değilse ondan yakayı sıyırarak ve kaçarak ona yan çizerim, hile yaparım. Yeri, uğraşı, arkadaşları değiştirerek izimi bulamadığım ve kaybettiğim başka uğraşlar ve düşünceler kalabalığında kendimi kurtarırım.

Doğa, değişkenliğin iyiliğiyle bu şekilde iş görür; Çünkü acılarımızın en etkili ilacı olarak bize verdiği zaman, etkisini ancak böyle gösterir, sunduğu çeşitli hayaller, bu güçlü duyguyu dağıtır, uzaklaştırır. Bir bilge, ölen dostunun acısını yirmi beş yıl sonra, ilk zamanlarındakinden daha az hissetmez. Epikuros'a göre de daha az hissetmez. Çünkü o, acıların dinmesini ne önceden bilmeye, ne de eskiliklerine bağlar. Ama bu ilk düşüncenin içinde birçok başka düşünce geçtiği için, bu düşünce sonunda zayıflar ve yorgun düşer.

Alcibiades, halkın kendi hakkında yaptığı dedikoduların yönünü değiştirmek için en güzel köpeğinin kulaklarını ve kuyruğunu kestirip meydana saldı; bu şekilde, güzel bir dedikodu konusu bulmuş olan halk onu diğer eylemlerinde rahat bırakacaktı. Ben kadınların kendi üzerlerindeki kanıları ve erkeklerin düşüncelerini saptırmak amacıyla gerçek aşklarını sahte aşklarla gizleyerek aldatıcı yollarla söylentiler yaydıklarını da gözlemledim. Ama bunlardan birinin kendi yalanına kendini kaptırdığını, ilk aşkını yalancıktan gösterdiği tutku uğruna terk ettiğini de gördüm; ondan öğrendiğime göre aşkları gerçekten kabul edilmiş âşıkların bu maskeyi takmaları ahmaklıktır. Herkes tarafından kabul gören bu sahte sevgilinin sonunda sizin yerinizi alıp alamayacağını ve kendi yerini size vermeyi becerip beceremeyeceğini bir düşünün, bu kesinlikle akıllıca bir iş olmaz. Bir başkası giysin diye ayakkabı biçip dikmektir bu.

Pek az şey bizi oyalar ve eğlendirir; Çünkü bizi meşgul eden şeyler çok azdır. Olayları bütünü içinde hemen hiç incelemeyiz ve tekil inceleriz; dikkatimizi çeken şeyler özel durumlar ya da ufak ve yüzeysel görünüşlerdir. Ve bundan çıkan da yararsız dış kabuklardır;

Folliculos ut nunc teretes æstate cicadæ

Linquant.

"Ağustosböceklerinin yazın üzerlerinden attıkları

şu ince gömlekler gibi." *(Lucretius, V, 801)*

Plutarkhos bile kızının çocukluğunda yaptığı maskaralıkları özler. Bir ayrılığın, bir eylemin, özel bir kibarlığın, bir vasiyetin hatırası bizi etkiler. Sezar'ın giysisi bile, ölümünde bile bu olmamıştı. Adların sesi kulaklarımızda çınlar: "Zavallı efendim!", "Büyük dostum!", "Heyhat, sevgili babam!" – ya da, "Sevgili kızım". Bu sözlerin hatıralarını anımsadığım ve bunlara yakından baktığım zaman, ancak sözcüklere ve ses perdesine dayandıklarını görüyorum; bana erişip etkileyen onlardır. Balıkçı çığlıklarının, dinleyenleri nedenlerinden daha çok heyecanlandırması gibi, sofraya getirilmek için öldürülen bir hayvanın yürek parçalayan çığlığının bize çarpması gibi, konumun gerçek ve somut özünü ne hissedebiliyorum, ne de ona nüfuz edebiliyorum.

Hic se stimulis dolar ipse lacessit.

"Acı bu iğnelerle kendiliğinden daha da azar." *(Lucain, II, 42.)*

bunlar acımızın temelleridir.

Taşlarımın özellikle erkeklik organımda diretmeleri beni bazen üç dört gün gibi uzun süre işemekten alıkoydu ve ölüme öyle yaklaştırdı ki, bu durumun yol açtığı dayanılmaz acılara bakınca, bunu atlatacağımı ummak, hatta atlatmayı umut etmek delilik olurdu. Ey imparator! Canileri erkeklik organlarını bağlatıp işemelerini önleyerek öldüren ve bu şekilde cellatlık sanatında üstatlığa yükselmiş olan sen (Tiber) ne güzelsin! Kendimi bu durumda bularak, yaşama özlem beslemem için hayal gücü hafif ve uçarı şeyleri nasıl kullanıyor diye gözden geçirdim; hangi atomlar ruhumda bu göçüşün ağırlığını ve zorluğunu oluşturuyordu. Bir köpek, bir at, bir kitap, bir bardak –neyi düşünmüyorduk ki? –, tüm bunlar ben yitip giderken hesaba katılıyordu. Başkaları için, bunlar belki onların tutkuları, para keseleri, meslekleridir; bence bunlar da daha az aptalca değil. Ölümü evrenselliği içinde ölçüp biçtiğim zaman, ona sükûnetle yaşamın sonu gibi bakarım. Bütün olarak onunla baş edebiliyorum; parça parça olunca yakamı kurtaramıyorum. Bir uşağın gözyaşları, eşyalarımın dağıtılması, tanıdık bir elin teması, basit bir avutma sözü, tüm bunlar beni duygulandırıp heyecanlandırır.

Bunun için edebi eserlerdeki yakınmalar ruhumuzu etkiler; Didon’un ya da Ariadne’nin Virgilius’daki ve Catulle’deki acıları inanç duymayanları bile merhamete getirir; Polemon mucizesiyle ilgili olarak anlatılanlardan hiçbir heyecan duymamak inatçı ve katı kişiliğe bir örnektir: O kudurmuş bir köpek bacağının etli kısmını koparıp götürdüğünde de sararmadı.

Hiçbir bilgelik, düşünme yetisiyle, bu kadar canlı ve tam bir üzüntüyü önceden algılayamaz; özellikle kendini boş olaylara kaptıran gözler ve kulaklar işin içine girdiği zaman.

Sanatların bile doğal ahmaklığımızdan yararlanmaları ve bundan yarar sağlamaları akla uygun mudur? Hatip der söz sanatı, ancak savunması olan bu güldürüde bizzat kendini sesinin tınısı ve sahte çalkantılarıyla heyecanlanmaya terk edecektir. Oynadığı bu temsil sayesinde, cenazelerde yas törenine yardımcı olması için tutulan gözyaşlarını ve üzüntülerini satanların yaptıkları gibi, davanın hiç etkilemediğini yargıçlara acıyı bulaştırmak için gerçekten acı çekiyormuş tavrı takınacak. Çünkü davranışları zorlama bir tavır olsa bile sonunda kendilerini gerçekten oyuna kaptırırlar ve içlerini gerçek bir melankoli kaplar.

La Fere kuşatmasında öldürülmüş olan Gramont beyinin bedenini Soissons’a götüren dostlarının arasında ben de vardım. Geçtiğimiz her yerde, karşılaştığımız halkın cenaze kafilesini görür görmez ağladığını ve dövünmeye başladığını gördüm; halbuki ölünün adını bile bilmiyorlardı.

Quintilian, "oynadıkları acı kendilerine öylesine kaptıran oyuncular gördüm ki evlerine gittiklerinde bile ağlamayı sürdürüyorlardı" der. Kendisi de bir başkasında acıma duygusu yaratmaya kalkışmış ve bu işe kendini o kadar kaptırmıştı ki, sadece gözyaşlarına gark olmakla kalmayıp, sararmış yüzüyle gerçekten acı çeken bir insana dönüşmüş.

Dağlarımıza yakın bir bölgede kadınlar hem sorgulayan papaz, hem de yanıtlayan papaz yamağı rolü oynarlar; eğer özlemlerini yitirilmiş kocanın iyi ve hoş yanlarının hatırasıyla güçlendirirlerse, acımalarıyla bir parça denge oluşturmak için hep birlikte onun kusurlarını anlatmaya başlarlar. Tanıdığımız birini kaybedince, ona yeni ve yalan övgüler düzeriz ve onu olduğundan başka biri gibi göstermeye kalkarız. Artık gözümüz onu görmeyince bize eskisi gibi gelmez olur. Kadınlar bunu

bizden daha iyi yaparlar. Sanki acı öğretici bir şey ya da gözyaşları aklımızı yıkayarak ona yeni ışıklar veriyor. Daha şimdiden benden yanı tanıklıklardan vazgeçiyorum, layık olmadığımdan değil, ölmüş olacağımdan.

Şu adama "Bu kuşatmayı sürdürmekte ne yararınız var?" diye sorulsa, "Örnek teşkil etmesi ve sadece hükümdara itaat etme" diyecektir. "Bundan hiçbir yarar beklemiyorum. Şana gelince benim gibi sıradan bir kişinin bundan çıkarabildiği payın ne kadar küçük olduğunu biliyorum. Bu konuda ne bir tutkum, ne de tartışmam var." diye ekleyecektir. Onu bir de ertesi gün görün, tamamen değişir; savaş safında, atılmak için yerinde duramaz olur ver öfkeden kıpkırmızı kesilir. "Çok nafile bir dava!" diyeceksiniz. Nasıl dava bu? Ruhumuzu karıştırmak için buna gerek yok: Bedensiz ve cisimsiz bir düşünce ona komuta ediyor ve onu harekete geçiriyor. İspanya'da şatolar kurmaya kalkayım ve hayal gücüm bana ruhumu gerçekten okşayan ve şenlendiren hoşluklar ve zevkler uydurur; kaç kez aklımızı bedenimizi ve ruhumuzu bozan bu tür yanılsamalarla hüzün ya da öfkeyle dolduruyoruz ve kendimizi hayali ıstıraplar içine yerleştiriyoruz! Şaşkın, gülen, mahcup yüz ifadeleri yüzümüzde ne hayalleri tahrik eder! Ya kol ve bacaklarımızın aniden hareket etmeleri ve sesimizin titremesi! Şu adam tek başına olduğu halde pazarlık ettiği bir insan kalabalığının önündeymiş gibi yanılmıyor mu? Yoksa içinde ona eziyet eden bir iblis mi var? Kendi kendinize, "bu değişimin nesnesi nerede diye?" sorun. Biz hariç, doğada hiçliğin beslediği, üzerinde etkili olabileceği bir şey var mı?

Combises, uyurken Pers kralı olması gerektiğini rüyasında gördüğü için erkek kardeşini öldürttü; her zaman sevdiği ve güven duyduğu bir kardeşti bu! Messenyalılar'ın kralı Aristodemus, köpeklerin bilmem hangi ulumasını kötüye yorarak kendi canına kıydı. Kral Midas da bunun aynısını yaptı; Çünkü gördüğü bir rüyayla ruhsal sıkıntıya ve bunalıma girmişti. Bir düş uğruna hayatı terk etmek, hayatına bir düş kadar değer vermektir.

Yine de, ruhumuzun, vücudumuzun sefaletini, zayıflığını, her türlü yaraya ve bozulmaya maruz olmasını alt etmesine kulak verin. O böyle konuşmakta gerçekten haklı:

O prima infœlix fingenti terra Prometheo!

Ille parum cauti pectoris egit opus.

Corpora disponens, mentem non vidit in arte;

Recta animi primum debuit esse via.

"Ey sen, pek talihsiz biçimde Prometheus tarafından şekillendirilmiş ilk balçık! O, eserini yaparken içine pek az bilgelik kattı! Eserinde sadece bedeni görüp, ruhu ihmal etti; bununla beraber iyi yapmak için

baştan başlamak yine ona düştü!" (Propertius, III, V, 7)

Beşinci Bölüm

Virgilius’un Dizeleri Üzerine

Yararlı düşünceler içleri dolu ve sağlam oldukları oranda zorlayıcı ve güç düşünceler olurlar. Bunlar günah, ölüm, yoksulluk, hastalıklar vahim ve ağırlık veren konulardır. Acılara dayanma, onlarla mücadele etme yollarıyla donanmış, iyi yaşama ve iyi inanma kurallarını öğrenmiş bir ruha sahip olmak ve bu güzel çalışmada onu uyandırmak ve çalıştırmak gerekir. Ama sıradan bir ruh için yumuşak bir biçimde ve aralıklarla yapılmalıdır bu; Çünkü sıradan bir ruh sürekli gerginlikten yorgun düşer.

Gençliğimde işime sarılmak için kendimi uyarmaya ve çaba göstermeye gereksinmiştim. Canlılık ve iyi sağlık, ciddi ve bilge düşüncelerle pek bağdaşmaz denir. Ama şimdi değişik bir durumdayım; yaşlılık koşulları beni fazlasıyla uyarıyor, uslandırıyor ve bana öğütlerde bulunuyor. Aşırı neşeden, aşırı ciddiyet içine düştüm – bu daha can sıkıcı. Bunun için şimdi artık kendimi isteyerek bir parça hafifliğe bırakıyorum; ruhumu zaman zaman genç ve çılgın düşüncelere bırakıyorum o, bu düşüncelerde dinleniyor. Artık fazla dingin, fazla ağır ve fazlasıyla olgunum. Yıllar bana her gün soğukkanlı ve ılımlı olma dersi veriyor. Bedenim düzensizliklerden kaçıyor ve bu düzensizliklerden korkuyor; şimdi aklımı değişime yönlendirme sırası onun. Daha katı ve daha buyurgan bir biçimde yönetiyor. Ne uyurken, ne de uyanıkken beni, ölüm, tahammül ve tövbe etme üzerine eğitmeden bir saat bile bırakmıyor. Bir zamanlar aşırı hazza karşı yaptığım gibi şimdi ılımlılığa karşı kendimi koruyorum; beni fazlasıyla geri çekiyor, uyuşuklaştırıyor. Şimdi, ben her anlamda kendimin efendisi olmak istiyorum. Bilgeliğin de aşırılıkları vardır ve ılımlılığa duyduğu ihtiyaç çılgınlıktan daha az değildir. Böylece, kurumaktan, solmaktan ve bilgelikten ötürü hantallaşmak korkusuyla acılarımın soluklanmama izin verdiği anlarda usulca yolumu değiştiririm ve gözlerimi önümdeki bu fırtınalı ve bulutlu gökyüzünden kaçırırım;

Mens intenta suis ne siet usque malis.

"Ruhum hep acılarla uğraşır korkusuyla."

(Ovidius, Hüzünlüler, IV, I, 4)

ve Tanrı’ya şükür, korkusuzca hayatımı gözden geçiririm çabasız ve özensiz değildir bu – o zaman geride kalan gençliğimi hatırlayarak eğlenirim.

Animus quod perdidit optat,

Atque in præterita se totus imagine versat.

"Ruhum kaybettiğini arzular ve kendini

tamamen geçmişteki hayalinin içine atar.

(Petronius, Satyricon, 128)

Çocukluk ileriye, yaşlılık geriye baksın; Janus’un iki yüzünün anlamı bu değil midir? Yıllar isterlerse beni sürüklesin, ama geriye doğru; sona ermiş güzel mevsimi seçebildiği sürece gözlerimi aralıklarla oraya çeviririm. Bu sona ermiş güzel mevsimi kanımdan ve damarlarımdan çekilse de, en azından hayalinin belleğimden silinmesini istemem, hiç değilse görüntüsü belleğimden çıkmasın isterim;

hoc est

Vivero bis, vita posse priore frui.

"Geçmiş yaşamda haz alabilmek

iki kere yaşamaktır." *(Martial, X, XXIII, 7)*

Platon, ihtiyarlara artık kendilerinde kalmamış beden çevikliğinden ve güzelliğinden yararlanmak ve bu yeni filizlenen çağın zarafetini ve üstünlüklerini hatırlamak için gençlerin etkinliklerine, danslarına ve oyunlarına gitmeyi salık verir. Ve bu eğlencelere katılanların büyük bir kısmı en çok neşelendiren ve keyiflendiren genç adama zafer onurunun verilmesini ister.

Bir zamanlar zor ve karanlık günleri olağanüstü günler sayardım; bunlar bugün benim için sıradan günlerdir, güzel ve dingin günler ise olağanüstüdür. Başıma kötü bir şey gelmediği zaman, sanki bir lütuf söz konusu oluyormuşçasına sevinçten sıçrama noktasındayım. Kendimi gıdıklasam da, bu lanet bedenden cılız bir gülüş bile koparamıyorum artık.

İhtiyarlık belasını kurnazlıkla uzaklaştırarak, ancak hayalde ve düşte eğlenebiliyorum. Elbette düşten farklı bir ilaç gerekirdi: yapaylığın doğaya karşı zayıf mücadelesi. Herkesin yaptığı gibi insanı acılarını önceden görmek ve uzatmak büyük bir saflıktır; daha ihtiyarlamadan ihtiyar olmaya, daha kısa süre ihtiyar kalmayı yeğlerim. Karşıma çıkan en küçük zevkleri hemen yakalıyorum. Duyduğuma göre, akıllıca, güçlü ve övgüye değer birçok zevk çeşidi varmış; bunların benim duygularımı uyarması için hayalin gücü yeterli olmaz. Zevklerin soylu, görkemli ve gösterişli olmasını istemem, tatlı, kolay ulaşılabilir olsun yeter. "*A natura discedimus; populo nos damus, nullius rei bono auctori*. ["Doğadan uzaklaşıyoruz; hiçbir konuda iyi bir rehber olmayan halkı izliyoruz." (Seneca, *Ep*., XCIX)].

Felsefem hayale az yer verir, eyleme, doğal ve hemen uygulamaya dayanır. Gerçi fındık oynamaktan ve topaç çevirmekten zevk alırım!

Non ponebat enim rumores ante salutem.

"O, halkın söylentilerini devletin esenliği üstünde tutmuyordu." *(Ennius, Ciceron'da, De officiis, I, XXIV)*

Haz, az tutkulu bir niteliktir; ünün değerini katmaya ihtiyaç duymayacak kadar kendini varlıklı sayar ve gölgede kalmayı daha çok sever. Şaraplarla salçaların tatlarını ayırt etmekle eğlenen genç adamı kırbaçla dövmek gerekir; bu kadar az bildiğim ve bu az değer verdiğim hiçbir şey yok – Ama saati geldiğinde ona öğretirim. Bundan büyük utanç duyuyorum, ama ne yapayım? Buna beni iten nedenlerden daha fazla utanıyorum ve daha çok kızıyorum; olmayacak şeylerin hayalini kurmak ve saçma sapan işlerle vakit öldürmek bize, şan şöhret ve en iyi yerlerde olmak gençliğe aittir. Onlar dünyaya, üne doğru gidiyorlar; bizse oradan geliyoruz. "*Sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam, sibi natationes et cursus habeant; nobis senibus, ex lusionubus multis, talos relinquant et tesseras*." ["Silahlar onların, atlar onların, mızraklar onların, topuz onların, top oyunu onların, yüzme ve koşma onların; biz yaşlılara, bunca oyun arasında zar ile aşık oyununu bırakıyorlar." (Cicero, *De Senectute*, XVL)]. Yasalar bile bizi evlerimize gönderiyor. Yaşın beni ittiği bu zayıf koşul için ona çocukluktaki gibi oyuncakları ve eğlenceler vermekten fazlası gelmiyor elimden; biz de yeniden çocukluğa dönüyoruz. Bilgeliğe de, deliliğe de, bu ileri yaşımda beni desteklemede ve nöbetleşerek bana yardım etmede çok iş düşecek:

Misce stultitiam consiliis brevem.

"Düşüncelerine birazcık delilik karıştır." *(Horatius, Odlar, IV, XII, 27)*

Aynı şekilde en hafif acılardan bile kaçmayı denerim. Eskiden beni incitmeyen acılar şimdi içime işliyor: bedenim hastalıklara açık hale gelmeye başladı! "*In fragili corpore adiosa omnis offensio est*." ["Zayıf bir bedende küçük bir dokunuş, dayanılmaz acı olur."].

Mensque pati durum sustinet ægra nihil.

"Hasta bir ruh, hiçbir acıya dayanamaz."

(Ovidius, De Ponte, I, V, 18)

Acıya karşı her zaman çok duyarlı ve kırılgandım; bu yaşımda daha da kırılgan ve savunmasız oldum;

Et minimæ vires frangere quassa valent.

"Ve en ufak çaba çoktan çatlamış olanı kırmaya yeter."

(Ovidius, Hüzünlüler, III, XI, 22)

Sağduyum doğanın hissetmeyi değil ama katlanmayı buyurduğu sakıncalara karşı baş kaldırmamı ve homurdanmamı engelledi. Yaşamak ve keyif almaktan başka hiçbir amacı olmayan ben, zevkli, neşeli, dingin güzel bir yıl bulmak için dünyanın bir ucundan diğer ucuna koşardım. Kasvetli ve hareketsiz bir sakinlik bende zaten var; Ama bu canımı sıkıyor ve beni uyuklatıyor; bundan mutlu olamıyorum. Fransa'da ya da başka yerlerde tarlalarda, kentte iyi yoldaşlık eden, evde oturmayı seven veya durmadan gezen insanlardan, huyu huyuma uyan birkaç kişi varsa, parmaklarını ağızlarına götürüp sadece ıslık çalmaları benim için yeterlidir; onlara *"Denemeler"*i etiyle kemiğiyle göstermeye gideceğim.

Mademki ruhun ihtiyarlıktan kurtulma ayrıcalığı var, ona bunu elinden geldiğince yapmasını tavsiye ederim; şayet yapabilirse bu zaman zarfında ölü bir ağacın üzerinde ökseotu gibi yeşersin ve çiçek açsın. Korkarım ki, o bir hain; gerektiğinde onu izleyeyim diye, beni her an terk edecek şekilde bedenime tutunmuş. Onu şımartıyorum, boşuna onu kazanmayı deniyorum; onu bu özel ilişkiden istediğim kadar vazgeçirmeye çalışayım, ona Seneca'yı ve Catulle'ü, hanımları ve saray dansları sunayım, eğer arkadaşı böbrek sancısı çekiyorsa, ona da aynı sancı varmış gibi gelir. Ve kendine özgün yetileri o zaman ortaya çıkamıyor; çünkü sıkıntıdan başka bir şey vermiyorlar. Ruhun ürettiklerinde canlılık ve neşe yoksa, aynı şekilde bedende de neşe yoktur.

Ustalarımız, ruhun olağanüstü coşkusunun nedenleri araştırırken, bunu Tanrı'ya hayranlığa, aşka, savaşçı öfkesine, şiire, şaraba bağlamakla hata yaptılar; sağlığa yerini vermediler. Bir zamanlar yılların tazeliğinin ve güvenin bana sağladığı gibi, taşkın, dopdolu, ama dingin bir sağlık. Bu neşe ateşi, akılda canlı ve parlak şimşekler çaktırıyor, bizim görüş mesafemizin en çılgın olanları değilse bile, en güçlü ve coşkulu olan şimşekleri. Kötü bir sağlık durumu ruhumu çökertiyor, onu olduğu yere mıhlıyor ve onun üzerinde kötü bir etkisi yaratıyorsa, bu şaşırtıcı değildir.

Ad nullum consurgit opus, cum corpore languet.

"O hiçbir iş için yerinden kıpırdamaz ve bedenle birlikte güçten düşer." *(Pseudo-Gallus, I, 125)*

Ve bu ruh, kendisine saygılı olmamı istiyor; dediği gibi, bedenle bu uzlaşmaya sıradan insanların

yaptıklarından daha az önem veriyor. Ama hiç değilse ateşkes sırasında başkalarıyla ilişkilerimizde hastalıkları ve güçlükleri kovalım:

Dum licet, abducta solvatur frante senectus. "*tetrice sunt amænanda jocularibus*" ["Daha gücü varken, alnının kırışıklıklarını düzeltsin." (Horatius, *Epodes*, XIII, 7)]. "*Tetrica sunt amaenanda jocularibus."* ["Hüznü latifelerle neşelendirmek güzeldir." (Sidoine Apollinaire, *Epist.*, I, IX)]. Bilgeliğin neşeli ve toplumsal yaşayışa yatkın olmasını seviyorum; törelerin sertliğinden ve sıkılığından kaçıyorum. Her abus suratı kuşkulu kabul ederim:

Tristemque vultus tetrici arrogantiam.

"Asık bir yüzün kibirli kederi." (Buchanan, Joannes Baptista,

Sonsöz, V, 31)

Et habet tristis quoque turba cynædos.

"Bu ciddi duruşlu insan kalabalığının da kendi ahlaksızlıkları var." (Martial, VII, LVII, 8)

Kolay ve zor huyların ruhun iyi ya da kötü olmasında etkisi büyüktür diyen Platon'a canı gönülden inanırım. Sokrates, hep asık suratlı olan ve güldüğü hiç görülmeyen yaşlı Crassus'un aksine her zaman aynı dingin ve güleç yüzlüydü.

Erdem, hoş ve neşeli olma biçimidir.

Yazılarımın kural dışılığı karşısında yüzünü buruşturacak kişiler arasında, kendi düşüncelerine suratını ekşitecek çok az kişi olduğunu biliyorum. Kalplerinden geçenle aynı fikirdeyim; Ama gözlerini rahatsız ediyorum.

Platon'un yazılarını eleştirmek ve onun Phedon, Dion, Stella, Archeanassa ile olan ilişkilerini sessizce geçmek iyi düzenlenmiş bir akıl işidir. "*Non pudeat dicere quod non pudeat sentire*." ["Düşünmekten utanmadığımız şeyi, söylemekten utanmayalım."].

Cilalı ve iyice kaygan bir nesne üzerinde tutunamayan, ama pürüzlü ve pürtüklü yerlere takılıp yapışan sinekler, sadece pis kanı çekip emen vantuzlar gibi, yaşamın zevkleri üzerinden kayıp, felaketlerden hoşlanan ve bunlarla beslenen hırçın ve kasvetli ruhlardan tiksinirim.

1. Hem zaten, yapmaya cesaret ettiğim her şeyi söylemeyi göze almak zorunda olup, bazı düşüncelerin açıklanamaz olmasından nefret ederim. Eylemlerimin ve yaşam tarzımın en kötü yanı, bana, onları itiraf etmeyi göze alamadığım zamanki kadar çirkin ve alçak gelmezler. Her birimiz itiraflarımızda ağzı sıkı davranırız; eylemde ihtiyatlı olmak gerekir: Hata yapma cesareti, onu itiraf etme cesaretiyle belli bir ölçüde dizginlenir ve dengelenir. Kendini her şeyi söylemeye zorlayan kişi, susmaları gereken konularda da hiçbir şey yapamazlar. Benim bu aşırı özgürlüğümle Tanrı insanlarımızın özgürlüğe çekilmelerini, kendi eksikliklerimizden kaynaklanan korkakça erdemin aşılmasını istiyor. Kendi ılımlılığıma uymasa da, ben insanları akıl aşamasına kadar çekiyorum İnsanın kendi eksikliğini ortaya sermesi için onu görmesi ve incelemesi gerekir. Kusurlarını başkalarından saklayan kişiler, genelde bunları kendilerinden de saklarlar, eğer kusurlarını görürlerse, yeterince gizlenemediklerini düşünürler, kendi vicdanlarından kaçırırlar ve onlara kılıf uydururlar. "*Quare vitiea sua nemo confitetur? Quia etiam nunc in illis est; somnium narrare vigilantis est*." ["İnsan neden kötü yanlarını itiraf etmez: Çünkü hâlâ onların esiridir. Hayallerini anlatması için uyandırılması gerekir." (Seneca, *Ep*.,

LIII)]. Bedenin rahatsızlıkları artarak belirgin hale gelir; "soğuk algınlığı" ya da "burkulma" dediğimizin "damla" hastalığı olduğunu keşfederiz. Ruhsal acılar şiddetlendikçe daha karanlıklaşır; en ağır hastalar, bu acıları en az hissedenlerdir. Bu nedenle bu acıları, acımasız bir elle gün ışığına çıkarmak, göğsümüzün derinliğinden söküp atmak ve açmak gerekir. İyi eylemler için olduğu gibi kötü eylemleri tamir etmek için bazı kereler basit bir itiraf yeter. İşlenen hatada bizi onu itiraf etmekten alıkoyan bir çirkinlik mi var?

Yapmacık davranmak bana öyle zor gelir ki, bende bildiğini saklayacak yürek olmadığından, başkalarının sırlarını saklamaktan kaçınırım; Çünkü bildiğimi saklamaktan hemen hiç tat almam. Susabilirim, ama inkâra gelince zorlanmadan ve isteyerek inkâr edemem. Sır, doğası gereği sır olmalı, mecburiyet gereği sır olmamalı. Prenslerin hizmetinde ise, yalancı olunmadığı zaman sır tutmak bir şey değildir. Miletli Thales'e çapkınlığını yemin ederek inkâr edip etmeyeceğini soran kişi aynı soruyu bana sorsaydı, inkâr etmesi gerektiğini söylerdim; zira, yalan söylemek bana çapkınlıktan çok daha kötü gelir. Thales bunun tam tersini yaptı: adama en azla en fazlasını sağlamak için yemin etmeyi önerdi. Bununla birlikte, bu öğüt, kusurlar arasından birini seçmekten çok, onları arttırmaktan başka bir şey değildi.

Bunun üstüne yeri gelmişken şunu söyleyeyim; vicdan sahibi bir adamdan kusurunu bir başka güçlükle dengelemesini istediğinizde, iyi bir öneride bulunmuş olursunuz; ama o, iki kötülük arasına kapatıldığı zaman Origenes'in durumunda olduğu gibi zorlu bir seçimle karşı karşıya bırakılır. Ya puta tapacaktı ya da kendisine sunulan iyi kıyım adi bir Habeş'in cinsel saldırısına uğrayacaktı. O birinci koşula boyun eğdi, yanlış yaptı derler. Ama bu hesaba göre, Protestan inancının yanlışlarına bakarsak, bu zamanda bize itiraz eden ve vicdanlarında bir ayinin yükü yerine, on erkeğin yükünü taşımayı yeğlediklerini söyleyen kadınlar haksız değiller.

Hatalarını bu şekilde ortaya dökmek boşboğazlıksa da, bunların örnek yerine kullanılması ve uygulamaya geçirilmesinde büyük bir tehlike yoktur. Aristo, erkeklerin en çok korktukları rüzgârların onları çırılçıplak gösteren rüzgârlar olduğunu söylerdi. Bizim ahlakımızı örten bu budala paçavraları sıyırmak atmak gerekir. İnsanlar vicdanlarını geneleve gönderiyorlar ama dış görünüşlerini düzenli tutuyorlar. Hainler ve katiller için bile görgü yasalarını benimsiyorlar ve bunları kendi görevleriyle bağdaştırıyorlar. Bununla birlikte ne adaletsizlik kabalıktan, ne de kötülük saygısızlıktan şikâyetçidir. Kötü bir adamın hem aptal olmaması, hem de edebe uygun davranmasının kötülüğünü gizlemesi ne yazık. Bu süslemeler, ancak korunmaya ve beyazlatılmaya layık bir duvar için yapılmıştır.

Özel ve gizli itiraflarımıza saldıran Protestanlar'a saygı olarak, ben de herkesin içinde titizlikle ve saklamadan günah çıkarıyorum. Aziz Augustinus, Origenes ve Hippocrates görüşlerinin yanlışlıklarını yayınladılar; bana gelince ben de davranışlarımdaki yanlışlıkları açık açık söyledim. Kendimi tanıtmaya susamışım; beni kaç kişinin tanıdığı önemli değil, yeter ki doğru tanısınlar. Ya da daha iyi söylemek gerekirse hiçbir şeyin açlığını çekmiyorum, ama olur da adımı bilen biri beni olduğumdan farklı biri olarak alırsa diye ödüm patlıyor.

Sadece şan ve şeref için hareket eden bir kişi, gerçek varlığını insanlardan gizlenmekle, herkesin karşısına bir maskeyle çıkmakla ne kazanmayı düşünür? Bir kamburu boylu poslu diye överseniz, o bunu bir hakaret olarak alır. Korkaksanız ve sizi yiğit biri diye överlerse, gerçekten yiğit mi olursunuz? Sizi bir başkası olarak alırlar. En değersiz uşak takımından biri olduğu halde verilen selamlardan kendini dans topluluğunun başı olarak görüp keyiflenen bir kişi benim için daha değerlidir! Makedonya kralı Archelaus sokaktan geçerken biri üzerine su dökür; yanındakiler adamı cezalandırması gerektiğini söylerler; "Evet" der kral "ama o benim üstüme değil, ben sandığı kişinin

üstüne su döktü!" Hakkında kötü şeyler söylendiği konusunda kendisini uyaran kişiye Sokrates şöyle cevap verdi: "Olur mu? Onların söylediği şeylerin hiç biri bende yok." Kendi payıma, biri beni iyi bir yönetici, pek alçakgönüllü ya da pek lekesiz olduğumu söyleyerek övseydi ona büyük şükran duymazdım; aynı şekilde, bana hırsız, hain ya da ayyaş dese de bunu kendime bir saldırı olarak değerlendirmem. Kendilerini iyi tanımayan kişiler sahte övgülerden pekala boş düşlere kapılabilirler; Ama kendimi gören, en derinliklere kadar keşfeden ve kendinde neyin olup neyin olmadığını iyi bilin ben kanmam. Daha az övülmek hoşuma gider; yeter ki beni daha iyi tanısınlar. Benim aptallık olarak gördüğüm bir bilgelik biçimini bana yakıştırabilirler.

"*Denemeler*"imin hanımlara bir mobilya olması, salonlarında bir eşya olarak kullanılması canımı sıkıyor. Bu bölümde özel odalarına gireceğim. Onlarla özel ilişkilere girmeyi seviyorum. Herkesin önünde olan görüşmelerin tadı tuzu yok. Veda anlarında terk ettiğimiz şeylere karşı her zamankinden, daha sıcak bir sevgi duyarız. Dünyevi oyunlardan elimi eteğimi çekiyorum; işte son kucaklaşmalarımız. Her neyse, biz, konumuza dönelim.

Bu kadar doğal, bu kadar gerekli ve bu kadar meşru cinsel eylem, hakkında utanmadan konuşmaya cesaret edemeyecek ve ciddi ve derli toplu sohbetlerden dışlanacak kadar erkeklere ne yaptı ki? Korkusuzca söylüyoruz; öldürmek, çalmak, ihanet etmek sözlerini söylüyoruz ve bu eylemden fısıltıyla bile söz etmeye cesaret edemiyoruz. Yoksa, sözünü ne kadar az edersek, düşüncesini o kadar büyütme hakkımız mı doğuyor?

Çünkü en az kullanılan, en az en iyi saklanan yazılan sözlerin en iyi bilinen, en yaygın şekilde tanınan sözcükler olduğunu görmek eğlenceli oluyor. Hiçbir yaş, hiçbir mizaç bunları ekmekten daha az bilmez. Onu en fazla uygulayan cins, aynı zamanda en az sözünü edendir. Bu, sessizliğin koruması için yaptığımız bir eylemdir, suçlamak, hatta yargılamak için bile olsa koparıp alınması ağır suç bu; ancak üstü kapalı sözlerle ve tanımlamalarla cezalandırıyoruz. Bu kadar iğrenç olan bir suçluya dokunmayı, onu görmeyi hukuk adaletsizlik sayıyorsa, bu suçlu için büyük bir talihtir. Mahkûmiyetinin sertliği sayesinde unutulmuştur ve özgürdür. Kitaplar içinde aynı şey geçerli değil midir? İktidar tarafından ne kadar ortadan kaldırılırlarsa, o kadar fazla satılıyorlar ve halk tarafından o kadar fazla tanınıyorlar. Bana gelince; "bundan utanma(nın) gençliliğin süsü, ihtiyarlığın kusuru" olduğunu söyleyen Aristoteles'in dediklerine kesinlikle katılıyorum.

Benim modern ekolden çok daha fazla bağlı olduğum antik ekolde şu dizeler övülürdü (çünkü erdemleri bana daha büyük, kusurları daha küçük geliyor):

Venüs'ün elinden kaçıp kurtulmak için aşırı çaba gösterenler,

Onu çok yakında izleyenler kadar büyük hataya düşerler. (Plutharkos'tan çeviri)

Tu, Dea, tu rerum naturam sola gubernas,

Nec sine te quicquam dias in luminis oras

Exoritur, neque fit lætum nec amabile quicquam.

"Sen, tanrıça, doğayı tek başına yöneten sensin;

sensiz hiçbir şey günün tanrısal kıyılarında yükselmez,

neşeli ve hoş hiçbir şey olmaz." *(Lucretius, I, 22)*

Venüs'le birlikte Palas ile Esin perilerine kimin karşı gelebildiğini ve onları Aşk'tan kimin

soğuttuğunu bilmiyorum. Ama bu kadar iyi anlaşan ya da birbirlerine bu kadar borçlu başka tanrılar görmüyorum. Eğer Esin perilerinden aşk düşüncelerini alan, onların en güzel konularını, uğraşlarının en soylu maddelerini ellerinden alacaktır. Ve aşkla şiirin ilişkisini ve onun verdiği hizmeti ortadan kaldıracak olan şiiri en iyi silahlarından yoksun bırakacaktır. Böylece Tanrı'ya dostluk ve aşk, koruyucu tanrıçalara da insanlık adalet, nankörlük ve vefasızlık suçlaması mal edecektir.

Bu Tanrı'nın hizmetkârları listesinden uzun zaman silinmedim; hâlâ onun gücünün ve değerinin hâlâ belleğimde,

Agnosco veteris vestigia flamme.

"Eski alevimin izlerini tanıyorum." (Virgilius, Aeneas, IV, 23)

Ateşten geriye hâlâ biraz heyecan ve sıcaklık kalmış;

Nec mihi deficiat calor hic, hiemantibus annis.

"Ve hayatımın kışında bu sıcaklık beni terk etmiyor." (İkinci Jean, *Seçmeler, I, III, 29)*

Tümüyle kurumuş ve ağırlaşmış olsam da, bu eski ateşin kalıntılarını hâlâ hissediyorum:

Qual alto Ægeo, per che Aquilone o Noto

Cessi, che tutto prima il vuolse et scosse,

Non s'accheta ei pero: ma'l sono e'l moto,

Ritien de l'ohde anco agitate è grosse.

"Bu şekilde Ege denizi kuzey ve güney rüzgârlarıyla çalkalanıp

altüst edildikten sonra yine de hemen yatışmaz,

uzun süre çalkantı kalır ve dalgaların gürültüsü

ve kabarması devam eder.

("Tasso, Kurtarılmış Kudüs, ezgi XII, koşuk 63)

Ama kanımca bu Tanrı'nın gücü ve değeri, şiir betimlemelerinde gerçekte olduğundan daha canlı ve daha diri ortaya çıkıyor;

Et versus digitos habet.

"Ve dizelerin de parmakları vardır (okşamak için)." *(Juvenal, VI, 196)*

Şiir, bize aşkın kendisinden daha fazla âşık olan havayı gösterir. Venüs, burada tamamen çıplak haliyle Virgilius'a olduğundan daha canlı ve daha soluk kesici değil mi:

Dexerat, et niveis hinc atque hinc diva lacertis

Cunctantem amplaxu molli fovet. Ille repente

Accepit solitam flamam, notusque medullas

Intravit cvalor, et labefacta per ossa cucurrit.

Non secus atque olim tonitru cum rupta corusco

Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.

… … … Ea verba loquutus,

Optatos dedit amplexus, placidumque petivit

Conjugis infusus gremio per membra soporem.

"Venüs susar, adam tereddüt eder;

o zaman Venüs kar beyaz kollarıyla sarılıp yumuşacık sarılarak onu ısıtır. Adam bu iyi bildik, içine dolan ve iliklerine kadar yayılan ateşle

bedeninin kaplandığını hisseder… Bu şekilde bazen gök gürlemesi içinde şimşeğin ateş saçan izi gökyüzünü yırtıp,

aydınlanan bulutlara yayılır… dedikten sonra Venüs'ü beklediği gibi kucaklar ve eşinin göğsüne yatıp, kendini,

tüm bedenini saran tatlı bir uykuya bırakır."

(Virgilius, Aeneas, VIII, 387 ve 404)

Burada üzerinde derin düşünülmeye değer bulduğum, şairin bize Venüs'ü bir eş olarak biraz fazla tutkulu tasvir etmesidir. İsmi evlilik olan akıllı uslu ilişkide, tensel istekler pek öyle çılgınca olmaz; bu istekler daha donuk ve daha küllenmiştir. Aşk, kendinden başka bir şeye bağlanmaktan nefret eder ve evlilik gibi başka ad altında kurulup sürdürülen ilişkilere gönülsüz katılır. İttifaklar ve kader haklı olarak en az incelik ve güzellik kadar ya da daha fazla ağır basar. Ne denirse denilsin insan kendisi için evlenmez; daha çok soyunu sürdürmek için ve ailesi için evlenir. Evlilik töresi ve soy sopa bağlı olma nedeni bizden pek öteye uzanır soyumuzu ilgilendirir. Bu nedenle, evliliğin, evlenenler tarafından değil, üçüncü kişiler tarafından, kendisinin değil başkalarının değerlendirmesine göre yürütülmesini seviyorum. Bütün bunlar, aşk sözleşmelerine ne kadar aykırı! Sanırım başka yerde de söylemiştim, bu kutsal ve saygın akrabalık ilişkilerinde, aşk çabalarını ve taşkınlıklarını kullanmak bir tür ensesttir. "Fazla şehvetli bir biçimde okşanınca zevkten aklı başından gider korkusuyla, kadına ihtiyatla ve yumuşak bir biçimde dokunmak gerekir" diyor Aristo. Onun bilinç konusunda söylediğini, hekimler sağlık için söylüyor; aşırı derecede yakıcı, şehvetli ve sürekli bir zevk döllenmeyi bozar ve hamile kalmayı engeller. Öte yandan, isteksiz cinsel ilişkide, böyle olmak onun doğasında vardır; yerinde ve verimli bir sıcaklığa ulaşmak için, bunu seyrek yapmalı ve belli aralıklara özen göstermelidir.

Quo rapiat sitiens venerem interiusque recondat.

"Kadın,Venüs'ün armağanlarını açlıkla yakalasın ve göğsünün derinliğine gömsün diye." *(Virgilius, Gergiques, III, 137)*

Güzellik ve aşk arzularıyla yola çıkıp da kısa bir süre sonra başarısızlığa uğramayan ve bozulmayan evlilik hiç görmedim. Evliliğin daha sağlam ve daha güvenli temelleri olmalıdır ve daha ihtiyatla ilerlemelidir; kaynayan istekler evliliğe göre değildir.

Evliliğe aşkı tutarak onu onurlandırmayı düşünenler, bana öyle geliyor ki, erdemi onurlandırmak için soyluluğun erdemden başka bir şey olmadığını ileri sürenlerden farklı davranmıyorlar. Bunlar aralarında yakınlıkları olan şeylerdir; Ama aralarında bir hayli farklılıklar vardır; onların adlarını ve unvanlarını birbirine karıştırmak gereksizdir; birbirlerine karıştırılınca ya ada ya da unvana haksızlık edilir. Soyluluk güzel bir niteliktir; ama başkalarına bağlı bir nitelik olduğu için, kötü ve değersiz bir adama da düşebileceğinden erdemden daha az değerlidir. Bir erdemse de, yapay ve görsel bir erdemdir bu; zamana ve bahta bağlı olup, ülkelere göre farklı biçim alır, canlıdır ve ölümlüdür. Nil nehrinden başka kaynağı yoktur, kuşaktan kuşağa geçer, çok sayıda kişiyle ortaktır. Veraset ve benzerlik üzerine kuruludur. Bilgi, güç, iyilik, güzellik, zenginlik ve tüm başka değerler aralarında iletişim kurup birleşebilir; soyluluksa kendi kendine yeter, başkalarına hiçbir hizmeti olmaz. Krallarımızdan birine aynı göreve iki adaydan birini seçmesi önerildi: adaylardan biri soylu, öteki değildi. Kral, bu nitelik göz önünde bulundurulmadan, hak edenin seçilmesini buyurdu; ama değerlerin tamamen eşit olması durumunda, soyluluk göz önüne alınırdı: bu ona hak ettiği değeri vermekti. Antigonus, değerli bir adam olan ölümü üzerine kendisinden babasının görevini isteyen tanımadığı genç adama şöyle cevap verdi: "Dostum, ben bu türden teveccühlerde askerimin soyluluğundan ziyade yiğitliğine bakarım."

Aslında, bir zamanlar Sparta krallarının hizmetlerinde çalışan borazancı, çalgıcı, aşçılara yaptıkları gibi, daha deneyimli olanlar bırakıp, onların cahil ve deneyimsiz çocukları seçilmemelidir. Callicut halkı soyluları insan türünün üstünde bir tür haline getirmiş. Evlilik, savaştan başka her etkinlik gibi onlara yasaktı. Erkekler istedikleri kadar nikahsız eş, kadınlar da birbirlerini hiç kıskanmayan âşıklar edinebilirdi. Ama onlar için kendi sınıflarından olmayan bir kişiyle çiftleşmeleri ölümcül ve bağışlanmaz bir suçtu; Çünkü yanlarından geçerken biri onlara değse kendilerini kirletilmiş sayarlardı: Soylulukları telafi edilmez bir biçimde zarar gördüğünden sırf kendilerine biraz fazla yaklaştılar diye insanları öldürürlerdi. Öyle ki, soylu olmayanlar sokak köşelerinde birine çarpmayı engellemek için yürürken Venedik gondolcuları gibi bağırmak zorundaydılar. Böylece kimileri ömür boyu sürecek bir yüzkarasından, diğerleri kesin bir ölümden kurtulmuş olurlardı. Ne zaman aşımı, ne bir prensin lütfu, ne bir kamu görevi, ne erdem, ne de zenginlik soylu ve papaz sınıfından olmayan birini soylu yapmaya yetebilir. Meslekleri farklı olanların birbirleriyle evlenmelerinin yasaklanmasını isteyen bu gelenek bu duruma katkıda bulunuyor. Kunduracı bir ailenin kızı, ancak bir marangozla evlenebilir ve aileler çocuklarını tam olarak babalarının mesleklerinde yetiştirmek zorundadırlar; başka bir meslek öğretemezler; böylece servet ayrımı kalıcı olur ve sürer gider.

İyi bir evlilik, eğer varsa, aşkı ve onun dayattığı koşulları reddeder; dostluk koşullarını taklit etmeye çaba gösterir. Bu, kalıcı ve güven dolu, sonsuz sayıda yararlı ve tutarlı eylem, karşılıklı zorunlulukları olan hoş bir yaşam birlikteliğidir. Bunun tadını alan hiçbir kadın, kocasının metresi yerine konulmayı istemez.

Optato quam junxit lumine tæda.

"Sevdiği erkekle evlilik meşalesiyle birleşen kadın." *(Catulle, LXIV, 79)*

Kadın kocasının yaşamına eş olarak yerleşmişse, orada en onurlu ve güvenceli biçimde bulunmaktadır. Erkek bir başkasına âşık olduğu ve onunla birlikte olmaya can attığı zaman, ona karısının mı yoksa metresinin mi başına bir şey gelmesini yeğlediği, hangisinin talihsizliğinin onu daha fazla üzdüğü, hangisini el üstünde tutmak istediği sorulduğunda cevabın "sağlıklı bir evlilikte" olacağı kuşku götürmezdi. Mesele, bir insanın çok az bulduğu iyilerin, onun fiyatının ve değerinin işareti olmasıdır. Evlilik iyi şekillendirilirse, iyi ele alınırsa toplumumuzda ondan daha güzel kurum yoktur. Ondan vazgeçemiyoruz; ama yine de onu aşağılıyoruz. Bu, kuşlar için kafesler gibidir:

Kafesin dışında olan kuşlar içeriye giremedikleri için üzülür; içersindekilerse dışarı çıkmaya can atar! Sokrates kendisine bir kadınla birlikte olmanın mı, yoksa olmamanın mı daha rahat olduğunu soran birine, "hangisini yaparsan ondan pişman olursun" diye cevap verir. Evlilik, "*homo homini*" [insan insanın] ya "*Deus*" [Tanrısıdır] ya da "*lupus*" [kurdu] formülüne tamamıyla uygulanabilir. Onu kurarken birçok niteliğin bir araya gelmesi gerekir. Evlilik, günümüzde basit ruhlara, halktan kişilere daha uygun geliyor; çünkü zevkler, merak ve başıboşluk evliliği rahatsız etmez. Her türlü bağımlılıktan ve zorunluluktan tiksinen benim gibi eğlenceye düşkün mizaçta olanlara uymaz;

Et mihi dulce magis resoloto vivere collo.

"Boyunda bu zincir olmadan yaşamak benim de hoşuma gider." *(Pseudo-Gallus, I, 61*

Bana kalsa, beni istese de bilgelikle bile evlenmekten kaçardım. Ama ne desek boş; ortak yaşamın gelenekleri ve uygulamaları davranışlarımın çoğu benim tercihim değil, bunları örnekler belirliyor. Bununla birlikte şölene kendim gitmedim, beni götürdüler, hem de bana yabancı nedenlerle; sadece rahatsızlık veren şeyler kabul edilebilir hale dönüşmüyor; ama kimi koşullar altında kabul edilemeyecek kadar çirkin, kusurlu ve tiksinti verici neler neler var. İnsanın tavrı ne kadar boş! İş evliliğe vardığında, elbette pek hazır değildim, ama evliliği denedikten sonra artık eskisi gibi karşı değilim. Beni özgürlüğüne fazla düşkün biri olarak bilseler de aslında evlilik yasalarına söz verdiğimden ve umduğumdan daha katı bir biçimde gözlemledim. Ayaklarımız bir kez bağlanınca, buna itiraz etmeye zamanınız olmaz. İnsan özgürlüğünü bilgelikle kullanmalıdır; ama bir kez zorunlu evliliğe razı olduktan sonra, ortak görev yasalarına uymak, en azından uymaya gayret etmek gerekir. Kin ve nefretle davranmak için bu kuruma girenler haksız ve zararlı biçimde hareket ediyorlar. Kutsal bir vahiy gibi kadınlarımız arasında elden ele geçen şu güzel kural,

Kocana efendin gibi hizmet et,

Ve bir hainden sakınır gibi ondan sakın. *(Fr. Atasözü)*

şunu söylüyor: "Ona karşı zorunlu bir saygıyla, düşmanca ve kuşkuyla davran"; savaş ve meydan okuma narası da benzer şekilde haksız ve zordur. Bunca dikenli tasarımlar için fazlasıyla yumuşak huyluyum. Doğrusunu söylemek gerekirse, akıl ile yanlışlığı birbirine karıştırma ve arzumla bağdaşmayan her türlü düzeni ve kuralı alaya alan zekâ inceliğine ve ustalığına daha ulaşamadım. Batıl inançlardan nefret ettiğim için, hemen dinsizliğe atılmıyorum. İnsan görevini her zaman yerine getiremiyorsa, en azından onu olduğu gibi sevmeli ve tanımalıdır; birbini sevmeden evlenmek evliliğe ihanettir. Neyse konuyu değiştirelim.

Ozanımız Virgilius, uyumlu, geçimli, ama yine de dürüst olmayan bir evliliği bize anlatıyor. Aşka teslim olmanın ve bununla birlikte bazı evlilik görevlerini yerine getirmenin mümkün olduğunu ve aynı zamanda evlilikle ilişkinin tamamen kopmasa da yara alabileceğini mi söylemek istedi? Dünyalığını efendisinin varlığından yapan uşağın ondan pek nefret etmemesi gibi. Güzellik, elverişlilik, kader (Çünkü kader de işin içine girer),

Fatum est in partibus illis

Quas sinus abscondit: nam, si tibi sidera cessent,

Nil facient longi mensura incognita nervi.

"Giysilerimizin sakladığı bu bölümlere bağlanmış bir alın yazısı vardır;

çünkü yıldızlar seni korumazlarsa,

o yakışıklı erkek görünüşün hiçbir işe yaramaz." *(Juvenal, IX, 32*)

tüm bunlar evli kadını yabancı bir erkeğe bağlar; Ama tümüyle değil belki onu kocasına bağlayan bazı bağlar hâlâ vardır. Aşk ve evlilik bunlar birbirinden farklı ve tamamen ayrı yolları olan iki amaçtır. Bir kadın evlenmeyi hiç istemeyeceği birine kendini verebilir; sosyal durumu için değil, kişilik nitelikleri için bunu yapar. Metresiyle evlenip de bundan pişman olmayan pek az kişi vardır! Hatta öbür dünyaya kadar bu pişmanlığı yaşarlar. Jüpiter ilk başlarda baştan çıkardığı ve seviştiği karısıyla hiç geçinebildi mi? Buna kesinlikle "İçine ettiği sepeti sonra başının üstüne koymak" denir.

Ben, kendi zamanımda, kimi büyük ailelerde, aşkın evlilik yoluyla utanç verici ve onur kırıcı bir biçimde iyileştirildiğini gördüm; bu iki olgu birbirinden son derece farklıdır. Birbirinden farklı ve zıt şeyleri hiç zorlanmadan severiz. İsokrates, Atina kentinin aşkta kullanılan kadınlardan hoşnut olduğunu söylüyordu; herkes orada gezmekten ve zamanını geçirmekten hoşlanıyordu – ama kimse evlenecek, yani Atina'ya yerleşecek ve orada oturacak kadar bir kadını sevmiyordu. Sadakatsizlik ettikleri karılarından nefret eden kocaları görünce çok rahatsız oldum! Kendilerine karşı işlediğimiz hatalardan dolayı onları daha az sevmemiz gerekmez; en azından pişmanlığımız ve merhametimizden ötürü çok daha değerli olmaları gerekir.

"Aşkın ve evliliğin farklı amaçları var; Ama bir şekilde bunlar yine de birbiriyle bağdaşıktır" der ozanımız. Evliliğin kendine bir yararlılığı, adaleti, onuru ve sağlamlığı vardır; tek düze, ama genel bir hazdır bu. Aşk yalnızca zevke dayanır; verdiği zevk gerçekte daha uyarıcı, daha canlı ve keskindir; güçlüklerin ateşlediği bir zevktir bu; can acıtıcı ve yakıcı olmalıdır. Okları ve ateşi olmazsa aşk, aşk olmaz. Evlilikte kadınların cömertliğinin sınırı yoktur; böylece sevginin ve arzunun sivriliğini köreltirler. Bu sakıncadan kaçınmak için; Lycurgus ve Platon'un yasalarında ne zahmetlere girdiklerini görün!

Kadınlar dünyada uygulanan hayat kurallarını reddetmekte asla haksız değiller, çünkü bu kuralları -onları hesaba katmadan- erkekler hazırladılar. Doğal olarak kadınlarla aramızda uyuşmazlık ve rekabet var; üstünde en iyi anlaştığımız birlik ise gürültülü ve fırtınalı. Yazarımızın (Virgilius) düşüncesine göre biz kadınlara tutarsız davranıyoruz: Aşk meselelerinde kadınların kıyaslanamayacak kadar yetenekli ve arzulu olduklarını anladıktan sonra, bazen kadın, bazen erkek olan eski bir rahip de (Tiresias) buna tanık olmuştu.

Venus huic erat utraque nota.

"O Venüs'ü bu iki biçimde tanıyordu." *(Ovidius, Dönüşümler, III, 323)*

Ayrıca bu işin böyle olduğunu, eskiden, farklı yüzyıllarda, bu işin ünlü üstatlarından bir Roma imparatoru (Procule) ve imparatoriçesinin (Messeline) ağzından öğrendik. İmparator bir gecede esirleri Sarmatlardan on bakirenin kızlığını bozdu; ama imparatoriçe ihtiyacına ve beğenisine göre eş değiştirerek bir gecede yirmi beş kez cinsel ilişkide bulundu.

Adhuc ardens rigidæ tentigine vulvæ,

Et lassata viris, nondum sitiata, recessit.

"Şehvetten yanan kadınlık organı hâlâ gergindi,

erkekler onu tüketmişti ama doyurmamıştı."

(Juvenal, Satirler, VI, 128)

Katalonya'da meydana gelen bir başka olayda bir kadın kocasının sürekli ilişkide bulunmak istemesinden yakınıyordu. Bence bunun nedeni rahatsız olması değildi, -çünkü ben sadece dinde mucizelere inanırım-, ama bu bahaneyle, evliliğin temelinde yatan kocanın karısı üzerindeki otoritesini budamak ve dizginlemekti; huysuzluklarını ve kötülüklerini, aşk yatağının ötesine taşıdığını, Venüs'ün inceliklerini ve tatlılığını çiğnediklerini göstermekti. Gerçekten kaba ve doğa kurallarını tanımayan bir adam olan kocası ise perhiz gününde bile en az on kez birleşmeden edemediğini söyledi. Bunun üzerine Aragon Kraliçesi'nin bu konudaki saygın kararı devreye girdi: İyi yürekli kraliçe, "her zaman ılımlı ve sade bir karar örneği sergilemek için, evlilikte cinsel birleşmeyi en çok altı kez olmasıyla sınırladı; cinsel isteklerin ve gereksinimlerin büyük bir kısmını terk ederek, rahat ve dolayısıyla sürekli ve değişmez bir yaşam biçimi kurulmalıdır" diyordu kraliçe. Hekimlerse, "Kadınların aklı, sağduyuları ve erdemleri bu rakama göre oluşturulduğundan, onların arzuları ve cinsel ihtiyaçları ne olacak!" diye feryat ettiler. Bizim isteklerimizin çeşitli şekillerde yargılanmasına karşı, hukuk okulunun başında olan Solon, yetersizliğe düşmemek için cinsel ilişki sayısını ayda üç kez olarak belirlemiş. Biz buna inandıktan ve övgüsünü yaptıktan sonra, kadınlara en ağır cezaların tehdidi altında sınırlamalar getirdik.

Bundan daha doyumsuz tutku yoktur; bizse sadece herhangi bir günah gibi değil, dinsizlikten veya kâfirlikten beter iğrenç ve tiksindirici bir şey gibi yalnız kadınların cinsel isteği direnmelerini istiyoruz. Ama biz erkekler hiç suçluluk duymadan ve kendimizi ayıplamadan buna izin veriyoruz. Hatta içimizde bunun üstesinden gelmeyi deneyenler bile her türlü ilaçları kullanarak bedeni alt etmenin, zayıflatmanın ve soğutmanın ne kadar zor, hatta imkânsız olduğunu itiraf ettiler. Bizse tam tersine kadınların, sağlıklı, güçlü, dinç, iyice besili iffetli olmalarını, yani hem sıcak, hem de soğuk olmalarını istiyoruz. Geleneklerimize göre, onların ateşini söndürmekle görevli olan evlilik onları pek serinletmez. Eğer kanı kaynayan bir delikanlıyı keçe olarak alırlarsa, adam gücünü başka yerlerde göstermekten kıvanç duyar.

Sit tandem pudor, aut eamus in jus:

Multis mentula millibus redempta,

Non est hæc tua, Basse vendidisti.

"Sonunda ya biraz utanç duy ya da adalete başvuralım;

cinsel organını hayli pahalıya satın aldım,

senin değil artık o, Bassus, onu sattın." *(Martialis, XII, XCIX, 7, 11*)

Filozof Polemon karısı tarafından haklı olarak mahkemeye verildi; çünkü o, üreme tarlasının hakkı olan meyveyi kısır tarlaya ekiyordu. Kadınlar yılların tükettiği yaşlı kocalar aldıkları zaman, evliyken, bakire ya da duldan beter olurlardı. Yanlarında bir erkek var diye onların ihtiyaçlarının karşılandığını düşünürüz; tıpkı Romalılar'ın Vestal rahibesi Claudia Laeta'yı tecavüze uğramış olarak kabul etmeleri gibi, oysa Caligula'nın sadece yanına sokulduğu ortaya çıkmıştı. Ama kadınların ihtiyaçları doyurulmuyor, aksine artıyor; herhangi bir erkeğin dokunması ve arkadaşlığı, yalnızken uslu duran ateşlerini uyandırıyor. Bu düşünce ve koşulla iffetlerini daha değerli kılmak ve bu amaca ulaşmak için Polonya kralı Boleslaus ile karısı Kinge, düğün gününde beraber yattıkları halde birlikte iffetlik andı içtiler evliliğin getirdiği zevkleri hiçe sayarak sözlerini tuttular. Kadınları çocukluktan itibaren aşk oyunları ile yetiştiriyoruz; onların güzelliği, süsü, bilgisi, tüm eğitimi sadece bu amaç içindir. Mürebbiyeleri yüzlerine aşk ifadesinden başka bir ifade vermezler; onları tiksindirecek kadar sürekli bu ifadeyi gösterirler! Kızım (ondan başka çocuğum yok) yasalar

evlenmesine izin verdiği zaman, en ateşli çağındaydı. İnce ve yumuşak yapılı bir mizacı vardı ve yaşıtlarına göre geç gelişti; annesi tarafından kendi gibi yalnız ve özel olarak yetiştirildi; öyle ki çocuk saflığından yeni kurtulmaya başladı. Kızım önümde içinde "fouteau"[1]sözcüğünün bulunduğu Fransızca bir kitabı okuyordu; bu, herkesin bildiği bir ağacın adıdır. Mürebbiyesi onu biraz sert biçimde hemen durdurdu ve bu bölümü atlattı. Onun kurallarını bozmamak için sesimi çıkarmadım; çünkü kadınların yönetimine hiç karışmam: Bu gizemli bir iş, onun için yönetimi onlara bırakmalı. Ama eğer yanılmıyorsam, yirmi kadar uşak, altı ay boyunca, bu suçlu hecelerin anlamını, kullanımını ve bütün sonuçlarını onun hayaline kazıyamadılar. Oysa bu yaşlı kadın azarları ve yasaklarıyla bunu başarmıştı.

Motus doceri gaudet Ionicos

Matura virgo, et frangitur artubus

Jam nunc, et incestos amores

De tenero meditatur ungui.

"Evlenme çağındaki bakire

İonya danslarını öğrenmekten hoşlanır

ve organlarını buna alıştırır;

daha çocukken iffetsiz aşkların hayalini kurar.

(Horatius, Odlar, III, VI, 21)

Kadınlar kibarlık kurallarını biraz bıraksınlar, özgürce konuşmaya başlasınlar bu bilimde onların yanında çocuk kalırız. Çapkınlıklarımızı ve sohbetlerimizi nasıl anlattıklarını bir dinleyin; kendilerine biz olmadan bilmedikleri ve özümsedikleri hiçbir şey götürmediğimizi bize pek güzel gösterirler. Şu halde, Platon’un onların bir zamanların şehvet düşkünü genç erkekler olduğunu öne sürerken söylemek istediği bu muydu? Bir gün, benim varlığımdan rahatsız olmadan kendi aralarında dile getirdikleri şeylere kulak misafiri oldum. Bunları ben söyleyebilir miydim? "Aziz Meryem anamız" dedim kendi kendime, "akıllı adamlar olmak için bu aşamada Amadis’in tümcelerini ve Boccaccio’la Aretin’in kitaplarını inceleyelim, zamanımızı gerçekten iyi kullanıyoruz!" Onların bizim kitaplarımızdan daha iyi bilmedikleri ne bir söz, ne bir örnek, ne de bir davranış tarzı var. Onlar, damarlarından bu bilimle doğuyorlar.

Et mantem Venus ipsa dedit;

"Onları bizzat Venüs esinlendirir." *(Virgilius, Georgiques, III, 267*)

İyi okul öğretmenleri olan doğa, gençlik ve sağlık onların ruhunu sürekli esinlendirir. Kadınların bunları öğrenmeye ihtiyaçları yok, onlar bunlarla birlikte doğuyorlar.

Nec tantum niveo gavisa est ulla columbo

Compar vel si quid dicitur improbius,

Oscula mordenti semper decerpere rostro,

Quantum præcipuè multivola est mulier.

"Beyaz güvercin ya da tanımlayabileceğiniz

çok daha kösnül bir başka kuş,

asla kendini tutkuya bırakan kadının öpücüklerinden

daha kışkırtıcı aşk öpücüklerine sahip olamaz." *(Catullus, LXVI, 125)*

Eğer kendilerine öğretilmiş korku ve namus duygusuyla arzularının doğal şiddeti biraz dizginlenmemiş olsaydı hapı yutmuştuk! Dünyanın tüm hareketi bu çiftleşmeye gider ve bunda özetlenir; her yana yayılmış bir şey, herkesin baktığı bir merkez bu. Yaşlı ve bilge Roma'nın aşk hizmeti için yapılmış reçeteleri ve Sokrates'in kibar fahişelerin eğitiminde kullandığı ilkeler hâlâ devam ediyor:

Nec non libelli Stoici inter sericos

Jacere pulvillos amant.

"Ve onlar, ipek yastıklar üzerinde bulunan

şu küçük kitapları bazen Stoacılara borçludur." *(Horatius, Epodes, VIII, 15; Montaigne'in değiştirdiği deyiş)*

Zenon yasalarında bakireliğin giderilmesiyle ilgili düzenlenmiş kurallar bulunuyordu. Filozof Strato'nun cinsel birleşme kitabının anlamı neydi? Şu halde Theophraste, birine "Âşık", diğerine "Aşk" adını verdiği kitaplarında hangi konuyu işliyordu? Aristippus, eski hazlar konulu kitabında neden söz ediyordu? Platon zamanındaki aşkları bu kadar geniş ve canlı betimlerken ne yapmaya çalışır? Ya Demetrius Phalereus'un "Âşık Üzerine" kitabı? Ve Clinias ya da Heraclides Ponticus'un "Zoraki Âşık"ı? Ya da Antisthenes'in "Çocuk yapma biçimi" ya da "Düğünler" adlı kitapları? Ya da "Efendi ya da Âşık" başlıklı öteki kitabı? Aristo'nun "Aşk alıştırmaları"; Cleanthes'in "Aşk Üzerine" ve "Sevme Sanatı" adlı kitapları? Spherus'un "Âşıkların diyalogları"na ne demeli? Chrysippus'un her türlü tahammülü aşan hayasız "*Jupiter'le Juno*" masalı ve şehvet uyandıran elli "*Mektup*"u? Epiküros okulu filozoflarının şehvete pek elverişli yazılarını bir kenara bırakıyorum. Bir zamanlar elli tanrısal varlık özellikle aşkın hizmetine ayrılmıştı; tapınmaya gelenlerin cinsel isteklerini gidermek için tapınaklarda her zaman kadın ve erkek fahişeler bulunduran bir ulus ortaya çıkmıştı. Tapınmadan önce onları bu iş için kullanmak bir ayin sayılıyordu.

"*Nemirum propter continentiam incontinentia necessaria est; incendium ignibus extinguitur*."

"Nefsin nefisle köreltilmesine şaşırmamak lazım; yangın ateşle söndürülür; yangın ateşin yanmasıyla söner." (Kaynağı belli değil.)].

Dünyanın hemen hemen her tarafında bedenimizin şu bölümü tanrısallaştırılmıştı. Aynı bölgede kimileri erkeklik uzvunu bir parçasını tanrılara ayırmak üzere yüzerken, kimileri tohumlarını tanrılara adayıp onlara sunardı. Başka bir bölgede genç erkekler herkesin önünde uzuvlarına delik açıyor, derinin ve etin arasında değişik yerlere taşıyabildikleri kadar uzun ve büyük odun çubuklar geçirirlerdi. Bu çubukları ateşe tuttuktan sonra tanrılara sunarlardı; bu acının şiddetine dayanamayıp bayılanlarsa az güçlü ve az iffetli sayılırlardı. Başka yerlerde, en kutsal yargıç cinsel organıyla tanınır ve saygı görürdü; ayinlerin çoğunda, çeşitli tanrıların onuruna bu organın heykelleri törenlerle taşınırdı.

Mısırlı hanımlar, şarap tanrısı Baküs adına yapılan bayramda bu organın mükemmel bir biçimde

yontulmuş, ağır ve kocaman, tahtadan bir heykelini boyunlarında taşırlardı. Bunun dışında, tanrıların heykeli onu temsil ederdi ve boyutları vücudun kalan kısmını aşardı. Buraya yakın yerlerde, evli kadınlar aldıkları hazdan övünmek için alınlarına bağladıkları başörtülerinin üstünde onun görüntüsünü taşırlar ve dul kalınca, görüntüyü arkaya atarlar ve başörtüsünün altında gizlerler.

Roma'da en bilge hanımefendiler tanrı Priapus'un heykeline çiçekler ve çelenkler sunarak onurlanıyorlardı; bakireler düğün gecelerinde onun edep yerleri üzerine oturtulurdu. Sanırım günümüzde de bu dinsel bağlılığı andıran bir hava kokladım. İsviçrelilerde hâlâ gördüğümüz, babalarımızın tozluklarındaki şu gülünç parça ne anlama geliyordu? Donlarımızın altındaki üreme organlarımızı, çoğu zaman sahte ve göz boyamamak için olduğundan büyük göstermek neye yarıyor?

Bu tür bir giysinin en iyi ve en bilinçli yüzyıllarda kimseyi kandırmamak için ve herkes olduğu gibi ortaya çıksın diye icat edildiğine inanacağım geliyor. En ilkel toplumlar, bu organlarını, hacmini gizlemeden gösteriyorlar. Terziler kolun ya da bacağın ölçüsünü nasıl alıyorlarsa onun da ölçüsünü alırlar.

Gençliğimde soylu bir kişi (Papa Paul III ya da Papa Paul IV), büyük kentindeki bütün güzel ve antik heykeli manzarayı bozuyor diye iğdiş ettirtti; antik çağdan bir başka soylu kişinin düşüncesini takip ediyordu:

Flagitii principium est nudare inter cives corpora;

"Çıplaklıkları yurttaşların gözlerinin önünü sermek bir düzensizlik nedenidir." (*Ennuis'ten alıntılayan Cicero, Tusc., IV, XXXIII)*

Her türlü erkeklik simgesini yanına yaklaştırmayan İyi Tanrıça'nın gizlerinde olduğu gibi, atları, eşekleri ve sonunda doğadaki her şeyi iğdiş etmedikçe, bunun hiçbir işe yaramayacağının farkına varmalıydı.

Omne adeo genus in terris hominúmque ferarumque,

Et genus æquoreum, pecudes, pictæque volucres,

In furias ignémque ruunt.

"Çünkü yeryüzündeki tüm canlılar, insanlar, vahşi hayvanlar,

denizlerdeki balıkları, sürüler, binbir renkte kuşlar,

hepsi aşkın çılgınlıklarına ve ateşine koşar."

(Virgilius, Georgiques, III, 242)

"Tanrılar" der Platon, "bize azgın bir hayvan gibi arzusunun şiddetinden ötürü her şeye saldıran ve boyun eğdiren dik başlı ve zorba bir uzuv verdiler." Aynı şekilde kadınlara doymak bilmez ve kör bir hayvan gibi, besini zamanında verilmezse çılgınlaşan bir cinsel organ verildi: bu organ, susuzluğun meyvesini içine çekip döl yataklarının dibi sulanıncaya, tohum ekilinceye kadar gecikmeye dayanamaz; öfkesini üfler, kanalları tıkar, soluk aldırmaz, bin türlü der açar.

Şimdi benim yasa koyucumu uyarmanın zamanıdır: Kadınları kendi düş güçlerinin özgürlüğüne ve ateşine göre bırakmaktansa, yaşamı zamanında tanıtmak daha iffetli ve verimli bir kullanım olur. gerçek cinsel organların yerine kendi arzularına ve umutlarına göre üç katı büyük diğer organları

koyarlar. Benim tanıdığım bir adam, organlarını işlevlerini yerine getiremeyeceği bir yerde sergileyince tüm şansını yitirdi.

Çocukların kraliyet saraylarının koridorlarına ve merdivenlerine yaptıkları şu kocaman desenler ne zararlara neden oluyor! Bunlar kadınlarda doğal yeteneklerimize karşı korkunç bir küçümseme uyandırıyor. Platon, iyi kurumlarla donatılmış diğer devletlere bakarak, genç, yaşlı erkek ve kadınların okullarda herkesin birbirini çıplak olarak görmesini buyururken bunu bir amaç olarak düşünmüş olamaz mı? Erkekleri çıplak olarak görmeye alışkın Hintli kadınlar hiç olmazsa görme duyularını köreltirler. Şu büyük Pegu krallığındaki kadınlar, örtünmek için bel kemerlerinin altında sadece önden yırtmaçlı son derece dar bir bez parçası taşırlar; ne kadar edepli hareket etmeye çalışırsa çalışsınlar her adım atışta her yerleri görünür. Kadınlar bunun erkekleri kendilerine çekmek ve bu toplumun erkeklerinden onları kurtarmak için icat edilmiş bir buluş olduğunu söylerler. Ama bu şekilde kazandıklarından fazlasını kaybettikleri de söylenebilir; Çünkü tam bir açlık en azından gözle doyurulmuş açlıktan daha yakıcıdır. Livia da namuslu bir kadın için çıplak bir adamın bir heykelden başka bir şey olmadığını söyler. Bizim kızlarımızdan daha bakire olan Lakedemonyalı kadınlar, her gün genç erkekleri soyunmuş halde talim yaparken görürler ve yürürken baldırlarının görünüp görünmediğine pek aldırmazlar; Platon’un da dediği gibi, uzun etek giymeden de erdemlerini örttüklerini düşünürlerdi. Ama Aziz Augustinus’un sözünü ettiği kişiler çıplaklığı olağanüstü baştan çıkarıcı olarak gördüler ve kadınların mahşer gününde kendi cinsiyetlerinde mi ya da içinde bulunacağımız bu kutsal durumda, bizleri yine baştan çıkarmamak için bizim cinsiyetimizde mi yeniden dirileceklerini kendi kendilerine sordular.

Kısacası, kadınlar kandırılıyor ve her türden yollarla tahrik ediliyor. Onların hayallerini hiç durmadan kızıştırıp uyarıyoruz ve sonra da "yangın var" diye bağırıyoruz! Doğruyu söyleyelim: Aramızda karısının kusurlarından ileri gelen utançtan kendi kusurlarından daha çok korkmayan, kendi vicdanından çok iyi eşinin vicdanından kaygılanmayan (hayran olunası bir iyilik) neredeyse kimse yok. Hırsız ve dine saygısız olmayı, kocasından daha iffetli değilse, kadının katil ve mezhep sapkını olmasını tercih ediyoruz.

Kadınlar, kocalarını aylaklık ve zevk zamanlarında böylesine zor bir bekçilik yapmaktansa adliyeye gidip para kazanmaya ya da savaşta ün kazanmaya yüreklendirir. Onlar, ne tüccarın, ne savcının, ne askerin başka bir işe koşmak için kendi işlerini terk etmediklerini, çalışmaktan ve açlıktan tükenen hamal ve ayakkabıcıların yine işlerini bırakmadıklarını görmüyorlar mı?

Num tu, quæ tenuit dives Achæmenes,

Aut pinguis Phyrgiæ Mygdonias opes,

Permutare velis crine Licinniæ,

Plenas aut Arabum domos,

Dum fragrantia detorquet ad oscula

Cervicem, aut facili sævitia negat,

Quæ poscente magis gaudeat eripi,

Interdum rapere occupet?

"Achemenes’in tüm serveti için

ya da bitek Phyrgie'nin kralı Mygdon'un zenginlikleri için

ya da Arabistan'ın hazineleri için,

güzel koku saçan öpücüklerine doğru eğildiği zaman,

tatlı bir sertlilikle senden daha çok arzuladığı

öpücükleri almayı reddeden ve hemen sonra

senden ilk öpücüğü çalan Licynnie'nin

bir saç telini vermek ister miydin?" (Horatius, *Odlar*, II, XII, 21)

Bu, günahı kavramanın insafsız bir biçimidir! Kadınlar ve biz, kösnül isteklerden daha vahim ve doğa dışı bin çeşit çürümüşlüğü sergileyecek niteliğe sahibiz. Ama günahları doğalarına göre değil işimize geldiği gibi kavrayıp değerlendiriyoruz. Bunun için günahlar eşit olmayan biçimler alıyor. Yargılarımızın sertliği kadını bu günahı doğasında olmadığı kadar doymaz ve sapkın bir biçimde işlemeye iterek, cinsel isteklerin neden olduğu sonuçlardan daha kötü sonuçlara yol açıyor. Sezar'ın ve İskender'in kahramanlıkların zorlukta bizim tarzımızda dünyadan haberdar ve aydın yetiştirilmiş, zıt örneklerle karşılaşmış, sürekli ve ısrarlı bir sürü erkeğin ortasında el değmemiş kalmayı başarmış güzel bir genç kadının kararlılığını geçer mi bilmiyorum. Bekâreti koruma kadar dikenli ve zor bir olay yoktur. Bana göre, yaşamı boyunca zırh taşımak, kızlığı taşımaktan kolaydır. Bakire kalma andı, antların en zoru olduğu için, en soylusudur; "*diaboli virtus in lumbis est*" ["Şeytanın gücü kalçalarındadır." (Aziz Jerome, *Jovinien'e karşı*, II, II, 72) der Aziz Jerome.

Kuşkusuz insanın en zor görevini, en fazla güç gerektirenini hanımlara yükledik ve bunun onurunu onlara bıraktık. Kafa tutmaları için iyi bir nedendir bu; çünkü bize meydan okumaları ve onların üzerinde değer ve erdem bakımından iddia ettiğimiz şu aptalca üstünlüğü ayaklar altına almaları için iyi bir fırsattır. Buna özen gösterirlerse, daha fazla saygı göreceklerini, aynı zamanda da daha çok sevileceklerini göreceklerdir. Seven bir insan, reddedildi diye sevdiğinin peşini bırakmaz; yeter ki bu ret başka birinin tercih edilmesinden dolayı değil iffet nedeniyle olsun. İstediğimiz kadar yemin edip gözdağı verelim, şikayet edelim, yalan söyleriz; Çünkü onlar böyle davrandıkça onları daha çok seviyoruz. Katı olmayan yumuşak bilgelikten daha mükemmel çekicilik olmaz. Kine ve küçümsemeye karşı inat etmek budalalık ve güçsüzlüktür; Ama iyi davranışlarla birleştirilmiş erdemli ve sebatlı bir kararlılık karşısında inat etmek soylu ve cömert bir ruhun işidir. Kadınlar hizmetlerimiz için bir dereceye kadar bize minnettar olabilirler ve dürüstçe bizi hor görmediklerini hissettirebilirler.

Çünkü onlara taptığımız için bizden tiksinmelerini ve onları sevdiğimiz için bizden nefret etmelerini buyuran yasa zorluğundan dolayı bir hayli acımasız bir yasadır! Tevazu sınırları içinde kaldıkları sürece neden bizim sunularımıza ve isteklerimizi kulak vermeyecekler? İçlerinde daha özgür bir sesin çığlığını kim kestirebilir? Zamanımızın kraliçelerinden biri, bu tür girişimleri reddetmenin zayıflık belirtisi ve aynı zamanda da kolay biri olduğunun altını çizme olduğunu incelikle söyledi; baştan çıkarılmaya çalışılmış bir kadın iffetli olmakla övünemez.

İffetin sınırları bu kadar dar çizilmemiştir. Biraz gevşeyebilir, kendine ters düşmeden bazı girişimlerde bulunabilir. Sınırın ufkunda belirli bir özgür, ayrımsız ve tarafsız alan vardır. Onu önene katıp sürükleyen ve zorla köşesine, kulesine kıstırmaya çalışan kimse bahtından memnun değilse, aptalın tekidir. Zaferin değeri güçlüğüyle ölçülür. Hizmetinizin ve meziyetlerinizin onun kalbinde hangi etkiyi yaptığını bilmek istiyor musunuz? Bunu davranışından ölçebilirsiniz. Pek vermeyen, çok veriyor olabilir. Bir iyiliğe karşı duyulan minnettarlık tamamen verenin duygusuna

bağlıdır; tüm öteki nedenler önemsiz, sönük ve rastlantısaldır. Biraz vermek elindekinin tamamını vermekten daha pahalıya mal olur ona; ender olan değerliyse, bu en çok burada geçerli olmalıdır; verdiğinin azlığına değil ellerindekinin ne kadar az olduğuna bakın. Paranın değeri üzerindeki mühre ve basıldığı yere göre değişir.

Bazıları kızgınlıktan ölçüyü kaçırıp, aşırı hoşnutsuzlukları ile ne söylerse söylesinler, erdem ve gerçek her zaman üstün gelir. Ünleri haksız yere uzun zamandır sönüp de, zahmet çekmeksizin ve çaba harcamadan sadece sabırla düşüncelerinden pişman olan ve bunları yadsıyan erkeklerin saygısını tekrar kazandıklarını gördüm; biraz kuşkulanılan kızlar işte şimdi namuslu ve onurlu kadınlar arasında ilk sırada yer alıyor. Birisi Platon'a, "Herkes senin hakkında kötü konuşuyor" deyince – O, "Bırakın konuşsunlar" diye yanıtladı. "Öyle bir şekilde yaşayacağım ki, onlara ağız değiştirteceğim." Tanrı korkusu ve onları kendilerini korumaya özendiren bu kadar değerli onur dışında, bu yüzyılın ahlak bozukluğu onları buna zorluyor; yerlerinde olsaydım; onurumu bunca tehlikeli ellere emanet etmektense hiçbir şey yapmazdım. Benim zamanımda aşkları anlatma zevki (eylemin kendisi kadar tatlı olan bir zevk) ancak sadık ve tek bir dosta tanınırdı; ama şimdiki zamanda bu sıradan sohbetlerin ve sofraların konusu haline gelmiş bulunuyor; bunlar, hanımların lütuflarıyla ve gizli cömertlikleriyle elde edilen böbürlenmelerdir. Bu latif güzellikleri bu şekilde sevimsiz, boşboğaz ve son derece dengesiz kişilere acımasızca istismar ettirmek, kötüye kullandırmak ve didikletmek büyük bir iğrençlik ve alçaklıktır.

Kadınların günahına karşı bizde var olan bu abartılı öfke bize insan ruhunu vuran en başıboş ve en fırtınalı hastalıktan, kıskançlıktan gelir.

Quis vetat apposito lumen de lumine sumi?

Deni licet, assiduè, nil tamen inde perit.

"Başka bir meşalenin aydınlığında bir meşaleyi tutuşturmayı kim

engelliyor? Kadınlar istedikleri kadar hiç durmadan sunsunlar, tarla tükenmez." *(Ovidius, De arte amandi, III, 93)*

Kıskançlık ve onun kardeşi haset, bana bu sürünün en saçmaları gibi geliyor. Hele bu sonuncunun sözünü hemen hiç etmem; çok güçlü olduğu söylenen bu tutkunun bereket versin üstümde hiçbir etkisi olmaz. Ötekine gelince, ona az çok aşinalığım var bu duygu hayvanlarda da var. Çoban Crastis bir keçiye âşık olduğunda, tekesi o uyuduğu sırada kıskaçlıkla şiddetli bir tos atıp onun başını ezdi. Bu ateşli taşkınlıkları bazı barbar milletlerden örnek aldık; en iyi eğitilmişler de bundan etkilendiler; normaldir bu, ama öfkeye kapılmadılar:

Ense maritali nemo confessus adulter

Purpureo stygias sanguine tinxit aquas.

"Hiçbir zina, bir kocanın kılıcıyla deşilmiş olarak,

Styx'in sularını kanıyla kızıla boyamadı."

(İkinci Jean, Övgüler, I, VII, 71.)

Lucullus, Sezar, Pompeius, Antonius, Caton ve daha başka yüce kişiler boynuzlandılar ve boynuzlandıklarını öğrendiler ama fazla gürültü çıkarmadılar. O devirde, sadece aptal Lepidus kederinden öldü.

Ah! tum te miserum malíque fati,

Quem atractis pedibus, patente porta,

Percurrent mugilésque raphanique.

"Ah! Bahtsız kişi! Sen mutsuz bir kaderin kurbanı,

bacaklarından çekilerek kapıya konulacaksın ve kefal balıklarını

besleyip,bayırturplarını semirtmeye gideceksin." *(Catullus, XV, 17)*

Ve ozanımızın (Virgilius) tanrısı (Vulcanus), karısını arkadaşlarından biriyle basınca onları kınamakla yetindi,

Atque aliquis de Diis non tristibus optat

Sic fieri turpis;

"Ve tanrılardan birisi, öyle sertlerinden biri de değil,

böyle ayıp bana nasip olsa der." (*Ovidius, Başkalaşımlar, IV, 187)*

ama yine de karısının tatlı okşamalarıyla coşmaktan vazgeçmedi; bu yüzden karısının ona olan sevgisinden kuşku duyulmasından yakındı.

Quid causas petis ex alto, fiducia cessit

Quo tibi, diva, mei?

"Niçin nedenleri bu kadar uzakta aramalı?

Tanrıça, senin güvenini kaybettim mi?" *(Virgilius, Aeneas, VIII, 395)*

Hatta kadın piç oğlu için ondan bir dilekte bulundu:

Armo rogo genitrix nato.

"Annesiyim onun, oğlum için senden silahları istiyorum."

(Aynı eser, VIII, 383)

Ve dileği cömertçe yerine getirildi ve Aeneas'dan onurlu bir insan diye söz eder Vulcanus,

Arma acri faciende viro.

"Değerli bir adam için silahlar yapmak gerekir." (Aynı eser, VIII, 441)

Doğrusu insandan daha insanca konuştu ve öyle davrandı; ben bu aşırı iyiliğin tanrılara bırakılmasını kabul ediyorum:

Nec divis homines componier æquum est.

"Ve insanları tanrılarla kıyaslamak doğru değildir."

(Catulle, LXVIII, 141)

Çocukların ortaklaşa kabul edilmesine gelince en ciddi yasa koyucuların bunu devletlerinde kabul edilmesini ve uygulanmasını istemesi bir yana, bu konu erkeklere oranla kadınlarda her nedense daha fazla bulunan kıskançlığın konusu olamaz.

Sæpe etiam Juno, maxima cœlicolum,

Conjugis in culpa flagravit quotidiana.

"Tanrıların kraliçesi Junon bile

kocasının gündelik hataları dolayısıyla sıkça kıskançlıkla yandı."

(Catulle, LXVIII, 138)

Kıskançlık bu zavallı, zayıf ve dirençsiz ruhları ele geçirdiği zaman, onları nasıl acımasızca çekiştirdiğini ve ezdiğini görmek acıklıdır. O, ruhların içine dostluk bahanesiyle işler. Ama orada taht kurar kurmaz, iyiliğe temel teşkil eden aynı nedenler o zaman ölümcül bir kine temel olurlar. Tüm ruh hastalıkları içinde olayların en fazla beslediği ve en az ilaç olduğu hastalık budur. Kocanın erdemi, sağlığı, liyakati, ünü, düşmanlarını ve kudurganlıklarını ateşler:

Nullæ sunt inimicitiæ, nisi amoris, acerbæ.

"Aşk dışında sönmeyen kin yoktur." (Propertius, *Elegiae, II)*

Bu ateş ruhlarda iyi olan ne varsa onları çirkinleştirir ve bozar; ne kadar iffetli ve evinin hanımı olursa olsun, kıskanç bir kadın yılan dilli ve rahatsız edicidir. Onları davalarını tamamen aykırı bir başka uca savuran bir huzursuzluktur bu. Roma'da Octavius adında biri bu gülünç duruma düştü: Pontia Posthumia adlı bir kadınla yattıktan sonra, aldığı büyük hazdan sevgisi arttı ve kendisiyle evlenmesi için kadını ısrarla sıkıştırdı; ikna etmeyi başaramayınca bu aşırı sevgi onu en korkunç ve ölümcül düşmanlığa sürükledi: Kadını öldürdü. Diğer aşk hastalıklarının benzer belirtileri gizli kalmış kinler, komplolar ve tertiplerdir;

notumque furens quid fœmina possut,

Ve bir kadının öfkesinin nelere kadir olduğu bilinir.

(Virgilius, *Aeneas, V, 6)*

iyilik bahanesiyle özür dilemek zorunda kalındığında insanı yitip bitiren bir kudurganlık.

Namusluluk görevinin alanı çok geniştir. Onlardan dizginlemelerini istediğimiz içgüdüsel istekleri mi? Bu irade hem oldukça esnek, hem de oldukça etkindir; durdurulamayacak kadar da hızlıdır. Nasıl mı? Düşler kadınları bazen o kadar uzağa götürür ki kendilerini oralardan alamazlar. Dişi olduklarından, kendilerini cinsel isteklerinden, arzudan almak ellerinde değildir; hatta belki iffetin de elinde değildir. Şu halde, sadece içgüdüsel iradeleri söz konusuysa bu durumda elimizden ne gelir? Bir de bir erkeğin –kadın görecek gözleri ve dedikodu yapacak dili olmadan– kanatlarıyla ayrıcalıklı doğduğunu ve kendisini kabul eden her kadının kollarında olduğunu tasavvur edin! İskit kadınları, daha özgür ve daha gizli bir biçimde ilişki kurmak için kölelerinin ve savaş esirlerinin gözlerini oyuyorlardı.

Elverişli anı yakalamayı bilmek ne büyük üstünlük! Aşkta birinci gelen şeyin hangisi olduğu bana sorulsaydı, "zamanını iyi seçmektir" diye yanıtlardım. İkincisi? Aynı şey. Ya üçüncüsü? Yine aynı şey. Başlıca koşuldur bu. Çoğu zaman şansım yaver gitmedi; Ama bazen de yeterince cesur davranmadım.

Tanrı, bugün hâlâ bununla alay edebileni kötülükten korusun! Bu yüzyılda aşkta daha fazla gözü peklik gerekiyor. Gençlerimiz kendilerini mazur göstermek için coşkuyu bahane ediyorlar. Ama hanımlar onlara yakından bakarlarsa, daha ziyade kayıtsızlıktan olduğunu fark ediyorlar. Boş inançlı biri gibi onur kırmaktan korkuyor ve bunda tereddüt ediyordum. Genellikle sevdiğime saygı duyuyordum; sevgide saygıyı unutan kişi onun parlaklığını siler. Bu işte bir parça çocukluk, çekingenlik ve sevecenlik olmasından hoşlanırım. Aşkta durum tam olarak böyle olmasa da başka konularda, Plutarkhos'un sözünü ettiği utangaçlığa kapıldığım oldu, hayatın akışı bundan yara aldı ve farklı biçimlerde izi kaldı. Genelde doğama kesinlikle uymayan bir görünüştür bu. Nelere başkaldırmadık? Yakışık almayan neler yapmadık? Bir şeyi reddetmeye de reddedilmeye de aynı derecede duyarlıyım. Bir kişinin karıştığı kuşkulu bir işte ilgili olarak görevimin onun eğilimleriyle çatışmak olduğu durumlarda başkalarına bu kadar zahmet verdirmek bana ağır gelir; bunu istemeye istemeye ve kerhen yaparım. Ama kendim için bir şey isteyeceksem (Homeros'un "gereksinim içinde olan kişi için utanç oldukça aptalca bir erdemdir" demesine rağmen) benim yerime yüzü kızarması için bu işi genelde başkasına yaptırırım. Benden yardım isteyen kişileri başımdan savmakta bana bir o kadar zor gelir; bazen o derecede ki, reddetmek istediğim bir şeyi reddedecek gücüm olmaz.

Demek ki kadınların bu denli yakıcı ve doğal arzusunu dizginlemeye kalkışmak bir çılgınlıktır. İradelerinin çok soğuk ve çok bakir olmasıyla övündüklerini işittiğim zaman onlarla alay ediyorum; aslında gerçek durumlarını fazlasıyla inkâr etmektir bu. Dişleri dökülmüş ve tiridi çıkmış yaşlı bir kadın ya da veremli ve sıskalaşmış bir genç kadın bunu söylese, görünüşlerinden ötürü haklı olabilirler. Ama eli ayağı tutan ve hâlâ soluk alanlar onları sadece suçlamaya yarayan mazeretler ileri sürerek durumlarını zorlaştırıyorlar. İktidarsız oluşundan kuşkulanılan komşularımdan soylu bir kişi gibi;

Languidior tenera cui pendens sicula beta,

Nunquam se mediam sustulit ad tunicam.

"Kamışı bayat bir havuç gibi sarkık,

Donunun içinde asla dikilmiyor." *(Catullus, LXVII, 21)*

Adam, düğününden üç ya da dört gün sonra kendini kanıtlamak için önceki gece malum işi "yirmi kez yaptığı" konusunda yemin etmek zorunda kaldı; bu sözleri daha sonra cahilliğin kanıtı olarak kabul edildi ve boşanmada gerekçe olarak kullanıldı. Kısacası "soğuk ve bakir" olmayı iddia etmenin hiçbir geçerli yanı yoktur; çünkü ayartan olmazsa ne nefsine hâkim olma, ne de erdem vardır. Aksine "Baştan çıkaran oldu; Ama kendimi vermeye hazır değilim" demek gerekir. Azizler bile böyle konuşur. Soğukluklarından ve duygusuzluklarından bilinçli olarak övünen ve yüzlerinin ciddiyetini göstererek kendilerini inanılmasını isteyen kişilerden söz ediyorum. Çünkü gözlerin sözleri yalanladığı yapmacıklı bir yüzle, söylemek istediğinin tamamen tersini söyleyen bir uzlaşmacı bir yüz söz konusu olduğunda bunu doğru bulurum. Samimiyete ve açık yürekliliğe çok bağlıyım; ama elden ne gelir? Cinsel erdem, tümüyle aptalca ya da çocukça değilse de saçma olup, kadınların aşk ilişkilerine pek uygun değildir; bu, aynı zamanda yüzsüzlüğe sapıverir. Onların yapaylıkları ve yüz buruşturmaları ancak aptalları kandırır; yalan burada onurun yerini alır: Bu gerçeğe, yanlış kapıdan götüren dolambaçlı bir yoldur bu. Eğer hayallerini engelleyemezsek onlardan ne istiyoruz? Eylemler mi? İffetin bozulabileceği her türlü dış ilişkiden kaçan eylemler içindeler ve bu sayede iffet kötülüğün yerini alıyor. Dolayısıyla da dürüstlük kötüye kullanılmış olabilir,

Illud sæpe facit quod sine teste facit.

"Kadın, tanıksız yaptığını sıkça yapar." (*Martialis, VII, LXI, 6)*

En az korktuğumuz eylemler, belki de en fazla korkulması gerekenlerdir; onların en kötü günahları gizli günahlardır.

Offendor mæcha simliciore minus.

"Az incelmiş zevke sahip sefahate düşkün bir kadın daha az kanıma dokunur." (Martialis, VI, VII, 6.)

İnsanların edeplerini bozabilen, üstelik de kadınların bilgisi dışında utanmazca eylemler vardır; "*Obstetrix, virginis cujusdam integritatem manu velut expldrans, sive malevolentia, sive inscitia, sive casu, dum inspicit, perdidit*." ["Bazen bir ebe kadın, bir genç kızın bakire olup olmadığını eliyle incelerken, ya kötülükten, ya sakarlıktan ya da kazayla onun kızlığını bozar." (Aziz Augustinus, *Tanrı'nın Kenti*, I, XVIII)].

Onlara yasakladığımız eylemlerin kesin sınırlarını bilemeyiz. Yasalarımızı genel ve muğlak terimlerle kaleme almamız gerekiyor. İffetleri konusunda uydurduğumuz düşünceler bile gülünç; Çünkü öğrenebildiğim en aşırıya varan örnekler arasında düğününden sonra kendini kim olursa olsun asla bir erkeğe göstermeyen Faunus'un karısı Fatua'nın adını anabilirim; Hieron'un karısıysa, tüm erkeklerin ortak özelliği sandığı için kocasının kötü koktuğunun farkına varmıyordu. Demek ki, bizi memnun etmeleri için duyarsız ve görünmez olmaları gerekiyor.

Oysa, bu görevi yargılama düğümünün özellikle iradede yattığını itiraf edelim. Bu karı kocalık olayını karılarına sitem etmeden ve aşağılamadan, erdemine şaşırtıcı bir değer veren ve saygıyla üzerine alan kocalar biliniyor. Namusunu hayatından üstün tutar bu kadının kocasının canını kurtarmak için, etini can düşmanın kudurgan arzusuna satması gibi. Kendisi için yapmadığı şeyi, kocası için yaptı. Burası bu örnekleri çoğaltmanın yeri değil; bunlar, böyle bir bölümde sunulmayacak kadar yüksek ve zengin örnekler. Onları daha soylu, daha saygın yerlerde koruyalım.

Ama daha sıradan örneklere gelince, basitçe kocalarına yararlı olmak için kasten onların buyruğu ve aracılığıyla kendilerini hemen her gün başkalarına teslim eden kadınlar yok mu? Antik çağda karısını kral Philippus'a iktidar hırsıyla sunan Argili Phaulius biliniyor; aynı şekilde, nezaket gereği Mecenas'ı yemeğe davet etmiş olan Galba da, karısıyla kaş göz edip işaretleşmeye başladıklarını görünce, aşklarını desteklemek için uykusu gelmiş gibi yaparak kendini minderinin üzerine bıraktı ve bunu oldukça zarif bir biçimde itiraf etti; çünkü belirli bir anda masanın üzerinde bulunan kaplara elini uzatmaya cüret eden bir uşağa uluorta bağırdı: "Görmüyor musun, serseri? Sadece Mecenas için uyuyorum ben!"

Böyle bir kadın, daha güçlü bir iradeyle davranışı daha iyi gibi görünen bir diğerine göre hafif meşreplidir. Bu kadınların arasında kendini buluğ çağına girmeden önce iffetliliğe adamış olmaktan yakınanlarını gördüğümüz gibi; daha bu çağa gelmeden kendini sefahate vermiş olmaktan yakınanları da gördüm. Ebeveynlerin kusuru ya da acımasız bir danışman olan ihtiyacın gücü bunda neden olabilir. Namusluluğun yine pek revaçta olduğu Doğu Hint ülkelerindeki uygulAma evli bir kadının kendisine bir fil armağan eden bir kişiyle birlikte olmasını kabul ediyordu; kadın kendine böyle bir bedel biçilmesinden bir gurur payı çıkarmaktaydı.

Soylu aileden filozof Phedon, ülkesi Elide'in ele geçirilmesinden sonra gençliğin verdiği güzelliği elverdiği kadar fahişelik yaparak yaşamını sürdürmeyi tercih etti; Solon'un da Yunan ülkesinde kadınlara yaşam ihtiyaçlarını dişiliklerini kullanarak sağlamaları özgürlüğünü veren yasaları yayınlayan ilk kişi olduğu söylenir; Herodotes, bu âdetin ondan öncede birçok devlette kabul edilmiş

olduğunu söyler.

Hem sonra, kıskançlık azaplarından ne yarar umut edilebilir? Çünkü bu tutkuda bir haklılık payı olsa bile, yine de bize bir yararı olup olmadığına bakmak gerekir. Ya da kadınları kilit altına almakta oldukça usta olabildiğini düşünen kimse var mı?

Pone seram, cohibe; sed quis custodiet ipsos

Custodes? Cauta est, et ab illis incibit uxor

"Onu kilit altında tut, başına nöbetçi dik. Ama nöbetçileri kim koruyacak? Karın kurnazdır; işe onlarla başlar." *(Juvenalis, VI, 347*)

Bizimki kadar bilgili bir yüzyılda iyi bir fırsat bulacaklardır.

Merak her yerde bir kusurdur; Ama buradaki merak tehlikelidir. İlacın daha kötüleştirdiği, daha ağırlaştırdığı bir ilet hakkında bilgi sahibi olmayı istemek deliliktir. Öyle bir hastalık ki utancı özellikle kıskançlıkla artar ve büyür; öyle bir kıskançlık ki intikamı bizi iyileştirmek şöyle dursun, çocuklarımızı daha çok yaralar. Kanıtlanması güç şeyleri araştırarak kendinizi iğne ipliğe döndürüp mahvedersiniz. Benim çağımda sonuna kadar gidenler acınacak duruma düştüler? Bilgiyi veren kişi aynı zamanda bir yardım ve son derece çare önermiyorsa, bu aşağılayıcı bir bilgi olur ve eğer bunu yalanlarsa bir hançer darbesini hak eder. Soruna bir çare bulunmayanla sorundan habersiz olandan daha az alay edilmez. Boynuzlu damgası silinmez; bir kişiye bir kez vurulmaya görsün hep orada kalır. Cezası, kabahatten onu daha çok gözler önüne serer. Özel felaketlerimizi, kuşkunun gölgesinden çıkarmak ve sahnede bir trajedi gibi herkesin seyrine sunmak görülmeye değer bir şeydir. Çünkü ‘bir kadına’ ve ‘bir evliliğe’ bu konuda konuşulmadığı için iyi denir. Bu zor ve yararsız bilgiden kaçınmak için oldukça becerikli olmak gerekir. Romalılar, yolculuktan döndükleri zaman karılarına gelişlerini bildirmek ve onları ansızın yakalamamak için evlerine kendilerinden önce bir haberci göndermeyi âdet edinmişlerdi. Bu nedenle bazı uluslar düğün günü bir papazın geline yol açması geleneğini getirdi. Bunun nedeni güveyin ilk seferinde, gelinin ona bakire mi yoksa başka bir aşkla yaralı olarak mı geldiği konusundaki kuşku ve merakını gidermekti.

"Herkes bu haksızlıktan mı bahsediyor?" Boynuzlanmayı onurlu bir biçimde sineye çeken yüz dürüst insan tanıyorum. Kibar bir adama bu nedenle acınır; Ama bu yüzden ona saygısızlık edilmez. Öyle bir şekilde davranın ki erdeminiz mutsuzluğunuzu örtsün ve iyi insanlar denenini lanetlesinler, sizi incitmeyi akıllarından geçirenler bundan dolayı titresinler. Dahası, en küçükten en büyüğe kadar kimin hakkında bu şekilde konuşulmuyor?

Tot qui legionibus imperitavit,

Et melior quam tu multis fuit, improbe, rebus.

"Bir alay lejyona komuta eden ve senden çok daha

değerli olan generale varıncaya kadar." (Lucretius, III)

Mademki yanında bunca onurlu beyefendinin bu şekilde çekiştirildiğini görüyorsun, başka yerlerde sana da dokunulmasın diye iyice düşün. Ama kadınlar da bunu konuşacaklar. Bu devirde dingin ve uyumlu bir evlilikle değil de neyle alay ediyorlar? Her biriniz bir başkasını boynuzluyor oysa doğa tamamıyla aynı türden şeylerden, dengelemeler ve iniş çıkışlardan oluşur. Bu kazanın sık olması acılığını artık yumuşatmalı; neredeyse gelenek haline geldi. Bu içler acısı tutkuyu kimseye anlatamazsın ki!

En fazla da bunu aktaramaz olana acı veren deneyim;

Fors etiam nostris invidit questibus aures.

"Kader bile yakınmalarımıza kulaklarını tıkar." (Catullus, LXIV, 170)

Hangi dostunuza sıkıntılarınızı açmaya cesaret ediyorsunuz? Dostunuz bunlarla eğlenmese de, bu bilgilerden yararlanarak iz sürecek ve kendine pay çıkarmayacak mıdır?

Bilge kişiler, evliliğin tatlılıklarını da acılarını da tümüyle gizli tutarlar. Ve evliliğin diğer koşulları arasında benim gibi geveze biri için en önemli olanı şudur: Tüm bildiklerimizi ve hissettiklerimizi başkalarına iletmeyi ayıp ve zararlı gören töre.

Onları kıskançlıktan vazgeçirmek için nasihat etmek bile boşuna zaman kaybıdır; doğalarının derinliğine kuşku, kendini beğenmişlik ve merak öylesine işlemiştir ki, normal yoldan onları iyileştirmekten umudu kesmek gerekir. Hastalığın bizzat kendisi ürkütücü olsa bile, kadınlar bu can sıkıcı kusura sıkça bir sağlık biçimi gibi sarılır. Çünkü hastalığı ortadan kaldırmayan ve onu bir başkasına yükleyerek yeni bir hastalığa yol açan büyüler vardır; böylece kendi kıskançlık ateşleri kalmayınca, bunu kocalarına yüklerler. Ama doğruyu söylemek gerekirse, onların kıskançlıklarından daha tahammül edilmez bir şey var mı bilmiyorum; organların en tehlikelisi baş ise, onların en tehlikeli nitelikleri de kıskançlıklarıdır. Pittacus, herkesin bir zayıf tarafının olduğunu, kendi zayıflığının ise karısının kötü kafası olduğunu söylüyordu; o olmadan, kendini her konuda mutlu hissedecekti. Bu kadar dürüst, bu kadar bilge ve bu kadar yiğit bir kişi için bunun vahim bir mutsuzluk olması gerek. Şu halde, biz zavallı küçük insanlar ne yapabiliriz?

Marsilya Senatosu karısının şirretliklerinden kaçıp kurtulmak için intihar etme izin isteyen kişinin talebini yerinde bulmakta haklıydı; Çünkü ancak hastalıklı bölüm ortadan kaldırılarak iyileştirilmesi mümkün bir hastalıktır bu ve her ikisi de zor olmasına rağmen kaçmaktan ya da acı çekmekten başka çare yoktur.

Bana öyle geliyor ki, "iyi bir evlilik ancak bir kör bir kadın ile sağır bir koca arasında yapılabilir" diyen kişi bunu iyi biliyordu.

Bu arada, kadınlara yüklediğimiz bu ağır ve şiddetli yükümlülüğün amacımıza aykırı iki sonuç doğurmasına dikkat edelim: bilinmelidir ki, bu durum onların peşinde onların ateşini daha da körükler, kadınlar da kendilerini daha kolay teslim ederler. Çünkü ilk noktaya gelirsek, kalenin değerini yükseltmekle, fethin değerini ve isteğini arttırıyoruz. Hayalle ve zorlukla değeri yükseltilmemiş bir aşkın ne denli yavan olduğunu bilerek yasaların boşluklarını kullanarak malının değerini arttıran Venüs'ün bizzat kendisi değil miydi? Flaminius'un konuğunun dediği gibi "sonuçta hepsi domuz eti, sadece sosları farklı." Cupidon acımasız bir tanrıydı; o, iman ve adalete karşı savaşmayı oyun haline getirmiş, gücünün başka bir güçle çarpışması ve tüm kuralların kendi kurallarına boyun eğmesi onun zaferidir.

Materiam culpæ prosequiturque suæ.

"O, hiç durmadan günah işleme fırsatı arar."

(Ovidius, *Hüzünler, IV, 54)*

İkinci noktaya gelince, yasaklamanın kadınları tahrik ettiğini ve onlara davetiye çıkardığını bilerek, boynuzlanmaktan korkuyoruz diye daha mı az boynuzluyoruz?

Ubi velis, nolunt; ubi nolis, volunt ultro.

"Siz istersiniz, onlar reddeder, siz istemezsiniz, onlar ister. Uygun yolu izlemek onlara utanç verir." *(Terence, Hadım, IV, VIII, 43)*

Concessa pudet ire via.

"Kadınlar için izin verilmiş yolu izlemek bir utançtır."

(Lucanus, II, 446)

Messelina'nın durumuna bundan daha iyi hangi yorumda bulunabilirsiniz? O, başlangıçta kocasını genelde yapıldığı gibi gizlice aldatıyordu; ama kocası aptallığından ötürü maceralarını aşırı rahatlıkla yürütürken aniden tarzını değiştirdi; gizlenmeden alenen sevişmeye başladı, âşıklarıyla birlikte uluorta görünmeye ve onlarla konuşmaya ve herkesin gözü önünde onları kayırmaya başladı. Kocasının bunları bilmesini istiyordu. Ama bütün yaptıklarına karşın, bu hayvan bir türlü uyanmayınca ve kendisi için kolay ve yasal olan zevke çok gevşek ve tatsız bir şekilde kadın ne yaptı? Sağlıklı ve hayat dolu bir imparator karısı olarak Roma'da dünya tiyatrosunda tam öğle vakti, kocası kentin dışındayken uzatmalı aşığı Silius'la halkın katıldığı bir tören ve şenlikle evlendi. Kocasının vurdumduymazlığı nedeniyle iffetli bir yol izlemiş ya da kıskançlığı yüzünden isteği daha çok artan ve karşı koyarak kendisini ihanete kışkırtan bir başka koca aramış gibi gelmiyor mu? Ama Messelina'nın ilk karşılaştığı güçlük, sonuncusu oldu. Hayvan, silkinerek uyandı. Bu uykusu ağır olan uyuşuklar uyanması çoğu zaman yaman olur: Deneyimimle gördüm ki, sonsuz bir hoşgörü, düğüm çözüldüğü zaman en yırtıcı öç almalara yol açar; çünkü birden alevlenen öfke ile çılgınlık bir tek dolum halini alır ve aynı anda patlar;

irarümque omnes habenas.

"Öfkesinin dizginleri tamamen boşaldı." (*Virgilius, Aeneas, XII, 499)*

Kocası, onu ve takati kalmadığında kırbaç zoruyla yatağına attıklarına varıncaya kadar tüm suç ortaklarını öldürttü.

Virgilius'un Venüs ve Vulcanus hakkında söylediğini, Lucretius onun Mars'la gizli sevişmeleri hakkında daha uygun bir dille anlatır;

belli fera mœnera Mavors

Armipotens regit, in gremium qui sæpe tuum se

Rejicit, æterno devinctus vulnere amoris:

Pascit amore avidos inhians in te, Dea, visus,

Eque tuo pendet resupini spritus ore:

Hunc tu, diva, tuo recubantem corpore sancto

Circunfusa super, suaveis ex ore loquelas

Funde.

"Savaşların en korkunç tanrısı Mars,

bazen ebedi bir aşk yarası alıp senin sinene sığınmaya gelir.

Tanrıça gözlerini senin üstüne diker,

aç bakışlarını aşkla besler ve soluğu

dudaklarında asılı kalır. Tanrıça, bu şekilde

kutsal bedeninin üzerinde dinlendiği sırada

onu kollarınla sar ve üzerine tatlı yakarışlarını saç." (Lucretius, I, 33)

Kafamda evirip çevirdiğim zaman ufak ayrıntılar ve sonradan ortaya çıkan laf ebeliklerini küçümsüyorum. Bu kişiler için ince ve zarif söz oyunları hiç gerekli değildir; dilleri yoğun, doğal ve dipdiridir, baştan aşağıya hicivdirler. Ne bir zorlAma ne de ayak sürüme vardı; orada her şey eşit adımlarla ilerliyordu. "*Contexus totus virilis est; non sunt circa flosculos occupati*." ["Onların söylemleri erkek güzelliklerden bir örgüdür; iltifatlarla zaman geçirmediler." (Seneca, *Ep*., XXXIII)]. Bu gevşek bir belagat değil; bu, diri ve sağlam olup alıp götürmesi pek hoşa gitmez özellikle güçlü zekâları etkiler ve hayran bırakır. Bu güzel, pek canlı, pek derin anlamlı ifade biçimlerini gördüğüm zaman sadece ne güzel söylemişler demiyorum ne kadar güzel düşünmüşler diyorum. Sözleri yücelten ve güçlendiren düşüncenin güçlülüğüdür. "*Pectus est quod disertum facit.*" ["Belagati yaratan zekâdır." (Quintilianus, X, VII, 15)]. Çağdaşlarımız, sadece anlatma "yargı", "güzel sözler"e zihin zenginliği diyorlar. Ressamın ruha damgasını vuran nesneye sahip olması, resmin sadece el becerisiyle yapıldığını göstermez. Gallus sade biçimde konuşur; çünkü o sade biçimde tasarlar. Horatius, ona ihanet edecek yüzeysel bir deyimle yetinmez; konuların içini daha açık görün ve daha ötesini de, istediklerini ifade etmek için bütün sözcük ve deyimler dağarcığını araştırır ve karıştırır. Olağanın ötesini kavradığından, ona olağanın ötesinde sözcükler gerekir. Plutarkhos, Latin dilini konuların bizzat kendileriyle öğrendiğini söylüyor; buradaki de aynıdır: Anlam, havadan gelmeyip eti ve kemiği olan ve artık dile getirdiğini ifade etmeyen sözcükleri aydınlatır ve üretir. Zayıf yazarlar sözcüklerin görüntüsünü hissederler. Ben de İtalya'dayken canımın istediği şeyi ortak dilde söylüyordum; ama ciddi konularda, kavramadığım bir dile güvenmeyi göze alamıyordum. Bu durumda kendi dilimi kullanmayı isterim.

Dilin kullanımı, zeki insanların ondan yararlanışı dile değer katar; onlar dilden daha güçlü ve daha çeşitli hizmetler isteyerek, onu geliştirerek ve esnekleştirerek yeni sözcükler eklemek değil, kendi sözcüklerini zenginleştirerek anlamlarına ve kullanımlarına ağırlık ve derinlik katarlar, ona alışılmadık hareketleri ihtiyatla ve ustalıkla öğretirler. Günümüz Fransız yazarları bunun herkesin harcı olmadığını gösteriyorlar. Onlar ortak yolu kullanmayacak kadar cüretkâr ve kendini beğenmiştirler; ama türetme ve ayırt etmeden yoksun olmaları onları yanlış yola saptırıyor. Onlarda sadece konularını yüceltme yerine alçaltan yabancılığa sefil bir kendini veriş, soğuk ve saçma kılık değiştirmeler bulunuyor. Bunlar yeniliğin içinde güzel oluyor ve meydana gelen etkiyi çok az önemsiyorlar; yeni bir sözcük kullanmak için, daha güçlü ve daha canlı olan sıradan sözcüğü bırakıyorlar.

Bence dilimizde bol malzeme var ama yeterince işlenmemiş. Kuşkusuz verimli bir alan olan, çok şey alınabilen av ve savaş jargonundan neler çıkmaz ki; deyimler bitkiler gibi yer değiştirdiklerinde güçleniyor ve düzeliyorlar. Şu halde dilimizi oldukça zengin, ama yeterince işlenmemiş ve oturmamış buluyorum; dilimiz, güçlü bir düşünce ağırlığı altında genelde çöküyor. Eğer gerginseniz, ayağınızın altında ezildiğini ve bel verdiğini hissedersiniz. Latince yardımınıza koşar, Grekçe de başkalarının yardımına gelir. Kullandığımız sözcüklerin gücünü zorlukla algılıyoruz;

çünkü sözcüklerin zarafeti kullanıla kullanıla gözümüzde küçüldü ve sıradanlaştı. Aynı şekilde halk dilinde de sık kullanılmaktan rengi solmuş mükemmel deyişler ve eğretilemeler bulunuyor. Ama bu, burnu iyi koku alanlar için lezzetlerinden hiçbir şey eksiltmiyor ve tahmin edebileceğiniz gibi, bu sözcüklere ilk parıltısını veren eski yazarların şanından hiçbir şey eksilmiyor.

Bilimler, şeyleri çok yapay, bize ortak ve doğal olandan farklı bir biçimde fazlaca ayrıntılarıyla ele alıp inceliyor. Uşağım sevişiyor ve bu işten anlıyor. Ama ona İbrani Leone'yi ve Ficino'yu okuyun; onun, düşüncelerinden eylemlerinden söz eder, ama uşağım bunlardan hiçbir şey anlamaz. Aristoteles'te sıradan eylemlerimin çoğunu bulamıyorum; okulların kullanımı için bunların üstünü örtmüşler ve başka bir elbise giydirmişler. Tanrı yaptıklarını hayırlı kılsın! Ama meslekten olsaydım, onların doğayı yapay olarak sanatlaştırdıkları gibi sanatı doğallaştırırdım. Bembo ile Equicola'yı bir yana bırakalım.

Yazı yazarken düşüncemi kesintiye uğratacakları korkusuyla kitapların arkadaşlığından ve hatırlattıklarından vazgeçerim. Doğrusu bir o kadar da iyi yazarlar cesaretimi kırar ve beni utandırır. Horozları resminde beceriksizce tasvir eden, sonra da uşaklarına atölyesine gerçek horozların girmesini yasaklayan şu ressam gibi bunu gönüllü yapıyorum.

Yine de kendime bir parça pırıltı katmak için müzisyen Antinonydes gibi yapmak ihtiyacı duyuyorum; o, kendi müziğini yapmadan önce ve sonrasından dinleyicilerin kötü müzik dinlemelerini istiyormuş.

Ama kendimi Plutarkhos'tan kolay kolay koparamam; o, her durumda pek evrensel ve pek kusursuzdur. Seçtiğiniz herhangi bir konuda çalışmanızın içine sızıp, size sunduğu zenginliklerle ve güzelleştirmelerle hiç yorulmayan ve tükenmeyen bir yardım eli uzatır. Bu nedenle, Plutarkhos'u yağmalayanların beni de yağmalayacağı düşüncesi canımı sıkar. Onun kolundan ya da kanadından almadan kendi işimi yapamıyorum!

Bu nedenle kendi evimde, kimsenin bana yardım etmediği, beni düzeltmediği, dualarında dile getirdiği Latincesi, o kadar bile bilmediği Fransızcası olan kimselerle görüşmediğim yabancı bir ülkede yazmak bana pek iyi geliyor. Başka yerlerde daha iyisini yapabilirdim; ama yapıt benim olmazdı. Dikkatsizlikten sıkça yaptığım rastlantısal bir yanlışı düzeltebilirdim; Ama bendeki sıradan ve sürekli kusurları ortadan kaldırmak ihanet olurdu. Bana "görüntüleri abartıyorsun. İşte Gaskonya kokan bir sözcük. İşte fazla iddialı bir ifade (ve ben bunlardan Fransa sokaklarında duyulan hiçbirini dışlamam; Çünkü kullanımına dilbilgisiyle karşı çıkanlar dalga geçiyorlar). Al işte anlamı olmayan bir ifade. İşte bir deli saçması daha. Sıkça dalga geçiyorsun; sanki tüm söylediklerin gülünsün diye sanılabilir" denildiğinde ya da kendi kendime dediğim zaman şöyle yanıtlıyorum: "Evet Ama dikkatsizlikle yaptığım hataları, düzeltiyorum alışkanlıkla yaptıklarımı değil. Her yerde bu şekilde konuşmuyor muyum? Nasıl görünüyorsam öyle değil miyim? Yeter! Yapmak istediğim şeyi yaptım. Herkes beni kitabımda tanıyor ve ben de kitabımı."

Taklit etmeye, maymun gibi gördüğümü yapmaya eğilimim var (Sadece Latince dizeler yazdım); şiir yazmaya giriştiğim zaman şiirimde son okuduğum ozanın etkisi görülür. Ve ilk "*Denemeler*"imde biraz yabancı havası hissedilir. Paris'de Montaigne'den farklı bir dil kullanıyorum. Dikkatle baktığım kişi beni kolayca etkiliyor. Yakından gözlemlediğim bir şeyi, ister budalaca bir davranış, ister kötü bir yüz buruşturma, isterse bir gülünç konuşma biçimi olsun hemen kapıyorum; en çok da hataları, çünkü bunlar merakımı kabartıp bana yapışırlar ve silkelenmeden de yakamı bırakmazlar. Pek sıkça doğal olmaktan daha ziyade taklit ederek yemin ettiğim görüldü. Bir taklit ölümcül olabilir; İskender'in Hint diyarının bazı bölgelerinde rastladığı korkunç irilikteki ve güçlükteki maymunlar

gibi. Maymunların öldürücü taklitçiliği olmasaydı başka türlü onlarla başa çıkmak zor olurdu; Ama tüm gördüklerini taklit ederek buna fırsat verdiler. Avcılar hayvanların gözleri önünde, bağcıkları kördüğüm yapılmış ayakkabılar giymeyi, başlarına yağlı ilmikli başlıklar geçirmeyi, gözlerine yalancıktan ökse sürmeyi öğrendiler. Bu şekilde zavallı hayvanlar kendi doğal taklit eğilimleri yok oldu; gözlerine yapışkan sürüyor, ayakları birbirine dolanıyor ve kendi kendilerini sımsıkı bağlıyorlardı. Başkalarının çoğu zaman eğlendirici ve hayranlık uyandıran davranışlarını ve sözlerini ustalıkla canlandırma yeteneği bende hemen hemen hiç yok. Kendi tarzımda yemin ederek, sadece Tanrı'nın adını anarım. Sokrates'in köpekle, Zenon'un bugün İtalyanlar'ın kullandığı bir ünlemle, Cappari ile Pythagoras'ın hava ve suyla yemin ettiği söylenir.

Bu yüzeysel etkileri farkında olmadan hemen kaparım; üç gün "sör" ya da "altes" dilimden düşmezken, sekiz gün sonra ağzımdan "ekselans" ya da "senyörlük"den başka söz çıkmaz. Ve bir gün dalga geçerek ve alay ederek söylediğimi, ertesi gün ciddiyetle dile getiririm. Bu nedenle, başkasının düşüncesiyle incelemek korkusuyla, çok tartışılmış konuları yazmaktan hoşlanmam. Tüm konular benim için iyidir; sinekten konu çıkarırım. Şimdi üzerinde işlediğim kişiyi pek uçarı bir iradeyle ele almış olmaktan Tanrı beni korusun! İşe hoşuma giden malzemeyle başlarım; Çünkü tüm konular birbirlerine zincirleme bağlıdır.

Ama ruhumun en derin, en çılgın ve en hoşuma giden düşlerini doğal olarak ve sıradan bir şey üretiyormuş gibi üretmesi hiç hoşuma gitmez üstelik bunlar hiç aklımda yokken. At üzerinde, masada, yatakta, ama özellikle at gezintilerinde kendi kendimle yaptığım uzun sohbetlerde elimde kâğıt kalem olmadığından konuştuklarım uçup gider. Ben konuşurken bana dikkatlerini vermezler ve sessiz olmazlarsa çok alınırım; sözüm kesilirse öylece kalıveririm. Yolculuk sırasında yolun güçlükleri sohbeti kesiyor; Ama çoğu zaman yanımda kesintisiz sohbetler yapacağım arkadaşlar olmadan yolculuk yaparım, dolayısıyla kendi kendimle doyasıya sohbet ederim. Düş görürüm ve düşlerimi belleğime emanet ederim (çünkü sıkça düşte düş gördüğümü bilirim) ertesi gün bunları neşeli ya da hüzünlü veya şaşırtıcı, tamı tamına oldukları gibi gözümde canlandırırım, ama gerçekte hasıl oldukları, ne kadar bulmaya çalışsam da unutuyorum. Aynı şekilde, aklıma düşün bu beklenmedik düşüncelerden belleğimde boş bir görüntü kalır. Belleğimi öyle kemiriyorum ama boşuna.

Şimdi kitapları bir kenara bırakıp, daha somut ve daha basit biçimde konuşalım; eninde sonunda aşkın arzulanan öznede doyuma ulaşmaktan başka bir şey olmadığını düşünüyorum. Venüs aşırılık ve ölçüsüzlükten zararlı hale gelen boşalma zevkinden başka bir şey değildir. Sokrates için aşk, güzellik aracılığıyla bir üreme arzusudur. Bu zevkin gülünç gıdıklanmasını, Zenon ile Cratippus'da aşk eyleminin en tatlı anında şu denetimsiz azgınlığı, şu öfke ve zalimlikle tutuşan yüzü kışkırtan saçma, beyinsiz ve düşüncesiz hareketleri ve sonra da bunca delice bir eyleme eşlik eden şu ciddi, katı ve esrik davranışı her zaman gülünç bulurum. Aynı zamanda da büyük zevklerimizle, müstehcenliklerimizin birbirleriyle nasıl kaynaştığını, yüce hazza sıkıntılı ve acıklı şeylerin, bir tür acının nasıl eşlik ettiğini görüyorum; o zaman, Platon'a inanıyorum; insanın Tanrılar'ın oyuncağı olduğunu iddia ederken gerçeği söylüyor.

quænam, ista jocandi

Sævitia!

"Oynatılmak ne kadar acı!" (Claudianus, *In Eutropium, I, 24)*

ve doğa bizimle alay etmek için, bize, bizi eşit kılıp, delilerle bilgeleri, hayvanlarla bizi özümsemek için eylemlerin en karışığını ve en sıradan olanını bıraktı. En ince düşünceli ve en bilge

insanı bu durumda tasavvur ettiğim zaman onun bilgeliği ve düşünürlüğü yalan geliyor; tavus kuşunun kibrini ayakları bozar,

ridentem dicere verum

Quid vetat ?

"Gülerek gerçeği söylemeyi engelleyen kimdir?" *(Horatius, Sat., I, 24)*

Adamın birisi der ki, eğlencelerin ortasında ciddi görüşleri yadsıyan kişilerin giysileri yoksa bir aziz heykeline tapınmaktan korkanlardan farkları yoktur.

Hayvanlar gibi biz de yiyip, içiyoruz ama bu yine de aklımızın görevini yerine getirmesini engellemiyor; onların üzerindeki üstünlüğümüzü koruyoruz. Diğer görevler her türlü düşünceyi boyunduruğu altına alırlar ve buyurucu yetkileriyle Platon'daki her türlü tanrıbilimi ve felsefeyi yerle bir ederler; o bu durumdan yine de şikâyet etmez. Siz her yerde utanma duygusuna sahip olabilirsiniz, tüm öteki etkinlikler edeplilik kurallarını göz önünde bulundurur; bir başkası kusurdan ya da gülünç olmaktan başka bir şey düşünemez. Şu halde bu eyleme bilgece ve ölçülü bir yöntem bulun bakalım! İskender, bu eylemle ve uykuyla ölümlü olduğunun farkına vardığını söylüyordu: Uyku, ruhumuzun yeteneklerini bozar ve yok eder; sevişme bunları soğurur, aynı zamanda da dağıtır. Bu yalnızca ilk günahımızın değil, aynı zamanda hiçliğimizin ve şekilsizliğimizin bir işaretidir.

Doğa, bir yandan bu tüm işlevlerinde en soylu, en zevk verici ve en keyiflendirici arzuya bağlamış olarak bizi ona itiyor; Ama öte yandan edepsiz ve namusa aykırı bir şey gibi bizi onu suçlamaya yöneltir ve ondan kaçmaya zorlar, yüzümüzü kızartır ve ondan uzak durmamızı salık verir!

Bizi yaratan eylemi hayvani eylem olarak adlandırmakla iyice aptallık yapmıyor muyuz?

Kavimler dinlerinde bu eylemin mahkûm edilmesi için insanların kurban edilmesini, yıldızlar, buhurlar, oruçlar, sunular gibi benzer birçok uygulamayı benimsedi. Çok yaygın bir uygulama olan sünnet dahil tüm inançlar gelip buraya dayanır. Belki de biz, insan gibi saçma bir şeyi ürettiğimiz için kendimizi bunamakta ve bu eyleme ve ona hizmet eden organları da ayıp yerler (şu sıralar benimkiler gerçekten utanılacak ve zavallı durumdalar) olarak adlandırılmakta haklıyız. Plinius'un sözünü ettiği Essenliler, iyi mizaçlarıyla onlara hiç durmadan katılmaya gelen yabancıların akını sayesinde yüzyıllar boyunca sütninesiz ve kundaklamadan yaşamlarını sürdürmüşler. Bu şekilde, bütün bir halk kendilerini kadınların kucağına atmaktansa yok olmayı, bir insan yaratmaktansa insan soyuna son vermeyi göze aldı. Zenon'un yaşamında bir kez kadını tanıdığı, bu da cinselliği fazla inatla küçümser görünmemek için sadece nezaket icabı oldu. İnsanın doğuşunu görmekten kaçarız, ölürken görmeye koşarız. Onu yok etmek için geniş ve aydınlık bir alan ararız, meydana getirmek için karanlık ve daracık çukura saklanırız. Bunu yapmak için gizlenmek bir ödevdir; bozmasını bilmek ise bir kıvanç ve erdemdir. Bir iyilik, diğeri kötülüktür; aslında Aristoteles, ülkesinde şöyle bir deyim olduğunu söyler: "bir kişiyi iyi kılmak için onu öldürmeli".

Atinalılar, Delos adasını arındırma ve Apollon karşısında aklanmak için ada topraklarında cenazeyi ve doğumu yasakladı.

Nostri nosmet pœnitet.

"Kendimizden utanıyoruz." (Terence, *Phormion, I, III, 20)*

Varlığımızı bir hata olarak görüyoruz.

Yemek yerken gizlenen halklar vardır. Çok soylu bir hanım tanıyorum, kendisi yemeği çiğnerken görünmekten hoşlanmaz, bunun kadınların zarafetine ve güzelliğine çok zarar verdiğini düşünür, insanlarla birlikte yemek yemeyi istemez. Bir adam da tanıyorum, başkalarını yemek yerken görmeye tahammül edemez; başkalarının da kendisini görmesine. Bu adam, aç olduğu zaman, tok olduğu zamanki gibi insanlardan kaçar.

Büyük Türk'ün imparatorluğunda kendilerini başkalarından üstün göstermek için yemek yerken insanların kendisini görmesine izin vermeyen çok sayıda insan vardır; onlar ancak haftada bir yemek yerler, bazıları yüzlerini kol ve bacaklarını doğrar, kendilerine bıçak yaraları açar, bazıları asla kimseyle konuşmaz. Kendilerini doğadan saptırarak benliklerini onurlandırdıklarını sanan fanatik kimselerdir bunlar; kendilerini hakir görüp, harap ederek iyileşmeyi düşünürler.

Kendinden tiksinen, zevkleri kendine zehir eden ve kendini bedbaht sayan insan ne korkunç bir hayvandır!

Yaşamlarını gizleyen insanlar vardır;

Exilioque domos et dulcia limina mutant.

"Evlerini, sıcak yuvalarını sürgün için terk ettiler."

(Virgilius, *Georg., II, 511)*

başkalarına görünmek istemezler, sağlık ve neşeden sanki tehlikeli bir şeymiş gibi kaçarlar. Sadece çok sayıda mezhep değil, birçok halk da onların doğumlarını lanetleyip, ölümlerini kutsar. Güneşi nefretle karşılayıp, karanlığa tapanlar vardır.

Kendimize eziyet etmede üstümüze yok! Düzeni bozulunca tehlikeli bir aygıt haline gelen akıl gücümüz peşine düşülen gerçek bir avdır.

O miseri! Quorum gaudia crimen habent.

Acınası insan! Sevinçlerinden suçluluk duyan bedbahtlar!"

(Pseudo-Gallus, I, 108)

Evet, zavallı insan, başında yeterince dert var, daha da arttırmak için yeni dertler uydurma! Yapay yollara başvurmadan yeterince yoksul koşullarda yaşıyorsun. Özünde ve gerçekte yeterince çirkinliklerin var. Mutluluk mutsuzluğa dönüşmezse çok mu mutlu oluyorsun? Evrensel doğa yasalarını çiğnemekten hiç çekinmiyorsun ve senin için iyi olan hayali yasalarına uyuyorsun. Tanrı'nın evrensel ve tartışılmaz yasalarına saldırmaktan korkmuyorsun; kendi yasaların ne kadar özel, belirsiz ve tartışılabilir olurlarsa onlar için o kadar çaba harcıyorsun. Buna aydınlatan örneklere biraz bak; yaşamın onlarla dolu.

Önceden sözünü ettiğim iki ozan, Virgilius ile Lucretius şehvetliliği pek üstü kapalı ve pek ihtiyatlı biçimde ele alarak, bunu keşfetmişler ve daha yakından aydınlatmışlar gibi geliyor bana. Hanımlar göğüslerini, papazlar da birçok kutsal eşyayı ince bir kumaşla örterler; ressamlar göz alıcı kılmak için tablolarına gölgeler koyarlar. Güneşin ve rüzgârın yansıyarak çarpması, doğrudan çarpmasından daha ağırdır derler. Mısırlı, «Orada mantonun altında ne saklıyorsun?» diye soran kişiye bilgece bir yanıt verdi: «Mantomun altında saklıyorsam, bu ne olduğunu bilmemen içindir.» Ama bazı şeyler vardır ki, onları daha iyi göstermek için saklarız. Bunu daha açıkça şu dile getiren kişiye kulak verin:

Et nudam pressi corpus adúsque meum.

"Ve onu çıplak haliyle bedenime bastırdım." (Ovidius,

Amores, I, V, 24)

Sanki beni iğdiş ediyor. Martialis, Venüs'ü kendi tarzında soyduğu zaman, onu tümüyle göstermeyi başaramaz. Her şeyi söyleyen kişi bizi sersemletir ve tiksindirir. Kendini ifade etmek çekinen, bizi söyleyecekleri üzerinde daha fazla düşündürür. Bu tür tevazuda, özellikle Virgilius ile Lucretius'un yaptığı gibi aralıktan göstermede aldatmaca vardır, aynı zamanda da düşlerimize çok güzel bir yol açmazlar mı? Sevişme eyleminde ve onun betimlemesinde, her ikisi birden gizlenmiş gibi olmalıdır.

İspanyollarda ve İtalyanlarda aşk daha saygın ve ürkek, daha kırılgan ve daha mahremdir; hoşuma gider bu. Bir zamanlar adını hatırlamadığım birisi, yuttuğu lokmanın tadına daha uzun zaman varmak için 'keşke turna kuşu gibi boynum uzun olsaydı' derdi. Bu dilek tez ve aceleci hazza, özellikle de benimki gibi doğuştan aceleci olanlara çok iyi uyar. Âşıklar arasında hazzı uzatmak için her şey iyidir; bir göz atış, bir eğiliş, bir söz, bir işaret. Etin dumanında akşam yemeğini yapan kişi, tutumlu davranmış olmaz mı? Aşk, sert gerçeğe çok az, boş ve ateşli düşlere çok fazla karışan bir tutkudur; hem bedelini ödemek, hem de tadını çıkarmak gerekir. Hanımlara kendilerini değerlendirmelerini, kendilerinden emin olmalarını, bizi eğlendirmelerini, bizi oyalamalarını öğretelim. Her zaman ilk önce saldırılarımızı öne çıkarıyoruz; bizde hep o Fransız taşkınlığı var! Eğer onlar lütuflarını damıtıp, ayrıntılarıyla ortaya koyarlarsa herkes düşkün ihtiyarlığında bile değerine ve cesaretine göre ihtiyaç duyduğu sevgi kırıntılarını bulur. Sadece zevkten zevk alan, hepsi benim diyen, çok avladığı için avı seven, bizim okulumuzun üyesi olmaya layık değildir. Tırmanacak ne kadar çok basamak ve ne kadar çok derece varsa, son noktaya ulaşmakta da o kadar çok yücelik ve onur vardır. Muhteşem bir saraylardaki gibi çeşitli kapılardan ve geçitlerden, uzun ve hoş koridorlardan ve bin bir dönemeçten geçerek oraya ulaşmaktan zevk almalıyız. Böyle yapmak zevkimizi artıracaktır; Çünkü orada duracak, daha uzun zaman sevebilecektik. Umut ve arzu olmadan yola çıkmanın bir anlamı yok. Kadınlar üzerlerindeki egemenliğimizden ve büsbütün sahiplenişimizden çok korkarlar; kendilerini onlar sadakatimize ve sebatımıza teslim ederlerse, o zaman işleri kadere kalır. Çünkü sadakat ve sebat zor eylemlerdir. Onlar bizim olduktan sonra, biz onların olmaktan vazgeçeriz artık;

Postquam cupidæ mentis satiata libido est,

Verba nihil metuere, nihil perjuria curant.

"Tutkumuzun hevesini doyurduğumuz andan itibaren,

sözleri ve vaatleri hiçe sayarız." (Catullus, LXIV, 147)

Genç Yunan erkeği Thrasonides ise aksini yaptı; aşkına öylesine sevdalandı ki sevgilisinin kalbini fethettikten sonra, övünç duyduğu ve üstüne titrediği bu ateş zayıflamasın, doymak bilmesin ve de sönmesin diye onunla sevişmeyi reddetti.

Pahalılık besinlere lezzet verir. Toplumumuza özgün selamlaşma biçimi, kolaylığıyla öpüşmelerin zarafetini bozdu; Sokrates, öpüşme için "kalplerimizi çalmak için çok güçlüler ve çok tehlikeliler" der. Hanımların dudaklarını eşliğinde üç uşağı olan birine –hoş biri olmasa da– bu şekilde sunmaları çok nahoş ve sıkıcı bir gelenek; hem de çok iğrenç,

Cujus livida naribus caninis

Dependet glacies rigetque barba:

Centum accurrere malo culilingis.

"Burnu köpek burnu gibi ıslak, sert ve sakallı bir yüzü öpmektense,

kıçını öpmeyi tercih ederim." (Martialis, VII, XCV, 10)

Bizim bu işten hiçbir kazancımız olmaz. Üç güzel öpeceğiz diye –dünyada dağılım böyle– elli çirkini öpmemiz gerekiyor. Ve benim yaşımda olan herkes için iyi bir öpücük uğruna kötüsüne katlanmak fazla pahalı bir bedeldir.

İtalya'da erkekler satılık kadınlara bile kur yapıp, onların yanında kendinden geçmiş âşık rolü oynarlar ve kendilerini savunmak için şunu söylüyorlar: "Zevkin bir derecesi var. Böyle davranarak insan tam tadını çıkarmak istiyor." Bu kadınlar sadece bedenlerini satarlar. Duyguları satılık değildir; özgür ve başına buyrukturlar. "Biz onların arzularının peşindeyiz" diyor İtalyanlar; haklılar da. Hizmetinde olunması ve peşinden koşulması gereken istektir. Sevgiden yoksun bir bedenin benimki olabileceğini hayal etmek beni dehşete düşürür. Bu korku bana biraz da Praxiteles'in yaptığı güzel Venüs heykelini aşkından ötürü kirletmeye giden gencin ya da mumyaladığı ve kefene sardığı bir ölü için yanıp tutuşan şu gözü dönmüş eski Mısırlının deliliğine yakın bir delilik gibi geliyor. Bu olay, daha sonraları Mısır'da güzel genç ve soylu aileden gelen kadınların ölülerini gömme işiyle görevli kişilere teslim edilmeden önce üç gün bekletilmesini içeren yasaya kaynak oldu. Periandar çok daha beterini yaptı; en yasal ve meşru evlilik ilişkisini ölmüş karısı Melissa'dan zevk almaya kadar vardırdı.

Ay'ın sevgilisi Endymion'dan başka türlü zevk alamayınca onu aylarca uyutması ve sadece düşünde kımıldayan oğlandan aldığı zevkle beslenmesi, Ay'a özgü bir kapris gibi görünmüyor mu?

Aynı şekilde rızası ve arzusu olmadan bir bedenle sevişildiği zaman, ruhsuz bir bedenle sevişildiğini söylüyorum. Tüm hazlar aynı değildir; cılız ve ölgün doyumlar vardır ve teveccühün dışında bin bir türlü neden, bize hanımların ihsanını sağlayabilir. Bir sevgi belirtisi de değildir bu; başka yerlerdeki gibi ihanet içerebilir: Kadınlar sevgiye bazen yalnızca bedenleriyle gidenler;

Tanquam thura merumque parent:

Absentem marmoreamve putes.

"Tanrılara şarap ve tütsü hazırlıyormuş gibi mağrurlar....

Sanki orada değil ya da mermerden yapılmışlar derdiniz."

(Martialis, XI)

Arabası yerine siz "onu" vermeyi seven ve yalnız bu yolla tanınan kimi kadınlar olduğunu biliyorum. Sizin arkadaşlığınızın onları başka bir nedenden ötürü mü, yoksa yalnız bunun için mi olduğuna bakmak gerekir. Sizi nereye koyduklarına, ne kadar değer verdiklerine de dikkat etmek gerekir.

Tibi si datur uni

Quo lapide illa diem canditiore notet.

"Kadın kendini tek size verirse, o günü beyaz bir taşla işaretlerse."

(Catullus, LXVIII, 147)

Daha başka? Acaba sizin ekmeğinizi daha güzel hayalin sosunda mı yiyor?

Te tenet, absentes alios suspirat amores.

"Onun kollarında sıktığı sensin; Ama orada olmayan, sevdiği bir başkası için iç geçiriyor." (Tibullus, I, VI, 35)

Ve daha neler? Yaşadığımız bu günlerde, bir erkeğin korkunç bir öç alma duygusuyla namuslu karısını öldürmek için bu davranışı gerekçe olarak kullandığını görmedik mi?

1. İtalya'yı bilenler bu konuda başka örnekler vermemi garipsemeyeceklerdir; Çünkü bu millet bu alanda dünyanın diğer milletlerine taş çıkardığını öne sürebilir. Onlar bizden daha az çirkin ama daha çok güzel kadınlara sahipler. Ama ender ve olağanüstü güzellikte onlarla at başı gittiğimizi zannediyorum. Benzer durumun akıl içinde geçerli olduğunu söyleyebilirim; ortalama zekâ onlarda çok daha fazla ve elbette aptallık, kıyaslanmayacak kadar azdır. Olağandışı ve en üst düzeyde ruhlara gelince, onlardan hiç de aşağı kalmayız. Bu benzerliği daha da genişletecek olursam, yiğitliğin onlara kıyasla bizde çok yaygın ve doğal olduğunu söyleyebilirim. Ama yiğitlik onların elinde öylesine tam ve güçlü kullanılıyor ki, bizim sahip olduğumuz tüm zorlu örnekleri geride bırakıyor. Bu ülkedeki evliliklerde yolunda gitmeyen bir şey var. Töreleri genel olarak kadınlara öyle sert ve kölece yasalar uyguluyor ki; en uzaktaki yabancı bir erkekle ilişkiye girmekle en yakınındaki erkekle ilişkiye girmek aynı derecede vahim bir suç sayılıyor. Bu da tüm yakınlaşmaların asla yüzeysel olmadığı sonucunu çıkarıyor. Kadınlar için hepsi aynı kapıya çıktığı için seçim yapmaları kolay oluyor. Ve bir kez engelleri yıktıklarında, inanın bana, ateşten bir kora dönüşüyorlar; "*Luxuria ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa.*" ["Şehvetperestlik, yırtıcı hayvan gibi önce zincirlerinden tahrik olur sonra onlardan kurtulur." (Titus-Livius, XXIV, IV)]. Dizginlerini biraz gevşetmek gerekir.

Vidi ego nuper equum, contra sua frena tenacem,

Ore reluctanti fulminis ire modo.

"Geçenlerde ağzındaki gemi azıya almış ve

şimşek gibi ileriye atılan asi bir at gördüm."

(Ovidius, Amores, III, IV, 13)

Eşimize biraz özgürlük vererek onun arzularını zayıflatırız.

Hepimiz aşağı yukarı aynı riskle karşı karşıyayız izliyoruz. Onlarca baskı, bizde özgürlük çok aşırı. Soyluların evlerinde, bizim çocuklarımızın, tıpkı soyluların okullarında olduğu gibi, alınıp beslenmesi ve yetiştirilmesi, güzel âdetlerimizden birisidir. Bir soylu kişinin eve kabul edilmesi kabalık, hatta hakarettir. Benim gözlemime göre (çünkü her evin kendi gelenekleri ve kendi âdetleri vardır) maiyetlerindeki genç kızlara en katı kuralları öğretmek isteyen hanımlar diğerlerinden daha başarılı olmuyorlar. Eğitirken ılımlı olmak gerekir. Bu kızlara davranışlarında özgürlük tanınmalıdır; Çünkü onları her tarafta dizginleyecek bir yöntem yoktur. Ama şu da bir gerçek ki, özgür bir okuldan fazla zarar görmeden kurtulan bir genç kız, katı ve hapishane gibi bir okuldan çıkana göre daha çok güven veriyor.

Atalarımız, kızlarını utanç ve korku içinde (duygular ve arzular hep aynıdır) yetiştiriyorlardı; onlara güven veriyoruz, Ama bundan hiçbir şey anlamıyoruz. Sarmat kadınlarının savaşta bir erkeği öldürmeden bir erkekle yatma hakkına sahip değildi. Yaşın ayrıcalığıyla beni bir danışman olarak dinlemeleri bana yetiyor. Onlara, bu arada kendimize de –çağımız buna fazlaca karşı olsa bile–, nefsi kısıtlama tavsiye ederim, en azından ılımlı ve ölçülü olabilir. Çünkü bir kibar fahişenin evine girerken görülünce yüzleri kızaran gençlere, "Günah onun evine girmek değil, oradan çıkmamaktır." diyen Aristippus'un öyküsünde olduğu gibi. Vicdanını bağışık tutmak istemeyen, hiç değilse adını bağışık tutsun; özü iyi değilse, en azından görünüşü yerinde kalır!

Kadınların lütuflarını azar azar ve uzun sürede dağıtmalarını övgüye değer buluyorum. Platon her türlü aşkta kendini kolayca ve hemen teslim etmeyi yasaklar. Hafiflikle ve kafa karışıklığıyla kendini teslim etmek, kadınların bütün maharetiyle sakınmaları gereken bir oburluk belirtisidir. Onlar lütuflarını ölçülü, düzenli bir biçimde dağıtarak arzumuzu çok daha fazla kamçılarken kendi arzularını saklamış olurlar. Bizim önümüzden kaçarken, bir yandan da yakalanmanın hesabını yaparlar. İskitler'in yaptığı gibi bizi kaçarken daha kolay tuzağa düşürürler. Gerçekten doğanın onlara tanıdığı hakka göre, istemek ve arzu etmek onlara özgü değildir. Kadınların görevi katlanmak, razı gelmek ve arzu etmektir. Bu yüzden doğa onları sürekli yemekle donattı; bu yetenek bizde çok nadir olan bir yetenektir ve belirsizdir. Onlar arzularımızı yerine getirmeye her zaman hazırdırlar: "*Pati natæ*." ["Edilgen rol için yaratılmışlar." (Seneca, *Ep.*, XCV)]. Doğa arzularımızın görünür ve belirgin olmasını isterken, onların arzularının gizli ve örtülü olmasını ister ve onları göstermeye uygun olmayan sadece savunma için yaratılmış organlarla donattı.

Aşağıdaki örneklerde yer alan bu tür özellikleri Amazonlar'ın aşırı özgürlüğüne bağlamalıyız. İskender'in Hircanie'den geçişi sırasında Amazonlar'ın kraliçesi Thalestris kendi cinsinden iyi at binen ve iyice silahlı üç yüz savaşçıyla onu karşılamaya geldi (Kraliçe, beraberindeki büyük ordunun geri kalanını yakındaki dağların ötesinde bırakmıştı). Kraliçe, herkesin içinde İskender'e yüksek sesle zaferlerinin ve değerinin dillerde dolaşmasının kendisine onu görme isteği verdiğini, olanaklarını ve gücünü emrine vermeye getirdiğini söyledi ve bütün nitelikleriyle kusursuz bir kadın olarak onu çok yakışıklı, genç ve güçlü kuvvetli bulduğunu sözlerine ekleyerek dünyanın yaşayan en yiğit kadını ile en yiğit erkeğinden gelecek için büyük ve ender bir şey (en az rastlanan) dünyayı gelmesi için birlikte yatmalarını önerdi. İskender, kraliçeye diğer önerileri için teşekkür etti; Ama sonuncu isteğinin yerine getirmek için on üç gün orada kaldı; bu süreyi, bu açık sözlü prens uğruna olabildiğince neşeli eğlencelerle geçirdi.

Biz erkekler, neredeyse hepimiz, kadınların davranışlarını adaletsiz bir şekilde yargılarız. Onlarda bizim davranışlarımızı aynı şekilde yargılıyorlar. Gerçeği işime geldiği gibi, ancak bana zarar verdiği zaman itiraf ediyorum. Bu onları sıkça değişmeye zorlayan, sevgilerini biri üzerinde yoğunlaştırmalarını engelleyen kötü bir düzensizliktir. Durmadan değişen ve sevgili değiştiren Tanrıça Venüs örneğinde olduğu gibi. Ama aşk şiddetli değilse bu onun doğasına aykırıdır aşk sürekliyse bu da şiddetin doğasına aykırıdır. Buna şaşıranlar, feryat ederler ve doğadışı ve inanılmaz olarak nitelendirdikleri bu hastalığın sebeplerini araştırırlar; korkuya kapılmadan ve şaşırmadan bu hastalığın kendilerini ne kadar etkilediğini görmüyorlar mı? Belki de daha garibi aşkta bir süreklilik görmektir. Bu yalnızca bedensel bir tutku değildir. Açgözlülükte ve tutkuda nasıl sınır olmazsa, cinsel istekte de sınır yoktur. Doyumdan sonra bile canlılığını sürdürür. Ne doymak bilir, ne de bir son, o her zaman sahip olduğunun ötesine gider. Bu koşullarda hercailik kadınlarda belki bizden daha bağışlanabilirdir. Onlar da bizim gibi, içlerindeki çeşitlilik ve yenilik eğilimini öne sürebilirler. Ama dahası, farklı olarak malı görmeden 'gözü kapalı satın aldıklarını da söyleyebilirler. Napoli Kraliçesi Jeanne, ilk kocası Andreosse'u kendi elleriyle ördüğü altın sırma ve ipekten bir iple penceresinin

parmaklığına astırdı; Çünkü evlilik görevini layıkıyla yerine getirmemişti; boyuna bosuna, yakışıklılığına, gençliğine ve iyi yeteneklerine bakarak kapıldığı umutlara yeterince karşılık verememişti: Kadınlar etkin görevin edilgen görevden daha fazla çaba istediğini, kendilerinin her zaman gerekli olanı sağladıklarını, halbuki bizim bakımımızdan bunun başka türlü olduğunu öne sürebilirler. Bu nedenle Platon "*Yasalar*"ında her evlilikten önce eşlerin uygunluğuna karar vermek için yargıçların evlenecek genç erkekleri çırılçıplak, kızları ise sadece bellerine kadar çıplak görmelerini bilgece ortaya koydu.

Experta latus, madidoque simillima loro

Inguina, nec lassa stare coacta manu,

Deserit imbelles thalamos.

"Kocasını tahrik etmek için boş yere tüm hünerlerini sergiledikten sonra, iktidarsızlığı karşısında yatağı terk etti." (Martialis, VII, LVII, 3)

Tek başına iradenin doğru davranması yeterli olmaz. Zayıflık ve iktidarsızlık bir evliliği yasal olarak bozar:

Et quærendum aliunde foret nervosius illud,

Quod posset zonam solvere virgineam,

"Bekâret kemerini çözebilecek daha erkek

bir başka koca aramak gerekiyordu." (Catullus, LXVII, 27)

Kendi ölçüsüne uyan, aşk ilişkilerinde daha serbest ve etkin biri neden olmasın?

Si blando nequeat superesse labori.

"O, tatlı işinin üstesinden gelmiyor." (Virgilius, *Georgiques*, III, 127)

Ama eksikliklerimizi ve zayıflıklarımızı hoşa gitmeyi değerli, aranılan biri olarak görülmeyi en çok arzuladığınız yere taşımak yüzsüzlük değil midir? Bu günlerde benim böyle bir akla pek ihtiyacım yok.

Ad unum

Mollis opus,

"Bir atımlık barutu var." (Horatius, *Epodes, XII, 15)*

saygı gösterdiğim ve çekindiğim birinin canını sıkmak istemem;

Fuge suspicari,

Cujus heu denum trepidavit ætas,

Claudere lustrum.

"Heyhat!

Ellisini devirmiş bir adamın

nesinden korkacaksınız." (Horatius, *Odlar, II, IV, 22)*

Doğa, bu çağı onu daha fazla gülünç hale getirmeden sefil hale getirmekle yetinmeliydi. Onu haftada üç kez yoklayan cılız gücüyle, karnın altında meşru ve önemli bir kudreti biriktirmiş gibi telaşlanıp çırpınır görmekten nefret ediyorum; gerçek bir saman alevi. Ve pek canlı ve çıtırdayan bir alevin hemencecik soğuyup sönmesini görerek hayrete düşüyorum; böyle bir iştah, ancak delikanlılıkta olmalıydı. Ona güvenip, hissettiğiniz bu yorulmayan, eksiksiz ve durağan yakıcılığı deneyin de görün; sizi nasıl yarı yolda bırakacaktır. En iyisi onu hâlâ sopa altında titreyen ve yüzü kızaran, şaşkın ve cahil bir toy gençliğe gönderin,

Indum sanguineo veluti violaverit ostro

Si quis ebur, vel mista rubent ubi lilia multa

Alba rosa.

"Kan kırmızısına boyanmış bir Hint fildişi gibi

ya da parlak renkleri yansıtarak güllere karışmış

beyaz zambaklar gibi." (Virgilius, *Aeneas, XII, 67)*

Kim acizliğine ve güçsüzlüğüne tanık olan bu güzel gözlerdeki küçümsemeyle ertesi günü utançtan ölmeden bekleyebilir?

Et taciti fecere tamen convitia vultus.,

"Suskun bakışlarında yine de sitem var." (Ovidius, *Amores, I, VII, 21*)

O, bu uğurda yaşanmış hareketli bir gecenin güçlü faaliyetiyle doyumu ve kıvancı tanıyabilir ancak. Bir kadının benden sıkıldığını görünce, onu hafiflikle suçlamam; doğaya mı küssem derim; çünkü bana haksızlık etti ve nahoş davrandı.

Si non longa satis, si non bené mentula crassa:

Nimirum sapiunt, vidéntque parvam

Matronæ quoque mentulam illibentur.

"Organın yeterince uzun, yeterince iri değilse,

görmüş geçirmiş kadınlar bu işten iyi anlarlar

ve bir şeye benzemeyen ince kamışa küçümseyerek bakarlar"

(*Priapos, LXXX,1)*

Bu da bende çok büyük bir yara açar.

Organlarımın her biri, diğerleri kadar bana aittir; ama hiçbiri beni bu organım kadar tam erkek yapmıyor. Topluluk önünde eksiksiz bir portre sunmak zorundayım. Dersimin değeri doğruluktan, özgürlüklerden, gerçeklikten oluşuyor ve şu türetilmiş, alışılmış, özel kuralları bir kenara bırakıyor: Konularım doğal, durağan ve evrenseldir. Nezaket ve resmiyet onların kardeşleridir. Gerçek kusurların üstesinden geldiğimiz zaman, görünür kusurlarımızın hakkından da geliriz. Bazılarıyla işimizi bitirdiğimiz zaman, uygun bulursak başka kötülüklere de el atarız. Çünkü tehlike doğal

görevlerimizi ihmal etmemizi mazur göstermek için kendimize yeni görevler icat etmekte ve bu şekilde aralarında karışıklık tohumu ekmektedir. Hataların ağır suç, ağır suçların ancak hata olduğu görgü kurallarının daha ender ve esnek olduğu ülkelerin, temel ve ortak kurallarında daha iyi gözlenebilir. Görevlerin çok sayıda oluşu bizi boğar, dikkatimizi zayıflatır ve dağıtır. Hafif şeylerle uğraşma, bizi önemli konulardan uzaklaştırır. Şu sığ adamlar bizimkine oranla daha kolay ve alkışlanan bir yol tutmazlar mı? Gelenek ve görenekler karşılıklı örtündüğümüz ve birbirimizi ödüllendirdiğimiz gölgelerdir; ama aksine, eteklerimizi ve edep yerlerimizin etrafındaki paçavraları sıyırıp, en gizli ve en mahrem pisliklerimiz dahil her yanımızı gözler önüne sermekte hiç zorlanmayan şu yüce yargıca karşı borcumuzu ödeyemeyeceğiz. Her şeyi ortaya dökmeyi yasaklayabilse, utanç duygusunun bir yararı olurdu! Sözün kısası, insanı böyle boş bir batıl inançtan kurtaran kişi, dünyaya pek büyük bir zarar vermiş olmaz. Hayatımız kısmen delilikten, kısmen bilgelikten oluşur. Yaşam üzerine saygın ve kuralına uygun yazılar yazanlar, yarısından fazlasını yazmış demektir. Kendimden özür dilemiyorum; eğer bunu yapsaydım, sadece özürlerimden özür dilerdim. Ama farklı düşünen bazı kişilerden ve benim gibi düşündüklerini sandığım sayıca fazla olan insanlardan özür dilerim; (çok zorda olsa herkesi memnun etmek isterim, "*esse unum hominem accomodatum ad tantam morum ac sermonum et volontatum varietatem.*" ["Törelerin, söylemlerin ve iradelerin bu büyük çeşitliliğine tek bir kişi uyum gösteriyor." (Cicero, *De petitione consulatus*, XIV)].

Yüzyıllardır kabul görmüş ve onaylanmış yetkin kişilere söylettiğim şeyler için bana kızmasınlar, ne de şiir yazdığım için, en yüksek makama gelmiş kilise adamlarımızın yararlandığı özgürlüğü benden esirgemeleri hiç doğru bir davranış değil. İşte bunlardan en fazla ün kazanmış iki örnek:

Rimula, dispeream, ni monogramma tua est .

"Yarığın ince bir çizgi değilse ben öleyim."

(T. Beza, *Juvenilia, 1578, 88)*

Un vit d'amy la contente et bien traicte.

"Dost bir penis onu iyice doyurdu ve memnun etti."

(Saint-Gelais, *Eserler, 1574, s 99)*

Ya ötekiler ne demeli? Tevazuu göklere çıkarırım; böyle açık saçık konuşmayı kasten seçmedim. Bunu benim yerime doğa yaptı. Bunu övmüyorum ve gelenek göreneklere aykırı bir şeyi de övmem; ama bireysel ve genel suçlamaya göre hoş görürüm.

Devam edelim. Kadınların üzerinde yetkenin kötüye kullanılması nereden ileri geliyor?

Si furtiva dedit nigra munuscula nocte.

"Keşke o (eşiniz) gecenin karanlığında gizlice size küçük bir lütufta bulunsa." (Catullus, LVIII, 145.

Kendinizi hak sahibi görmeniz, soğuk davranmanız ve kendinizde koca yetkesi bulmanız ne anlama geliyor? Aşk özgür bir anlaşmadır: Kadınların bağlı olmasını istediğiniz bir anlaşmaya siz kendiniz neden bağlı kalmıyorsunuz? İstekle yapılan işlerde emir olmaz.

Uygulamaya aykırı; Ama kendi zamanımda bu pazarlığı doğasının elverdiği ölçüde, diğer pazarlıklardaki kadar bilinçli bir şekilde ve adilâne yürüttüm. Kadınlara sevgimi olduğu gibi hissettirdim ve duygularımdaki çöküşü, gücü ve doğuşu, bunalımları ve yatışmaları bütün

içtenliğimle gösterdim. Çünkü sevgide insanın tavrı hep aynı kalmaz. Bol vaatte bulunmadım, yerine getiremeyeceğim şeyin sözünü vermediğimi ve borçlu kalmadığımı düşünüyorum. Kadınlar bunda kendi vefasızlıklarına hizmet etmeye varan bir tür sadakat buldu; itiraf edilmiş, bazen de tekrarlanmış vefasızlıklar demek istiyorum. Sadece pamuk ipliğiyle bağlı olsa da, kendilerini çok sevdiğim sürece kadınlarla asla ilişkimi koparmadım. İleri sürdükleri nedenler ne olursa olsun, iş aşağılamaya ve kine kadar varmadıkça, ilişkimi asla koparmadım. Tartışmalarımız sırasında hilekârlıkları ve kaçamakları yüzünden onlara bazen biraz öfke ve abartılı sabırsızlık gösterdim; çünkü yapım gereği, kısa sürse de ve hafif olsa da çoğu zaman pazarlıklarıma zarar verecek şekilde birden parlarım. Yargılama özgürlüğümü sınamaya kalktıkları takdirde, onlara babaca ve dokunaklı nasihatler verip, yaraya parmak basmakta tereddüt etmedim. Eğer onların yakınmalarına meydan verdiysem, bunun nedeni modern ölçülere göre aptalca bir aşk bulmalarıydı. Bana verilen sözlerden kolayca vazgeçilen yerlerde ben sözüme bağlı kaldım; kadınlar kendileri elde eden erkeklerin sahtekârca davranışları yüzünden acı çekerken, kimi kez ünlerinden ötürü onlara kolayca teslim oluyorlardı. Onların onurunu korumak için birkaç kez zevki doruğunda bıraktım ve aklımın beni zorladığı yerde onları kendime karşı silahlandırdım; öyle ki, kendi ilkelerini izleyerek yapamadıklarını benim ilkelerimi izleyerek daha emin ve daha ciddi bir biçimde yerine getiriyorlardı.

Buluşmamızın tehlikesini onların üstünden alıp elimden geldiğince ben üstlendim. Aşk partilerimizi, daha az kuşku uyandırması ve daha kolay gerçekleşmesi için, en güç ve bilinmeyecek şekilde hazırlardım. Çok gizli diye bilinen buluşma yerleri, en açık yerlerdir. Daha az korkulan şeyler, daha az yasaklanır ve daha az gözlenir. Kimsenin yapmaya cesaret edemeyeceğimizi düşündüğü şeyi yapmayı daha kolayca göze alırız ve zorluklar onu kolaylaştırır.

Yaklaşımlarında bu kadar yüzsüzce cinsellik olan benden başka bir erkek yoktur. Aşkla bu şekilde yüzleşmek doğal kurallara daha uygundur. Ama günümüz insanları için bu şeklin ne kadar gülünç ve az etkili olduğunu benden daha iyi kim bilir! Ve yine de, bundan hiç pişman olmadığım gibi, bu alanda artık kaybedeceğim hiçbir şey yok:

Me tabula sacer

Votiva paries indicat uvida

Suspendisse potenti

Vestimenta maris Deo.

"Tapınağın duvarına astığım adak tablosu,

deniz kazasından hâlâ ıslak olan giysilerimi

Deniz Tanrısı’na adadığımı gösteriyor." (Horatius, *Odlar, I, V, 13)*

Bundan böyle bu konudan açıkça söz etmek gerekir. Ama bir başkasına belki de, "Dostum, düş görüyorsun! Senin zamanında aşkın dürüstlük ve namuslulukla pek bir ilgisi yok!" derdi.

Hæc si tu postules

Ratione certa facere, nihilo plus agas,

Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

"Belirli kurallara bağlanmayı öne sürmek,

kendini pek basitçe s*ağduyuyla suçlamayı görev edinmektir."*

(Terentius, Hadım, I, I, 16)

Kaldı ki, tersine yeniden başlamak elimde olsaydı, benim için ne kadar verimsiz olursa olsun, yine aynı biçimde, aynı yöntemle başlardım. Övülmeye değmeyen bir eylemde, yetersizlik ve zayıflık övülesi şeylerdir. Bu konuda diğerlerinin mizacından ne kadar uzaklaşırsam, kendi mizacıma o kadar yaklaşıyorum.

Kısacası, bu alışverişlerde kendimi tamamıyla kapıp koyuvermiyorum; kendimi vermek hoşuma gidiyor ama kendimi unutmuyorum. İster hanımların hizmeti, isterse kendi hizmetim için olsun, doğanın bana verdiği bu azıcık sağduyuyu ve öngörüyü muhafaza ediyordum; biraz heyecan olur, ama çılgınlık olmaz. Vicdanım da sefahat ve çürümeye kadar bu işlere girdi; Ama nankörlük, ihanet, kötülük ya da gaddarlık bilmedi. Bu günahın zevklerini ne pahasına olursa satın almazdım, ederi kadarıyla yetinirdim; "*Nullum intra se vitium est.*" ["Kendi içine kapanmış kötülük yoktur." (Seneca, *Ep*., XCV)]. Ve durgun ve uyuşuk aylaklıktan ne kadar nefret ediyorsam, yorucu ve üzücü işten de o kadar nefret ediyorum. Biri beni çimdikler, öteki beni uyuşturur. Yaraları bereler, derin kesikleri sıyrıklar kadar severim. Bu duruma alıştıkça, iki uç arasında doğru bir denge buldum. Aşk uyandırılmış, canlı ve şen bir çalkantıdır. Ondan ne rahatsız oldum, ne de kederlendim; Ama ondan tahrik oldum ve çok değiştim. Bu kadarıyla yetinmek gerekir; aşk, sadece deliler için zararlıdır.

Bir genç adam, filozof Panetius'a âşık olmanın bilge bir kişiye yakışıp yakışmadığını sorunca, "Bilgeyi bir yana bırakalım" diye yanıtladı filozof, "ne sen bilgesin, ne de ben, Ama bizi başkasının tutsağı yapan ve kendi gözümüzden düşürten bu kadar karmaşık ve şiddetli bir şeye bağlanmamalıyız." Doğru söylüyordu; böyle coşkun bir şey, "bilgelik aşk birlikte olmaz" diyen Agesilaus'un sözlerini yalanlayacak gücü olmayan ve saldırılarına karşı çok gücü olmayan ve saldırılarına karşı koyamayan bir ruha teslim edilmemeli. Çünkü gönül işleri boş bir uğraş olup yakışıksız, utandırıcı ve gayri meşrudur; Ama eğer ılımlı biçimde yönetilirse, onu sağlığa yararlı, ağırlaşmış bir zihnin ve bedenin uyuşukluğunu giderecek nitelikte olduğunu düşünüyorum. Hekim olsaydım benim gibi, benim mizacımda ve durumumda bir kişiye, ileri yaşına kadar kendini uyanık ve formda tutması, üzerinde yaşlılığın etkilerini geciktirmesi için bunu herhangi bir ilaç kadar gönüllü tavsiye ederdim. Bizden daha uzakken ve daha nabzımız atarken,

Dum nova canities, dum prima et necta senectus,

Dum superest Lachesi quod torqueat, et pedibus me

Porto meis, nullo dextram subeunte bacillo.

"Daha saçlarıma ilk aklar düşerken, yaşlılığımın henüz

başlangıcındayken ve ve ayakta dik dururken, Lachésis Parkı'nda henüz gizlice gözetleyecek bir şeyler kalmışken,

kendimi hâlâ bacaklarımın üzerinde taşıyorum ve elim bir bastona dayanmıyor." (Juvenalis, *Satirler, III, 26)*

aşk gibi bizi böyle dürtükleyen bir coşkunun isteklendirmesini ve okşamasını isteriz. Bilge Anacreon'a ne kadar gençlik, güç ve neşe verdiğine baksanıza. Ve benden daha yaşlı olan Sokrates aşk konusunda şöyle diyordu: "Bir kitaba birlikte baktığımız sırada onunla omuz omuza gelip, yüzlerimiz birbirine yaklaşınca, yalanım yok, aniden omzumda sanki beni bir böcek ısırmış gibi

iğnelenme hissettim; sonraki beş günden fazla bir süre orada aynı karıncalanmayı, kalbimde sürekli bir çarpıntıyı tekrar hissetim." Bu şekilde bir omuz dokunuşu, yaşla ve hepsinden önce bilgelikle soğuyup arıklaşmış bir ruhu yeniden ısıtma ve karıştırmaya yetiyor. Ama neden olmasın? Sokrates bir insandı ve başka bir şey gibi görünmeyi istemiyordu.

Felsefe, doğal zevklere karşı çıkmaz; yeter ki, bunlar ölçülü olsunlar; onlardan kaçmayı değil, ılımlılığı salık verir. Gücünü, doğaya yabancı ve soysuzlaşmış olan zevklere karşı kullanır. O, bedensel arzuların ruhla çoğaltılmaması gerektiğini söyleyip, bize akıllı bir biçimde açlığımızı doyumla uyandırmamızı, basitçe karnımızı doldurma yerine kendimizi besiye çekmememizi, sonradan yokluğunu hissettirecek her sefahatten, bizi acıktırabilecek ve susatabilecek her besinle içkiden kaçınmamızı tavsiye eder. Aynı şekilde, aşkla ilgili olarak da, basitçe bedenin gereksinimini karşılayan, ruhta hiç telaş yaratmayan bir nesne almayı salık verir; Ruh bunu hesaba katmayıp, sadece bedeni izlemeli ve ona eşlik etmelidir. Ama kanımca zaten belirli bir güce sahip olan bu önerilerin görevini yerine getiren bir bedeni ilgilendirdiğini düşünmekte haksız mıyım? Ve de bozulmuş bir mide gibi yıkılmış bir bedenin yeniden hayal gücüyle ısıtılması ve ona yitirdiği iştahla canlılığı hayal gücüyle tekrar vermek hoş görülebilir.

Bu yeryüzü hapishanesinde olduğumuz sürece bizde ne bedensel, ne de ruhsal hiçbir şey bulunmadığını ve bunun haksız yere bir insanı diri diri ikiye bölmek olduğu söyleyemez miyiz? Aynı dikkati acı kadar zevke vermekte de bir parça akıl payı yok mudur? Bir örnek olarak ele alırsak, acı kefaret ödeyen ermişlerin ruhunda son derece şiddetliydi. Beden, işin içine pek az girse bile bundan doğal olarak payını alıyordu. Ermişler, bedenin eziyet edilen ruhu izlediğini ve ona eşlik ettiğini görmekle yetindiler, ruhla bedenin birlikte insanı ne kadar sertse, o kadar sağlıklı olan acıya gark olsun diye önce kendine has ve dayanılmaz acılar çektirdiler.

Bedensel zevkler durumunda da aynı şekilde ruhu bunlardan soğutmak, onu zorlayıcı ve aşağılayıcı bir yükümlülüğe, sürüklemek haksızlık değil midir? Aksine, mademki bedensel zevkleri yönetmek görevi ruha düşüyor, onları tekrar ısıtıp teşvik etmek, onlara kendini verip davet etmek ruha aittir. Ayrıca benim görüşüme göre, kendine özgü zevklerde, konumlarının onlara getirdiği her türlü duyguyu bedene iletmek, akıtmak ve ona sağlıklı ve keyifli gelmesi için çaba göstermek yine ruha düşer. Çünkü denildiği gibi, eğer iyiyse beden ruha zarar verecek heveslerin peşinden gitmez; neden ruhun da bedenin zararına kendi arzularının peşinden gitmesi akla uygun olmuyor? Benim soluğumu kesen başka tutkum yoktur. Başkalarında var olan açgözlülük, hırs, kavgalar, davaların yerini benim gibi belli başlı bir uğraşı olmayan birinde aşk daha hoş bir şekilde yerini alacaktı. Bu beni sade, sevecen ve özenli birisi yapacaktı. Görüntümü pekiştirecekti ve ihtiyarlığın biçimsiz ve acıklı buruşuklukları görüntümü yıpratmayı başaramayacaktı. Beni sağlıklı ve bilgece çalışmalara yönlendirecek ve ben bunlar sayesinde kendimi daha saygın ve daha fazla sevilen biri haline getirebilecektim. Beni, bu yaşta aylaklığın bize yüklediği bin bir can sıkıcı düşünceden, karamsar bin bir acıdan, uzak tutacaktı; bizi yüzüstü bırakan bu kanı hiç değilse düşte ısıtacaktı ve desteklerdi; yıkımına doğru tüm hızıyla giden bu yoksul adama yaşama gücü ve neşe verecekti. Ama iyice görüyorum ki tekrar elde edilmesi çok zor bir üstünlüktür bu; zaaftan ve uzun zaman denediğimizden daha zor ve daha az beğenir olduk, az verip çok almak istiyoruz! Ne olduğumuzu bilerek daha az cüretkâr ve daha çok kuşkucuyuz; kendi durumlarını ve bizim durumumuzu bildiklerinden hiçbir şey bize sevileceğimizin garantisini veremez. Bu kaynayan, fıkır fıkır gençliğin ortasında tekrar bulmaktan utanıyorum;

Cujus in indomito constantior inguine nervus,

Quom nova collibus arbor inhæret.

"Erkeklik organı, tepede dikili ağaçtan

daha büyüktür." (Horatius, *Epodes, XII, 19)*

Bu neşeli canlılığın ortasında neden sefaletimizi gösterecektik?

Possint ut juvenes visere fervidi,

Multo non sine risu,

Dilapsam in cineres facem?

"Bu ateşli gençlik

küle dönen meşalemizi görsün de

kahkahalarla gülsün diye." (Horatius, *Odlar, IV, XIII, 26)*

Onların kendi gücü ve aklı vardır; meydanı onlara bırakalım, onlara kafa tutacak halimiz kalmadı.

Bu uç veren güzellik tomurcuğu kendini uyuşmuş ellerin kullanımına bırakmaz ve tamamen maddi nedenler için kendini vermez. Peşinde olduğu körpe genç kızın ihsanına mahzar olmadığı için kendisiyle alay eden birine şu eski filozofun, "Dostum, bu kadar taze bir peynir oltaya takılmaz" dediği gibi.

Oysa aşk bağa ve uyuma ihtiyaç duyulan bir ilişkidir; aldığımız diğer zevkler çeşitli ödüllerle kendini gösterebilir; Ama bu zevki bedeli ancak parayla ödenebilir. Aslında, bu tarz zevklerde benim verdiğim zevk hayalimi hissettiğimden daha tatlı okşar. Zevk vermeden zevk alabilen biri yüce gönüllü değildir; hep borçlu olmayı isteyen, yük olduğu kişilerle beslenen bir kişidir bu. Nazik bir kişinin böyle bedel karşılığında arzuladığı bir güzellik, bir zarafet olmaz. Eğer kadınlar bize sadece acıdıkları için iyilikte bulunuyorlarsa, sadakayla yaşamaktansa, hiç yaşamamayı yeğlerim. Onlara İtalya'da gördüğüm, "*Fate ben per voi*" ["Kendiniz için bana bir parça iyilik yapın."] ya da Cyrus'un askerlerini "beni seven ardımdan gelsin!" dediği gibi isteme hakkım olsun isterim.

Sizde sizinle aynı konumda olanlara katılın diyeceksiniz; aynı kaderi paylaşanlarla arkadaşlık etmek sizi rahatlatacaktır. Ne aptalca ve yavan bir çözüm!

Nolo

Barbam vellere mortuo leoni.

"Ölü bir aslanın sakalını yolmayı istemem." (Martialis, X, XC, 10)

Ksenophon, Menon'a sitemlerde bulunur ve onu artık yaşının dengi olmayan aşklar yaşamakla suçlar. Ben, iki genç güzelliğin doğru ve tatlı karışımını seyretmekten ya da hüzünlü ve şekilsiz sarmaşın ikinci kişisi olmaktan sadece hayalimde daha fazla zevk alırım. Bu acayip arzuyu İmparator Galba'ya ya da şu zavallı talihsize bırakıyorum;

O ego di' faciant talem te cernere possim,

Charáque mutatis oscula ferre comis,

Amplectíque meis corpus non pingue lacertis!

"Tanrılar, sürgünde hayalini kurduğum gibi,

kısmet ederse ak saçlarından şefkatle öpeyim,

zayıflamış bedenini kollarımda sıkayım."

(Ovidius, Pontiques, I, IV, 49)

Yapay ve zoraki güzellikleri en başta gelen çirkinlikler arasında sayarım. Chiolu delikanlı Emonez, doğanın kendisinden esirgediği güzelliği güzel süslerle elde etmeyi düşünerek filozof Arcesilaus'un karşısına çıktı ve ona bilge bir kişinin âşık olup olamayacağını sordu. "Tabii ki olur" diye yanıtladı flozof, "seninki gibi süslü ve doğallıktan çok uzak bir güzellik olmaması koşuluyla". Boyalı ve iyice cilalı bir yaşlılık çirkinliğine kıyasla, kanımca, itiraf edilen bir yaşlılığın çirkinliği daha az çirkin ve daha az ihtiyardır.

Bir şey söyleyeceğim, yeter ki boğazıma sarılmayın! Çocukluğa yakın çağ, aşka en uygun çağ, en doğal mevsim gibi geliyor bana;

Quem si puellarum insereres choro,

Mille sagaces falleret hospites

Discrimen obscurum, solutis

Crinibus ambiguóque vultu.

"Dalgalı saçları ve belirsiz hatlarıyla

genç kızlar korosuna katılan bir genç adam,

kendisini hiç tanımayanları, gözleri ne kadar iyi seçse de

cinsiyeti konusunda yanıltabilirdi." (Horatius, *Odlar, II, V, 21)*

Bu durum güzellikte de geçerlidir.

Çünkü Homeros güzelliğini sakalına ak düşünceye kadar sürdürdü. Platon ise bu güzelliğin ender olduğunu farketti. Herkes laf ebesi Dion'un yeni yetmelerin ayva tüylerini neden Aristogiton ve Harmodius diye adlandırdığını iyi biliyor. Bence, erkeklik çağında, aşk uçar gider. İhtiyarlıkta da öyle.

Importunus enim transvolat aridas

Quercus.

"Çünkü durmadan çıplak meşeler üstünde uçar."

Horatius, *Odlar, IV, XIII, 9)*

Navarre kraliçesi Marguerite kadınlığın üstünlüklerini ileri yaşlara kadar uzattı. Kadınların otuzunda güzel sıfatını bırakıp almalarının iyi sıfatını uygun olduğuna karar verdi.

Aşka hayatımız üzerinde ne kadar az hak tanırsak, bizim için o kadar iyi olur. Çocuk çenesi olan şu kişinin görünüşüne bakın; okulunda her türlü kuralın tersine işletildiğini kim bilmez? Öğrenim, çalışma, uygulama bizi yetersizliğe yönelir; orada toy çocuklar yeteneklidir. "*Amor ordinem nescit*." ["Aşk hiç kural tanımaz." (Aziz Jerome, *Chromatius'a Mektup*, I, 217)]. Elbette tavrına dalgınlık ve telaş karışınca, daha çekici hale gelir. Hatalar, başarısızlıklar ona çekicilik ve zarafet verir; akıllı uslu

olmasının önemi yok, yeter ki şiddetli ve baskılı olsun! Bakın nasıl sendeleyerek, topallayarak, şen şakrak yürüyor; aşk ustalık ve bilgelikle güdümlendiği zaman zincirler kırılır, şu sakallı adamların nasırlı ellerine teslim edildiği zamansa kutsal özgürlüğü eziyete uğrar.

Gerçi, kadınların bu anlayışı tamamen ruhsal olarak nitelendirdiklerini ve bunda duyguların payını önemsemediklerini sıkça duyuyorum. Her şey katılır buna; Ama akıllarının zayıflığını bedenlerinin güzelliğiyle affettirdiklerini sıkça gördüğümü söyleyebilirim, ne kadar olgun ve seçkin olursa olsun akıl güzelliği için biraz düşmüş bir bedene yardım eli uzattıklarını asla görmedim. Nasıl oluyor da onların hiçbiri bedenle ruh arasında bu Sokrates'e özgü değiş tokuşu yapma ve kalçalarının bedeli karşılığında kendilerine atfedilebilecek en yüksek fiyat olan felsefi ve ruhsal bir zekâ ile verimliliği satın alma isteği duymuyor? Platon "*Yasalar*"ında savaş zamanında yararlı ve kahramanlık gösteren kişinin; çirkinliği ya da yaşını hesaba katılmaksızın, istediği birinin öpücüğünü ya da tensel lütfunu elde etmeye hakkı olduğunu belirtir. Askeri bir değer için buyurduğu şey, başka bir şey için de önerilemez mi? Ve niçin temiz bir aşk, evet temiz diyorum, bir kadına bu aşkın zaferini kazanma isteğini vermesin?

Nam si quando ad prælia ventum est,

Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis

Incassum furit.

"Çünkü bazen savaşta

tüm hiddetin bir işe yaramadığı

güçsüz bir büyük saman alevi gibi kalkar."

(Virgilius, *Georgiques, III, 98)*

Düşüncede kalan kötülükler beter kötülükler değildir.

Ve coşkun ve bazen zararlı bir dalga gibi ağzımdan dökülüveren gevezeliklerden oluşan bu yorumu bitirirken,

Ut missum sponsi furtivo munere malum

Procurrit casto virginis é gremio,

Quod miseræ oblitæ molli sub veste locatum,

Dum adventi matris prosilit, excutitur,

Atque illud prono præceps agitur decursu;

Huic manat tristi conscius ore rubor.

"Aşığının gizli hediyesi olan elma

genç kızın ak göğsünden düştü.

Talihsiz kız bunu bol giysisinin altına sakladığını unuttu;

annesi gelince ayağa kalktığı zaman

elma düşüp kızın ayaklarına yuvarlandı. Aniden yüzünü kaplayan

kızarıklık onun kabahatini ortaya çıkardı." (Catullus, LXV, 19)

O halde diyorum ki, erkekler ve kadınlar aynı kalıptan çıktılar; öğrenim ve uygulama dışında aralarında büyük fark yok. Platon, "*Devlet*"inde barış sırasında olduğu kadar, savaşta da her tür öğrenim, çalışma, görev ve mesleğin katılımına fark gözetmeksizin her iki cinsi de davet eder. Filozof Antisthenes ise kadınların cesaretiyle bizimki arasında her türlü ayrımı reddediyordu.

Bir cinsiyeti suçlamak, ötekini hoş görmekten daha kolaydır; "Ateş maşası, sobanın karalığıyla alay eder" denildiği gibi.

Altıncı Bölüm

Binek Arabaları Üzerine

Büyük yazarların nedenler konusunda yazarlarken, sadece doğru olduğunu düşündüklerini değil, yeni ve güzel bir şeyler taşımaları kaydıyla, inanmadıklarını da kullandıklarını doğrulamak kolaydır. Ustalıkla söylüyorlarsa, yeterince doğru ve yararlı bir biçimde söylerler. Asıl nedenden emin olamayınca, içlerinde doğru olanın yer alıp almadığını görmek için bunlardan birçok nedeni biriktirip toplarız;

Namque unam dicere causam

Non satis est, verum plures, unde una tamen sit.

"Tek bir nedeni işaret etmek yeterli değildir;

aralarında bir teki geçerli bile olsa

bu nedenlerden birçoğunu dile getirmek gerekir." (Lucretius, VI, 704)

Örneğin bana aksıran kişilere iyi dilekte bulunma geleneğinin nereden geldiğini mi soruyorsunuz? Üç türlü yel üretiriz; biri alttan çıkar ve çok pistir, ağızdan çıkanı oburlukla kınanmaya yol açar; üçüncüsü ise hapşırmadır; baştan gelmektedir ve ayıplanacak hiçbir yanı olmadığından onu hoş karşılarız. Bu incelikle alay etmeyin; Aristoteles'dan (öyle deniyor) kaynaklanır.

Plutarkhos'da okudum sanırım (o, tanıdığım tüm yazarlar içinde doğayla sanatı, yargıyla bilimi en iyi harmanlayan yazardır), denizde yolculuk yapan kişilerde olan mide kalkmasının korkudan ileri geldiğini belirtir ve korkunun böyle bir etkiyi yaratabildiğine kanıt olarak gösterir. Bu rahatsızlığa karşı güçlü olan ben, bir kanıtla değil tartışmasız bir deneyimle bu nedenin üzerimde etkili olmadığını biliyorum. Aynı şeyin hayvanlarda ve özellikle tehlike diye bir şey bilmeyen domuz yavrularında da olduğuna inanmıyorum. Tanıdıklarımdan bu rahatsızlığa tamamen açık birinin büyük bir korkuya kapılınca iki üç girişimden sonra kusma ihtiyacının geçtiğini anlatmasına, hatta eskilerden "*Pejus vexabur quam ut periculum mihi sucurreret*" ["Tehlikeyi düşünemeyecek kadar hastaydım." (Seneca, *Ep*., LIII)]] diye yazan kişiye de inanmam. Suyun üzerindeyken asla korkmadım, zaten başka durumlarda da hiçbir zaman korkmadım; korkudan ne rahatsız oldum, ne de gözüm yıldı. Ama yine de korku uyandırabilen durumlarla karşılaştım. Korku, yüreksizlikten olduğu kadar yargı eksikliğinden de doğar. Rastladığım tüm tehlikelere gözlerimi kırpmadan açık, net ve eksiksiz bir görüşle göğüs gerdim. Korkmak için de yüreklilik gerekir! Ve bu yürekliliğin, başkalarına olduğu gibi bir zamanlar bana da –kaçışımı, ürküntüsüz korkusuzca ve elim ayağım dolaşmadan yönlendirmemde– çok yararı oldu; bu kaçış heyecanlı ama şaşkın ve akılsız bir kaçış değildi.

Yüce ruhlar çok daha iyisini yapar ve kaçarken sadece sakin ve düzenli değil, salim ve gururludurlar. Alcibiades'in silah arkadaşı Sokrates'le ilgili anlattıklarını söyleyeyim: «Ordumuzun bozguna uğramasından sonra onu ve Lachez'i son kaçanlar arasında buldum,» der. «Kendisini rahatlıkla ve tam güven içinde inceledim; Çünkü ben iyi bir atın üstündeydim, o ise yayandı. Bu şekilde savaşmıştık. İlk olarak Lachez'le kıyaslanınca onun ne kadar aklı başında ve kararlılıkla yürüdüğü dikkatimi çekti, sonra doğal yürüyüşünden farklı olmayan cesur yürüyüşü, etrafında olanlara kâh dostlarına, kâh düşmanlarına dikkatle bakan ve değerlendiren, keskin bakışını fark ettim; öyle bir bakışı vardı ki dostlarını cesaretlendiriyor, üzerine gelmeye kalkışanlara canını ve malını pahalıya satacağını anlatıyordu.» Ve bu şekilde her ikisi de kaçıp kurtuldu; Çünkü onlar gibi adamlara öyle saldırılmaz, ancak korkuyla kaçanların peşlerine düşülür. Bu büyük komutanın tanıklığı, günlük

hayatımızda hep karşılaştığımız şeyi, tehlikeden kaçayım diye çırpınırken nasıl tehlikeye düştüğümüzü bize gösteriyor. "*Quo timoris minus est, eo minus ferme periculi est."* ["Genelde ne kadar az korkarsak, o kadar az tehlikeyle karşılaşırız." (Titus-Livius, XXII, V)]. Halkımızın, ölümü düşünen ya da öngörüde bulunan biri için 'ölümden korkuyor' demesi hatalı olur. Öngörü ister iyi, ister kötü olsun başımıza gelecek bir şeyle ilgilidir. Tehlike incelendiği ve değerlendirildiği zaman ondan dolayı telaşa düşmeye gerek kalmaz.

Kendimi şu korku duygusunun ya da önlenemez bir başka duygunun darbesine ve şiddetine dayanacak kadar güçlü hissetmiyorum. Darbesiyle yere düşseydim bir daha ayağa kalkamazdım. Ruhumun dengesini bozan onu bir daha düzeltemez; ruhun kendini yoklar ve fazla heyecanla ve derinden kendini arar ama yine de açılan yarayı kapatmaya ve iyileştirmeye gücü yetmez. Hiçbir hastalığın ruhumu yerinden söküp atmamış olması benim için iyi bir şey. Bana yapılan her saldırıda ortaya çıkarım ve tüm silahlarımla karşı koyarım. Bu koşullarda, beni alt eden ilk saldırı aynı zamanda beni çaresiz bırakır. İki saldırıya karşı koyamam: direncim hangi yönden kırılırsa kırılsın, yara alırım ve umarsız boğulurum. Epikuros, bilge olan birinin hiçbir zaman bunun tersi bir duruma geçemediğini söyler; Ama ben bu yargının aksi bir düşünceye sahibim. Bir kez deli olan bir daha asla bilge olmaz.

Tanrı, dağına göre kar verir, benim dayanma gücüme göre de heyecanlar veriyor. Doğa, bir yanımı açıkta bırakırken, öbür yanımı örter; beni gücümden yoksun bırakırken, duyarsızlıkla ve belirlenmiş ve yumuşatılmış bir tehlike duygusuyla donattı.

Ne arabaya, ne tahtıravana, ne de gemiye uzun süre katlanabilirim (gençliğimde daha zor katlanırdım); her durumda kentte olduğu kadar, kırda da attan başka her türlü taşıma aracından nefret ederim. Tahtıravana arabadan da daha az katlanırım; korku verici olmakla birlikte sert çalkantılı bir suya, dingin zamanda hareketten daha iyi tahammül ederim. Küreklerin neden olduğu hafif sallantıyla tekne altımızda kayıp giderken başımın ve midemin altüst olduğunu hissediyorum ve nasıl oluyor bilmiyorum aynı şekilde altımda sallanan bir sandalyeye de tahammül edemiyorum. Yelken ya da akıntı bizi alıp götürürken ya da arkasından sürüklerken bu tekdüze sallantı beni hiç rahatsız etmez. Ben, hiç durmadan olan sarsıntılar, aralıklarla devam ettiği zaman daha da rahatsız olurum. Bunu ancak böyle tarif edebilirim. Bu can sıkıcı etkiye karşı çare olarak hekimler bana karnımı alttan bir havluyla sıkıca sarmamı tavsiye ettiler; bunu denemedim bile; Çünkü hastalıklarımla mücadele etmeye ve onlarla kendim başa çıkmaya alışığım.

Eğer belleğimde bu konuyla ilgili yeterince bilgi olsaydı, o zaman savaş hizmetinde kullanılan arabaların tarihin bize sunduğu o kadar sayısız çeşitleriyle uğraşmak için boşa zaman harcamazdım. Uluslara ve yüzyıllara göre, etkilerine göre savaş arabaları… Tüm bunları unutmuş olmanız bana çok şaşırtıcı geliyor. Sadece şunu söyleyeceğim: Daha yakın zamanlara kadar babalarımızın zamanında Macarlar, Türkler'e karşı bu arabaları etkili bir biçimde kullandılar; arabalarının her birinin içinde kalkan ve misket tabancasıyla silahlanmış bir asker, yine bir misket tabancalı askerle birlikte çok sayıda ateşe hazır arkebüz bulunuyor, arabanın her yanını küçük savaş gemilerindeki gibi kalkanlardan yapılma bir büyük paravan koruyordu. Onlar bu arabalardan üç binini savaş düzeni içinde cepheye yerleştiriyor, toplar ateş etmeye başladıkları zaman geri kalan birlik harekete geçmeden önce bunlarla ilk hatların üzerine yaylım ateşiyle yükleniyorlardı; çok büyük bir üstünlük oluşturuyordu bu. Ya da düşmanı darmadağınık etmek ve orada bir gedik açmak için arabaları süvarilerin üzerine sürüyorlardı. Bu arabalar aynı zamanda tehlikeli yerlerdeki birliklerin zayıf yanlarını koruyorlardı ya da bir ordugâhın acil korunup takviyesine yardımcı oluyorlardı. Benim zamanımda sınırlarımızın birinde sakat ve ağırlığını çekecek bir at bulamayan soylu bir kişi vardı, bu

sırada bir kavgaya karışmıştı ve benim tanımladığım türden bir arabayla ülkeden ülkeye gezdi ve hiçbir şikâyeti de olmadı. Neyse artık, savaş arabalarını bırakalım. İlk soydan krallarımız dört öküzün çektiği arabalarda huzur içinde yolculuk ederlerdi.

Marcus Antonius, çalgıcı bir kız eşliğinde arabasını aslanlara çektiren ilk kişi oldu. Heliogabalus da onun ardından, kendini tüm tanrıların anası Cibele'in yerine koyup, bu şekilde tanrı Bacchus'u taklit ederek arabasını kaplanlara çektirdi. O, arabasına iki kez geyikleri, bir başka seferinde dört köpek koşturdu, sonunda da dört çıplak kıza çektirdiği arabasını kendisi de çıplak olarak sürdü. İmparator Firmus, arabasını olağanüstü cüsseli devekuşlarına çektirdi; öyle ki, sanki arabayla gitmiyor uçuyordu. Bu buluşların tuhaflığı aklıma bir başka düşünceyi getirdi: Bu, bir çeşit ruh basitliliği ve ne olduklarını yeterince bilmemeleri, aşırı masrafları öne çıkarma ve kendilerini göstermeye çalışmalarının bir kanıtıydı. Yabancı bir ülkede bu hoşgörülebilir bir şey olabilir; Ama hakimiyetinin mutlak olduğu ve olabilecek en büyük onura eriştiği kendi uyrukları arasında olmaz. Aynı şekilde, bir soylu kişinin de kendi evinde göz kamaştıran kıyafetler giymesi gereksizdir; evi, hizmetçileri, mutfağı, onu yeterince anlatır.

Isokrates'in kralına verdiği öğüdün akılsızca bir öğüt olmadığını düşünüyorum: "Bırakın mobilyaları ve ev aletleri göz kamaştırıcı olsun; Çünkü bu harcamalar onun yerini başkası alıncaya kadar sürer. Ama kullanımdan ve akıldan hemen çıkan görkemli şeylerden kaçınsın."

Başka süslenecek şeyler bulamadığımdan gençliğimde güzel giysilerden hoşlanırdım. Görkemli kıyafetler giyenin üstünde yersiz kaçar. Krallarımızın, aynı zamanda da onlarla ilgili hediyelerin sadeliği üzerine şaşırtıcı öykülerimiz vardır; onlar saygınlıkları, değerleri ve yaşam çizgileriyle yüce krallardı. Demostenes, halkın dinarlarını oyunlar ve şölenler vermek için harcayan ülke yasalarının savurganlığıyla savaştı; o, Atinalılar'ın yüceliğini, iyi mürettebatlı gemilerinin sayısı ve iyi donanmış ordularıyla göstermesini istiyordu.

Zenginlikler kitabında karşıt görüş ortaya koyan ve bu nitelikteki harcamaları bolluğun gerçek meyvesi olduğunu savunan Theophrastus'u kınamakta haklıyız. "Bunlar sadece avam tabakasını ilgilendiren zevklerdir", der Aristoteles, "tatmin edildikten sonra hatırlanmazlar bile; hiçbir ciddi ve aklıbaşında kişi bunlara değer vermez." Bana öyle geliyor ki, bu para çok daha meşru bir şekilde harcanabilirdi; Çünkü limanlar düzenlemek, deniz barınakları, kaleler ve surlar yapmak, görkemli binalar, kiliseler, hastaneler ve okullar kurmak, sokakları ve yolları islah etmek için yapılan harcamalar daha sürekli daha krala yakışır ve daha yararlı olacaktı. Papa Gregoire XIII bundan ötürü uzun süre hatırlanacaktır, kraliçe Catherine'in olanakları zevki için yeterli olsaydı, cömertliği ve doğal özgürlüğü uzun yıllar sürerdi. Kader, büyük kentimizde (Paris) "Pont Neuf"ün görkemli inşaasını yarıda kesmekle beni büyük bir zevkten yoksun bıraktı; ölmeden önce hizmete açıldığını görme umudumu elimden aldı.

Bunun ötesinde, bu zaferlerin izleyicilerine kendi zenginlikleri sergileniyormuş ve onların sırtından bu şölenler kutlanıyormuş gibi gelebilir; çünkü biz kendi hizmetçilerimiz için ne düşünüyorsak, halk da kralları için aynı şeyi düşünür; kendilerine gereken her şeyi bolca hazırlamaya özen göstereceklerini, ama onların payına hiç dokunmayacaklarını sanırlar. Bu nedenle imparator Galba akşam yemeği sırasında bir çalgıcıyı zevkle dinledikten sonra para kutusunu getirtti ve ona "Bu halkın parası değil, benim param" diyerek eline bir avuç altın sıkıştırdı. Ne var ki çoğu zaman halk haklı çıkar, karnını doyuracak şeyle gözünü doyurur. Cömertlik hükümdarların ellerinde sönük kalır; servet daha çok özel kişilere aittir. Çünkü yakından bakılırsa bir kralın kendi malı olarak hiçbir şeyi yoktur; kendi canını bile başkalarına borçludur.

Yargı kararı yargılayanın değil, yargılananın lehine işler. Biz, üstlerimizi onların kendi yararı için değil, ama astların yararı için atarız; doktor kendi için değil, hasta için vardır. Her türlü sanat gibi her türlü yüksek yargı da kendisinin ötesinde bir şey amaçlar; "*nulla ars in se versatur* ." ["Hiçbir sanat kendi içine kapanık değildir." (Cicero, *De finibus*, V, VI)]

Bu nedenle küçük prenslere çocukluktan eli açıklık erdemini aşılamalı ve hiçbir şeyi esirgememeli ki, verdiklerinden başka hiçbir şeyi kullanmamayı öğretmeli (benim zamanımda çok revaçta olan bir eğitim) özel eğitmenleri bunun için çırpınırlardı. Bu öğretmenler, ya efendilerinin çıkarlarından çok kendi çıkarlarına bakıyorlar ya da kiminle konuştuklarını bilmiyorlar. Başkalarının sırtından istediği kadar dağıtma imkânı olanlara cömertliği aşılamak oldukça kolaydır; bunca güçlü ellerde hediye sıfıra indirgenecektir. İşte cömert olmadan önce savurgan olup çıkıyorlar. Eli açıklık bu bağlamda öteki kraliyet erdemlerine kıyasla pek salık verilmez. Zorba hükümdar Dionysius'un dediği gibi, tiranlığa pek uyan tek erdemdir bu. Ben olsam genç prenslere daha çok antik çağ çiftçisinin şu dizesini öğretirdim:"İyi bir ürün almak isteyen tohumu eliyle ekmeli; torbayla dökmemeli." (Ben şunu da söylerdim), verdikleri hizmet için bunca kişiye ödeme yapmak zorunda olduğundan, dağıtırken dürüst ve adil olmalıdır. Bir hükümdarın cömertliği ölçüsüzse, onun cimri olmasını yeğlerim.

Krallık erdemi en çok adalette ortaya çıkar gibi geliyor; adaletin bütün bölümleri içinde kralları en iyi ayıranı eliaçıklıktaki adalettir; çünkü başka her türlü adaleti başkasının aracılığıyla sağladıkları halde, bundan özellikle kendileri sorumludurlar. Ölçüsüz cömertlik iyiliğin elde edilmesinde verimsiz bir yoldur; çünkü bu tür cömertlikler, doyurdukları kişileri daha çok küstürür. "*Quo in plures usus sis, minus in multos uti possis. Quid autem est stultius quam quod libenter facias, curare ut id diutius facere non possis.*" ["Daha önce ne kadar yardım ettiysen, daha sonra o kadar az yardım edersin. Severek yaptığın bir şeyi uzun süre yapmamak kadar aptalca bir şey olur mu?" (Cicero, *De officiis*, II, XV)].Ve bu savurganca bağışlar liyakat gözetmeksizin dağıtılırsa, alanı arsızlaştırır, kadir bilmez yapar. Zorba hükümdarlar, bizzat kendilerinin haksız yere kayırmış oldukları kişilerin eliyle halkın kinine kurban edildiler; aslında bu tür kişiler, kendilerini himaye edenlere karşı kin besleyerek ve aşağılayarak, haksız biçimde edinmiş oldukları malların mülkiyetini güvence altına aldıklarını düşünürler.

Bol keseden bağış yapan hükümdarın tebasının talepleri bitmek bilmez; kendilerine akla göre değil, örneğe bakarak çeki düzen verirler. Ve kuşkusuz, arsızlığımızdan ötürü utandığımız bir şeyler vardır; Çünkü ödülü hizmetimize denkse adalete göre karşılığını fazlasıyla alırız. Hükümdarlarımıza karşı hiçbir doğal yükümlülüğümüz yok mu? Harcamalarımızı karşılıyorsa, fazlasını yapar; ona yardım etmesi yeter. Fazlasına iyilik denir ve istenemez, sadece verilir; çünkü "eli açıklık" sözcüğü "önü açıklık"ı çağrıştırır. Alınan şey hesaba katılmaz, sadece gelecek cömertliği severiz. Bu nedenle, verdikçe tükenen bir hükümdarın dostu kalmaz. Giderildikçe artan istekler nasıl doyuma ulaştırılır ki? Almaktan başka bir şey düşünmeyen, aldığını düşünmez artık. Nankörlük, açgözlülüğe özgüdür. Cyrus örneği, bu konuda bağışlarının iyi mi yoksa kötü mü kullanıldığını görmek de bu imparatorun bu işi onlardan çok daha başarıyla yaptığını göstermek de, krallar için bir mihenk taşı olacaktır. Böylelikle tanımadıkları tebalarından ya da iyilikten ziyade kötülük ettikleri kişilerden borç almak zorunda kalırlar. Sadece adı bedava olan yardımlar olmazlar. Crœsus, Cyrus'u savurganlıklarından dolayı kınardı ve eli azıcık sıkı olsa hazinesinin ne kadar dolacağını ona gösterirdi. O da, savurganlıklarını aklamak istedi, ülkenin dört bir yanındaki devlet büyüklerine özel ulaklar gönderdi, fazla açıldığını, çok acil paraya ihtiyacı olduğunu belirtti ve ne kadar gönderebileceklerini bildirmelerini rica etti. Tüm bu bordrolar kendisine getirildiği zaman, Crœsus'un hesapladığı tasarrufun üstünde bir yekûn tuttuğu görüldü. Her bir dostu kendisinin cömertliğiyle ondan

aldıklarına kendi paralarını katmışlardı. Bunun üzerine Cyrus, ona "ben zenginliğe öteki hükümdarlardan daha az düşkün değilim; hatta onlardan daha tutumluyum. Ne kadar az masrafla, bu kadar dostun paha biçilmez hazinesine sahip olduğumu görüyorsunuz. Paralı askerlerin zorunlu olmadıkça yapamayacağı bir iş karşısında benim hizmetkârlarım çıkarsız sevgileriyle bana ne kadar bağlılar ve benim servetim öteki prenslerin kinini, hasetini ve küçümsemelerini üstüne çeken kasalardaki hazineden çok daha güvenli bir yerde korunuyor." dedi.

İmparatorlar, oyunları ve kamuya açık gösterileri için yapılan fazla harcamaları, kendi otoritelerinin, bu tür gösterilerden ve şaaşadan gururlanmaya alışık Roma halkının arzusuna bağlı olduğunu (en azından görünüşte) öne sürerek kendilerini haklı çıkarıyorlardı. Ama yurttaşlarına ve yoldaşlarına böyle bir bolluk ve görkemle zevk vermeye dayanan geleneği yaratanlar özel kişilerdi; bu gösterileri aslında kendi keselerinden yapıyorlardı. Efendiler onları taklit etmeye başlayınca bu geleneğin tamamen başka bir tadı oldu.

"*Pecunarum translatio a justis dominis ad alienos non debet liberalis videri.*" ["Parayı meşru sahiplerinden zorla alıp yabancılara aktarmak cömertlik değildir." (Cicero, *De Officiis*, I, XIV)]. Oğlu, Makedonyalılar'ın sevgisini onlara hediyeler vererek kazanmaya çalışınca, Philippus gönderdiği mektupta onu şöyle payladı: "Ne yani! Tebalarının seni kralları gibi değil de, keseleri olarak mı görmelerini istiyorsun? Onların kalplerini kazanmayı mı istiyorsun? Bunu kasanın iyilikleriyle değil, kendi değerinin iyilikleriyle yap."

Bununla birlikte, gölgeli büyük bir orman yaratmak için arenalara sık yapraklı ve yemyeşil çok sayıda kocaman ağaç getirtip düzenli bir biçimde diktirmek, birinci gün halka yağmalatmak için oraya bin devekuşu, bin geyik, bin yabandomuzu, bir ceylan salıvermek, ertesi gün kendi huzurunda dev gibi yüz aslanı, yüz leoparı ve üç yüz ayıyı katlettirmek ve üçüncü gün yüz çift gladyatörü ölümüne dövüştürmek güzel bir şeydir. İmparator Probus'un yaptığı budur. Dışı mermer kaplı ve heykellerle süslü, içi değerli parıldayan ender zenginliklerle kaplı büyük anfitiyatroları görmek de çok hoş bir şeydir;

Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.

"İşte değerli taşlarla süslü tiyatro kemeri, işte tümü altınla ışıldayan sütunlu kemeraltı." (Calpurnius, *Çoban Türküleri, VII, 47)*

Bu geniş alanın her yanı tabandan tavana kadar, yine mermer ve yastıklarla kaplı altmış ya da seksen sırayla çevrelenmiştir.

exeat, inquit,

Si pudor est, et de pulvino surgat equestri,

Cujus res legi non sufficit.

"Çekip gitsin utançla, dedi o,

yasanın saptamış olduğunu ödemeyen kişi

şövalyelere ayrılmış yastıkları terk etsin." (Juvenalis, III, 153)

Bunlara keyiflerince oturan yüz bin insan sıralanabilecektir. Oyunların oynanacağı arkadaki meydana gelince, öncelikle gösteriye çıkacak vahşi hayvanların kustuğu inlerin açıldığı yapay çatlaklar aralanıp yarılıyordu. Sonradan buraya deniz canavarlarını barındıran ve bir deniz savaşı

vermeye hazır, tümüyle silahlı tekneleri taşıyan derin bir denizin kaplayacağı şekilde su dolduruluyordu. Ardından alan, gladyatörlerin çarpışması için yeniden kurutulup düzeltiliyor ve en sonunda da bu sonsuz insan kalabalağına muhteşem bir ziyafet çekmek üzere oraya alev kırmızısı kum, güzel koku veren günlük reçinesi yayılıyordu - tek bir günün son perdesi!

Quoties nos descendentis arenæ

Vidimus in partes, ruptáque voragine terræ

Emersisse feras, et iisdem sæpe latebris

Aurea cum croceo creverunt arbuta libro.

Nec solum nobis silvestria cernere monstra

Contigit, æquoreos ego cum certantibus ursis

Spectavi vitulos, et equorum nomine dignum,

Sed deforme pecus

"Ne çok kez arenanın bir bölümünün aşağıya çöktüğünü

ve aralanan karanlık boşluktan yırtıcı hayvanların

ve safran kabuklu altından ağaçlardan oluşan

tüm bir ormanın hızla ortaya çıktığını gördük!

Anfitiyatrolarımızda sadece orman canavarlarını değil,

ayıların dövüşü arasında fokları ve korkunç

çirkin denizatı sürülerini de gördüm."

(Calpurnius, *Çoban Türküleri, VII, 64)*

Hatta bazı zamanlar, tepesinde bir kaynaktan fışkırırcasına akan bir dereyle, meyveli ve yemyeşil ağaçlı yüksek bir dağ ortaya çıkarıyorlardı. Bazen de orada ikiye ayrılıp karnından dört, beş yüz savaş hayvanı çıkardıktan sonra insan eli değmeksizin tekrar kapanan ve ortadan kaybolan büyük bir gemi dolaştırıldı. Bir seferinde de, yerden gökyüzünün akıl almaz yüksekliğine fışkırıp kalabalığı ıslatan ve parfüme boğan su fıskiyeleri dikildi. Hava değişikliklerinden korunmak için, bu büyük alanın üstüne bazen ipekten al bir örtü, bazen başka renkte iğne işli tenteler gerdiriliyor, bunlar bir anda isteğe göre açılıp kapatılıyordu;

Quamvis non modico caleant spectacula sole,

Vela reducuntur, cum venit Hermogenes.

"Kızgın bir güneş anfitiyatroyu kavursa da, Hermogenes ortaya çıkınca tenteler çekiliyordu." (Martialis, VII, XXIX, 15)

Üzerlerine atlayan vahşi hayvanların gazabından korunmak için halkın önüne çekilen ağlar da altın ipliklerle örülmüştü;

Auro quoque torta refulgent Retia.

"Ve altından dokunmuş ağlar

pırıl pırıl parlıyor." (Calpurnius, *Çoban Türküleri, VII, 53*)

Bütün bu debdebe için hoşgörülebilir bir şey varsa, o da kesinlikle masrafı değil, insanı hayran bırakan buluş ve yeniliktir.

Bu şaaşada bile, o yüzyılların bizimkilerden akılca çok daha bereketli olduğunu keşfediyoruz. Doğanın tüm öteki ürettikleri de aynı şekilde bereketliydi. Bu bütün gayretini o yüzyıllarda tüketti anlamına gelmiyor. Biz ilerlemiyoruz, aylak aylak orada burada dolaşıyoruz ve yerimizde sayıyoruz. Korkarım ki bilgilerimiz her bakımdan yetersiz olup, peki ileriyi görmüyoruz; bilğimiz çok dar, zaman alanında olsun, konu alanında olsun, az ve kısa yaşıyor.

Vixere fortes ante Agamemnona

Multi, sed omnes illachrimabiles

Urgentur ignotique longa

Nocte.

"Agamemnon'dan önce birçok kahraman varoldu;

ama onlara ağlamıyoruz

ve karanlık bir gece

onları bizden gizliyor." (Horatius, *Odlar, IV, IX, 25)*

Et supera bellum Trojanum et funera Trojæ,

Multi alias alii quoque res cecinere poetæ.

"Truva savaşından ve bu kentin yıkılmasından önce

başka ozanlar başka kahramanlıkların şarkılarını söylediler."

(Lucretius, V, 327)

Solon'un, hepsi de uzun ömürlü olan Mısırlı rahiplerin yabancı tarihleri öğrenme ve muhafaza etme tarzlarıyla ilgili olarak anlattıkları, bu bakımdan yabana atılacak bir tanıklık değil. "*Si interminatem in omnes partes magnitudinem regionum vidreremus et temporum, in quam se incisiens animus et intendens ita late longeque peregrinatur, ut nullam oram ultimi videat in qua possit insistere: in hac immensitate infinita vis inumerabilium appararet formarum.*" ["Aklın akışını durduran hiçbir sınıra rastlamadan, dört bir yana dalarak ve yayılarak her yönde mekanın ve zamanın sınırsız enginliğini seyretmek şansı bize tanınmış olsaydı, bu sonsuzlukta sayılamaz çoklukta şekiller keşfederdik." (Cicero, *De nat. Deorum*, I, XX)]

Geçmişten bize ulaşan ne varsa gerçek olsaydı ve birisi tarafından bilinmiş olsaydı, bilinmeyenlerin yanında bunlar hiç kalırdı. Ve bu içinde yaşadığımız süreçte akıp giden bir evren kavramına karşı en ilgi çekici bilgiler ne kadar cılız ve yetersiz kalırdı! Kaderin çoğunlukla örnek ve önemli hale getirdiği özel olayları değil, büyük yönetimlerin ve ulusların durumu hakkındaki

bilgilerin yarısından fazlasını bilmiyoruz. Topçuluğumuzun ve matbaamızın icat edilmesine "mucize" diye bağırıyoruz; Ama dünyanın öbür ucundaki Çin'de insanlar bin yılı aşkın süredir bunlardan yararlanıyorlardı! Dünyanın görmediğimiz kadar büyük bir bölümünü görebilseydik, sanırım çok sayıda ve çok çeşitli kusurların sürüp gittiğini fark edecektik. Doğada tekil ve ender hiçbir şey yoktur, bu, sadece kurallarımızın acınası temeli olan ve bize genelde eşyanın son derece yanlış bir imajını sunan bilgimizde vardır. Kendi zayıflığımızdan ve çöküşümüzden, bugün boşu boşuna dünyanın gerilediği ve köhnediği (yaşlandığı) sonucuna vardığımız gibi.

Jamque adeo affecta est ætas, affectáque tellus.

"Çağımızın artık eski gücü yok, ne de toprak eskisi gibi bereketli." (Lucretius, II, 1136)

Yine aynı şairin vardığı sonuca göre, dünya günümüzün güçlü düşüncesinden doğmuş ve gençtir; buluşlar ve yeni sanatların çeşitleri bakımından da verimlidir.

Verum, ut opinor, habet novitatem summa, recénsque

Natura est mundi, neque pridem exordia cæpit:

Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,

Nunc etiam augescunt, nunc addita navigiis sunt

Multa.

Kanımca, bu dünyada her şey yenidir; dünyanın başlangıcı yakın, doğumunun üstünden uzun zaman geçmedi. Bu nedenle, bazı sanatlar bugün hâlâ gelişiyor ve hâlâ kendini kusursuzlaştırıyor; denizcilik sanatı günümüzde çok ilerledi.» (Aynı eser, V, 331)

Dünyamız bir başka dünya daha buldu (ve Cinler, Sybilleler ve biz, şu ana kadar bilmediğimize göre, kim bize bunun kardeşlerden sonuncusu olduğunun garantisini verecek?); o, ne daha az büyük, ne daha az dolu, ne de kol bacaklarla daha az donanmış olup, henüz *a*, *b*, *c*'si öğretilen pek genç ve pek çocuktur. Elli yaşında değil ve henüz ne harfleri, ne ağırlıkları, ne ölçüleri, ne giysileri, ne buğdayı, ne de asmayı biliyor; sütannesinin kucağında çırılçıplaktı ve ancak onun sayesinde yaşıyordu. Dünyanın sonunun geldiğini düşünüyorsak, bu şair de kendi dönemi gençliğinin sona erdiği sonucuna varıyorsa, bizim dünyamız karanlığa gömülürken, bu yeni dünya aydınlığa kavuşacak. Evren felce uğrayacak, bir yanı kötürüm olurken, öbür yanı güçlenecek. Korkarım kendi bulaşıcı hastalığımızla onun gerilemesini ve çöküşünü hızlandırdık ve sanatlarımızı ve görüşlerimizi ona çok pahalıya sattık. Bu dünya çocukluk dönemini yaşayan bir dünyaydı, biz onu harcamadık ve kendi bilgimize boyun eğdirdik, ama bunu herhangi bir üstün değerimizle ya da doğal enerjimizle yapmadık. Onu adaletimiz ve iyiliğimizle fethetmediğimiz gibi yüce gönüllülüğümüzle kendimize de bağlamadık. Bu dünyadaki insanlardan aldığımız yanıtlar ve onlarla yaptığımız görüşmelerin önemli bir kısmı, doğal akıl duruluğunda ve doğru karar vermede bizden hiç de aşağıda olmadıklarını gösteriyor. Cuzco ve Mexico kentlerinin olağanüstü görkemi ve birçok öteki harikanın arasında sıradan bir bahçeye göre kralın bahçesindeki tüm ağaçların, meyvelerin ve bitkilerin aynı düzende ve aynı boyda, kusursuzca altından yapılmıştı; çalışma odası gibi, ülkesinde ve denizlerinde doğan her tür hayvanda altından yapılmıştı, mücevhercilikle, kuştüyü, pamuklu işlerde ve resimde ortaya koydukları eserler – onların bizden hiç de geride olmadıklarını gösteriyor. Ama inanca, yasaların gözetimine, iyiliğe, cömertliğe, dürüstlüğe gelince, onlardan daha geride olmamızın bize büyük yararı oldu; bu üstünlük onların zararına oldu, kendilerini satıp kendi kendilerine ihanet ettiler. Ataklığa ve cesarete, sağlamlığa, sebata, acı, ölüm karşısında dayanıklılığa gelince onların arasından

bulduğum örnekleri, bu dünyada belleklerimizde kalmış olan en ünlü örneklerin karşısına çıkarmaktan çekinmeyeceğim. Çünkü onlara boyun eğdirenler, onları aldatmak için kurnazlık ve hile yolunu seçtiler; hiç beklenmedik bir anda karşılarında sakallı, dinleri, dilleri, görünüşleri ve tavırları farklı, insanların yaşadığı hiç düşünülmeyen dünyanın çok uzak yerlerinden gelen, hiç tanımadıkları kocaman hayvanlara binmiş insanları görünce çok şaşırdılar; at şöyle dursun, herhangi bir hayvanın insan ya da yük taşıdığını hiç görmemişlerdi; parlak ve sert deriyle kaplı, pırıl pırıl parlayan silahlarla donanmış, bir aynanın ya da bir bıçağın parlaması mucizesine karşılık altınlardan ve incilerden oluşan büyük bir zenginliği takas eden ve bizim çeliğimizi delmek için ne bilgileri, ne de malzemeleri olan bu insanların haklı şaşkınlığını çıkarın; bütün bunlara varlıklarını bilmediği için Sezar'ı bile bozguna uğratacak toplarımızın ve arkebüzlerimizin gürültüsünü ve saçtıkları kıvılcımları da ekleyin; işte pamuklu dokumanın, yayın, taşın, ağaç kalkanın dışında bir başka buluşu olmayan insanlara karşı bu silahlarla savaştık. Yerli halklar dostluk ve iyi niyetlilik görünümü altında yabancı ve bilmedikleri şeylerin merakı ile şaşırdılar. Fethedenlerin üstünlüğünü ellerinden alın, tüm zafer olanaklarını da ortadan kaldırmış olursunuz. Tanrılarını ve özgürlüklerini savunmak için binlerce erkek, kadın ve çocuğun kaç kez kendilerini kaçınılmaz tehlikelere, zaptedilmez bir ateşle attıklarını görüyorum; kendilerini hayasızca kullananların egemenliğine boyun eğmektense her türlü aşırılıklara, güçlüklere ve ölüme dayanmadaki o yüce inada bakıyorum; bu kadar aşağılık bir şekilde zafer elde eden düşmanlarının elinden yiyecek almaktansa aç ve susuz kalmayı tercih ediyorlardı. Bana sorarsanız, eğer saldırılar silah, deneyim ve sayı bakımından eşit olsaydı, bildiğimiz diğer savaşların içinde en tehlikelisi olurdu. Böyle soylu bir fetih, İskender'in ya da eski Yunanlıların ve Romalılar'ın döneminde olacaktı ki bunca imaparatorlukların ve halkların dönüşümü ve değişiminde vahşi olan ne varsa yumuşak ellerle aydınlatılmalı, yabani otlar ayıklanmalı ve doğanın onlara verdiği iyi tohumlar toprağa atılmalıydı; yalnızca toprakların ürünü, kentlerin sanatları ve süsü birleştirmekle yetinilmemeli, aynı zamanda Roma'nın ve Grekler'in erdemleri yerli halkın erdemleriyle harmanlanmalıydı. Bütün dünyada öyle bir düzelme, öyle olumlu bir değişim olacaktı ki ilk örneklerimiz ve davranışlarımız oradaki halkların hayvanlığını uyandıracaktı ve onları erdemimize öykündürecekti, böylece aramızda birbirleriyle anlaşan kardeş bir toplum kurulacaktı. O zaman, bu çok güzel doğal yeteneklerin çoğuna sahip olarak, pek taze ve öğrenmeye pek iştahlı ruhlardan faydalanmak ne kolay olurdu! Aksine, kendilerini daha kolayca ihanete, şehvet düşkünlüğüne, açgözlülüğe ve her türlü insanlık dışı şeye ve zalimliğe daha kolaylıkla alıştıralım diye onların cahilliğini ve deneyimsizliğini kötüye kullandık! Birinin gözünü bu kadar kazanç hırsı hiç bürüdü mü? İnci ve baharat ticareti uğruna, önce kent yerle bir edildi, onca ulus yok edildi, milyonlarca halk kılıçtan geçirildi, dünyanın en zengin, en güzel bölümü darmadağın edildi. Ne boş zafer! Hiçbir hırs, hiçbir kamusal düşmanlık insanları birbirlerine karşı böyle korkunç kinlere ve bu kadar yıkıcı felâketlere sürüklemedi.

Madenleri bulmak için deniz boyunca kıyıdan giden İspanyollar, verimli, hoş ve oldukça kalabalık bir bölgede karaya çıktılar ve halka alışıldık güven verici sözler söylediler: "Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi Papa'nın tüm Hint diyarları üzerinde yetki verdiği, insanların yaşadığı tüm dünyanın en yüce hükümdarı Castille kralı tarafından gönderilen ve uzun bir yolculukla gelen barışçıl kişileriz. Eğer kralımıza bağımlı olmayı kabul ederseniz, size çok iyi davranılacak. Sizden yiyeceğimiz olarak besin maddeleri ve ilaçlarımız için gerekli altını istiyoruz. Aynı zamanda da, bir tek Tanrı'ya ve dinimizin doğruluğuna inanmalısınız." Ve bu sözlere birkaç tehdit de eklediler. Aldıkları yanıt şu oldu: "Barışçıl kişiler olmanıza gelince, böyle olsanız bile yüzlerinizden hiç de öyle olduğunuz anlaşılmıyor. Kralınıza gelince yoksul ve ihtiyaç içinde olmalı; toprakların dağıtımını yapacak kişi, kaygayı seven bir insan olarak, kendisine ait olmayan malı üçüncü bir kişiye vermekle eski sahiplerinin ona karşı dava açmalarına yol açacaktır. Besin maddelerine gelince, bunları size

sağlayacağız; Ama altın elimizde pek az bulunuyor. Çünkü hayatımızda hiçbir işe yaramıyor, tek derdimiz sakin ve mutlu bir hayat geçirmektir, altının bizim gözümüzde hiçbir değeri yoktur. Tek Tanrı düşüncesine gelince ilgimizi çekti bu; Ama bize pek uzun zamandan beri yararlı olmuş bir dini değiştirmek istemiyoruz. Biz yalnızca dostlarımızdan ve tanıdığımız kişilerden öğüt almaya alışkınız. Tehditlere gelince doğasını ve gücünü bilmediğiniz insanları tehdit etmek akıllıca bir şey değildir. Sonuç olarak, topraklarımızı hemen terk edin; Çünkü silahlı yabancılara karşı iyi niyetli olma alışkanlığımız yoktur. Aksi takdirde, size de ötekilere yapılan yapılacak..." Ve onlara kentlerinin etrafını çeviren işkenceyle öldürülmüş insanların kafalarını gösteriyorlardı. İşte bu sözde 'çocuklar'ın anlaşılmaz laflarından bir örnek! Ama ne olursa olsun, birçok başka yerde olduğu gibi burada da İspanyollar aradıkları malları bulamadılar; başka çıkarlar elde edebilecek olsalar da durup savaş baskınları yapmadılar: Sözünü ettiğim "yamyamlar" buna tanıklık edebilecektir.[2]Bu, İspanyollar'ın sürdükleri en güçlü son iki kralından biri –belki de bu, krallıkların kralıydı - , Peru kralıydı. O, bir savaş sırasında yakalandı ve başına son derece yüksek biçilen fidyeyi sadakatle ödendi; kral, davranışıyla samimi, kaygısız ve sağlam bir kalbin, açık ve iyi yaradılışlı bir aklın belirtilerini göstermişti. Galipler, son derece değerli olan gümüş ve bir alay başka şey bir yana, ondan peşinen bir milyon üç yüz yirmi beş bin ons altın sızdırmışlardı – o derecede ki, atları bile altın nallar taşıyorlardı artık. Bununla birlikte, çok büyük alçaklık olsa da akıllarına bu kralın geriye kalan hazinesini görme ve onun saklamış olduklarından dolu dolu yararlanma düşüncesi girdi. Onu, özgürlüğünü yeniden ele geçirmek için halkı ayaklandırdığı bahanesiyle suçladılar; ihanetin planlayıcılarının keyfi yargılamasıyla asılarak ölmeye mahkûm edildi, ölene kadar boynundan asılı kalacaktı, daha sonra vaftiz edilmeyi kabul etmezse canlı canlı yakmakla tehdit ettiler, işkence altında pazarlık yaptılar. Duyulmamış korkunç bir işlemdi bu; ne sözle; ne de davranışla, tavırlarından ödün vermeden ve bir kral azametiyle bu korkunç işkencelere dayandı. Sonra da, bu olağandışı şeylerden şaşkına dönen halkı uyutmak için görkemli cenaze töreni hazırlandı ve yalandan büyük yas tuttular.

Öteki kral, Mexico kralı, kuşatmaya alınmış kentini uzun süre savunmuş, bu kuşatma sırasında hiçbir hükümdar ve halkın göstermediği şekilde dayanıklılık ve direnç göstermişti. Ama kötü kaderi düşmanlarının eline sağ geçmesine neden oldu ve teslim olduğunda kendisine bir krala davranılması gerektiği gibi davranılacağını söylediler (ama hapiste hiç de bu ünvana yakışır şekilde davranılmadı). İspanyollar, bu zaferden sonra umut bağlamış oldukları altını bulamadıkları için, her tarafı yerinden oynatıp karıştırdılar, yakaladıkları tutsaklara en korkunç işkenceleri uygulayarak bilgi edinmeye çalıştılar. Ama işkencelerden daha güçlü yüreklerle karşılaşınca, yapılanların hiçbir yararı olmadı ve öylesine büyük bir öfkeye kapıldılar ki verdikleri sözlere ve her türlü insan hakkına karşın, bizzat kralı ve sarayın önde gelenlerinden bir soyluyu birbirlerinin önünde işkenceye mahkûm ettiler. Bu büyük kişi, kavurucu alevlerin arasında acıyla can verirken acıya dayanamadığı için kendisini bağışlamasını dilercesine, bakışlarını acı içinde efendisine çevirince; kral da mağrur ve kararlı bir biçimde ona bakıp, alçaklığını ve ödlekliğini kınamak için sert ve kesin bir sesle şu sözleri söyledi: "Ya ben? Beni banyoda mı sanıyorsun? Gerçekte senden daha rahat durumda mıyım?" Öteki, acılara daha fazla dayanamayarak orada can verdi. Yarı yanmış kral oradan alındı. Acıdıklarından değildi bu; talan edilecek birkaç vazo altını olduğu haberi üzerine, değil bir adamı, talihiyle de, değeriyle de büyük bir kralı gözlerinin önünde yakan insanların ruhlarında hiç merhamet olur mu? Kralın dayanıklığı karşısında zalimliklerinden utandıkları içindi. Daha sonra, uzun tutsaklık ve kölelikten sonra silahlı bir girişimle kaçma cesaretini gösterince onu astılar; böylece, kral kendine, ulu bir hükümdara yakışan bir son hazırladı.

İspanyollar, bir defasında da sadece savaş esiri olan dört yüzü halktan, altmışı bir eyaletin önde gelenlerinden olmak üzere dört yüz altmış kişiyi diri diri aynı odun ateşinde yaktı. Bu öyküleri onların kendilerinden öğreniyoruz; Çünkü itiraf etmekle yetinmeyip bunlarla övünüyor ve

haberlerini yayıyorlar! Şu halde, onların adalet kaygısının ya da din adına çabalarının göstergesi miydi bu? Kuşkusuz, hayır. Bu kadar kutsal bir amaca fazlasıyla ters ve fazlasıyla karşıt yollardır bunlar. Eğer inancımızı yaymak gibi bir hedefleri olsaydı, bunun toprakların değil, insanların elde edilmesiyle yapıldığını görürlerdi ve sanki vahşi hayvanları boğazlarmış gibi ellerinden geldiğince kılıç ve ateşle ulaşabildikleri böyle bir katliama gerek kalmadan genelde savaşın gereği olan ölümlerle, maden ocaklarında çalıştırıp kullanmak üzere yoksul kölelerden yeterli sayıda gönüllüyü muhafaza etmekle yetinirlerdi. O kadar ki, davranışlarının dehşetiyle haklı olarak suçlanan komutanlardan zaten değer yitirmiş ve nefret uyandırmış birçoğu, Castille kralının emriyle fethettikleri yerlerde ölümle cezalandırıldı. Tanrı'nın adil izniyle bu büyük yağmanın malları ya taşınırken denizde kayboldu ya da aralarında çıkan iç savaşlarda eridi gitti; bu kişilerden çoğu, o yerlerde zaferlerinin meyvesini toplayamadan toprağa gömüldü. Elde edilen altınlara gelince, tutumlu bir kralın elinde bile, daha önceki ganimetlere göre umutları çok az karşılamıştı ve bu yeni topraklardaki zenginliğe göre çok azdı. Çünkü yerliler paranın ne olduğunu bilmiyorlardı ve tüm altınları yalnızca sarayda biriktirmişlerdi; babadan oğla geçen mobilyalar gibi gösterişten ve debdebeden başka bir işe yaramıyorlardı; bizim altınlarımız para olarak ticarette kullanılırken, birçok güçlü kral saraylarını ve tapınaklarını vazolarla ve heykellerle süslemek için kilolarca altın çıkararak madenlerini tüketiyorlardı. Biz, altını küçük parçalara bölüyor; ondan çeşitli sikkeler yapıyoruz ve binbir biçim verip yayıyor ve dağıtıyoruz. Krallarımızın yüzyıllar boyunca bulmuş oldukları altını hiçbir şey yapmadan sakladıklarını ve bu şekilde yığdıklarını bir düşünün.

Mexico krallığında yaşayan insanlar, bilim ve teknikte oradaki öteki uluslardan daha uygar ve daha ileriydiler. Bu nedenle, onlar da bizim gibi dünyanın sonunun yakın olduğunu düşünüyorlar ve oraya götürmüş olduğumuz büyük felâketi bunun alameti olarak kabul ediyorlardı. Onlar, dünyanın varlığının birbiri ardına gelen beş güneşin belirlediği beş çağa bölündüğüne ve kendilerini aydınlatanın beşinci güneş olduğuna inanıyorlardı. İlk güneş evrensel bir su baskınında tüm öteki yaratıklarla birlikte yok oldu. İkincisi, gökyüzünün yeryüzüne düşüşüyle tüm canlı varlıkları soluksuz bıraktı. Onlar, bu çağa devler çağı olarak gördüler ve bunların kemiklerini İspanyollar'a gösterdiler; kemiklere göre bu insanların boyu yaklaşık yirmi karış kadar olmalıydı. Üçüncü güneş, her şeyi ateşe veren ve kül eden bir yangınla yok oldu. Dördüncüsü, birçok dağı deviren bir hava çalkantısı ve rüzgârın etkisiyle insanları öldürmediyse de, onları maymuna çevirdi (insanın saflığı nerelere varıyor!). Dördüncü güneşin ölümünden sonra, dünya yirmi beş yıl sürekli karanlık içinde kaldı; bu sürenin on beşinci yılında bir erkek ve aynı şekilde de bir kadın yaratıldı ve onlar insanoğlunu yeniden yarattı. On yıl sonra günlerden bir gün, yeniden yaratılan güneş onlara yüzünü gösterdi; yılların hesaplanışı o günden itibaren başlar. Güneşin ortaya çıkışının üçüncü gününden itibaren eski tanrılar öldüler; bunun ardından gün be gün yenileri doğdu. Bu bilgiyi aldığım yazar, son güneşin sırası gelince nasıl yok olacağı konusunda bana hiçbir şey açıklamadı. Ama yıldız bilimcilerin tahminlerine göre, dördüncü değişimden beri yıldızların sekiz yüz yıldır meydana gelen büyük buluşması, dünyada çok sayıda büyük değişikliğe ve yeniliğe yol açtı.

Tüm bunlardan söz etmeye beni sevkeden Peru'da görülen yoldur. Debdebesi ve görkemiyle, (yararlılığı kadar zorluğu bakımından da) Grek ülkesindeki ve Roma'daki sanat çalışmalarının hiçbirisi boy ölçüşemez; bu ülkenin kralları tarafından inşa ettirilmiş olan bu yol, Quito kentinden Cusco kentine kadar üç yüz fersah boyunca düz, muntazam ve yirmi beş kadem genişliğinde ve taş döşemelidir. Yolu her iki yanından koruyan güzel ve yüksek duvarların arasında, kıyılarında *mollis* adında ağaçların sıralandığı iki dere sürekli bir biçimde akar. Adamlar, dağlara ve kayalıklara rastladıkları zaman bunları kesip düzlediler, yarıkları taş ve kireçle doldurdular. Her menzilde oradan geçecek yolcular için olduğu kadar, ordular için de yiyecek, giyecek, silah bulunan güzel kervansaraylar var. Bu eseri değerlendirirken, onu böyle bir yerde kurmanın ne kadar zor olduğunu

hesaba kattım. Yol kenarına on kademden az olmayan kare taşlarla yapıyorlardı ve bunları kol gücüyle çekerek kullandıkları el arabalarıyla götürmekten başka olanakları yoktu. İskele kurma sanatını bilmiyorlardı; inşaa ettikleri binaya doğru toprağı yükseltip, sonra yapım ilerledikçe peyderpey kaldırma gibi daha gelişmiş yöntemlerden haberleri yoktu.

Yeniden arabalarımız konusuna gelelim. Arabaların ve tüm diğer taşıma araçlarının yerine bunlar kendilerini insanların omuzlarında taşıtıyorlardı. Peru'nun son kralı, esir alındığı gün, savaşan ordusunun ortasında altın bir tahtırevan üzerinde, altından bir sandalyeye oturmuş olarak taşınmaktaydı. Onu yere düşürmek için her bir taşıyıcı öldürüldükçe (Çünkü onun canlı yakalanması isteniyordu) bir başkası ölenin yerini alıyordu; öyle ki, bu adamlara katliam yapıldıysa da, bir atlı asker yaka paça yere atıncaya kadar kralı yerinden düşürmek asla mümkün olmadı.

Yedinci Bölüm

Büyüklüğün Sakıncaları Üzerine

Madem ki büyüklüğe ulaşamıyoruz, hakkında kötü konuşarak ondan öcümüzü alalım. Ne de olsa, bir şeyin kusurlarını bulmak onu tümüyle kötülemek değildir; ne kadar güzel ve arzulanır olsa da her şeyde bir kusur vardır. Büyüklüğün şöyle bir üstünlüğü var: Canı istediğinde alçalır ve istediği konumu neredeyse seçer; çünkü o kadar yüksekten düşülmez. Düşmeden inilecek büyüklükler de vardır. Bana onu fazla büyütüyoruz gibi geliyor; aynı zamanda gördüğümüz kişileri ya da kendi üstlerinin hor görmüş olduğu veya başından savmış olduğu kişinin azmini aşırı övüyoruz. Büyüklük, onu reddetmenin olağanüstü bir şey olması gibi üstünlükler sunmuyor. Acılara zor dayanıyorum, ama orta halli bir kaderle yetinmede ve büyüklükten kaçınmada fazla zorlanmıyorum. Sadece sıradan bir kişi olarak, çok güçlük çekmeksizin ulaşabileceğimi sandığım bir erdemdir bu. Ama böyle bir redde eşlik eden şandan pay çıkarmak isteyenlere ne demeli? Bu erdem, büyüklüğün bizzat arzusundan ve zevklerinden daha ziyade hırsı içinde barındırabilir. Bana göre, hırs, ancak sapa ve hiç kullanılmamış yollarda yürür.

Dayanma cesaretimi bilerim, ama arzulamasını zayıflatırım. Herkes gibi benim de dilediklerim var ve onları özgür ve başıboş bırakırım; Ama ne bir imparatorluk, ne de krallık dileğim olmuştur. Böyle şeylerde gözüm yoktur, kendimi fazla severim. Ben kendimi kararlılıkta, akılda, sağlıkta ya da güzellikte ya da sanatta büyütmek istediğim zaman, bunu kendime uygun ve utangaçca, sade bir yoldan yapıyorum, ama kendi gücüm, büyük yeniliklerin ve güçlü yetkelerin baskısı altında kalıyor. Ve şu kişinin (Sezar) aksine, Parıs'de birinci olmaya belki de Perigeus (Perigueux)'da ikinci ya da üçüncü olmaya, yalanım yok, en azından, Paris'de en yüksek görevlerde birinci sırada yer almaktansa üçüncü olmayı yeğlerim. Ne tanımadığım yoksul bir kapıcıyla tartışmak isterim, ne de ben geçerken hayran kalabalığının bana yol açmasını. Hem yazgımla, hem beğenimle ortalama bir yerde olmaya alışığım. Yaşamımın gidişinde ve girişimlerimde gösterdiğim gibi, Tanrı'nın bana doğum sırasında verdiği talihimin üstüne gitmedim ve gitmekten kaçındım. Doğuşa, doğaya uygun olarak belirlenmiş her şey doğru ve rahattır.

Öylesine çok günahtan korkan bir ruha sahibim ki, kaderin iyiliğini önemine göre değil, kolaylığına göre ölçüyorum. Ama fazla yürekli değilsem de zayıflığımı cesaretle söyleyecek kadar açıkyürekliyimdir.

Eğer iki yaşamı karşılaştırmak zorunda kalsaydım, zarif kişilikli, yakışıklı, bilgili, sağlıklı, her türlü eğlence ve zevkte incelik sahibi, sakin ve özgün bir yaşam sürdüren, ölüm, batıl inanç, acılar ve insan koşulunun diğer sakıncaları karşısında iyi hazırlanmış ruha sahip olan, vatanının savunması için elde silah, savaşta can vermiş L. Thorius Balbus ile herkesin tanıdığı gibi aynı derecede soylu ve başı göklerde, hayranlık verici sonuyla M. Regulus'u karşılaştırdım. Biri adsız, parıltısız, diğeri örnek teşkil eden ve göz kamaştırıcı biçimde şanlı yaşamları hakkında, Ciceron'un söylediklerini, onun kadar iyi konuşabilsem kuşkusuz ben de söylerdim. Ama bunlardan birini kendi hayatıma örnek almam gerekseydi, birincisi benim anlayışıma ve beğenime göre olduğundan ona uymaya çalışırdım; ikincisinin ise bana uzak olduğunu söylerdim. Ona ancak hayranlıkla ulaşabilirim, ama birincisine uygulamayla kolayca ulaşırım.

Biz, yola çıktığımız maddi büyüklüğe dönelim.

Efendilik etmekten de, bana edilmesinden de nefret ederim. Otanez, Pers krallığında istekte bulunma hakkı olan yedi kişiden biri olarak benim de rahatça alabileceğim bir karara vardı: Seçim ya da kura

çekerek iktidara geçme hakkını arkadaşlarına bıraktı; yeter ki bu imparatorlukta kendisi ve yakınları, eski çağın yasaları dışında hiçbir yetkili kişiye ve tabiyete bağlı bulunmasın, sözü geçen yasalarla çelişmeyecek tüm özgürlüklere sahip olsun. O, ne buyruk vermeye, ne de buyruk almaya katlanıyordu.

Dünyadaki en çetin, en güç meslek, kanımca, krallık mesleğini liyâkatle icra etmektir. Beni derinden etkileyen sorumluluklarının ağır yükü göz önünde bulundurulunca onların hoş görülmeyen hatalarını bağışlarım. Bu denli ölçüsüz bir güce sahip olanın ölçüyü koruması zordur. Doğuştan iyi olmayan kişiler için, ancak talimat verilmiş ve hesaba katılmış şeyleri yapabildiğiniz, bunca kişiye daha küçük iyiliklerin uygulandığı, yeteneğinizin, memnun etmesi kolay vaizler gibi özellikle halka hitap ettiği böyle bir yere gelme erdemine olağandışı bir teşviktir bu. Üzerinde samimi bir yargıda bulunduğumuz pek az şey vardır; Çünkü bunlardan içinde bir biçimde kişisel çıkarımız olmayanı çok azdır. Üstlük ve astlık, yetke ve bağımlılık doğal bir kıskançlığa ve çatışmaya maruzdur; bunların hiç durmadan çarpışması ve birbirini yağmalaması kaçınılmazdır. Ne birinin, ne diğerinin, yoldaşının haklarından söz ettiğini sanmıyorum; ilişkiyi bitireceğimiz zaman bu konuyu konuşmayı sarsılmaz ve soğukkanlı olan akla bırakalım. Bir ay olmadı, bu konuda çatışan iki İskoçça kitabı karıştırıyordum; halktan yana olanı, krala bir arabacınınkinden beter bir yer veriyor, kraldan yana olansa onu güç ve egemenlikte Tanrı'nın birkaç kulaç üstüne yerleştiriyor.

Şimdi büyüklüğün sakıncası neye dayanıyor, burada bunun altını çizeceğim. Belki de insanlar arasındaki ilişkilerde onur ve değer açısından, gerek bedensel gerekse zihinsel uygulamalarla birbirimize yaptığımız saldırılardan daha hoşa giden bir şey olamaz; ama kral gerçek bir rolle bunlara katılmaz. Aslında, ben saygı bakımından hükümdarları hor gören ve hakaret dolu bir biçimde davranıldığı kanısındayım. Çocukken birlikte eğitim gördüklerimin, beni rakip olarak görmeye layık bulmadıkları için ciddi hiçbir çaba göstermeyip çalışmayı bırakmaları son derece gücüme giderdi. Bununla beraber, her birinin kendini mücadeleye değer bulmayışından ötürü, bu durum şimdi başına geliyor. Galip gelmeyi istedikleri kabul edilse de, kimse onlara yenilmeye çalışmaz; onların zaferine zarar vermemek için kendi zaferine ihanet etmeye yanaşmaz. Herkes onlardan yana olduktan sonra, onların kavgadaki payı nedir ki? Doğuştan sihirli güçlere sahip bedenleri ve silahlarıyla yarışmalara, dövüşlere katılan o eski zengin şövalyeleri görür gibi oluyorum. Brisson, İskender'e karşı koşarken sadece saldırır gibi yaptı; İskender ise bundan dolayı ona sitem etti, oysa onu kamçılatmak zorundaydı. Carneades, bu düşünceden hareketle, prenslerin çocuklarının doğru dürüst öğrendikleri tek şeyin iyi ata binmek olduğunu söylerdi. Ama at ne dalkavuk, ne de saray mensubudur; işsiz güçsüz bir kişinin oğluna yaptığı gibi, kralın oğlunu da sırtından atar. Homeros, tehlikeden bağışıklı olanlara, hiç sahip olmadıkları cesaret ve gözüpeklik gibi nitelikleri verebilmek için o tatlı, narin tanrıça Venüs'ün Truva savaşında yaralanmasına razı olmak zorunda kaldı. Kendi kusurlarımızdan oluşan erdemlerle onurlandırmak için tanrılara öfke, kıskançlık, acı çekme ve tutkuyla bağlanmayı yakıştırırız. Tehlikeyi ve güçlüğü paylaşmayanın, tehlikeli eylemleri izleyen onuru ve zevki paylaşma hakkı olmaz. Her şeyin önünde boyun eğdiği bir iktidar ne acınası bir iktidardır! Kaderiniz sizi tüm toplumdan ve dostlarınızdan çok uzaklara atar ve sizi bir kenara iter. Her şeye rahatça ve kolaylıkla boyun eğdirmek her türlü zevkin düşmanıdır; bu yürümek değil kaymaktır, yaşamak değil uyumaktır. Her şeyi yapabilme gücüne yetkin bir insanı düşünmek, onu dipsiz bir uçuruma atmaktır; sizden bir engelleme, bir direniş dilemelidir. Varlığı ve iyiliği yoksunluktadır.

Onların iyi nitelikleri öldü ve kayboldu; çünkü bunlar ancak kıyaslamayla hissedilirler ve dışlanırlar. Hep aynı şekilde sürekli onaylandıklarından gerçek övgüyü pek bilmezler. En aptal kurallarına karşı üstünlük sağlayacak hiçbir olanakları yoktur. Çünkü «bunun için, o benim kralımdır» diyen bir kişi her şeyi söylediğini düşünüp, mağlubiyetine kendi kendine bu şekilde

katkıda bulunur. Kralın niteliği, gerçek ve esas olan öteki nitelikleri soluksuz bırakıyor ve söndürüyor: Onlar Krallık içine gizlenmişlerdir; Krallığı doğrudan ilgilendiren ve ona hizmet eden eylemlerin ve krallık görevlerinin öne çıkmasına izin vermez. O kadar ki, kral artık kral olarak yoktur. Kendisini çevreleyen bu olağanüstü ışık onu saklar ve bizden gizler; bu göz kamaştırıcı ışıkla dolan ve donup kalan görüşümüz bozulur ve darmadağın olur. Senato, Tybere'e belagat payesi verdi; o bu ödülü çevirdi, çünkü özgürce bir ödül dağıtımı yapılmamıştı ve bunu hak etmiş olsa bile, hoşuna gitmeyecekti.

Bütün onur veren üstünlükleri (kralların) önlerine seriyoruz ve böylece, sadece onaylayarak değil, öykünerek de onlardaki kötü huyları pekiştiriyoruz ve yetkili kılıyoruz. İskender'in çevresinde bulunanların her biri, başlarını onun gibi yana eğik tutuyordu. Dionysius'un dalkavuklarıysa onun gibi önlerini görmediklerini göstermek için önlerinde ne varsa devirerek sendeleyip tökezliyorlardı. Bedensel sakatlıklar bile çoğu zaman ilerlemeye ve ihsan görmeye yarardı; sağırlığın bu amacla kullanıldığını gördüm. Plutarkhos, efendileri karısından nefret ediyor diye, sevdikleri halde karılarını boşayan saray mensuplarını gördü. Daha da kötüsü, hovardalık ve evlilikleri bozmak itibar kazandı; her yeri yolsuzluklar, küfürler, gaddarlık, mezhep sapkınlığı, batıl inançlar, dinden çıkma, zevke düşkünlük sardı, daha kötüsü, daha kötüsü ne olabilirse, işte bir örnek: Mithridates'in dalkavukları, efendileri iyi hekim olmaya karar verince, ona kesip dağlaması için kollarını bacaklarını sundular. Daha da vahim olanı bunlar en narin ve soylu yerlerini, ruhlarını dağlatmaya katlanıyorlar.

Ve de başladığımı tamamlayayım: İmparator Adrianus, filozof Favorinus'la birkaç sözcüğün yorumlanması üzerine tartışıyordu; Favorinus, çok geçmeden üstünlüğü ona bıraktı ve bundan dolayı kendisine sitem eden arkadaşlarına, "Benimle alay mı ediyorsunuz! Otuz lejyon askere komuta eden birinin benden daha az bilgili olmasını nasıl istersiniz?" Augustus, Asinius Pollio'ya karşı dizeler yazdı. "Bana gelince, susuyorum" der Pollio, "beni sürgüne gönderecek biri hakkında yazmak pek bilgece olmaz." Onların hakkı vardı. Çünkü Dionysius ozan olarak Philoxenus'un eserlerinde de Platon'un düzeyine ulaşamadığı için birini taş ocaklarında çalışmaya mahkûm edip, diğerini köle olarak satılmak üzere Ægine adasına gönderdi.

Sekizinci Bölüm

Sohbet ve Tartışma Sanatı Üzerine

Başkalarını uyarmak için bazılarını mahkûm etmek bizim adaletimizin bir uygulamasıdır.

Platon'un dediği gibi, hata işlediler diye insanları mahkûm etmek aptallıktır; çünkü olan olmuştur. Burada cezalandırmadan amaçlanan şey, onların benzer hataları tekrar yapmamalarını ya da başkalarının aynı yolu izlemesini sağlamaktadır.

Asılan kişi islah edilmez onunla başkaları düzeltilir. Ben aynısını yapıyorum. Benim yanlışlarım da yakında doğallaşacak ve düzeltilemez hale gelecek; ama dürüst insanların kamuya sağladıkları yararı, ben belki yanlışlardan uzak durarak sağlayabilirim.

Nonne vides Albi ut malè vivat filius, utque

Barros inops? Magnum documentum, ne patriam rem

Perdere quis velit.

Albius'un oğlunun ne kadar kötü yaşadığını

ve Barrus'un sefalet içinde olduğunu görmüyor musun?

Mirasımızı har vurup harman savurmamak için mükemmel bir örnek." (Horatius, Sat., I, IV, 109)

Kusurlarımı yayınlarsam ve onları kınarsam, biri onlardan korkmayı öğrenecektir. En fazla önem verdiğim ve övündüğüm yönlerimden dolayı kendimi suçlamak bana daha fazla gurur verir. İşte bu nedenle kusurlarımın üzerinde bu kadar çok duruyorum. Ama her şey yapılınca kimse kendinden eksiksiz söz edemez. Kendi kendini mahkûm etme artar, övgüler ise azalır.

Benim kendimde eğittiğim kusurlarım beni övmekten çok suçlarlar. İşte bu nedenle ben o yanıma dönüyorum ve çoğu zaman o yönüme bakıyorum. Yaşlı Cato bilgelerin delilerden, delilerin bilgelerden öğreneceğinden daha çok şey olduğunu söylerken, kafasında böyle bir eğitim yöntemi vardı. Pausanias ise eski çağdan bir lir çalgıcısının öğrencilerini bozuk akorlar ve hatalı ölçülerden nefret ettirmek için gidip evinin karşısında oturan bir kötü çalgıcıyı dinlemeye mecbur ettiğini anlatır. Gaddarlıktan duyduğum dehşet, hiçbir merhamet örneğinin beni kendine çekmeyi beceremediği kadar merhametli olmaya itti. İyi bir seyis, benim binek oturuşumu bir savcı ya da bir Venedikli kadar düzeltemez. Kötü bir konuşma biçimi, benim konuşma biçimimi iyi konuşan birinden daha iyi düzeltir. Bir başkasının kötü davranışı beni her gün uyarır, bana yol gösterir. Rahatsız edici bir dokunuş, hoşa giden bir dokunuştan daha iyi uyandırır. Çağımız, katılmaktansa itmekle, uzlaşmadansa farklılıkla kendimizi iyileştireceğimiz bir çağdır. İyi örneklerden pek bir şey öğrenemediğim için, dersine alışık olduğum kötü örneklerden yararlanırım. Canı sıkılan insanlar gördüğümde, kendimi bir o kadar hoş olmaya zorlardım; gevşek olanları görünce bir o kadar kararlı, katı olanları gördüğümde bir o kadar yumuşak olmak için aynı şekilde kendimi zorlardım. Ama beni aşan, ulaşılması güç ölçüler hedefliyorum.

Aklımızın en verimli ve en doğal etkinliği, bana göre sohbettir. Bu etkinliği yaşamımızdaki herhangi bir başka etkinlikten daha iyi, daha tatlı bulurum. Ve bu nedenle, eğer şu anda seçmek zorunda kalsaydım işitme ya da konuşma yetimi kaybetmektense gözlerimi kaybetmeye razı olurdum. Atinalılar ve Romalılar, aynı şekilde bu etkinliğe akademilerinde baş köşede yer veriyorlardı. Zamanımızda İtalyanlar kendi büyük çıkarları için bunun kalıntılarını sürdürüyorlar; onların

zihniyeti bizimkiyle kıyaslanınca bu görülüyor. Kitapları incelemek heyecan vermeyen, dingin, sakin bir etkinliktir; oysa sohbet, aynı anda hem öğretir hem çalıştırır. Eğer değerli ve korkunç tartışmacı bir akılla görüşüyorsam, o beni böğürlerimden sıkıştırıp, sağımdan solumdan iğneler; fikirleri fikirlerimi coşturur. Kıskançlık şanın çekimidir; yarışma beni iter, kendimi aşmamı sağlar. Aynı fikirde olmak bir sohbette son derece can sıkıcı bir şeydir.

Aklımız, sağlam ve mantıklı akıllarla iletişim sayesinde güçlendiğinden, sürekli düzeysiz ve hastalıklı akıllarla düşüp kalkmanın akla ne kadar zarar verdiğini ve yozlaştırdığını ne söylesek anlatamayız. Bunun kadar yayılan bir bulaşıcı hastalık yoktur. Bunun neye mal olduğunu bilmek için yeterince deneyime sahibim. Tartışmayı, müzakere etmeyi severim; Ama pek az kişiyle ve bana uygun insanla; çünkü büyükler seyretsin diye, aklını ve çalçeneliğini alabildiğine ortaya sermek, bana göre onurlu bir adama yakışmayan bir iştir.

Aptallık kuşkusuz kötü bir şeydir; Ama ona tahammül edememek ve kızmak, benim yaptığım gibi kendi kendini yemek, aynı şekilde can sıkıcı olan başka tür bir hastalıktır. Ve şimdi kendimde kınamak istediğim de budur.

Görüşmeyi kolayca koyulaştırırım ve kanılar bana derinliğine nüfuz edip kök salabildikleri bir alanı hiç bulamadıkları için tartışmaların içine özgürce atılırım. Hiçbir iddia, hiçbir inanç benimkine çok ters olsa bile beni yaralamaz. Ne kadar hafif ve saçma olursa olsun bende kesinlikle insan aklının ürünü gibi görünmeyen hiçbir fikir mevcut değildir. Yargımızı kararlar almaktan yoksun bırakan bizler, kendi görüşmelerimize aykırı, yabancı düşüncelere pek aldırmayız ve onları yargılasak da pek kulak asmayız. Teraziyi kefelerinden biri boş olduğu zaman, içine bir kocakarının boş hayallerini koyarak çalkanmaya bırakırım. Ve de tek sayıları, perşembeyi cumaya tercih etmede, masada on üçüncü olmaktansa on ikinci ya da on dördüncü olmada, yolculukta bir tavşanın yolu çapraz geçtiğini görmektense, yol boyunca koştuğunu görmekten hoşlanışımda ve nihayet sol ayağımdansa, ayakkabımı önce sağ ayağıma giymemde kesin bir parça mazeret bulunduğuna inanırım. Çevremizde önem verilen tüm bu olmayacak düşler en azından dinlenmeyi hak ediyorlar. Bana göre boş olmalarına rağmen yine de bir ağırlıkları var; pek bir şey olmayan, temelsiz halk inançları... Batıl inançtan kaçındığını sanarak bunlara yüz çevirenler belki de bir parça inatçılığa düşüyor.

Yargılardaki çelişkiler beni ne şaşırtır, ne rahatsız eder; sadece dikkatimi uyandırıp, beni düşünmeye sevkederler. Eleştiriyi hiç sevmeyiz; eleştiri, buyurucu söylemler halinde değil de tartışma halinde ortaya çıkarsa onu benimseriz. Bir karşı görüşe rastladığımızda, doğru mu diye bakmadan haklı ya da haksız ondan sıyrılmaya bakarız. Ona el uzatacağımıza, tırnaklarımızı çıkarırız. Dostlarım tarafından, «Aptalsın sen, hayal kuruyorsun!..» diye terslenmekten hoşlanırım; çünkü iyi yetişmiş insanların kendilerini cesaretle ifade etmeleri, sözcüklerin düşüncenin gittiği yöne gitmesi hoşuma gider. İşitme duyumuzu güçlendirmemiz ve onu uzlaşım söylemlerinin yumuşaklığına karşı sertleştirmemiz gerekir. Güçlü ve canlı oldukları zaman birlikteliği ve içli dışlılığı severim; sevişmedeki ısırıklar ve kanlı tırmalamalar gibi, gözünün yaşına bakmayan dostluğu severim.

Sohbet, kavgasızsa, şekilci ve yapaysa, çatışmadan korkuyorsa, yeterince sağlam ve erdemli değildir.

Neque enim disputari sine reprehensione potest.

"Çünkü çelişkisiz tartışma olmaz." (Cicero, *De fin., I, VIII)*

Bana karşı çıkıldığı zaman öfkem değil, dikkatim uyanır; bana karşı çıkana, bana bir şey öğretene

doğru giderim. Gerçeklik kaygısı her ikimizin de ortak davası olmalıdır. Ama o ne yanıt verecek? Öfkenin etkisi altında yargı yetisi çoktan kararmış olarak akıldan önce karmaşa onu egemenliği altına alır. Tartışmalarımızın sonucu üzerine bahse girmek gerekir ve tartışmayı kaybetmenin maddi bir zararı olmalı ki, bu durum dikkate alınsın ve uşağım bana, "Geçen yıl, bilgisizliğiniz ve inatçılığınız size yirmi kez yüz altın eküye mal oldu" diyebilsin.

Gerçeği bulduğum eli kutsayıp, ona bağlanır ve kendimi neşe içinde teslim ederim; daha uzaktan yaklaştığını görünce mağlup kollarımı ona uzatırım. Yeter ki bana bir okul öğretmeninin aşırı kurumlu tarzıyla davranmasın, ona tutunmaktan keyif alayım. Beni suçlayanlarla kendimi ıslah etmek için değil nezaketle uzlaşırım; kolayca boyun eğerek beni özgürce uyarmalarını kolaylaştırırım ve beslerim. Bununla birlikte zamanımda kişileri bu şekilde davranmaya ikna etmek kolay olmuyor; kendileri eleştiriyi kaldıramadıklarından başkalarını eleştirmeye cesaret edemiyorlar ve birbirlerinin karşısında hiçbir zaman açıkyüreklikle konuşamıyorlar. Düşüncelerim, pek sıkça kendi söylemiyle ters düşüp kendi kendini kınar; benim için bir başkası bunu yaptığı zaman da keyif alırım – onun eleştirileri bir başka önem taşır. Ama kibirle davranan bir kişiyle, inanılmıyorsa uyarısından pişmanlık duyan ve bu uyarıyı kabul etmeyince bunu bir hakaret sayan bir tanıdığım gibi bozuşurum. Sokrates’in, söylevlerine karşı çıkan itirazları her zaman gülerek karşıladığı söylenebilirdi; bu, onun kazanmayı kesin üstünlük gerektiren böyle bir güce sahip olmasından ve bunları yeni bir zaferin öğeleri gibi kabul etmesindendi. Ama aksine, kendi üstünlüğümüze inanmamız ve hasmımızı hor görmemiz kadar bizi hassaslaştıran başka hiçbir şey olmadığını görüyoruz; akıl yoluyla kendini yenileyen ve düzelten eleştirileri kabul etmek daha çok zayıf planlara düşer. Doğrusu ben toplumda benden çekinenleri değil, beni sarsanları ararım; Çünkü bize hayran olan ve bize yerini bırakan kişilerle iş görmek yavan ve zararlı bir zevktir. Anthistenes, çocuklarına kendilerine övgüler yönelten kişilere hiçbir zaman minnet ve şükran borcu duymamalarını öğütledi. Çatışmanın harareti içinde rakibimin akılgücü karşısında eğildiğim zaman, zayıflığı ile ona galip gelmenin keyfinden çok, kendime galip gelmenin zaferinden gurur duyarım.

Dahası, zayıf olsalar da tüm doğrudan saldırıları kabul ettiğimi ve onayladığımı söylemeliyim; Ama kuralınca yapılmayan saldırılara çok zor tahammül ederim. Konuyu çok önemsemem; bütün görüşler benim için birdir; zaferi kimin kazandığı umrumda değildir. Eğer müzakere iyi düzen içinde sükûnetle yönetiliyorsa bütün bir gün boyunca tartışabilirim; Çünkü düzenden kastim güç ve ustalık değildir. Çobanlar ve dükkân çırakları arasındaki ağız dalaşlarında gördüğümüz düzen, ama asla bizim aramızdaki düzen değil. Doğru yoldan ayrıldıkları takdirde kabalık haline gelir; aynısını kesinlikle biz de yapıyoruz! Ama kaynaşmaları ve sabırsızlıkları onları konularından saptırmaz; söyleşileri akışını sürdürür. Sıraları gelmeden konuşsalar da, söz kesseler de, hiç değilse anlaşılırlar. Bence, biri bana yerinde cevap veriyorsa, iyi cevap veriyor demektir. Ama tartışma karışır ve çığırından çıkarsa, konuyu bırakırım, öfkeyle ve kural tanımadan işin şekline bakarım, inatla, hainlikle ve buyurgan bir şekilde tartışmaya girerim; sonradan da yüzüm kızarır.

Bir aptalla iyi niyetle tartışmak imkânsızdır. Bu kadar coşkulu bir öğretmenin yönetiminde sadece yargı yetim değil, aynı zamanda vicdanım da saflığını yitirir.

Tartışmalarımız da öteki "sözel suçlar" gibi yasaklanmalı ve cezalandırılmalıydı. Hep öfkenin yönettiği ve düzenlediği ne kötülükler doğururlar ve biriktirirler! Önce nedenlere, sonra da insanlara düşman kesiliriz. Tartışmayı sadece itiraz etmek için öğreniyoruz; herkes itiraz ettiğinden ve herkese itiraz edildiğinden, tartışmanın meyvesi sadece gerçeği yitirmek ve yok etmek oluyor. Bunun için, Platon ‘Devlet’inde bu etkinliği dar kafalı ve sabit fikirli kişilere yasaklıyor.

Ne güçlü bir ayağı, ne de iyi bir yürüyüşü olan birisiyle gerçeği aramak için yola niye

çıkıyorsunuz? İrdelemenin yolunu bulmak için konuyu terk etmek, konuya haksızlık etmek olmaz. Burada ortaçağ felsefesi ve yapay yollardan değil, sağlıklı bir zekânın doğal bir yolundan söz ediyorum. Sonuçta ne olacak? Biri doğuya, diğeri batıya gider; onlar rastgele fikirlerin karmaşası içinde kaybolmuş olarak konunun esasını unutur. Bir saatlik fırtınanın sonucunda ne aradıklarını bilmezler artık; biri hedefin altında, diğeri fazlaca üstünde, üçüncüsü ise yan tarafındadır. Birisi bir sözcüğe ve bir benzerliğe bağlanır, diğeri yarışa atıldığı gibi kendisine karşı çıkanlarla uğraşmaz artık ve onun için önemli olan sizin söylediğinizi değil, kendi fikrini takip etmektir. Bir başkası kendini yeterince sağlam görmeyip her şeyden ürker, her şeyi reddeder, her şeyi karıştırıp karmakarışık eder; Ama hiç değilse tartışmanın kızışmasında, mağrur bir küçümsemeyle küskünlüğünü göstererek ya da çarpışmadan en iyi şekilde kaçmak için sahte bir tevazu takınarak baş kaldırmayıp yavan bir tarzda susar. Yeter ki o vursun, ne kadar açık verdiği umrunda değildir; ötekisi sözlerini hesaplayıp, karşıt deliller gibi tartar. Öbürü ancak sesinin ve ciğerlerinin üstünlüğünü kullanır; bir başkası kendisiyle bile çelişkili konuşur. Beriki önsözlerle ve gereksiz konu dışına çıkmalarla kulaklarınızı sağır eder; bir diğeri de ağzından küfürü eksik etmez, birliktelikten ve kendisini sarsan bir aklın söyleşisinden kaçıp kurtulmak için bir "Alman tarzı ağız dalaşı"NA (kayıkçı kavgası) çalışır. Bu sonuncusu, sorundan hiçbir şey anlamaz; Ama sizi kendi tümcelerinin şekilsel sınırı ve becerikliğinin formülleri içinde esir alır.

"*Nihil sanantibus litteris*" [Hiçbir şeyi iyileştiremeyen bu diplomalar." (Seneca, *Ep*., LIX)]. Düşmanınıza sizi yenemeyeceğini öğretmekten daha büyük hangi zaferi umut ediyorsunuz? Mantıkla zekâsını hiç iyileştiren oldu mu? Onun güzel vaatleri nerede? "*Nec ad melius vivendum nec ad commodius disserendum*" ["Ne daha iyi yaşamayı, ne daha iyi akıl yürütmeyi öğretir." (Cicero, *De fin*., I, XIX)]. Belagat mesleğini icra eden kişilerin umuma açık tartışmaları edepsiz kadınların çekişmelerinden daha karışık gelmiyor mu? Oğlumun konuşmayı, konuşma okullarından ziyade köşe meyhanelerinde öğrenmesini isterdim. Bir edebiyat hocasını alıp, onunla tartışın; neden sanatının üstünlüğünü bize hissettirmiyor, neden gerekçelerinin sağlamlığı ve açıklamasının güzelliğiyle kadınları ve bizim gibi cahilleri tatmin etmiyor. Nasıl oluyor da bize egemen olup, kendi bildiği gibi bizi ikna etmiyor? Bir tartışmanın temeli ve yönetiminde bu kadar üstün bir adam, yarışmasına neden hakaretler, kaşkınlıklar ve hırçınlık karıştırıyor? Başlığını, cübbesini ve Latincesini terk etsin, kulağımızı ikide bir Aristoteles ile şişirmesin, onu içimizden biri, hatta berbat biri sanırsınız. Bizi baskı altına aldıkları dil kıvraklığı, bana hokkabazlık gibi geliyor; kıvraklıkları gücümüzü ve duyularımızı tüketiyor; Ama inançlarımızı o kadar sarsmıyor: Onlar bu cambazlığın dışında, adi ve sıradan olmayan hiçbir şey yapmıyor. Bilgin olabilirler, ama daha az aptal değiller.

Bilgiyi ona sahip olanlar kadar sever ve sayarım. Bilgi doğru kullanılırsa, insanların en güçlü ve en soylu edinimidir. Ama bilgiyi kendilerine değerli ve yetkin yapan, belleklerinin yargı yetisini buna bağlayan, "*sub aliena umbra latentes"* ["Başkasının gölgesine saklananlar." (Seneca, *Ep*., XXXIII)] ve kitapsız hiçbir şey yapamayanlardan, çekinmeden söylüyorum, aptallardan biraz daha çok nefret ediyorum. Benim ülkemde ve zamanımda öğretilen bilgi, kafaları hiç doldurmuyor, ama para kasalarını doldurup taşırıyor. Zayıflarla karşılarsa onları eziyor ve soluğunu kesiyor, onlardan çiğ ve sindirilmesi güç bir kitle yaratıyor. Eğer ince ruhlarla karşılaşırsa onları gönüllü arıtıyor, aydınlatıyor ve tükeninceye kadar inceltiyor. Bu, kendiliğinden hiç değeri olmayan, soylu bir ruhun elinde çok yararlı bir araçtır ama bir başka ruh için tehlikeli ve zararlı bir şeydir. Daha iyisi şöyle demeliydim: Kullanımı çok değerli ve ucuza elde edilemeyen bir şeydir; kiminin elinde krallık asasıdır, kiminin elinde ise diş karıştıran bir çöp. Neyse, devam edelim…

Şimdi bilimlerden konuşalım: bilimlerden hayatın ihtiyacı için sağlam bir yarar sağlayabilen kim bilimlere güvenmez ve ondan kuşkulanmaya başlar? Öne sürdüğünüz savla üstünlük sağladığınız

zaman, kazanan gerçektir; tartışmanın düzenlemesi ve yönetimiyle üstünlük sağladığınız zaman kazanan sizsiniz. Bana öyle geliyor ki Platon ve Ksenophon'da Sokrates tartışmadan ziyade tartışanlardan yanadır, Euthydemus ve Protagoras'a bilgilerinin yetersizliklerinden daha çok konunun dışına çıktıklarını gösterir. O, önüne çıkan ilk soruya, aydınlığa çıkarmaktansa öğretmenin daha iyi olduğunu düşünen bir kişi gibi dört elle sarılır, işlemeye ve çalıştırmaya gayret ettiği zihinleri aydınlatmaya çalışır. Çabalar ve av aslında bizim gerçek amacımız olup, bunu kötü yönetmemizin hiçbir mazereti yoktur; avı kaçırmaksa başka bir şeydir. Çünkü gerçeği aramak için doğduysak da, gerçeği yakalamak başka bir iştir. Gerçek, Demokritos'un dediği gibi 'dipsiz uçurumların dibinde saklı' değildir, daha çok kutsal bilginin sonsuz yüksekliğindedir. Dünya, soruşturma okulundan başka bir şey değildir. Hedef amaca ulaşmak değil, bu uğurda çaba göstermektedir. Çünkü doğru söyleyen, yanlış söyleyen kadar aptallık yapabilir. Alcibiades'in öğütlediği gibi, biçim kadar öze, dava kadar savunana bakmak huyumdur.

Ve her gün ne bilip bilmedikleriyle ilgilenmeksizin yazarları okumakla vakit geçiririm; Onların bilgilerine aldırış etmiyorum; konularına değil, bu konuları nasıl işlediklerine bakıyorum. Bana öğretmeleri için değil, onları tanımak için ünlü kafalarla iletişim kurmanın yollarını arıyorum.

Kim olursa olsun doğru şeyler söyleyebilir; Ama bilgece ve uzmanlıkla konuşmayı çok az kişi becerebilir. Bunun için, cahilliğe bağlı yanlışlık beni derinden etkilemez; oysa, aptallık beni sinirlendirir. Pazarlığa giriştiğim kişilerin aptalca karşıt söylemleri yüzünden bana yararlı olan birçok alışverişe son verdim. Yılda bir kez bile üzerinde yetke sahibi olduğum kişiler tarafından işlenen hatalardan üzülmedim; Ama eşekçe ve saçma olan savunmalar ve özür dilemelerle her gün boğaz boğaza geliriz. Ne söyleneni, ne de neden söylendiğini anlarlar ve aynı şekilde yanıt verirler; umut kırıcı bu! Başka bir kafayla asla kafamı tokuşmam ve adamlarımın kusurlarına küstahlıklarından, can sıkıcı tarzlarından, aptallıklarından daha fazla sabır gösteririm. Aptallık yapsınlar, ama daha az yapsınlar. Onların iradelerini uyandıracağımızı mı hayal ediyorsunuz? Oysa, bir odundan hiçbir şey umulmaz, değerli hiçbir şey elde edilmez.

Ama ya olayları olduklarından başka bir biçimde ele alırsam? Olabilir. Ve sinirlenmemi kınamamın bir nedenidir bu; Çünkü haksız olan kadar haklı olana da sinirlenmenin iyi bir şey olmadığını düşünüyorum. Çünkü kendisinden farklı olana tahammül edemeyen zorba bir mizacının kanıtıdır bu. Gerçekten de dünyanın anlamsızlıklarına sinirlenmekten ve öfkelenmekten daha büyük, daha sürekli, daha acayip aptallık olmaz; Çünkü bizi kendimize karşı, Timon ve Demokritos vari doğaya sahip olan geçmiş zamanın şu filozofu tedirgin eder. Yedi bilgeden biri olan Mison'a neden kendi kendine güldüğü sorulduğunda, "güldüğüm de tek başına" diye yanıtladı.

Her gün kaç aptalca söz söyledim ya da aptalca cevaplar verdim? Ve başkalarına göre kim bilir ne kadar sıkça yaptım bunları? Bunlardan dolayı ben dudaklarımı ısırıyorsam, onlar ne yapmalı? Ne de olsa canlılarla iyi yaşamak ve fazlaca ilgilenmeksizin suyu köprülerin altından akmaya bırakmak ya da hiç değilse bundan çok fazla huzursuz olmamak gerekiyor. Çünkü sonuçta, nasıl oluyor da bedeni bükülmüş ve eciş bücüş birine rastlayınca sinirlenmeden tahammül ediyoruz ve aklı kıt biriyle karşılaşınca öfkeleniyoruz? Bu anormal sertlik kusurdan değil yargılayandan kaynaklanır. Platon'un şu sözünü dilimizden hiç düşürmemeliyiz: "Bir şeyi bozuk bulmam, benim de bozuk olmamdan değil midir?" Ben de hatalı değil miyim? Kınayışım benim içinde geçerli mi? İnsani yanlışların en evrensel ve en ortak olanını kırbaçlayan bilgece ve hayranlık verici bir nakarat: Sadece birbirimize yaptığımız kınamalar değil, ama eşit biçimde gerekçelerimizin, delillerimizin ve tartışmalarımızın malzemesi pek sıkça bize geri dönebilir; kendi silahlarımızın hedefi olabiliriz. Antik çağ bana bunlardan oldukça aydınlatıcı örnekler bıraktı. İşte bu konuda bulanın ustalıkla söylediği bir söz:

Stercus cuique suum bene olet.

"Herkes kendi gübresinin kokusunu sever."

(Erasmus, *Özdeyişler, III, IV, 2)*

Gözlerimiz gerideki hiçbir şeyi görmez. Günde yüz kez komşumuzla alay ederken, kendimizle alay ediyoruz; açıkça bizim olan kusurlardan başkalarında tiksiniyoruz ve utanmadan bunlardan hayrete düşüyoruz. Daha dün, aklı başında soylu bir kişinin, yarısından çoğu yanlış (böyleleri bu tür daha kuşkulu ve daha az güvenilir konulara girmeyi pek severler) soyağaçları ve akrabalık ilişkileriyle herkesin kafasını şişiren biriyle eğlendiğine ve alay ettiğine tanık oldum. Ama alay eden kişi azıcık kendine dönüp baksaydı, karısının ailesinin ayrıcalıklarını ve bunlarla insanın canını sıkmakta ve abartmakta ondan hiç aşağı kalmadığını görecekti. Ah, kendini bizzat kocasının elleriyle gülünç duruma düşmüş gören kadının yersiz kibiri. Latince anlasalardı onlara şöyle demek gerekirdi:

Age! Si hæc non insanit satis sua sponte, instiga.

Cesaret! Eğer kendi deli değilse, sen deliliğini kışkırt."

(Terence, *Andrianne, IV, II, 9)*

Eleştiren kişinin her zaman lekesiz olmasını istemiyorum; Çünkü hiç kimse aynı leke kendinde olmasa başkasını suçlamazdı. Sadece diyorum ki, bir başkasını suçlayan yargımız, kendimizi de yargılamalıdır. Kendinden atamadığı bir kusuru daha az zararlı olabildiği bir başkasından çıkarmak bir iyilik görevidir. Hatamız olduğu konusunda bizi uyaran birine, aynı hatanın kendisinde de olduğunu söylemek bana yerinde bir cevap gibi gelmiyor. O zaman ne yapmalı? Bir uyarı her zaman hoş karşılanır ve yararlıdır. Eğer burunumuz iyi koku alsaydı, çöplüğümüz bize başkalarından daha kötü kokuyor gibi gelecekti; çünkü kendi çöplüğümüzdür bu. Sokrates, ‘kendi oğluyla birlikte bir yabancıyı şiddet ve haksızlıktan suçlu bulan kişi, önce kendisini adaletin mahkûmiyetine teslim etmeli ve cazasını çekmek için cellattan aman dilemelidir, ancak ondan sonra oğlunu ve son olarak da yabancıyı adeta teslim etmelidir’ diye düşünüyor. Bu öneri biraz ağır gibi geliyorsa, en azından kendi vicdanının cezalandırılması için teslim olmalıdır.

Duyular, bizim ilk ve özgün yargılayıcılarımız olup, şeyleri ancak dış görünüşleriyle algılarlar; şu halde, toplumumuzda evrensel ve sürekli bir teşrifat ve görünümler karışımının olması ve bunun toplumun kurallarının en iyi ve en gerçek bölümününe bağlı bulunmasına karşın şaşırtıcı değildir. Ve bununla birlikte, konumuz son derece bedensel olan insanla. Bu yıllarda aşırı derecede kendi iç dünyasına dalmış ve aşırı maddi bir din uygulamasını yürürlüğe koymak isteyenler, "din bir bölünme, bir ayrışma işareti, simgesi ve aracı olarak kalmasaydı elimizden uçup giderdi" diye düşünenler çıkmasına hiç şaşırmasınlar. Bunun aynısı karşılıklı konuşmada da olur; konuşan kişinin ağırbaşlılığı, giysisi ve durumu sıkça yararsız, hatta aptalca konuşmalara itibar kazandırır. Bu kadar sözü dinlenen, bu kadar çok korkulan bir insanın, halktan bir insana göre daha yetenekli olmadığına inanabiliriz; bunca görev, bunca resmi işlev verilen, çok küçümseyen ve çok kibirlenen bir adam, onu uzaktan selamlayan ve kimsenin kullanmadığı bir başkasından daha becerikli değildir. Bu adamların sadece sözleri değil, yüzlerini buruşturmaları da dikkate alınır ve herkes buna güzel ve geçerli yorumlar bulmaya gayret eder. Sıradan bir görüşmede taraf olma lütfunda bulunurlarsa ve onlara onaylama ve saygıdan başka bir şey gösterilirse, o zaman sizi deneyimlerinin yetkesiyle bunaltırlar; şunu duymuşlar, bunu görmüşler, şöyle yapmışlardır, "örneklerin ağırlığı altında ezilirsiniz. Ben de onlara seve seve şunu söyleyeceğim: Bir cerrahın deneyiminin meyvesi, dört veba hastası ile üç gut hastasını iyileştirmekten ve kendi uygulamalarının anılarından oluşuyorsa ve

buradan nasıl bir yazgıya varacağını bilmiyorsa, kendi sanatını uyguladıkça daha bilgeleştiğini bize hissettirmez. Aynı şekilde, bir çalgı konserinde lut, klavsen, flüt birlikte bir armoni, bir bütün oluştururlar ve bunların ortak eserini dinleriz. Eğer yolculuklar ve resmi işlevler bu önemli kişileri değiştirdiyse, bunu anlayışlarında göstermelidirler. Deneyimleri biriktirmek yetmez; bunları ölçüp biçmek ve karşılaştırmak, içerdikleri fikirleri ve sonuçları çıkarmak için onları benimsemek ve damıtmak gerekir. Bugünkü kadar çok tarihçi hiç olmadı: Onları dinlemek her zaman iyi ve yararlıdır; çünkü bize belleklerinin deposundan çıkmış bir sürü akıllı ve övgüye değer bilgiler verirler ve kuşkusuz bunların büyük bir bölümü hayatı kolaylaştıran bilgilerdir. Ama şu anda aradığımız bu değildir; aradığımız, bu tarih öykücülerinin ve derleyicilerinin övgüye değer olup olmadıklarıdır.

İster eylemlerde, ister sözler de olsun her türlü zorbalıktan nefret ediyorum. Duygularımızın aracılığıyla yargımızı yanıltan zararlı dış öğelere karşı çıkıyorum ve olağanüstü kişileri yakından gözlemleyerek, onların geri kalan diğer insanlar gibi olduklarını ortaya çıkarıyorum.

Rarus enim ferme sensus communis in illa

Fortuna.

"Aslında bu şanslı büyük insanlarda sağduyu

pek ender bir şeydir." (Juvenalis, VIII, 73)

Her işe giriştikleri ve kendilerini fazla gösterdiklerinden, belki onları olduklarından daha zayıf algılıyoruz ve değerlendiriyoruz Hamalda taşıdığı yükten daha fazla canlılık ve güç olmalıdır. Biri tüm gücünü kullandığında, daha gücü var mı?, gücünü son noktasına kadar sınadı mı diye aklınızdan geçer; biri yükünün altında ezilirse, boyunun ölçüsünü ve omuzlarının güçsüzlüğünü gösterir. Bunun için, bilgili kişiler arasından işe yaramazlar daha çok çıkar; onlardan iyi iş adamı, iyi tüccar, iyi sanatçı olanlar vardır: Doğal güçleri buna göredir. Ama bilimin yükü ağırdır, altında ezilirler. Bu güçlü malzemeyi sergilemek ve paylaştırmak, onu kullanmak ve ondan yararlanmak için zekâlarının ne yeterli gücü, ne de becerisi var; bilim, ancak güçlü doğada bulunuyor ve bu da bir hayli ender olan bir şeydir. «Cılız akıllar» der Sokrates, «felsefenin saygınlığını bozar; çünkü felsefe kötü kullanıldığı zaman yararsız ve zararlı gibi gözükür.» İşte böyle bunuyor ve alıklaşıyorlar;

Humani qualis simulator simius oris,

Quem puer arridens pretioso stamine serum

Velavit, nudásque nates ac terga reliquit,

Ludibrium mensis.

"Bir çocuğun eğlenmek için değerli sera kumaşı giydirdiği,

insan yüzünü taklit eden bir maymunun,

arkasını ve sırtını açıkta bırakarak

davetlileri güldürmesi gibi." (Claudien, In Eutrop., I, 303)

Dünyayı ellerinde tutanların, bizi yönetenlerin ve başımızda bulunanların durumu da böyledir; onlar için sıradan bir zekâ ve bizim yapabildiklerimizi yapabilmeleri yeterli değildir. Çok üstümüzde değillerse, çok aşağımızdadırlar; bize çok vaade bulundukları için, çok borçludurlar. Ve bunun için,

suskunluk onlara sadece ağırbaşlı ve saygın bir hava vermez, onlara üstünlük ve yarar sağlar. Bu şekilde, ressam Appelles'i atölyesinde ziyarete gitmiş olan Megabysus, orada uzun süre tek bir laf etmeden sessiz durdu; sonra onun eserleri üzerine söylev vermeye başladı. Ve azarı yedi: "Sessiz dururken, kolyelerin ve şatafatlı giyiminle büyük bir şey gibi görünüyordun; Ama şu konuşmanı işitince atölyemdeki çıraklar bile seni horlar." Bu görkemli süsler, bu haşmet ona halktan biri gibi cahilce konuşma ve resimden bu kadar densizce söz etme hakkı vermiyordu; dış görünüşünün sağladığı yetkin biri görüntüsünü sessizliğiyle muhafaza etmeliydi. Benim zamanımda, soğuk tavırları ve az konuşmaları, nice aptalın bilge ve yetenekli diye ün yapmasını sağladı.

Saygınlıklar ve görevler, ister istemez liyakatten daha fazla sosyal statüye göre veriliyor ve bunun için krallara kızmakla hata ediliyor. Aksine, onların pek az imkânlarla pek mutlu tercihler yapmaları hayret vericidir:

Principis est virtus maxima nosse suos.

Bir hükümdar için en büyük meziyet uyruklarını tanımaktadır." (Martialis, VIII, XV.)

Çünkü doğa onlara en iyilerini ayırt etmeleri, irademizin ve kesin değerimizin bilgisini bulmaları için bunca kişinin üzerine yayabilecek bir göz vermedi. Onların kesinlikle bizi beklentilerine göre ve soysop, zenginlikler, fikirler ve ünlülük bakımından el yordamıyla seçmesi gerekiyor; ama bunlar oldukça zayıf kanıtlardır. Adil yargılamanın ve insanları akla göre seçmenin yolunu bulan, bir çırpıda en mükemmel yönetim biçimini kurmuş olurdu.

Evet, ama bu büyük meseleyi iyi sonuçlandırdı" denir. Bu gerçekten de bir şeydir; ama yeterli değildir. Çünkü tahminleri sonuçlara göre yargılamamak gerektiği haklı olarak kabul görüyor. Kartacalılar, komutanlarının kötü kararlarını sonucu olumlu olsa bile cezalandırıyorlardı. Roma halkı da, komutanlarının davranışları başarılarına uygun değilse, çok büyük ve yararlı zaferleri çoğu zaman kabul etmediler. Genelde dünya işlerinde kaderin bize ne kadar güçlü olduğunu göstermek ve tahminlerimizi bozmaktan zevk almak için, beceriksizleri bilge yapmasa da onları erdemle rekabet edecek şekilde şanslı kıldığını saptarız. Kader, aynı zamanda kendisi tarafından gizlice düzenlemiş eylemleri desteklemeyi de sever; bunun için, aramızdan en saftorikler hemen her gün birçok kamusal ve özel alanda çok büyük işlevi iyi sonuçlandırırlar. Persli Sirannez'in düşünceleri bu kadar bilgeceyken işlerinin kötü gitmesine şaşıran kişilere, "ben düşüncelerimin tek hakimiyim; Ama işlerimin başarısına gelince, burada karar veren kaderdir" demesi gibi. O halde koşullar tersine çevrilirse, sözünü ettiklerim aynı şekilde yanıtlayacaktır;

Fata viam inveniunt.

"Kaderler kendi yollarını bulurlar." (Virgilius, *Aeneas, III, 395)*

Sonuç, sıkça çok kötü bir yönetimi haklı çıkartır. Bizim müdahalemiz olağan bir müdahaledir; çoğu zaman âdet olduğu için üstelik akılsızca müdahale ederiz. Bir keresinde şansa bağlı bir işin büyüklüğü beni şaşırtmıştı; işleri başarıyla yürütenlerin kullandıkları yöntemi öğrendim; sıradan görüşlerden başka bir şey bulamadım; Ama en sıradan ve en çok yararlanılan fikirler, belki de uygulamada en güvenilir ve en kullanışlı olan fikirlerdir.

En düz nedenler en sağlam nedenler olabileceği gibi, en bayağı, en gevşek ve en çok bilinen nedenler neden meselelere en uygun nedenler olmasın? Kral Kurulları'nın yetkesini muhafaza etmek için pek bir şey bilmeyen kişilerin buna katılmasına ve de engel parmaklığının daha ötesini görmelerine ihtiyaç yoktur. Kurulun ünlenmesi için bütünüyle saygı görmesi gerekmektedir.

Bir işe girişirken konuyu kabaca düşünürüm ve ilk görüşlerimi bir daha gözden geçiririm; işin önemli ve asıl bölümünü kadere bırakmayı alışkanlık edindim.

Permitte divis cætera.

"Gerisini tanrılara bırak." (Horatius, Odlar, I, IX, 9)

Mutluluk ve mutsuzluk, bana göre iki egemen güçtür. İnsan bilgeliğinin kaderin yerini doldurabileceğini düşünmek pek akıllıca bir şey değildir. Nedenlere ve koşullara hakim olup, işinin gelişmesini kendi eliyle yürütmeyi hayal eden kişinin girişimi boşuna bir çabadır; özellikle de savaş tahminleri. Kolayca gözlemlenebildiği gibi, bazen aramızda askerliktekinden daha fazla kollama ve ihtiyat olmuştur. Olayların sonuçları üstünde elimizden bir şey gelmediği için belki de yolumuzu kaybetmekten korkuyoruz.

Hatta daha fazlasını söyleyeceğim: Bilgeliğimiz ve düşüncemiz bile esas olarak talihin çizdiği yolu takip ediyor. İradem ve düşüncem bir öyle, bir böyle davranır ve bu hareketlerin çoğu bensiz oluşur, aklımın tepkileri ve çırpınışları gündelik ve rastlantısaldır.

Vertuntur species animorum, et pectora motus

Nunc alios, alios dum nubila ventus agebat,

Concipiunt.

"Ruhun eğilimleri sürekli değişim halindedir:

Rüzgârin bulutları önüne katması gibi

onu bazen bir tutku, bazen bir başka tutku sarsar."

(Virgilius, Georg., I, 420)

Kentlerde kimlerin en güçlü olduğuna ve işlerini en iyi yaptığını gözlemleyin; genelde, bunların daha az zeki kişiler olduklarını görürsünüz. Çocukların, kadınların ve delilerin büyük devletleri, en yetenekli hükümdarları gibi başarılı bir şekilde yönettikleri olmuştur; Thucydides, "kaba saba olanlar bu işte mahir olanlardan daha başarılı olur" diyor. Bahtlarının açık olmasını onların bilgeliğine veririz.

Ut quisque fortuna utitur

Ita præcellet, atque exinde sapere illum omnes dicimus.

Bir insan sadece talihin sayesinde yükselir ve yükselmesine bakarak onun becerikli olduğunu ilan ederiz." (Plaute, Pseudolus, II, II, 15)

Bu nedenle kesinlikle diyorum ki, her halükârda olaylar değerimizin ve yeteneklerimizin zayıf kanıtlarıdır.

İşte tam bu noktada, bir insanın lâyıkıyla yükseldiğini görmek gerekir diyorum. Üç gün önce tanıdığımızda gözümüze çarpmayan bir insan, biz farkına varmadan görüşlerimize büyüklüğü ve yeteneği sızdı ve itibarı ve yaşam tarzı yükseldi diye değerinin de yükseldiğine kendimizi inandırmaya başlarız. Onu gerçek değerine göre değil, bulunduğu yerin ayrıcalığına göre sayı sayar gibi yargılarız. O, talih bir dönüversin, kalabalığın ortasına düşer ve herkes onu bu derece yükseğe

neyin ulaştırdığını hayretle sorgular: "Gerçekten o mu, oradayken başka yetenekleri yok muydu? Hükümdarlar bu kadar az şeyle yetinir mi? Meğer kimlerin elindeymişiz..." Zamanımda sıkça gözlemlediğim bir şeydir bu. Güldürülerde takılan büyüklük maskesi bile bir biçimde bizi duygulandırır ve yanıltır. Benim krallarda hayran olduğum şey, binlerce hayranları olmasıdır. Yeteneklerimizden başka her şey onlara boyun eğmelidir. Aklım eğilip bükülmez, dizlerim eğilir.

Melanthius, Dionysius'un büyük felaketi hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, "dili o kadar kapalı ki, hiç gidip görmedim" diye cevap verir. Aynı şekilde büyük kişilerin söylevlerini yargılayanların çoğu, "onun konuşmasındaki ağırbaşlılık, yücelik ve azamet, söylediklerini anlaşılmaz hale getiriyordu" diyebilirlerdi.

Antisthenes, bir gün Atinalılar'ı topraklarını sürmede atları kadar eşekleri de kullanmalarına ikna etmeye çalışıyordu. Eşeğin bu hizmeti görmek için dünyaya gelmediği cevabını alınca, "önemi yok" diye karşılık verdi, "sadece vereceğiniz emirlere bağlı bu. Savaşlarınızı yönetmek için kullandığınız en cahil ve yeteneksiz kişiler, sizin buyruğunuzla anında çok değerli oluyorlar ya."

Aralarından seçtikleri kralı kutsallaştıran ve onurlandırmakla yetinmeyip ona tapan pek çok halkın uygulaması bununla karşılaştırılabilir. Meksikalılar, kral yaparak sanki tanrılaştırılmışlar gibi taç giyme töreni tamamlandıktan sonra krallarının yüzüne bakmaya cesaret edemezler. Krala içirdikleri andlar arasında dinlerini, yasalarını, özgürlüklerini olduğu gibi muhafaza etmek, mert, doğru ve iyiliksever olmak vardır; o da güneşi alışıldık ışığıyla yürütmeye, gerektiğinde yağmur yağdırmaya, akarsuları yataklarında tutmaya, toprağı halkına gerekli her şeyi ürettirmeye de yemin eder.

Bu ortak tutuma karşıyım; bir insanın yeteneğine halk dalkavukluğu eşlik edince ben onun yeteneklerini küçümsüyorum. Bakın, yerinde konuşmak, konusunu seçmek, haşmetli bir yetkeyle görüşmeyi kesmek ya da değiştirmek, itirazlara karşı sevgi ve saygıyla titreyen bir topluluk önünde kendini basit bir baş hareketi, bir gülümseyişle savunmak ne kadar üstünlük sağlar.

Çok büyük bir servete sahip bir kişi, sofrasında çok büyük bir rahatlıkla tartışılmakta olan önemsiz bir sorun üzerinde fikir yürütürken söze tam olarak şöyle başladı: "... başka türlüsünü söylen, bir yalancı ya da bir cahil olabilir ancak, vb." Bu felsefi bakış açısını elde bir hançerle izleyin!

İşte büyük yararını gördüğüm bir başka uyarı: Tartışmalarda ve görüşmelerde bize doğru gelen tüm sözler anında kabul edilmemelidir. İnsanlarda bilmediğimiz ne yetenekler var. Şöyle ya da böyle iyi bir söz yaratabilir, konuya bir yanıt verebilir, bir özlü söz dile getirebilir ve gerçekte gücünü bilmeden bunları söyleyebilir; her alıntıyı tutmamalı, belki benim kendi örneğim üzerinde doğrulama yapılacaktır! Güzelliği ve gerçekliği ne olursa olsun her zaman duyulan sözlere pes etmek gerekmez. Tüm yanlarıyla söyleyenin zihnine nasıl yerleşmiş olduklarını incelemek için, sanki anlamıyor gibi, ya kasıtlı olarak bunlarla mücadele etmek ya da bunlardan biraz geride durmak gerekir. Rakibin kılıcını kendi kendimize saplayabilir ve darbeye yardımcı olabiliriz. Bir zamanlar çatışmanın zorunluluğu ve acilliği içinde umduğumdan ve beklediğimden daha büyük gedikler açan karşılıklar verdim; ben sayı olarak veriyordum, onlar ağırlık olarak kabul ediyorlardı. Aynı şekilde, güçlü birisiyle tartıştığım zaman daha o söylemeden varacağı sonucu söylemek hoşuma gider; onu kendini yorumlama zahmetinden kurtarırım ve henüz ortaya çıkan, daha olgunlaşmamış düşüncesini uyarmaya çalışırım (zihninin düzeni ve haklılığı beni uyarır ve uzaktan tehdit eder). Diğerleriyle tersini yapıyorum; onların söylediklerini olduğu gibi anlamak gerekir; hiçbir şeyi önceden tahmin etmek gerekmiyor. Genel ifadelerle 'bu iyidir, şu iyi değildir' diye kararlaştırılırsa ve bir de başarılı olurlarsa, onların yerine bunu 'rastlantı'nın başarıp başarmadığını kendinize sorun.

Ama yargılarına bir sınırlama getiriyor ve onu biraz daraltıyorlarsa, bunu neden ve nerede

yaptıklarına bakın. Çok sık gördüğüm bu genel yargılar bir şey ifade etmezler. Bunlar, bütün halkı olduğu gibi sürü halinde selamlayan insanlar. Halkı gerçekten tanıyanlar onları adlarıyla ve bireysel olarak selamlarlar ve belirtirler. Ama bu rastlantıya kalmış bir iştir. Temeli zayıf insanların okudukları bir eserde güzel buldukları bir şeyin altını çizerek kurnazlık yapmak isterken, hayranlıklarını çok kötü şeylerden yana yapınca, bize yazarın mükemmelliğini kanıtlayacak yerde, kendi cahilliklerini kanıtladıklarını çok sıkça görürüm. Virgilius'tan bir sayfanın okunuşunu dinledikten sonra, «İşte bu güzel» diye haykırmak hiçbir tehlike yaratmaz. Ve çok bilmişler işin içinden böyle sıyrılıyor. Ama bunu adım adım takip edenler ve hassas ve seçkin yargılarla iyi bir yazarın sözlerini, tümcelerini, buluşlarını ve birbiri ardına tüm niteliklerini tartarak kendi kendini aştığı yerleri görmeye çalışanlar için bir sorun yok! "*Videndum est non modo quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa quisque sentiat*" ["Herkesin sadece ne dediğine değil, ne düşündüğüne ve düşüncelerinin nedenine de bakmak gerekir.» (Cicero, *De officiis*, I, XLI)]. Her gün aptalların aptalca olmayan sözler söylediklerini duyuyorum. Onlar iyi şeyler söylüyor; bunları nereye kadar anladıklarını ve hangi yollarla kavradıklarını öğrenmeye çalışalım. Aslında onlara ait olmayan, sadece yedekte tuttukları bu güzel sözü ya da güzel aklı kullanmalarında onlara yardım ederiz. O sözü tesadüfen ve el yordamıyla dile getirdiler; ona biz saygınlık ve değer katarız. Onlara yardım ediyorsunuz; neye yarar? Size karşı hiçbir minnet duymazlar ve bu konuda daha da aptallaşırlar. Onlara yardımda bulunmayın; bırakın kendileri yapsın. Konuya yanmaktan korkan kişiler gibi yaklaşacaklardır; ne sunuşunu değiştirmeyi, ne de anlamını derinleştirmeyi göze alırlar. Birazcık silkeleyin, ellerinden kaçırırlar, pek güzel ve pek güçlü olsa da onu size bırakırlar. Bunlar güzel silahlar ama kullanmasını bilmiyorlar. Bunun böyle olduğunu deneyimimle kaç kez gördüm. Eğer konuyu aydınlatır ve doğrularsanız, hemen sizin yorumlarınızdan yararlanırlar ve onları çalarlar. "Benim de demek istediğim bu! Tam olarak düşündüğüm budur; bu şekilde ifade etmediysem, sadece dildeki hatadan." Palavra... Bu kibirli saçmalığı düzeltmek için kötülüğü kullanmalıyız. Başka yerde Hegesias'ın "ne nefret etmek, ne de suçlamak, ama öğretmek gerekir"e dayanan öğretisi geçerlidir; ama burada, ne yapacağını bilmeyen ve daha fazlasına değmeyecek birinin imdadına koşmak ve hatasını düzeltmek haksızlıktır ve gayri insanidir. Kendilerini tanısınlar diye bu kişilerin çamura batmaları ve daha çok batağa saplanmaları hoşuma gidiyor.

Aptallık ya da akıl karışıklığı basıt bir uyarıyla iyileştirilebilen bir şey değildir. Bu konuda, Cyrus'un savaşın bir anında ordusunu yüreklendirmesi için kendisini sıkıştıran birine verdiği, "kişiler güzel bir söylevle savaş alanında kavgacı ve cesur olmaz; güzel bir şarkı işitti diye kişinin bir anda müzisyen kesilemeyeceği gibi" yanıtı dile getirilebilir. Bunlar çok önceden uzun ve sürekli bir öğrenimle öğrenilecek şeylerdir.

Bu özeni ve eğitimi bizimkilere borçluyuz; ama yolda ilk rastladığımıza öğüt vermek ve ilk karşımıza çıkan cahili ya da aptalı yönetmek hiç hoşuma gitmeyen bir şeydir. Bunu görüş alışverişinde bulunduğum konularda bile ender yaparım ve bir okul öğretmeni gibi yersiz sayılabilecek konuları öğretmek durumunda kalmaktansa her şeyi kendi haline bırakırım. İlk ilkeleri öğrenenlerle ne konuşma ne yazma huyum vardır. Ne kadar yanlış ve saçma olarak değerlendirsem de, topluluk içinde ya da insanların kendi aralarında konuştukları şeylere ne sözle ne de yazıyla itiraz ederim. Kaldı ki, aptallıkta beni en çok öfkelendiren şey, hiçbir aklın, aklı başında olarak hoşlanmayacağından daha fazla kendisinden hoşnut olmasıdır. İnatçılık ve gevşeklik bu özellikleri taşıyanlara sevinç ve güven getirirken, bilgeliğin kendinizden hoşnut olmanızı ve kendinizle gurur duymanızı yasaklaması ve sizi kendinden memnun olmayan korkak birisi yapması çok üzücüdür. Mücadeleden her zaman şan ve neşeyle geri dönünce, insanlara küçümsemeyle bakanlar en az yetkin olanlardır. Dillerindeki ve neşeli yüzlerindeki bu küstahlık, genellikle zayıf olan ve gerçek üstünlükleri değerlendirip seçmekten aciz olanların gözünde onları haklı hale getirir. İnatçılık ve dar

kafalılık aptallığın en kesin kanıtıdır. Acaba bir eşekten daha kesin tavırlı, kararlı, umursamaz, kendi dünyasına dalmış, ağırbaşlı ve ciddi başka bir şey var mı?

Tepeden inme, ama akıl dolu, birbirleriyle şen şakrak bir şekilde alay ederek eğlenen dostlar arasındaki içtenliğin ve neşenin ortaya çıkardığı sivri ve hoş sohbetleri konuşmaya ve iletişime katamaz mıyız? İşte doğal neşemden dolayı bana pek uyan bir alıştırma. Adını ettiğim öteki alıştırma kadar gergin ve ciddi olmasa da, daha az keskin ve ustalıklı, Lycurgus'a göründüğü gibi daha az yararlı değil. Bana gelince sohbete akıldan daha çok özgürlük getiririm ve buluştan daha çok mutluluk katarım; ama sevgilere aldırış etmem, sadece katı değil densiz olan öc almalara katlanırım. Ve bana bir mızrak atıldığında, hemen hazır cevabım yoksa, inatçılık kokan gevşek ve can sıkıcı bir itirazla buna takılıp kalmam; en uygun zamanda öcümü alma hakkımı saklı tutarak kulaklarımı neşeyle indirip geçmesini beklerim. Her zaman kazanan tüccar yoktur! Kişilerin çoğunluğu güçten yoksun oldukları zaman yüzlerini ve seslerini değiştirir ve yersiz bir öfke altında öç alacak yerde kendi zayıflıklarını ve yetersizliklerini ortaya koyarlar. Bazen, neşeyle şakalaşırken, sakin olduğumuz zaman incitmeden dokunamayacağımız kusurlarımızın gizli tellerine dokunuruz; yararlı bir şekilde hatalarımız konusunda birbirimizi uyarırız.

Kaba ve denetimsiz, benim inanılmaz derecede tiksindiğim "Fransız tarzı" başka el oyunları da vardır. Yumuşak ve duyarlı bir deriye sahibim. Bu oyunlar yüzünden hayatın akışı içinde kral kanından iki prensin toprağa verilişini gördüm. Eğlenmek için dövüşmeyi çirkin buluyorum.

Aslında, birini yargılamayı istediğim zaman ona kendinden ne kadar hoşnut olduğunu konuşmasını ve meşguliyetinin hangi noktaya kadar hoşuna gittiğini sorarım. Bu tarzdaki güzel bahanelerden kaçınırım: Bunu eğlenerek yaparım;

Ablatum mediis opus est incudibus istud,

"Bu eser, daha yarısındayken örsten kaldırıldı."

(Ovidius, Hüzünler, I, VII, 29)

ya da "uzun zamanımı almadı bu ve o zamandan beri bunu asla tekrar okumadım." Bu durumda eklerim: "Şu parçaları bir kenara bırakalım; üzerinde yargılanmaktan hoşlandığınız bir tanesini bütünüyle verin bana." Ya da dahası: "Eserinizin içinde neyi en güzel buluyorsunuz? Şu bölümü mü, yoksa diğerini mi? Fikirler, hayal yetisi, yargılama ve bilgi sayesinde midir bu?" Çünkü kendi işimizi olduğu kadar başkasının işini yargılarken de yanıldığımızı çoğu zaman fark ettim; bu sadece işin içine duygu karıştığı için değil, tanıyacak ve ayıracak yetenek olmamasındandır. İş, kendi gücüyle ve mutlu kaderiyle yapımcısına yardım edip, onu hayal ettiği ve bildiğinin ötesine kadar ilerletebilir. Bana gelince bir çalışmanın değerini asla benimkinden daha kapalı bir biçimde yargılamam; "*Denemeler*"i çok kararsız ve çok güvensiz bir biçimde bazen aşağıya, bazen yukarıya koyarım.

Konularıyla yararlı olup da, yazarın hiçbir ün sağlamadığı birçok kitap vardır ve iyi çalışmalar gibi işçisini utandıran iyi kitaplar da vardır. Kişilerin masadaki davranışları ve giyinme biçimleri üzerine yazacağım, zamanımdaki fermanları ve hükümdarların halkın elinde dolaşan mektuplarını yayınlatacağım ya da iyi bir kitabın kısaltmasını yapacağım (her güzel kitabın kısaltması, aptalca bir kısaltmadır). Bu kitap kaybolup gidecek ya da başka değişimlere uğrayabilecekti. Böyle çalışmalardan gelecek kuşaklar hatırı sayılır bir yarar sağlayacaktı; ama ben şanslı olmamın dışında bundan nasıl bir onur kazanırdım?

Kuşkusuz çok iyi bir yazar olan Philippe de Comines'i yıllarca önce okuduğumda, sıradan olmayan

şu sözü dikkatimi çekti: "Adil ödüllendirme yeteneğini engellemesin diye, efendisine bu kadar hizmet etmemek gerekir." Onu değil, fikrini övmeliydim çok olmadı, aynı buluşa Tacitius'da rastladım: "*Beneficiaeo usque læta sunt dum videntur exolvi posse; ubi multum antevenere, pro gratia odium redditur.*" [İyilikler, karşılığının ödeneceği bilindiği sürece hoştur; Ama bu sınırı çok fazla aşarlarsa, karşılığı minnetarlık değin kin olur." (Tacitius, *Yıllıklar*, IV, XVIII)]. Ve Seneca ısrarla üzerinde duruyor: "*Nam qui putat esse turpe non reddere, non vult esse cui reddat*" ["Çünkü geri vermemeyi ayıp gören kişi, geri vermek zorunda kalacağı bir kimsenin olmasını istemez." (Seneca, *Ep*., LXXXI)]. Cicero'nun üslubu daha yumuşaktır: "*Qui se non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest*." [Sizinle ödeşmiş olduğunu inanmayan, size dost olamaz." (Cicero, *De petitione consulatus*, IX)].

İşlenen konuya göre bir yazarın bilgili ya da iyi bir belleğe sahip olduğunu bulabiliriz. Ama ona özgün ve en değerli niteliklerini, aklının gücünü ve güzelliğini yargılamak için, neyin ona ait olduğunu, neyin olmadığını, yaptığı tercihle ona dönüp geleni, yaptığı düzenlemeyi, süslemelerini, dilini bilmek de gerekir. Her zaman olduğu gibi, ya konuyu aşırıp, biçimi bozmuşsa? Kitaplarla fazla haşır neşir olmayan bizim gibiler bu zorlukla karşılaşıyor; yeni bir ozanda birkaç güzel buluş, bir vaizde çok güçlü bir kanıtlama gördüğümüz zaman, bu parçanın onlara ait olduğunu ya da bir başkasından alınmadığını bir bilginden öğrenmedikçe bunları övmeyi göze alamıyoruz. O ana kadar hep tetikte duruyorum.

Tacitius Tarihi'nin bir incelemesini (sık yaptığım bir şey değil; yirmi yıldır, bir kitabı sürekli bir saat okumadım) okumuş bulunuyorum; Bu işi Fransa'nın kişisel değeriyle birlikte kardeşlerinde de mevcut olan yetenekleri ve iyiliğiyle de çok değer verdiği soylu bir kişinin (muhtemelen Gursonet kontu) tavsiyesi üzerine yaptım. Töreleri ve bireysel eğilimlerini kamu meselelerine bu kadar karıştıran bir başka yazar tanımıyorum. Ve o bana, kendi düşündüklerinin aksine zamanındaki imparatorların yaşamlarını, zalimliklerinin yol açtığı pek tuhaf ve pek olağan dışı olayları, dikkate değer eylemlerini yazmayı görev edinerek, savaşları ve dünyanın çalkantılarını anlatmak zorunda kalacağından çok daha güçlü ve daha ilgi çekici şeye sahipti gibime geliyor. Bunun için, sık sık ve uzun uzun anlatarak canımızı sıkmaktan korkuyormuşcasına bu güzel ölümleri atladığından onu hayal kırıcı buluyorum.

Tarihin bu şekli en yararlısıdır; kamu hareketleri özellikle kaderin onları götürdüğü yöne bağlıdır; özel hareketler kendi kaderimize bağlıdır. Demek ki, buradaki, tarihsel bir öyküden ziyade bir yargılamadır. Tarihte öykülerden daha fazla yargılar bulunuyor; bu bir okuma kitabı değil, incelenecek ve öğrenilecek bir kitaptır. Doğrusu ve yanlışıyla birçok özdeyişle doludur; dünyanın yönetiminden pay alan kişilerin örnek alması ve onaması için bir ahlaki ve siyasi söylemler kaynağıdır. Her zaman biraz çağın alışkanlığından etkilenmiş, ilginç ve mahir bir biçimde sağlam ve güçlü deliller sergiler. O yüzyılın insanları, olaylarda yeterince ilginçlik ve incelik bulamazlarsa bunu sözlerden beklerler. Tacitius'un üslubu, Seneca'nınkine oldukça yakındır. Ama Seneca daha 'keskin sözlü' iken, o daha "dolgun içerikli" gibi geliyor bana. Onun çalısması daha özel bir biçimde şu andaki durumumuz gibi karışık ve hastalıklı bir duruma daha uygundur; çoğunlukla, bizi tasvir edip eleştiriyor denebilir! Onun içtenliğinden kuşku duyduklarını söyleyenler kendilerini ele veriyorlar; aslında, bu kişiler ona başka nedenlerden kızıyor. Roma meselelerinde onun sağlıklı ve iyi fikirleri var. Benim bakımımdan, onun Pompeius'u kendisiyle birlikte yaşayan ve faaliyet gösteren kişilerden daha acımasızca, Marius ve Sylla'yla aynı kefeye koymasına bir parça esef ediyorum. Kuşkusuz, onun (Pompeius) işleri yönetme şekli, tutkular ve öc alma ruhu olmadan yürümüyor, bizzat dostları bile zaferin onu aklın sınırlarının ötesine götürmesinden korktular; Ama onun, ancak başkalarında da olan çok coşkulu bir davranışından korkulabilirdi; hayatında bizi kesin

bir zalimlik ve zorbaca bir gaddarlıkla tehdit etmediği hiçbir şey yoktur. Kuşku ile apaçık ortada olanı karşılaştırmamak gerekir; Tacitius'a bu konuda katılmıyorum. İstediği kadar öyküleri samimi ve dürüstçe olsun, her zaman tam olarak yargılamalarının sonuçlarına uymadığı belki de bununla kanıtlanabilecektir; yargılamalarında izlediği yolu, bize gösterdiği gerçeğin ötesinde takip ediyor ve ne olursa olsun bükülmek lütfunda bulunmuyor. Yasaların buyurduğu gibi zamanının dinini onaylamış olması ve gerçek dini bilmemesi için bir mazereti yoktur. Bu, kendisi için bir hata değil, bir bahtsızlıktır.

Yargısını özellikle inceledim ve tam olarak anlamış değilim. Yaşlı ve hasta Tiberius tarafından Senato'ya gönderilen şu mektubun anlamı gibi: "Size ne yazmalı baylar? Ya da size nasıl yazmalı? Ya da şu anda size yazmamalı mıyım? Tanrılar ve tanrıçalar her gün hissettiğimden daha beter öldürüyorlar beni, bunu biliyorum." Bu sözleri Tiberius'un vicdanını rahatsız edecek korkunç bir pişmanlık acısına neden bağladığını anlamıyorum. En azından okurken anlamadım. Roma'da saygın bir yüksek görev icra ettiğini söylerkenki zorlanışı bir parça hafiflik gibi de geldi bana; bunu gösteriş olsun diye dile getirmediğini söyleyerek özür diliyor. Onun ruh yapısındaki bir kişi için bu bana azıcık çapsızlık gibi göründü. Çünkü kendinden açık yürekle söz etmeyi göze alamamak, biraz cesaretten yoksun olunduğunu göstermektir. Sağlam ve titiz bir yargı yetisine sahip olunduğu zaman, sağlıklı ve güvenli biçimde bir yargılama yapılıp, başkalarından geliyor gibi kendinden alınan örneklerden tüm koşullar içinde yararlanılır, başkalarına tanıklık ediyor gibi kendinden söz edilir. Gerçeğin ve özgürlüğün lehine uygarlığın sıradan kurallarının üzerinden aşmak gerekir. Kendimden söz etme cesaretini göstermekle kalmam, sadece kendimden söz etmeyi de göze alırım. Başka bir şey hakkında yazdığım zaman konuyu saptırır, konum dışına çıkarım. Kendimi yeterince sevmiyorum, kendimi ayırt edemeyecek ve ayrı olarak düşünemezmişcesine kendi kendime bağlı ve yapışmış değilim: Sanki bir komşuymuşum ya da bir ağaçmışım gibi. Ne kadar değerli olduğunu görmemek ya da gördüğünden fazlasını söylemek aynı hatayı işlemektir. Tanrı'ya kendimize karşı olan sevgimizden daha fazla sevgi borçluyuz; ona daha az tanırız ve bununla birlikte onu dilimizden düşürmeyiz.

Tacitius'un yazıları karakterini biraz tanıtıyor: Yüce bir bir kişilik, dürüst ve cesur, batıl inançlı değil, ama filozof ve yüce gönüllü bir doğa. O, odun yükü taşıyan bir askerin kollarından kurtulan yüküne yapışacak ve orada cansız kalacak derecede soğuktan katılaşmış elleriyle bir odun demetini taşıdığına inandığı gibi tanıklıklarında biraz aşırıya kaçabilir. Ama bu gibi durumlarda bu önemdeki tanıkların karşısında eğilmeye alışkınım. Vespasian'ın Tanrı Serapis'in inayeti sayesinde tükürüğünü gözlerine sürerek kör bir kadını iyileştirdiğini ya da herhangi bir mucizeyi anlattığı zaman, o bunu görevine göre ve önemli olayların tarihçesini yazan tüm iyi tarihçeler örneğini takip ederek yapar; tüm bunların içinde yalnız kamusal olaylar değil, halka ait söylentiler ve kanılar da vardır. Bunların işlevi ortak inançları denetlemek değil, onları aktarmaktır; bilincin yöneticileri rolü oynayan din bilginleri ve filozoflarla ilgilidir bu. Bu nedenle yüce bir kişi olan arkadaşlarından biri pek bilgece şöyle yazdı: "*Equidem plura transcribo quam credo: nam nec affirmare sustineo, de quibus dubito, nec subducere quæ accepi*" [Aslında, inanmadığım pek çok olayı aktarıyorum, zira ne kuşkularımı giderebilirim ne de geleneğin bana aktardıklarını silebilirim.] Bir başkasıysa, "*hæc neque affirmare, neque refellere operæ pretium est: famæ rerum standum est*" [Bu olayları doğrulamak ya da çürütmek için uğraşmamalı, geleneğe bırakmalı] diye yazar. Tacitius ise mucizelere inanışın azalmaya başladığı bir çağ hakkında yazıyordu; bu kadar iyi insanın kabul ettiği ve eskilerin büyük saygı gösterdiği şeyi yıllıklarına almamazlık etmek istemediğini söyler. Çok güzel söylenmiş bu. Şu halde tarihçiler, bize tarihi yargıladıkları gibi değil, daha çok kendilerine söylenene göre yazsınlar. Ama işlediğim konunun hâkimi olan ve kimseye verilecek hesabı olmayan ben, yine de tamamıyla kendime bel bağlamıyorum; sıkça bana gelen ve kuşku dtuyduğum nükteleri ve bana baş sallattıran

bazı sözel incelikleri vermekle işi oluruna bırakıyorum. Ama onları kendi haline bırakıyorum. Görüyorum ki, bu tarz şeylerle övünülüyor; Ama bunları yargılamak sadece bana düşmez. Kendimi ayakta ve yatmış, önden ve arkadan, sağdan ve soldan ve doğuştan gelen bütün gizler içinde tanıtıyorum. Güç bakımından benzeşen akıllar yargılamada ve beğenide her zaman aynı değildirler.

İşte belleğimin kabaca ve eksik bir biçimde Tacitius'da bana anımsattıkları bunlar. Ama tüm "kabataslak" yargılamalar belirsiz ve eksiktir.

Dokuzuncu Bölüm

Geçicilik Üzerine

Boşuna şeyler yazmak kadar boş bir şey yoktur. Tanrı'nın bize bu kadar ilahi bir şekilde dile getirdiği şeyler üzerinde zeki insanlar özenle ve sürekli olarak düşünmelidirler.

Dünyada mürekkep ve kâğıt olduğu sürece hiç durmadan ve yorulmadan ilerleyeceğim bir yola girdiğimi görmeyen var mı? Varoluşumun sicilini eylemlerine göre tutamam: Kader onları çok aşağıda bir yere yerleştiriyor. Ben bunu düşüncelerimle yapıyorum. Böyle bir soylu kişi gördüm: yaşamla ilişkilerini bağırsaklarını çalıştırarak kuruyordu. Evinde yedi ya da sekiz günlük dizi dizi leğenler görürdünüz. Bunları inceler, bunlar hakkında konuşurdu, başka her türlü koku ona göre pis kokardı. Onun konuları kâh katı, kâh gevşek ama her zaman hazımsız olan ihtiyar bir aklın dışkılarıdır. Diomedes[3]bir tek dilbilgisi konusu üzerine altı bin kitap doldurduğuna göre, herhangi bir konuda düşüncelerimin sürekli çırpınışını ve değişimini sergilemeye daha ne kadar devam edeceğim? Tek başına kekemelik ve dilin çözülmesi kitap ciltlerinin korkunç yükü altında dünyanın soluksuz kalmasına yol açtığına göre, gevezelik neler üretmez? Sadece laf olsun diye bir sürü söz! Ey Pythagoras, keşke bir tek şu fırtınayı savuşturmuş olsaydın!

Bir zamanlar Galba adında birisi aylakça yaşadığı için suçlanıyordu. O ise, verdiği cevapta "herkes yaptığı işin hesabını vermelidir" dedi "yapmadığının değil". Ama aldanıyordu; Çünkü adalet çalışmayanları da kovuşturur ve onları da yola getirir.

O halde adalet, sokak sürtüklerine ve aylaklara karşı olduğu gibi, yeteneksiz ve yararsız yazarlara karşı da zorlayıcı bir önlem olmalıdır; bu şekilde halk, benim kitaplarımı ve diğer yüzlerce kitabı fırlatıp atardı. Şaka etmiyorum; yazar taslakları bana altüst olmuş bir çağın belirtileri gibi geliyor. İç karışıklıkların içine düştüğümüzden beri bu kadar çok yazmıyor muyuz? Ve Romalılar da yıkılış döneminde bu kadar çok yazmadılar mı? Üstelik de bir toplumda akılların incelik kazanması, bunların daha bilge hal aldıkları anlamına gelmez mi? Bu tür aylakça uğraşılar, insanların kendi işlerine sarılmalarından ve kendi işlerinden uzaklaşmalarından doğar. Yüzyılımızdaki bu çürümede her birimizin payı vardır: kimilerinin katkısı ihanettir, kimilerinin ise güçleri oranında adaletsizlik, dinsizlik, zorbalık, açgözlülük ve zayıflıktır; daha zayıf olanlar ise aptallık, hiçlik ve aylaklıkta bu sürece katkıda bulunuyor, ben de onlardan biriyim. Öyle görünüyor ki, kötülükler çevremizi sardığı zaman boş şeylerin mevsimi gelmiş demektir, kötülüğün yaygınlaştığı bir zamanda lüzumsuz işler yapmakla övünüyoruz. En son el konulacaklar arasında olmakla avunuyorum; daha acil olanlarla uğraşırlarken kendimi düzeltecek zamanım olur. Çünkü daha büyük sakıncalar söz konusuyken, ufak problemlerle uğraşmak bana pek akıl kârı değil gibi geliyor. Adamın biri parmağındaki yaranın pansumanı için hekim Philotimus'a gitmişti. Adamın yüzünden ve nefesinden ciğerlerinde ülser olduğunu anlayınca ona şöyle dedi: "Dostum, şimdi tırnaklarınla eğlenilecek zaman değil".

Yine de bu konuda, büyük bir saygıyla andığım bir kişinin, birkaç yıl önce, büyük acıların ortasında, şimdiki gibi ne yasa, ne adalet, ne de görevini yapan bir yasa adamının olmadığı bir sırada, giyim, yemek ve prosedür üzerine yaptırımı olmayan kararnameler yayınlanmıştı. Bunlar kötü yönetilen bir halka tamamen unutulmadıklarını söylemek için uydurulmuş eğlencelerdir. Her türlü iğrençliğe bulaşmış bir halka, konuşma tarzlarını, danslarını ve oyunlarını yasaklayanlar da aynı şeyi yapıyorlar. İnsan ateşten yanarken, yıkanıp paklanmanın sırası değildir. Bu yalnızca Ispartalılara has bir özelliktir: onlar hayatlarını büyük bir tehlikeye atacakları sırada saçlarını tararlar ve başlıklarını giyerler.

Bana gelince, bir başka kötü alışkanlığım daha var: Eğer ayakkabım yamuksa, gömleğimi ve paltomu da düzeltmem; Çünkü kendimi yarım yamalak düzeltmeye tenezzül etmem. Kötü bir durumdaysam, daha da kötü olması için uğraşırım. Kendimi umutsuzluğa terk ederim, uçuruma doğru giderim ve "hay lanet" diye bu işten vazgeçerim. İnatla kötüleşirim ve kendimi iyileştirmeye layık görmem.

Bu devletin (Fransa) perişanlığı ile yaşımın perişanlığının aynı zamana rastlaması benim için iyi bir talihtir. Acılarımın artmasına ve bu nedenle servetimin dağılmasına daha kolay tahammül edebiliyorum. Mutsuzluğun karşısında söylediğim sözler, kızgınlık sözleridir; cesaretim azalacağına artıyor. Ve başkalarının tersine, Ksenophon'un gerekçesine değilse de ilkesine uyarak, kendimi kötü durumdayken değil iyi durumdayken daha inançlı bulurum ve bir şey dilemek için değil, teşekkür etmek için gökyüzüne sevgi dolu gözlerle bakarım. Sağlığım yerindeyken, ona daha fazla özen gösteririm; sağlığımı yitirmeye başladığım zaman hiç ilgilenmem. Başkalarına düşmanlık ve sopa ders olurken, bana ezinç ders olur. Sanki iyi kader, iyi vicdanla bağdaşmazmış gibi, insanlar ancak her şey kötü gittiği vakit iyi insan oluyorlar. Mutluluk, beni ılımlı ve alçakgönüllü olmaya iter; rica beni fetheder, tehdit usandırır, lütuf esnetir, korku sertleştirir.

İnsanlık halleri içinde şu durum çok yaygındır: başkalarına ait şeyleri, bize ait olanlardan daha çok severiz ve yer değiştirmekten ve değişiklikten daha fazla hoşlanırız.

Ipsa dies ideo nos grato perluit haustu

Quod permutatis hora recurrit equis.

"Gün ışığı bile, saatler at değiştirdiği için

hoşumuza gider." (Petronius'dan kesit)

Bundan ben de payımı alıyorum. Öteki uçta gidenler, kendinden memnun olanlar, sahip olduklarını geride kalanların üstünde tutanlar, kendi gördüklerinden daha güzelini kabul etmeyenler, bizden daha akıllı olmasalar da, gerçekte, bizden daha mutludurlar. Ben bilgeliklerine değil, iyi kaderlerine imreniyorum.

Bu ruh hali yeni ve bilinmeyen şeylere susamışlık, benim yolculuklara çıkma arzumu besliyor; Ama başka koşulların da bunda payı oluyor. Evimin yönetiminden gönüllü olarak vazgeçiyorum. Bir samanlıkta da olsa, buyurmanın ve evdekilerin itaat etmesinin bir lezzeti var. Ama fazlaca tek düze ve bıktıran bir zevk bu; hem sonra, zorunlu olarak içine başka tatsızlıklar karışıyor: Bazen topraklarınızdaki kişilerin sefaleti ve acısı, bazen komşularınızla aranızdaki kavga, bazen mülkünüze yönelik tecavüzleri size acı verir ve kederlendirir;

Aut verberatæ grandine vineæ,

Fundusque mendax, arbore nunc aquas

Culpante, nunc tonnentia agros

Sidera, nunc hyemes iniquas.

"Bunlar ya dolunun kasıp kavurduğu bağlarınızdır

ya da toprağınız umutlarınızı boşa çıkarmıştır:

ağaçlar kâh aşırı yağışları, kâh toprağı yakan kuraklığı,

kâh sert geçen kışları suçlamıştır." (Horatius, Odlar, III, I, 29)

Ve Tanrı altı aya kalmadan kâhyanızı fazlasıyla mutlu edecek, bağlara yarayan, çayırlara da zararı olmayan bir mevsim gönderecektir.

Aut nimiis trret fervoribus ætherius sol,

Aut subiti perimunt imbres, gelidæque pruinæ,

Flabraque ventorum violento turbine vexant.

"Ya güneşin aşırı sıcaklığı ürünlerinizi yakar,

ya ani yağmurlar ve donlar onları yok eder

ya da şiddetli kasırgalar onları kasıp kavurur." (Lucretius, V, 216)

Buna bir de eski zamanlardan bu adamın ayağımıza vuran yeni ve görünüşü güzel ayakkabısını ekleyin; bir yabancı bunun size kaça mal olduğunu, evinizde dirlik ve düzeni sağlamak için ne fedakârlıklarla bulunduğunuzu ve bunu ne pahasına satın aldığınızı bilmez.

Evimin idaresini geç üstlendim. Doğanın benden önce doğurdukları beni uzun bir süre bu yükten kurtarmışlardı. Mizacıma daha uygun bir başka alışkanlık edinmiştim. Ama ne olursa olsun, gördüğüm kadarıyla, zor değil ama oldukça zaman alan bir uğraş bu; başka bir işi beceren bir işi, bunu da pekâlâ becerir. Zenginleştirmeye çalışsaydım, bu yol bana uzun gelirdi; krallara hizmet etseydim, başka herhangi bir işten daha kârlı çıkardım. Hiçbir şey edinmemiş ve dağıtmamış bir adam olarak ün kazanmak iddiasında olduğuma göre, hayatımın geri kalan bölümünde de iyi şeyleri olduğu kadar kötü şeyleri de yapmayan biri olmak istiyorum ve Tanrı'ya şükürler olsun bu dünyadan geçip giderken büyük çaba göstermeden bunu yapabilirim.

En kötü durumda, harcamalarınızdan kısıntı yaparak yoksulluktan kaçınmayı bilin. Ben bunu uyguluyorum ve yoksulluk beni zora sokmadan kendimi yeniden derleyip toparlıyorum. Ne olursa olsun ruhumda sahip olduğumun azıyla yetinebilmek için yeterli dereceler belirledim –gönül rızasıyla bu duruma katlanabilirim. "*Non æstimatione census, verùm victu atque cultu, terminatur pecuniæ modus*" ["Talih, gelirlerin hesabıyla değil, herkesin yaşam alışkanlıklarına ve gereksinimlerine göre ölçülür." (Cicero, *Paradoxa*, VI, III)]. Gerçek gereksinimlerim elimin altında bulunanları tüketmiyor; beni zorlasa da kolay sarsılmıyorum.

Varlığım pek hissedilmese ve fazla önemsenmese de ev işlerinin yönetiminde bana çok destek olur. Bu işlerle istemeye istemeye uğraşıyorum. Ben şamdanın bir ucundan yakıyorum, ama bizimkiler öbür ucundan savuruyorlar.

Yolculuklar, ancak masraflar gücümü fazla aştığında beni sarsar. Bu da, sadece yeterli donanımla değil, saygın bir şekilde yolculuk yapmaya alışkın olduğumdan; kısa ve az yolculuk yapmam gerekir ve kıyıda köşede kalanlarla, ayırdıklarımla yolculuk edebilecek hale gelinceye kadar yolculuğu ertelerim. Yolculuk zevki dinlenme zevkini bozsun istemem. Aksine bunların karşılıklı olarak birbirini beslemesini ve desteklemesini istiyorum. Talih, bana bu alanda yardımcı oldu, çünkü benim bu dünyadaki başlıca işim sere serpe ve çaba harcamadan yaşamaktı; mirasçılarıma daha çok servet bırakmak için beni servet biriktirme çabasından kurtardı. Bir tek varisim olduğu için[4]kendi hesabıma çok yeterli, hatta bolca bulduğum şeyler onun için yeterli değilse ne kadar kötü. Akılsızlığı ona daha fazlasını bırakmam için bir neden değildir. Plutarkhos'un Phocion örneğine göre, her insan

çocuklarına yeterli miras bırakır, yeter ki çocuklar kendisinden farklı olmasın ve kendisine benzesinler. Ben Crates gibi de yapmazdım. O, parasını bir bankacıya şu koşulla bıraktı: Eğer çocuklar aptalsa bankacı parayı onlara verecek, zekilerse parayı halkın en aptallarına dağıtacaktır. Sanki paradan vazgeçemeyen akılsızlar zenginliği kullanmayı becerirlermiş gibi.

Şu da varki dayanabilecek gücüm olduğu sürece yokluğumdan kaynaklanan zarar, beni orada bulunup sıkıntı çekmekten kurtaracak fırsatları tepmeme değmez gibi görünüyor; her zaman tersine giden bir şey vardır! Bazen bir evin, bazen bir diğerinin işleri size sıkıntı verir. Olayları fazlaca yakından izlersiniz ve başka yerlerde de olduğu gibi basiretiniz size zarar verir. Beni sıkıntıya sokacak fırsatları savuşturur ve kötü giden bir şeyi görmemek için sırtımı çeviririm. Ama ne yaparsam yapayım, evimde her an hoşuma gitmeyen olaylara ve en çok da iyi bildiğim kişilerin benden sakladıkları düzenbazlıklarına şahit olurum. Öyle işler çevirirler ki, bunları gizli tutmanız size daha az zarar verir, boş akıntılardır bunlar ama sonuçta sıkıntıdır işte. En önemsiz ve en anlamsız sıkıntılar en fazla can yakan sıkıntılardır ve aynen küçük harflerin gözleri daha fazla yorması gibi, küçük meseleler de bizi daha fazla tedirgin eder. Ufak tefek sıkıntılar bizi tek bir büyük sıkıntıdan daha fazla incitir. Evdeki dikenler ne kadar sık ve ne kadar inceyse, bizi o kadar sert ve farkına varmaksızın yakalar ve ısırırlar.

Ben filozof değilim: Sıkıntılar beni ağırlıkları oranından ezer ve bu ağırlık sadece onların biçimlerine ya da içeriklerine değil, kimi kez biçimlerine de bağlıdır. Ben bunları sıradan insanlara göre daha iyi tanıdığım için, daha iyi dayanamıyorum. Ama sonuçta, beni yaralamasalar bile incitirler. Yaşam, kırılgan ve karmaşık hale getirilmesi kolay bir şeydir. Yüzüm bir kez acıya dönünce, "*nemo enim resistit sibi cum cœperit impelli*" ["Eğer insan ilk iç tepiye boyun eğerse, artık kendi kendine direnemez." (Seneca, *Ep*., XIII)], buna hangi aptalca neden yol açmış olursa olsun kötü huyumu o yöne teşvik ederim ve bu nedenle beslenen mizacım daha da azar, besleneceği bir yığın konuyu kendine çeker, üst üste yığar.

Stillicidi casus lapidem cavat.

"Damla damla düşen su kayayı deler." (Lucretius, I, 314)

Bu sıradan damlalar (sıkıntılar) beni kemirip bitiriyor. Sıradan sıkıntılar hiçbir zaman önemsiz değildir. Sürekli ve telafisizdirler; bunlar özellikle de ailenin sürekli ve ayrılmaz üyelerinden kaynaklanıyorlarsa.

İşlerimi uzaktan ve bütünlüğü içinde gözden geçirdiğimde muhtemelen, –belleğimde kalmadığından ötürü–, benim hesaplarımın ve beklentilerimin ötesinde iyi gittiklerini düşünürüm. Bunlardan fazlasıyla payımı aldım gibime gelir; işlerin yolunda gitmesi beni yanıltır. Ama işin içinde olsam, bütün parsellerin yolunda gittiğini görür müyüm?

Tum vero in curas animum diducimur omnes.

"O zaman ruhumuz kaygılardan bin bir parçaya bölünür."

(Virgilius, *Aeneas, V, 720*)

Arzulayacağım ve korkacağım binlerce şey çıkar. Onları tamamen terk etmek benim için çok kolay, ama onlara zorlanmadan erişmek çok zor. Tüm işlerin size baktığı ve sizi ilgilendirdiği bir yerde bulunmak ne hüzün verici bir durum. Yabancı bir evin zevklerinden daha keyifle yararlanıyorum ve oraya daha doğal bir tad katıyorum gibi geliyor bana. Diyojen, kendisine hangi tür şarabı daha iyi bulduğunu soran birine tam benim istediğim cevabı verir: "Yabancısı" der.

Babam, doğmuş olduğu Montaigne'i imar etmekten hoşlanırdı. Ev işlerinde onu örnek almayı ve onun kurallarını uygulamayı seviyorum ve benden sonra gelenlerin de bu kurallara bağlı kalmalarını sağlayacağım. Bunun için elimden ne gelirse yapacağım. Babamın iradesini hâlâ üzerimde hissetmekten gurur duyuyorum. Bu kadar iyi bir babaya yaraşmayan bir yaşam görüntüsü vermekten Tanrı beni korusun. Eski bir duvar panosunu tamamlamaya ve kötü durumda bir binanın bir bölümünü düzenlemeye kalkıştığım zaman, kuşkusuz bu kendi zevkimden ziyade onun isteği doğrultusunda oldu. Muhtemelen ailenin bu eve sahip olacak ve burada izini bırakacak son bireyi olacağımdan, onun güzel evinde başlayıp da yarım kalmış işlerini tembelliğimden dolayı tamamlamadığım için kendime kızıyorum. Özellikle özen göstermeme gelince, ne çok çekici olduğu söylenen bayındırlaştırma zevki, ne av, ne de münzevi bir hayatın başka zevkleri beni fazla eğlendirebiliyor. Beni hataya düşüren tüm diğer fikirler gibi bu da kendimi kınadığım şeylerden biridir. Görüşlerimin kolay ve hayata elverişli olmalarından kaygı duyarım, güçlü ve sağlam olmalarından değil; yararlı ve hoşsalar yeterince gerçek ve sağlıklıdırlar.

Benim ev yönetimi konusunda yeteneksiz olduğumu dile getirdiğimi duyanlar, bu işleri küçümsediğimi, toprak sürme araçlarını, mevsimlerini, sırasını, şarabın nasıl imal edildiğini, nasıl aşı yapıldığını, bitkilerin ve meyvelerin şekillerini ve adlarını, yediğim yiyeceklerin nasıl hazırlandığını, giydiğim kumaşların adlarını ve fiyatını öğrenmekten kaçındığımı kulağıma fısıldarlar; daha büyük bilimlerle ilgilendiğim için canıma okurlar. Oysa bu bir salaklıktır, şandan çok budalalıktır. İyi bir mantıkçı olmaktansa iyi bir seyis olmayı tercih ederim.

Quin tu aliquid saltem potius quorum indiget usus,

Viminibus mollique paras detexere junco?

"Neden daha yararlı bir şeyle uğraşmıyorsun? Örneğin kamışla ya da esnek sazlarla sepetler örmüyorsun?" (Virgilius, *Çoban türküleri, II, 71*)

1. Fikirlerimizi genel sorularla bizsiz de pekâlâ giden evrensel nedenlerle ve süreçlerle karmakarışık hale getiriyoruz. Kendi durumumuzu ve bizi genelde insandan daha çok ilgilendiren Michel'i[5]bir kenara bırakıyoruz. Normal olarak çoğu zamanımı evimde geçiriyorum ve evimde de başka yerlerde olduğumdan daha mutlu olmayı isterim.

Sit meæ sedes utinam senectæ,

Sit modus lasso maris, et viarum,

Militiæque.

"Yaşlılığımı orada geçirebilsem.

Denizde ve karada bunca yolculuktan ve askerlikten yorulmuş olarak

orada huzuru bulabilirsem?" (Horatius, *Odlar, II, VI, 6)*

Üstesinden gelebilir miyim bilmiyorum. Keşke babam miras olarak başka şeyler yerine yaşlılık günlerinde evine beslediği şu tutkulu aşkı bana bıraksaydı. Kendi arzularını servetiyle sınırlamaktan ve elinde olanlarla yetinmekten mutluluk duyuyordu. Siyaset felsefesi, uğraşımın bayalığını ve kısırlığını istediği kadar eleştirsin, yeter ki bir kez olsun babam gibi tad alabileyim. En onurlu görevin halka hizmet etmek ve herkese yararlı olmak olduğunu düşünüyorum. "*Fructus enim ingenii et virtutis omnisque præstantiæ tum maximus accipitur, cum in proximum quemque confertur.*

["Zekâdan, erdemden ve her türlü üstünlükten yararlanmanın en mükemmel yolu, varlıklarını yakınlarıyla paylaşmaktadır." (Cicero, *De amicitæ*, XIX)].

Kendi payıma, ben bundan kaçınırım; bunun nedeni kısmen kendi bilincim (bu tür uğraşların yükünü ve bunları yerine getirme olanağının az olduğunu bilincim sayesinde görürüm; her türlü siyasal yönetimin ustası Platon da bundan kaçındı) kısmen de tembelliğimdir. Kendimi zorlamadan dünyadan yararlanmaktan, bana da, başkalarına da ağır gelmeyen, hoşgörülebilir bir yaşam sürmekten hoşnutum.

İşlerin sorumluluğunu ve yönetimini bırakacak üçüncü bir kişi bulsaydım, hiç kimse tüm sorumluluğunu benim kadar gönül rahatlığıyla ona bırakmazdı. Şu anki dileklerimden biri, beni bu yaşlılık günlerimde hoş tutan ve rahat bir uykuya dalmamı sağlayan ve mülklerimin yönetimini ve kullanımını tümüyle ellerine teslim edeceğim bir damat bulmaktır. Bunu benim yaptığım gibi yapsın, benim yerime kazandığım gibi kazansın, yeter ki gerçekten minnettar ve dost bir kalp taşısın. Ne olmuş yani? Günümüzde kendi öz çocuklarımızın dürüstlüğünü bilmediğimiz bir dünyada yaşıyoruz.

Ben yolculuktayken kasamı elinde tutan kişi, onu tamamıyla ve denetimsiz bir biçimde kullanabilir: Nasıl olsa, tekrar tekrar hesap yapsam da yine beni aldatabilir; insan kılığına girmiş şeytan değilse, onu böylesine tam bir güven besleyerek iyi davranmaya bu şekilde mecbur ediyorum. "*Multi fallere docuerunt, dum timent falli, et aliis jus peccandi suspicando fecurunt*." ["Birçok kişi, aldatılmak korkusuyla onlara aldatmayı öğretti ve kuşkularıyla sadakatsizliklerine yol açtılar." (Seneca, *Ep*., III)]. Hizmetimdeki insanlara karşı en sık uyguladığım yöntem onların hatalarını görmezden gelmek oluyor. Kötülüklere ancak gördükten sonra inanırım ve kötü örneklerle daha az bozulduklarına inandığım gençlere daha çok güvenirim. Her akşam "bugün üç, bugün beş, bugün yedi ekü harcadınız" diye kulağımı tırmalamalarındansa, iki ay sonunda dört yüz ekü harcadığımı söylemelerini tercih ederim. Ve bu şekilde yaparak da başkalarından daha az param aşırılmış oldu. Bilmezliğe el uzattığım doğrudur: Paramın hesabını belirsiz ve bulanık bir bilgi içinde muhafaza ediyorum; bir yere kadar ne kadar param olduğunu bilmemekten memnunum. Uşağınızın namussuzluğuna ya da sersemliğine bir parça yer açmak gerekir; kaderin aşırı cömertliği sayesinde kabaca yapmak istediklerimizden daha fazlasını yapabiliyorsak kendimizi kadere bırakalım: Hasat toplayıcının payıdır bu. Her şeyin ötesinde, uşaklarımın bana verdikleri zararı küçümsediğim gibi, bağlılıklarını da fazla önemsemem. Ah! Parasından gözünü ayırmamak, onu elinde tutup, tekrar tekrar saymak ne adi ve aptalca bir uğaşı! Pintiliğin başladığı yer burasıdır.

On sekiz yıldır malımı mülkümü idare ediyorum, ne zorunlu olarak bilmem ve ilgilenmem gereken tahvillerden, ne de başlıca işlerimi yapmaktan bir kazanç elde ettim. Geçici ve dünyevi şeylere karşı felsefi küçümseme değildir bu; zevkim bu kadar incelmiş değil ve bunları en azından değerleri kadar önemserim. Ama bu elbette tembelliktir ve bağışlanması mümkün olmayan çocukça bir ihmalkârlıktır. Bir sözleşmeyi okumaktan, tozlu kâğıtları silkelemekten, işlerimin kölesi olmaktan kaçınmak için ne yapabilirdim? Hiçbir şey bana kaygı ve üzüntü kadar pahalıyı mal olmaz, ben gevşek ve rahat yaşamayı seviyorum.

Yükümlülüğü ve köleliği olmasaydı, başkasının servetiyle yaşamak sanırım tam bana göreydi. Yakından incelenecek olursa, mizacıma ve konumuma göre, hizmetçilerimden ve uşaklarımdan çektiğim acıların, benden daha büyük ve beni biraz hoş tutan bir adamın hizmetinde çalışmaktan daha çekilmez, daha aşağılayıcı ve daha bezdirici olup olmadığını bilmiyorum. "*Servitus obedientia est fracti animi et abjecti, arbitrio carentis suo*." ["Kölelik, kendi iradesine hâkim olmayan gevşek ve zayıf bir aklın bağımlılığıdır." Cicero, *Paradoxa*, V, I)] Evin küçültücü işleriyle ve kaygılarıyla uğraşmaktan kurtulmak için kendini yoksulluğun özgürlüğüne atan Crates daha kötüsünü yaptı. Ben

bunu yapmayacağım; yoksulluktan acı kadar nefret ederim. Ama bu tür bir yaşamı daha az soylu, işlerine daha az zaman ayıran bir başka yaşamla seve seve değiştirirdim.

Evden uzaktayken bu tür düşüncelerden uzaklaşıyorum; bir kulenin çöküşü, beni bir arduvazın düşmesi kadar etkilemez. Ruhum uzaktayken rahatlar ama evdeyken bir bağcının ruhu gibi sıkılır. Atımın dizginindeki bir aksilik, üzenginin bir ucunun bacağıma çarpması bütün gün huzurumu kaçırmaya yeter. Yüreğim güçlüklere katlanır ama gözlerim dayanamaz.

Sensus, ô superi sensus.

"Duyular! Ey, tanrılar! Duyular!"

Evimde kötü giden her şeyden ben sorumluyum. Çok az efendi –benim gibi orta halli olanlardan söz ediyorum, tabii hâlâ varsa, onlar daha mutlu– paylarına düşen sorumluluğun önemli bir bölümünü başkasına bırakabiliyorlar. Bu sıkıntılar misafirlerimi ağırlama tarzımdan bir şeyler götürdü: Sevimsiz insanların yaptıkları gibi, belki de bir kişiyi inceliğimden ziyade mutfağımla tutabildim ve bu durum dostlarımın beni evimde ziyaret etmelerinden ve dost meclislerinden aldığım zevkten çok şeyler alıp götürdü. Soylu bir kişinin kendi evimdeki en aptalca davranışı, evin her türlü işiyle ilgilenirken, bir uşağın kulağına bir şeyler fısıldayıp, bir diğerini bakışlarıyla tehdit ederken görülmesidir; her şey alışıldık biçimde dinginlik içinde cereyan etmelidir. İster kendini bağışlatmak için ister övünmek için olsun, konuklarına onları nasıl ağırladığından söz edilmesi çirkin bulurum.

et cantharus et lanx

Ostendunt mihi me.

"Yemek tabakları ve bardaklar,

bana kendi görüntümü yansıtıyor." (Horatius, Ep., I, V, 23)

Bolluk kadar düzeni ve temizliği de severim ve evimde gösterişe kaçmadan, gerekli her türlü şeye özen gösteririm. Başka birinin evinde bir uşak kavga etse, bir yemek tabağı devrilirse buna sadece gülersiniz; evin beyi başuşakla birlikte bir sonraki gün sizi ağırlamak için etrafı toplarken siz uyursunuz.

Bunları kendi tarzıma göre konuşuyorum. Genelde belirli mizaçlar için dingin, refah içinde, iyi ve düzenli bir şekilde yönetilen bir evin ne kadar hoş bir uğraş olduğunu takdir etmekten geri kalmam; bunu kendime has yanlışlar ve düş kırıklıklarıyla bağdaştırmak istemem; ne de haksızlık etmeden kendi işlerine bakmanın en mutlu uğraş olduğunu söyleyen Platon'la çelişkiye düşmek isterim.

Yolculukta olduğum zaman sadece kendimi ve paramı nasıl kullanacağımı düşünmek zorundayım; bunun da tek bir temel ilkesi var. Benim için parayı biriktirmek fazlaca karmaşıktır; bundan hiç anlamam. Harcamaya gelince bu konuyu bir parça anlarım ve gerçekte temel kullanımı olan harcamayı açıklayabilirim. Ama kendimi buna fazla kaptırırım, bu yüzden harcamalarımda ölçüyü kaçırırım; tutumlulukla savurganlık arasında tutarsız ve karmaşık bir hal alır. Eğer harcama kendini gösteriyorsa, yararlıysa ve yüzümü güldürüyorsa, kendimi bir o kadar sıkarım.

Başkalarını hesaba katarak bu yaşama tarzını bize dayatan ister sanat, ister doğa olsun bize iyilikten çok kötülük yapıyor. Genel görüşe uymak uğruna kendimizi yararımıza olan şeylerden mahrum ediyoruz. Biz toplumun ortak değerlerine uyum sağlamak için kendi içimizdeki gerçek varlığımızla ilgilenmiyoruz. Aklından ve aklın iyi şeylerinden yalnız biz yararlanıyorsak; bu başkalarının gözü önünde sergilemiyorsak ve onaylarını almıyorsak, bunlar bizim için verimsizdir gibime geliyor.

Yeraltında, kimsenin haberi olmadığı için fokurdayarak akan altın gibi olan insanlar var; kimileri bunu ince tabakalar ya da yapraklar halinde yayarlar. O kadar ki kimilerinde metelik altın sikkedir; kimilerindeyse tersine: herkes kullanıma ve değere görünüşüne göre değer biçer. Zenginliklere aşırı özen gösterme, cimrilik kokar; hatta bunların dağıtımı ve savrulması bile hesaplı ve yapaydır. Zenginlikler, üzerine titremeye ve dikkat göstermeye değmez. Parayı aklı başında harcamayı isteyen kişi, bunu dar, kısıtlı sınırlar içinde yapmalıdır. Parasını muhafaza etmek ve harcamak farklı şeylerdir; ancak irademize göre iyilik ya da kötülüğün rengini alırlar.

Bu uzak gezintilere beni sürükleyen diğer neden, toplumumuzun güncel adetlerinin bana aykırı gelmesidir. Kamu yararına olanı göz önünde bulundurarak çürümeden kolaylıkla teselli bulurdum;

Pejoraque sæcula ferri

Temporibus, quorum sceleri non invenit ipsa

Nomen, et á nullo posuit natura metallo.

"Demir çağından beter olan bu zamanlarda

doğa bu cinayete ad koyamıyor

ve hiçbir madeni adlandıramıyor." (Juvenalis, XIII, 28)

Ama benim yararımı göz önünde bulundurunca olmuyor. Bundan özellikle ben acı çekiyorum. Çünkü çevredekilerle birlikte, iç savaşların sürüp giden karışıklıkları içinde çığırından çıkmış bir duruma düştük.

Quippe ubi fas versum atque nefas.

"Orada haklı ve haksız birbirine karışmış."

(Virgilius, *Georgiques, I, 505)*

Bu İç Savaş'ın sürüp gitmesi bir mucize.

Armati terram exercent, sempérque recentes

Convectare juvat prædas et vivere rapto.

"Toprağı süreken baştan aşağı silahlılar ve durmadan sadece yeni eşkiyalıklar yapmak ve çapulculukla yaşamaktan başka bir şey düşünülmez oldu." (Aynı eser, Ed., VII, 748)

Nihayet, insan topluluğunun bedeli ne olursan olsun direndiğini ve birbirine tutunduğunu kendi örneğimizden biliyorum; nasıl konulurlarsa konulsunlar, insanlar üst üste yığılıp diziliyor, bir çuvalın içine doldurulmuş birbirine uyumsuz eşya gibi oynaşarak ve iç içe sıkışarak, sanatla yerleştirildiğinden daha düzenli sıraya giriyorlar ve yerlerine oturuyorlar. Kral Philippus (Makedonyalı), bulabildiği en kötü ve en ıslah olmaz kişileri toplayıp, hepsini inşa ettirdiği, adlarını taşıyan bir kente yerleştirdi[6]. Onların kötülükleri üzerine kendilerine uygun bir siyasal düzen ve normal toplum sistemi kurduklarını düşünüyorum. Bir, üç ya da yüz davranış değil, töreleşmiş ve kabul görmüş öyle insanlık dışı acımasızlıklar ve bana göre her türlü kötülüğün anası olan yolsuzluklar görüyorum ki, bunları düşündükçe dehşete kapılıyorum ve bunlardan nefret ettiğim kadar da şaşırıyorum. Böyle kötülükleri yapmak kusur ve bozukluk kadar ruh sağlamlığı ve güç ister. Zorunluluk insanları birleştirir ve bir araya getirir; bu rastlantısal birleşme sonradan yasalaşır.

Aslında bunların içinde insan aklının doğuramayacağı kadar vahşice olanları ve bununla birlikte Platon ile Aristoteles'in yapabildikleri kadar sağlıklı ve uzun ömürlü varlıkları sürdürenler oldu. Kuşkusuz, hayal ürünü olan bütün bu yönetim betimlemeleri gülünç ve uygulanması imkânsız betimlemelerdir. En iyi toplum biçiminin ve bizi birbirimize bağlayacak en uygun kuralların önemli ölçüde ve uzun bir süreçte bozulması, aklımızın işleyişine uygun bozulmalardır ve sanatlarda, doğaları gereği tartışma olan ve bunun dışında hiçbir hayatı olmayan konular vardır. Bu tarz bir toplum tasarımı yeni bir dünyaya uygun olurdu; ama biz, Pyrrha [7] ya da Casmus'unkiler** gibi tüm parçalarıyla yaratılmış bir dünyada değil, önceden yaratılmış ve belirli geleneklerle donatılmış bir dünyadayız. Dünyayı yeniden düzeltmek ve tekrar düzene koymak için hangi yolu denersek deneyelim, insanları alışkanlıklarından vazgeçiremeyiz ve bunları tümüyle bıraktıramayız. Solon'a Atinalılar için mümkün olan en iyi yasaları yerleştirip yerleştirmediği soruldu. "Evet" diye cevap verdi, "hiç değilse kendilerinin de kabul etmiş olduklarını."

Varro da aynı şekilde özür diledi: Din üzerine yeni şeyler yazmış olsaydı, bu konuda inandığı şeyi söylerdi, ama çoktan kabul görmüş ve şekillenmiş olduğundan, doğaya göre değil, daha çok geleneğe göre söyleyecektir.

Basit bir görüş değil gerçektir bu; her millet için en iyi, en mükemmel yönetim, içinde yaşadığı ve varlığını sürdürdüğü yönetimdir. Şimdiki durumumuzdan içtenlikle yakınıyoruz; Ama yine de bir halk devletinde azınlığın yönetimini ya da bir monarşide bir başka yönetim türünü arzulamanın bir hata ve bir çılgınlık olduğunu zannediyorum.

Ayme l'estat tel que tu le vois estre:

S'il est royal, ayme le royauté;

S'il est de peu, ou bien communauté,

Ayme l'aussi, car Dieu t'y a faict naistre.

Devleti gördüğün haliyle sev;

kralllıksa krallığı sev.

Azınlıkla ya da ortaklaşa yönetiliyorsa yine sev,

çünkü Tanrı seni orada dünyaya getirdi." (Pibrac'ın dörtlüğü)

Yakın zaman önce yitirdiğimiz, çok soylu bir ruha, sağlıklı fikirlere ve törelere sahip iyi kalpli Pibrac Beyi böyle konuşuyordu. Tam o sırada Fox Beyi'ni de yitirmemiz krallığımız için çok önemli bir kayıp oldu. Fransa'da içtenlikte ve yetenekte bu Gaskonyalı çiftin yerini dolduracak krallarımıza önerebileceğimiz bir çift çıkar mı bilmiyorum. Bunlar her biri kendi tarzında, çağımızda güzel ve ender rastlanan çok farklı ve sağlam ruhlardı. Ama şu halde onları kim çürümemiz ve alt üst oluşlarımızla pek az ahenkli ve az orantılı oldukları bu çağa yerleştirmişti?

Bir devlet için yenilikten daha kötü hiçbir şey yoktur; devlette yapılan değişiklik sadece adaletsizlik ve zorbalık getirir. Bir şey bozulduğu zaman düzenlenebilir; her şeyde doğal olarak meydana gelen ve bizi hareket noktamızdaki ilkelerden çok fazla uzaklaştırmayan çürümeye ve kokuşmaya karşı gelinebilir. Ama bu kadar büyük bir kitleyi yeniden kalıba dökmeye, bu kadar büyük bir yapının temellerini değiştirmeye kalkışmak, kiri çıkarayım derken silmekle, özel kusurları düzelteyim derken ortalığı birbirine katmakla ve hastayı iyileştireyim derken öldürmekle birdir. "*Non tam*

commutandarum quam evertandarum rerum cupidi." ["Yönetim biçimini değiştirmekten daha çok yıkmaya hevesli." (Cicero, *De Officiis*, II, I)]. Dünya kendini iyileştirmekten acizdir; üstüne binen yükten bedeline bakmadan kurtulmaya çalışır. Onun kendi olanaklarıyla iyileştiğini bin bir örnekle biliyoruz. Yükten kurtulmak, genel durumda düzelme yoksa iyileşme değildir.

Cerrahın amacı, hastalıklı eti yok etmek değildir; sadece tedavinin aşamalarından biridir bu. O, daha ileriye bakar; istediği orada doğal eti yeniden oluşturmak ve hastalıklı bölümü olması gerektiği duruma tekrar getirmektir. Acı veren şeyi sadece kendinin giderdiğini öne süren herhangi bir kişi amacına ulaşmaz; çünkü kötünün yerini hemen iyisi almaz: Onun yerini bir başka kötülük, hatta daha beteri alabilir. Sezar'ı öldürenlerin Roma devletini düşürdükleri durumu görünce yaptıklarından pişman olmaları gibi. O zamandan günümüze kadar buna benzer birçok olay meydana geldi. Çağdaşım Fransızlar, bundan kesinlikle söz edebileceklerdir. Tüm büyük değişimler devleti altüst edip düzensizlik içine sokar.

Bir devleti düzeltmek isteyen ve işe koyulmadan önce bu konuda düşünen bir kimse, henüz el atmadan bu işten soğur. Pacuvius Calavius bu yanlışı, akıllara yer edecek bir örnekle, bu yöntemi kullanarak düzeltti. Yurttaşları, kendisinin de büyük yetkeli bir resmi görevde bulunduğu Capouë kentinde yöneticilerine karşı başkaldırdığında o, bir gün Senato'yu bir saraya kapatmanın yolunu buldu; halkı kent meydanına davet etti ve uzun zamandır kendilerine zulmeden, artık tamamen kendi insafına kalmış yalnız ve silahlı zorbalardan intikamlarını tam bir özgürlük içine alabilecekleri günün geldiğini söyledi. Kurayla tek tek dışarı çıkarılmalarına karar verildi; her biri hakkında özel olarak hüküm verildi ve mahkûm edilenin yerine hemen iyi birinin getirilmesi koşuluyla suçlu bulunanları infaz ettiler. Bir Senatör'ün adı duyulur duyulmaz kalabalıktan itiraz çığlığı koptu. "Bu kişinin çıkarılması gerektiğini kesin görüyorum" dedi Pacuvius, "yaramaz birisi bu. Ona karşılık iyi birini alalım." O zaman ani bir sessizlik oldu; Çünkü kimse ne karar vereceğini bilmiyordu. Ötekilerden daha yürekli birisi bir ad önerdi; işte bir sürü kusur bulma ve ret için iyi nedenlerle birlikte çok daha büyük bir protesto konseri! Adaylara karşı koyma ateşi daha da arttı ve ikinci senatör ve üçüncüsü daha şiddetle geri çevrildi. Görevden atma ve göreve getirme konusunda her kafadan bir ses çıktı. Bu tartışmadan bıkanlar, birer birer topluluğu terk etmeye başlarken, her biri en eski ve en iyi bilinen kötülüğün, yeni ve denenmemiş kötülükten daha tahammül edilebilir olduğu sonucunu ruhunda taşıyordu.

Acınası bir biçimde çırpındığımızı görüyorum; –bunun için neler yapmadık ki?–

Eheu cicatricum et sceleris pudet,

Fratrumque: quid nos dura refugimus

Ætas? Quid intactum nefasti

Liquimus? Unde manus juventus

Metu Dorum continuit? Quibus

Pepercit aris?

"Heyhat! Yaralarımızın izleri, cinayetlerimiz,

kardeş kıyıcı savaşlarımız bizi utanca boğuyor!

Barbar bir yüzyılın çocukları olarak

hangi zulümün önünde geri çekildik?

Suikastlerimizi nerelere taşımadık?

Tanrıların korkusu gençliğimizin elini tuttu mu?

Yıkmadık sunak mı bıraktılar?» (Horatius, *Odlar, XXXV, 33*)

Hemen şu sonuca varmayacağım:

İpsa si velit salus,

Servare prorsus non potest hanc familiam.

"Salus tanrıçası, isteseydi bile,

yine de bu aileyi kurtaramazdı."

(Terentius, *Adelphes, perde IV, sahne VII, 43)*

Bununla birlikte belki de son evremizde değiliz. Devletlerin devamlılığı muhtemelen aklımızı aşan bir şeydir. Platon'un dediği gibi anayasası olan bir devletin yıkılması çok zor ve çok güçtür. Sivil devlet çoğu zaman ölümcül iç hastalıklara, zorbalara, yöneticilerin taşkınlıklarına ve cahilliklerine karşı ve halkın bozuk ahlakına karşı direnir ve varlığını çoğu zaman sürdürür.

Başımıza bir iş geldiğinde, kendimizi bizden daha iyi durumda olanlarla karşılaştırıyoruz ve gözümüzü onlara dikiyoruz; kendimizi aşağıdakilerle kıyaslayalım: Avunacak bin örnek bulmayan tek bir bahtsız çıkmaz. Kendimizin üstünde olanı görmekle mutsuz, altımızda olanı görmekle mutlu olmak bizim kusurumuzdur. Bununla birlikte Solon diyordu ki, tüm kötülüklerden bir yığın yapılsaydı, bu yığının tümünden eşit olarak bölüşüp payını almayı kimse istemez, herkes kendi kötülğünü alıp götürmeyi tercih eder. Yönetimimiz sağlıklı değil. Ama bununla birlikte ölmüyorsa da ondan daha kötü olanları da var. Tanrılar bizimle top gibi oynuyor ve bizi istedikleri gibi evirip çeviriyorlar.

Enimvero Dii nos homines quasi pilas habent.

"Tanrılar, insanları top gibi kullanıyor."

(Plautus, Tutsaklar'ın öndeyişi, 22)

Yıldızlar, bu türde neler yapabileceklerine en mükemmel örnek olarak Roma devletini seçtiler. Roma kendi bünyesinde bir devletin tüm görünüşlerini ve uğradığı tüm değişimleri barındırır; düzen ve düzensizliğin, mutluluk ve mutsuzluğun her türlüsünü kendi içinde taşır. Geçirdiği ve katlandığı tüm sarsıntıları ve çalkantıları görüpte durumundan umutsuzluğa kapılmayan var mı? Bir devletin üzerinde egemenlik kurduğu alanın genişliği onun sağlıklı olduğunun göstergesiyse (ben hiçde aynı görüşte değilim; Nicocles'e geniş topraklarda egenlik kurmuş prenslere değil, elindekini iyi korumasını ve idare etmesini bilen kişilere imrenmesini öğreten Sokrates'i beğenirim) Roma en hasta olduğu zaman en sağlıklı dönemini yaşadı. Hiçbir devletin ilk imparatorlar yönetimindeki durumunu gözümüzde tam olarak canlandıramayız. Hayal edebilecek en yoğun, en korkunç karışıklıklar içindeydi, ama bunlara dayandı; monarşiyi sınırları içinde tutarak değil, çok çeşitli, birbirlerinden çok uzak, nefret dolu, kötü yönetilmiş ve haksız fethedilmiş onca milleti koruyarak varlığını sürdürdü.

Nec gentibus ullis

Commodat in populum terræ pelagique potentem,

Invidiam fortuna suam.

"Ve kader, hiçbir millete

yerin ve denizin hakimi olan

bir milletten öc alma hakkı tanımaz." (Lucanus, I, 82)

Her sallanan çökmez; çok büyük bir yapının tümünü birden çok çivi tutuyor. O, yaşlılığın temelini kemirdiği, harçsız ve çimentosuz ve bununla birlikte yaşayan ve özgün ağırlığıyla tutunan eski yapılar gibi eksikliği ile ayakta durur.

Nec jam validis radicibus hærens,

Pondere tuta suo est.

"Artık toprağa sağlam köklerle tutunmuyor;

sadece kendi ağırlığıyla ayakta duruyor." (Lucain, I, 138.)

Ayrıca bir yerin güvenliğini bilmek için sadece onun bedenini ve su çukurlarını incelemek iyi bir yöntem değildir; aynı zamanda oraya nereden girilebildiğine ve saldıranın hangi durumda bulunduğuna da bakmak gerekir. Dışarıdan saldırı olmadan kendi ağırlığıyla batan pek az gemi vardır! Oysa, çevremize bakarsak, çevremizde her şeyin yıkıldığını görüyoruz; ister Hıristiyan, istar başka bildiğimiz tüm büyük devletlere bakın, hepsinde açık bir değişme ve yıkım tehdidi görürüz.

Et sua sunt illis incommoda, párque per omnes

Tempestas.

"Onların da sakatlıkları var ve benzer bir fırtına

hepsini tehdit ediyor." (Virgilius’a atfen, Aeneas, XI, 422)

Müneccimler, istedikleri kadar bizi gelecekteki büyük değişiklikler, büyük dönüşümler konusunda uyarsınlar, onların kâhinlikleri güncel ve elle tutulur olup, bunları gidip gökyüzünde aramaya gerek yoktur.

Bu evrensel kötülük ve tehdit toplumundan sadece teselli değil, ayrıca devletimizin süreceğine ilişkin umut da çıkarmak gerekmektedir; çünkü doğal olarak her şeyin düştüğü yere hiçbir şey düşmez. Evrensel hastalık özel sağlıktır. Uyum yok olmanın en büyük düşmanıdır. Kendi adıma bu durumdan ötürü hiç umutsuzluğa kapılmam ve orada bizi kurtaracak yolları görüyor gibiyim.

Deus hæc fortasse benigna

Reducet it sedem vice.

"Belki de bir Tanrı, uygun bir dönüşle bu şeyleri düzeltir."

(Horatius, *Epodes*, XIII, 7)

Kim bilir? Belki Tanrı uzun hastalıklardan arınıp daha sağlıklı hale gelen bedenler gibi, onları hastalıkların yoksun bıraktığından daha eksiksiz ve kesin bir sağlığa kavuşturmayı istemiştir.

Bana en fazla sıkıntı veren şey, kendi hastalıklarımızın belirtilerini göz önüne aldığım zaman bunlarda bizim düzensizliklerimizin ve aptallığımızın sonuçları kadar, doğal olanları ve göğün bize gönderdiklerini de görmüş olmamdır. Yıldızlar bile bizim vademizi doldurduğumuza çoktan karar vermiş gibi görünüyorlar. Ve bizi doğrudan tehdit eden kötülüğü en yakınımızda görmek de bana acı veriyor; bütün ve sağlam kitlenin bozulması değil, onun ufalanması ve parçalanmasıdır bu: İşte en fazla korkulması gereken şey.

Şunu da söylemeliyim ki, bunlar olmayacak düşlerdi, (*Denemeler*'deki) en çok belleğimin beni yanıltmasından korkuyorum; onun bana dalgınlıkla aynı şeyi iki kez yazdırmasından kaygılanıyorum. Yaptığımı tekrar gözden geçirmekten nefret ediyorum ve bir kere kalemimden çıkanı istemeye istemeye okurum. Oysa buraya yakın zamanda öğrendiğim hiçbir şeyi getirmiyorum; bunlar sıradan düşüncelerdir ve belki yüzlerce kez aklımdan geçirdiğim için bunları daha önce kaydetmiş olmaktan korkuyorum. Gereksiz bir tekrar, Homeros'da bile her zaman can sıkıcıdır; Ama bir yararı olmayan, yüzseysel ve geçici şeyler için hiç kuşkusuz felâkettir. Yararlı şeyler söz konusu bile olsa, Seneca'da olduğu gibi ne olursa olsun bir şeyin birinin kafasına zorla sokulmasından nefret ediyorum. Stoacı ekolünün yaptığı gibi her konuda genel olarak kullanılan temel kural ve varsayımların enine boyuna tekrarlanması, hep ortak ve evrensel kanıtlarla nedenlerin öne sürülmesi hiç hoşuma gitmiyor. Belleğim her gün korkunç biçimde yıpranıyor;

Pocula Lethæos ut si ducentia somnos

Arente fauce traxerim.

Sanki boğazım kurumuşta,

Lethe'nin uyuşturan sularından kana kana içmişim." (Horatius,

Epodes, XIV, 3)

Tanrı'ya şükürler olsun, şimdiye kadar bu bende henüz bir sıkıntıya neden olmadı; başkaları söylemeleri gerekeni düşünme anı ve fırsatı aradıkları sırada, kendime sonradan bağımlısı olabileceğim bir zorunluluk yaratma korkusuyla bundan böyle her hazırlıktan kaçınmam gerekecek. Bir şeye zorunlu olmak, hafızam gibi zayıf bir araca bağımlı olmak beni bocalatıyor.

Şu öyküyü her okuyuşumda içim sızlar: Lyncestez'i İskender'e karşı komployla suçlamışlardı; töreler gereği savunmasını yapmak üzere ordunun önüne çıkarıldığı gün, kafası can sıkıcı bir söylevle öyle karışmıştı ki, ağzından tereddütle ve kekeleyerek birkaç söz döküldü. Belleğiyle mücadele ettikçe ve onu yakladıkça daha bir bocalıyordu; işte o anda en yakınındaki askerlerin saldırısına uğradı ve mızrak darbeleriyle öldürüldü. Bocalaması ve sessizliği onlar tarafından itiraf olarak kabul edildi. Onun hapiste hazırlanmak için yeterli zamanı olduğundan, askerlere göre belleğini yitirmiş, vicdanı dilini dizginleyip, konuşma gücünü elinden almıştı. Ne güzel bir sonuca varmışlardı! Yer, hazır bulunanlar, bekleyiş sadece güzel konuşmak söz konusu olduğu zaman aklımızı karıştırıyor. Yaşamınızın bağlı olduğu bir söylev söz konusu olduğunda ne yapılabilir?

Bana göre, söylemem gereken şeye bağlı olmam bile ondan vazgeçmeme yardım eder. Kendimi tamamen belleğime bıraktığım, teslim ettiğim zaman, üzerine çullanıp onu bunaltırım; bu yükten korkuya kapılır. Belleğime bağımlı olduğum ölçüde özgüvenimi sarsacak kadar kendim olmaktan çıkıyorum. Ne denli onun tutsağı olduğumu saklamakta güçlük çektiğimi gördüğüm günler oldu.

Fırsatlar vesilesiyle ortaya çıkıyorlarmış gibi beklenmedik, önceden kararlaştırılmamış hareketlerle konuşarak sesimde ve yüzümde engin bir yumuşaklık sergilemek isterim; güzel bir konuşma yapmak için hazırlıklı geldiğimi göstermektense, hiçbir şey söylememeyi tercih ederim; –bu, özellikle benim durumumdaki insanlar arasında hoş karşılanmaz– aklında tutamayanlar için çok büyük sorumluluk gerektirir. Hazırlıklar sağlayacaklarından daha fazlasını umut etmeye yol açar. Paltoyla iyi atlanmıyor diye hırka giyilir.

"*Nihil est his qui placere volunt tam adversarium quam expectatio*." ["Beğenilmek isteyen kişiden çok şey beklemekten daha kötü hiçbir şey yoktur." (Cicero, *Academ*., II, IV)]. Hatip Curion ile ilgili olarak, konuşmasının planını ya da kanıtlarının ve gerçeklerinin sayısını üç ya da dört bölüme ayırdığı, bazen birini unuttuğu ya da bir iki ekleme yaptığı yazılır. Ben her zaman özenle bu küçük kusura düşmekten kaçındım; Çünkü sadece belleğime güvenmediğimden değil, ama bu tarz fazla yapay geldiği için bu tür vaatlerden ve önermelerden nefret ediyorum. "*Simliciora militare decent*." ["Askerlere daha az sadelik gerekir." (Quintilien, *Inst. orat*., XI, I)] Kısacası, bundan böyle resmi törenlerde artık konuşmamaya kendi kendime söz verdim. Çünkü insan yazdığını okurken, çirkinliği bir yana doğası gereği hareketsiz duramayanlar için de elverişsiz bir durum oluyor. Kendimi doğaçlamanın kucağına atmaya gelince, bunu daha az yapıyorum; çünkü gerekli ve önemli olanı birden söyleyemiyorum, ağır ve duyarsız kalıyorum.

Okuyucu, bu denememe ve resmimin öbür bölümlerinin üçüncü ekine izin ver!. Ekliyorum, ama düzeltmiyorum; bunun birinci nedeni, bir insan kendi kitabını dünyaya bıraktı mı, bence onun üzerinde artık hiçbir hakkı kalmaz. Elinden gelirse daha iyisini başka yerlerde söylesin; sattığı eseri bozmasın. Bu kişilerden bir şey satın alacaksan öldükten sonra alacaksın. Bunu eserlerini yayınlamadan önce düşünsünler! Arkalarından kovalayan mı var?

Kitabım hep aynı; ne var ki satın alan eli boş dönmesin diye yenilemeye başlayınca, iyi yapıştırılmamış korma işi gibi, bazı süslemeler eklemeye izin veriyorum. Bu ona bir fazladan değer kazandırmak içindir, ilk biçimini bozmaz; ama gönüllü küçük inceliklerle daha sonraki baskıların her birine özel bir değer katar. Bundan dolayı tarih sırasında bazı kaymalar meydana gelebiliyor; öykülerim, zorunlu olarak tarihlerine göre dizilmiyor, elverişli olmalarına göre yer alıyorlar.

İkinci olarak; bakış açımı yitirmekten korktuğum için düzeltme yapmıyorum. Aklım hep ilerlemiyor, aynı zamanda geriliyor da. Düşüncelerim ilk düşüncelerim mi ya da ikinci yahut üçüncü mü ya da şimdiki veya eskisi mi diye pek kuşkuya kapılmam. Kendimizi de çoğunlukla başkalarını düzelttiğimiz kadar aptalca düzeltiyoruz. Bin beş yüz seksenli yıllardaki ilk yayınlarımdan beri bir hayli yaşlandım; Ama bir gıdım bilgeleşmiş olduğumdan çok kuşkuluyum. O zamanki benle şimdiki ben elbette bir ikiz meydana getiriyor ama hangisi en iyisi? Olumlu bir değişmeye doğru ilerliyorsak, yaşlanmak güzel olacaktır. Ama bu sendeleyerek, başı dönen, yeri zamanı belirsiz bir sarhoş yürüyüşü de olur ya da talihin cilvesi rüzgârın hâlâ keyfine göre sürüklediği saman çöpleri de olur.

Antiochus, Akademi'nin lehine ateşli yazılar kaleme almıştı; yaşlılık günlerinde karşı tarafı tuttu. Hangi tarafı izlersem izleyeyim Antiochus'u izlemiş olmuyor muyum? Kuşkuyu ortaya koyduktan sonra, insan düşüncelerinin kesinliğini ortaya koymak kesinliği değil kuşkuyu ortaya koymak değil midir? Ve ona daha uzun bir ömür verilmiş olsaydı, bu ömrün getireceği düşünce karışıklıkları daha iyi değilse de daha mı farklı olurdu?

Halkın sevgisi, beni umduğumdan daha yürekli yaptı. Ama en fazla korktuğum bıktırmaktır. Benim çağımdan bir bilginin yaptığı gibi can sıkmaktansa iğnelemeyi yeğlerim. Övgü, her zaman hoştur;

kimden geldiği ve ona kimin yol açtığı önemli değildir. Ama tam anlamıyla övgünün keyfini çıkarmak için nedenlerini öğrenmek gerekir; o halde, yetkinlikten uzak olanlar bile kendilerini değerlendirmeyi biliyor. Avam ve sıradan değerlendirmeler çoğunlukla yanıltıcı olur. Ve benim zamanımda halkın beğenisi en fazla kazanan yazılar en kötü yazılan mıdır diye yanılgıya düştüm. Kuşkusuz, benim değersiz çabalarımı iyi yanından almaya lutfeden seçkin aydınlara teşekkürlerimi sunuyorum. Yetisini ancak kendisinin ortaya koyabildiği bir konu kadar kusurun ortaya çıktığı başka yer yoktur. Okuyucu, bir başkasının düşüncesiyle ya da dikkatsizliğiyle buraya sızmış hatalar yüzünden bana kızma. Her elin, her işçini bunda payı vardır! Ne yazıma (sadece eski tarz imlânın izlenmesini isterim), ne de noktalamaya karışırım; Çünkü her ikisinde de pek uzman değilim. Bunlar gerçekten anlamı tümüyle bozsalar da çok fazla kaygılanmam; Çünkü hiç olmazsa suç benden gitmiş olur. Ama pek sıkça olduğu gibi yanlış anlam yüklerlerse ve kendi tarzlarına uydururlarsa eserimi mahvederler. Bir düşünce bana uymuyorsa, duyarlı bir kişi onu benim yerime silebilmelidir. Benim ne kadar tembel olduğumu, yaratma tarzımın ne kadar özel olduğunu bilen biri, bu çocukça düzeltme için *Denemeler*'i yeniden okuma zahmetine katlanmaktansa yeni baştan yazdıracağıma kolayca inanacaktır.

Az önce bu yeni çağ madeninin[8]en derinlerine iyice inmişken, benim ahlakımdan ve düşüncelerimden ayrı olan insanlarla içli dışlı olmaktan yoksun kaldığım gibi –çünkü bunların oluşturduğu bağ diğerlerinden ayrılıyor– istedikleri her şeyi yapan ve bunun yasal olduğuna inanın insanlar arasında yaşama riskini de göze aldım. Beni ilgilendiren tüm özel koşulları sayarken, yasaları savunan kişiler arasında benim kadar zarar gören başka birine rastlamadım. Ateşlilikleri ve hırslarıyla yiğitlik taslayan kişiler, iyice düşünülecek olursa, benim yaptığım kadarını yapmıyorlar.

Evim her zaman açık, herkesi kabul eden bir ev oldu; çünkü evimi bir savaş aracı haline getirmeye kalkışmadım, savaşı hep çevremden uzak tutmaya çalıştım. Şu halde evim, yakın çevrede belirli bir sevgiyi hak ediyor ve kimse benim evimde bana kafa tutamaz. Bu kadar uzun süren bir fırtınada ve çevredeki bu kadar değişim ve çalkantıda evimin kana ve yağmaya bulaşmamış olmasını olağanüstü ve örnek bir sonuç olarak görüyorum. Çünkü aslında benim mizacımda bir adamın her ne olursa olsun kalıcı ve sürekli bir tehditten kaçıp kurtulması mümkündür. Ama çevremdeki düşman istilaları ve akınları, kaderin değişkenlikleri ve iniş çıkışları, şimdiye kadar ülkenin mizacını sakinleştirmekten daha çok kızıştırdı; üstesinden gelinmez tehlikelerin ve güçlüklerin yükünü taşıyorum. Bundan kaçıp kurtuluyorum; Ama bunun adaletle değilde servetle ve bilgelikle olması beni tiksindiriyor; yasaların koruyuculuğundan başka bir şeyi himayesinde bulunmak hoşuma gitmiyor. Durum öyle bir hal aldı ki, neredeyse başkasının lütfuyla yaşıyorum, bu da büyük bir gönül borcu doğuruyor. Güvenliğimi, yasalara saygılı olmamı beğenen büyüklerin iyiliğine ve iyi niyetlerine; özgürlüğümü kendime ve kendimden öncekilerin gönül okşayıcı tutumlarına borçlu olmayı istemiyorum. Farklı biri olsaydım ne olacaktı? Kişilerle ilişkilerimin tarzı ve içtenliği komşularımı ve hısımlarımı benim adıma borçlu kılıyorsa; o zaman şunu da söyleyebilirler: «Tüm komşu kiliseleri yağmaladığımız ve yıktığımız için, evindeki şapelde özgürce tapınmasına izin veriyoruz ve karılarımızı ve sığırlarımızı sakladığı için mallarını ve özel yaşamını korumasına da izin veriyoruz.» Bunu diyebilmeleri ne kadar acı veren bir şeydir. Uzun zamandan beri evim, yurrtaşlarının mallarının koruyan ve saklayan Atinalı Licurgus'a yapılan övgüden payını alır.

Oysa ben, ödül ve bağışlarla değil, hukukla ve devlet gücüyle yaşamak gerektiğini savunuyorum. Kaç onurlu kişi minnettar olmaktansa yaşamını yitirmeyi yeğledi! Türü ne olursa olsun zorunluluktan kaçarım; ama özellikle de, onur görevi saydıklarıma bağlı kalmaktan sakınırım. Benim için bana verilenden daha değerli hiçbir şey yoktur ve bu yüzden, borçla bağlı olmaktan ötürü iradem ipotek altında kalır. Parayla satılan hizmetleri seve seve kabul ederim; çünkü o zaman sadece para söz

konusudur. Beni onur yasalarıyla bağlayan düğüm, toplumsal baskı düğümünden çok daha güçlüdür ve bana çok daha ağır gelir. Bir noter beni çok daha gevşek bağlarla bağlar. Açıkça bana güven duyulduğunda vicdanımın daha çok bağlanması akla uygun değil mi? Aksi halde benim güven duygum onlara hiçbir şey borçlu değildir çünkü dürüstlüğüme ödünç verilmiş hiçbir şey yok. Sözümü bozmaktansa, kapatıldığım duvar ve yasalardan yapılma bir hapishaneyi yıkmayı yeğlerim. Vaatlerimi tutmaya gelince, bağnazlık derecesinde titizim ve herhangi bir konuda kayıtsız şartsız seve seve yaparım bunu. Kuralıma sıkı sıkıya bağlı olduğumdan, en önemsiz vaatlere bile önem veririm, yerine getirmeden içim rahat etmez. Hatta özgürce giriştiğim işlerde bile, bunları nereye kadar götüreceğimi söylersem kendimi buna zorluyormuşum gibi gelir ve bunu yerine getirmek için kendime buyruk veririm; söyleyince vaat etmişim gibi olur. Bu nedenle, tasarımlarımı pek açığa vurmam.

Kendimi mahkûm etmem, beni ortak sorumluluğa göre değerlendiren yargıçların mahkûm etmesinden daha kırıcı ve serttir. Vicdanın baskısı çok yoğun ve çok serttir. İstemediğim halde beni göreve sürüklüyorlarsa, o zaman görevi gevşekçe yerine getiririm. "*Hoc ipsum ita justum est quod recte fit, si est voluntarium*." ["Bir eylem ancak isteyerek yapıldığında doğrudur." (Cicero, *De officiis*, I, IX)].

Eğer eylem özgürlüğün görkemine sahip değilse, onda ne güzellik, ne de onur vardır.

Quod me jus cogit, vix voluntate impetrent.

"Yasanın beni yapmaya zorladığı şeyi, isteyerek yapmam." (Terentius, *Adelphes, III, 44)*

"Quia quicquid imperio cogitur, exigenti magis quám præstenti acceptum refertur." [Çünkü bir iş buyrulduğu zaman, buyurana saygı gösteriyoruz, boyun eğene değil." (Valerius Maximus, II, II, 6)]. Bu yolu, adaletsizlik derecesinde izleyenleri biliyorum. Bunlar geri vermezler, daha ziyade verirler; ödemezler daha ziyade borç verirler; iyilik yapmak zorunda olduklarında cimrice, gıdım gıdım verirler. Ben o kadarını yapmam, ama onlardan aşağı da kalmam.

Bir dostluk görevi borçlu olduğum kişilerden doğal olarak ya da rastlantıyla gördüğüm nankörlükleri, ithamları ve kötülükleri bazen bir kâr saydım borcumdan kurtulmak için hatalarını bahane ettim. Bununla birlikte, toplumsal hayatın gerektirdiği şeyleri ödemeyi sürdürüyorum; sevgiyle yapacağımı adalet gereği yaparak ve bu şekilde iç irademi gerginliklerden bir parça kurtararak büyük bir rahatlama duyuyorum: "*est prudentis sustinere ut cursum, sic impetum benevolentiæ*." ["Dizgini boşalmış bir araba gibi, içinden kopan iyiliği de dizginlemek ihtiyatlı bir iştir." (Cicero, *De amicitia*, XVII)]. Kendimi bir şeye adadığım zaman bendeki bu irade, en azından hiçbir şekilde itilip kakılmayı istemeyen bir adam için son derece gerekli ve baskındır. Ve irademi bu tarzda düzenlemek, yakınlarımın neden oldukları sıkıntılar için bana teselli veriyor. Benim için onların buna değmemesi üzüntü vericidir; Ama hiç değilse onlara bir şeyden yapmadan ve gönül koymadan kendimi kurtarıyorum. Başı kel ve kambur olduğu için çocuğunu daha az seven kişiyi anlıyorum; sadece, yaramaz olduğu zaman değil, Ama yaramaz ya da az yetenekli (madem ki Tanrı'nın kendisi bile bu durumda doğal değerinden biraz düşürmüş) olduğu zaman da sevmemesini anlıyorum. Yeter ki, bu sevgisizlik içinde ılımlı ve adil davransın. Bende, yakınında olmak hataları hafifletmez, daha ziyade ağırlaştırır.

Nihayetinde, çok ince ve çok yararlı bir bilim olan iyilik ve minnettârlık biliminde, anladığım kadarıyla benden daha özgür, benden daha az borçlu kimse yoktur. Borçlu olduğum şeyi, basitçe sıradan ve doğal yükümlülüklere karşı borçlanırım. Kesin olarak ödenen borçlar bunlardır.

Nec sunt mihi nota potentum

Munera.

"Ve büyüklerin hediyelerine gelince, ben hiç böyle bir şey görmedim." (Virgilius'dan taklit, *Aeneas, XII, 519)*

Prensler benden hiçbir şey almadılarsa da bana çok şey verdiler. Ve kötülük yapmasalar da, iyilikte bulundular; onlardan tüm istediğim budur. İyiliğinin hemen ardından tüm sahip olduklarımı bana gösterdiği ve tüm borçlarımı muhafaza ettiği için Tanrı'ya şükürler olsun! Ve beni kimseye borçlu bırakmamak için ona hep yalvarıyorum! İşte yaşamımda beni çok uzaklara götüren mutlu özgürlük. Bu özgürlük tamamına ersin!

Kimseye borçlu kalmamaya çabalıyorum.

"*In me omnis spes est mihi*." ["Bütün umudum kendimde." (Terentius'tan taklit, *Adelphes*, III, V, 9)]. Herkesin yapabildiği bir şeydir bu; Ama Tanrı'nın doğal ve acil ihtiyaçlardan koruduğu kişiler için daha kolaydır. Bir başkasına bağımlı olmak acıklı ve tehlikeli bir durumdur. Biz kendimiz en güvenli ve en doğru amacız; yine de hâlâ kendimizden yeterince emin değiliz. Kendimden başka hiçbir şeyim yok. Ona da tam olarak sahip değilim, o bile eğreti. Her şey beni terk ettiğinde, hem idaremi hem de ihtiyaçlarımı karşılamak için servet olarak kendimi yetiştiriyorum.

Eleus Hippias, ilham perilerinin bağrındayken, gerektiğinde tüm diğer arkadaşlıklarından neşeyle uzaklaşmak için kendini sadece bilimle donatmadı; ruhuna kendisiyle yetinmeyi ve alın yazısı zorladığında dışarıdan gelen yardımlardan erkekçe vazgeçmeyi öğretmek için sadece felsefe bilgisiyle de donatmadı. Üstelik, olabildiğince kendine güvenmek ve yabancıların yardımlarını reddetmek için yemek pişirmeyi, sakalını traş etmeyi, ufak tefek şeyleri yapmayı öğrenmeyi de istedi.

Ödünç alınan yararlanma, ihtiyacımız olmasa ve bu ihtiyaç bizi zorlamasa bile, daha özgürce ve daha keyifli olur; ama irademiz ve parasal gücümüz olduğu zaman aynı zevkle harcamıyoruz.

Kendimi iyi tanıyorum. Eğer geçim sıkıntısı benim için içinden çıkılması zor bir hal alsaydı, birinin bana karşı cömertliğini, içten ve özgür konukseverliğini çok içten ve karşılıksız olarak düşünmem çok zor olurdu; bu durum bana tahammül edilmesi güç, zorbaca ve içinde bir eleştiri varmış gibi gelirdi. Aynı şekilde, vermek nasıl bir tutku ve öncelikse, almak da o kadar boyun eğmektir. Timur'un kendisine göndermiş olduğu hediyeleri Beyazıt'ın hakaret edici ve saldırgan bir şekilde reddetmesi bunun kanıtıdır. Aynı şekilde, İmparator Süleyman (Kanuni) tarafından İmparator Calicut'a sunulan hediyeler onu o kadar öfkelendirdi ki, Calicut bunları sadece kabaca –ne kendisinin, ne de seleflerinin asla hiçbir şey kabul etme âdeti olmadığını ve aksine onların işlevinin vermek olduğunu söyleyerek– reddetmekle kalmadı, bu vesileyle gönderilen elçileri bir tuvalet çukuruna attırdı.

Aristoteles, Thetis'in Jüpiter'i ya da Lakedemonyalılar'ın, Atinalılar'ı övgülere boğdukları zaman hafızalarını onlara yaptıkları iyiliklerle değil –bu onlar için tiksindirici olurdu–, ama onlardan gördükleri iyiliklerle tazelediklerini söyler; eğer bu iyiliğinin ağırlığını bir bilge kadar duysalardı benim gibi dolu dolu bir özgürlüğün tadını çıkarırlardı. Bu minnet borcu bazen ödenir; Ama asla silinmez.

Her yönüyle özgür kalmayı isteyen birisi için bu acımasız bir ayak bağıdır. İster altımda, isterse üstümde olsun beni tanıyan herkes hiçbir zaman benden daha az ricacı, daha az hizmet isteyen ve başkalarına yük olmayı kendine dert eden bir kimse olmadığını bilir. Benim çağımızın tüm

örneklerinin ötesinde böyle biri olmama şaşmamalı; Çünkü mizacımın çok sayıdaki özelliği buna katkıda bulunuyor: Gözde eğilimlerim başıboşluk ve açık yürekliğimden söz etmeksizin doğal mağrurluk, reddedilmeyi kendine yedirememe, arzularımda ve emellerimde alçak gönüllülük, ticaretin her türlüsünde beceriksizlik, aylaklık ve özgürlük olarak sayılabilir. Tüm bunların yüzünden başkalarına karşı bağımlı olmaktan, başkalarının da bana bağımlı olmalarından ölümüne nefret duydum. Hangi koşullarda olursa olsun, elimden geldiğince başka kişilerin önemli ve önemsiz yardımlarından hiç yararlanmamaya çaba gösteriyorum. Dostlarım benden üçüncü bir kişi için ricacı olmamı istediklerinde son derece rahatsız olurum. Bana borçlu olanı onlar için çalıştırarak borcumu silmek, onlar için bana hiçbir borcu olmayan birine borçlu kalmaktan daha kârlı gibime geliyor. Bu koşul bir yana, bir de can sıkan ve kaygı uyandıran bir şeyi benden istememeleri koşuluyla –çünkü sıkıntı veren her şeye karşı savaş açtım– herkesin yardımına koşmaya hazırım. Almaktan ziyade (bir şey) vermeye çabalamaktan daha çok kaçındım. Aristoteles'e göre bunu yapmak çok daha kolay. Kaderim, başkasına yardım etmeme imkân verdi, bu sayede yoksullar biraz nefes aldılar. Eğer kader beni insanlar içinde bir yer tutmak için yaratmış olsaydı, kendimden korkutmaya ya da kendime hayran bırakmaya değil, kendimi sevdirmeye gayret ederdim. Bunu daha nobranca nasıl ifade edebilirim? Beğenilmeyi hedeflediğim kadar yararlanmayı da hedeflerim. Cyrus bunu –üstün bir komutanın ve iyi bir filozofun ağzından– daha iyi dile getiriyor ve eliaçıklığına ve iyiliklerine, savaştaki Sezaretinden ve fetihlerinden daha fazla değer biçiyor. Ve Scipionlar'ın ilki, beğenilmek istediği her yerde insanlığını ve iyiliğini, Sezaretinin ve zaferlerinin üstünde tutuyordu. O, dilinden hiç düşürmediği bu sözle ün kazandı «Kendini dosta da düşmana da sevdir». Şunu demek istiyorum: İlle de bir şeye borçlu olmak gerekiyorsa, sözünü ettiğim şeyden, bu alçak savaşın beni bağladığından daha yasal olmalı, dimdik ayakta durmam için çok büyük bir borç olmamalı; bu borç beni bunaltıp boğuyor. Evimde bin kez 'bana ihanet edilecek, bu gece öldürüleceğim' diye düşünerek, yattım. Gece duamdan sonra haykırdım:

Impius hætam culta novalia miles habebit!

"O halde bir barbar asker bu çok iyi işlenmiş toprakları ele geçirecek." (Virgilius, *Eglogues*, I, 71)

Öyleyse elden ne gelir? Burası benim ve atalarımın çoğunun doğdukları yer; onlar buraya sevgilerini ve adlarını verdiler. Bizimki gibi mutsuz bir durum içinde kendimizi buna alıştırarak sertleşiyoruz; bu alışkanlık Doğa'nın bize verdiği gerçek bir armağan. Çünkü o, duyarlılığımızı yatıştırıyor ve her türlü kötülüğe dayanmamıza yol açıyor. İç savaşların bundan önceki tüm savaşlardan beter yanı, her birimizi kendi evimizde nöbetçi yapmaktır.

Quam miserum porta vitam muroque tueri,

Vixque suæ tutum vigribus esse domus.

"Yaşamını korumak için bir kapıya ve kale duvarlarına ihtiyaç

duymak, evinin sağlamlığına zar zor güvenmek ne hazin." (Ovidius, *Hüzünler, IV, I, 69)*

İnsanın evinde bile kendini baskı altında hissetmesi, ailesinin huzurunun bozulması son derece büyük bir mutsuzluktur. Kaldığım yer karışıklıklarımız sırasında her zaman saldırıya uğrayacak ilk ve son yer olup, barış burada gerçek yüzünü asla göstermiyor;

Tum quoque cum pax est, trepidant formidine belli.

"Barış zamanında bile, savaş korkusuyla tedirgin olunur." (Ovidius, *Hüzünler, III, X, 67)*

Quoties pacem fortuna lacessit,

Hac iter est bellis. Melius, fortuna, dedisses

Orba sub Eoo sedem, gelidáque sub Arcto,

Errantesque domos.

"Barış zamanında bile savaş korkusuyla huzurumuz kaçıyor.

Kaderin barışı her bozduğunda burası savaşın yolu oluyor.

Kader, beni sabah yıldızının altındaki ülkelerin ya da

Büyük Ayı'nın buzlu yıldızları altında göçebe çadırlarına yerleştirsen daha iyi olurdu." (Lucanus, I, 256-57; 251)

Bazen aldırmazlık ve gevşeklikle bu düşüncelere karşı kendimi güçlendirme yolunu tutarım. Bunlar aynı zamanda bizi bir parça da kararlılığa yöneltiyor. Ölümcül tehlikeleri aklımdan geçirdiğim ve onları belirli bir zevkle beklediğim çok olmuştur. Ölüme sersemlemiş bir biçimde onu görüp tanımaksızın, beni bir hamlede yutan sessiz ve karanlık bir derinliğin içine dalar gibi başım eğik dalıyorum ve bir anda en ufak bir duygu ve acı hissetmeden ağır ve derin bir uykuya dalıyorum. Bu kısa ve şiddetli ölümler beni korkutmaktan çok bana teselli veriyor. Mademki yaşam uzun olunca iyi olmuyorsa, kısa olduğuna göre ölüm en iyisidir. Ölmek beni güvenceye aldığı için ona pek yabancılık duymuyorum. Ani ve hissettirmeyen bir saldırıyla beni kör edecek ve taşkınlıkla sürükleyecek bu fırtınaya karşı üstümü örtüyorum ve siniyorum.

Bazı bahçıvanların dediği gibi, güller ve menekşeler sarımsaklarla soğanların yanında daha güzel kokarlar; çünkü diğerleri toprağın kötü kokularını emip özümserler. Tıpkı benim gibi, çevremdeki bu soysuz varlıklar havamın ve buradaki iklimin bütün gelirini aldıklarından, beni çok daha iyi duruma getirirler, arındırırlar ve hiçbir şey kaybetmemiş olurum. Ama gerçekte işler böyle yürümüyor; Ama yine de bundan bir şeyler sağlıyorum: İyilik, ender olduğu zaman daha güzel ve daha çekicidir; zorla olursa kasılır ve kendi içine kapanır; kıskançlık, karşıtlık ya da bunların verdiği gurur onu tutuşturur. Hırsızların kendiliklerinden, özellikle benimle alıp veremedikleri bir şey yok. Kızacak adam mı yok? Benzer anlayışlar çeşitli kisveler altında gizleniyorlar; aynı zalimlik, aynı hainlik, aynı hırsızlıklar; en beteri, yasaların himayesi altında daha güvendeler ve kim oldukları da bilinmiyor. Mertçe haksızlığı gizlice yapılana tercih ederim; açık savaşları gizli barışlara tercih ettiğim gibi. Ateşimiz yükseldi ama kötüleşmedi; yangın zaten vardı, sadece büyüdü. Çıkardığı gürültü kötülüğün kendisinden daha büyük oldu.

Yolculuklarımın nedenlerini soranlara genelde şöyle cevap veriyorum: "Neden kaçtığımı biliyorum; Ama ne aradığımı bilmiyorum." Eğer bana yabancıların pek sağlıklı olmadıkları, törelerinin bizimkilerden daha değerli olmadığını söylerlerse, şu cevabı veriyorum:

Tam multæ scelerum facies!

"Suçun bin bir şekli var." (Virgilius, Georg., I, 506)

Bunu söylemek kolay değil. İkincisi, kötülüğü belirsizliğe tercih etmek her zaman kârlı bir şeydir. Hem başkalarının dertleri bizi kendimiz kadar üzmez.

Şunu unutmak istemem: İstediğim kadar Fransa'ya baş kaldırayım, Paris'e her zaman iyi gözle

bakıyorum. Bu kent çocukluğumdan beri kalbimi fethetti ve en eşsiz şeyler orada başıma geldi; daha sonra başka güzel kentleri görme fırsatı bulunca, Paris'in güzelliğine sevgim bir kat daha arttı. Onu zorlama yabancı şaaşasıyla değil kendi olarak seviyorum. Paris'i müşfik bir şekilde seviyorum, çirkinliklerine ve lekelerine kadar seviyorum. Ben ancak bu büyük kentle Fransız'ım. O, halklarıyla, olağanüstü durumuyla büyük, ama özellikle eğlencelerinin farklılığı ve çeşitliliğiyle büyük ve eşsizdir. Paris, Fransa'nın gururudur ve dünyanın en soylu süslerinden biridir. Tanrı, onu parçalamaktan korusun! Bütün ve birleşmiş olduğu takdirde her türlü şiddetten korunur. Şunu burada ilan ediyorum: Tüm tarafların en kötüsü, Paris'e nifak sokan taraf olacaktır; Paris'in kendinden fazla kendisi için korkuyorum – hatta kuşkusuz bu ülkenin her parçası için onun için korktuğum kadar korkuyorum. Paris var oldukça ölmek için sığınacak başka yer aramam, başka yerlere çekilmenin üzüntüsünü bu şehir giderecek.

Sokrates dedi diye değil, gerçekten de, belki biraz abartsam da benim fikrim bu olduğu için, tüm insanları kendi yurttaşım sayıyorum ve bir Polonyalı'yı aynen bir Fransız gibi bağrıma basıyorum; Çünkü milli bağı tüm insanlarda ortak olan evrensel bağdan sonraya koyuyorum. Aslında doğduğum memleketin havasının tatlılığına vurgun değilim; tümüyle yeni ve benim olan tanıdıklarım, komşulukla hayatıma giren öteki tanıdıklarımdan daha değerliler gibi geliyor bana; gerçekten bizim olan dostlar iklim ya da kan birliğinin bize bağladığı dostlardan daha ağır basıyorlar. Doğa bizi dünyaya özgür ve bağsız olarak getirdi; bizse, kendilerini sadece Choaspez nehrinin suyunu içmeye mecbur kılıp, bu şekilde tüm öteki suları kullanmaktan aptalca yüz çeviren ve dünyada geri kalan tüm ötekileri kendileri için kurutan Pers kralları gibi kendimizi bölgelere hapsediyoruz.

Sokrates ömrünün sonuna doğru bir sürgün hükmünü kendisi için bir ölüm kararından daha beter sayar; ben, asla onun kadar yaşlılıkla ülkemden kopmuş ya da ülkeme sıkıca bağlanmış olacağımı sanmıyorum. Bunun gibi eşsiz yaşamlarda beni bağlamaktan daha fazla onlara karşı saygıyla dolduran birçok görüntü vardır. Onlarda öylesine eşsiz yücelikler vardır ki, kendilerini anlayamadığım için onlara bir değer de biçemem. İşte dünyayı kendi kentine indirgeyen birine çok uyan hafif bir davranış! Onun yolculuk yapmaktan hoşlanmadığı ve Attika'nın dışına hiç çıkmadığı doğrudur. Canını kurtarmak için dostlarının para toplamasına üzülmesine ve zaten çürümüş olan yasalara karşı gelmemek için bir başka dostunun onu hapisten çıkarmasını kabul etmemesine ne demeli? – İşte benim için birinci derecede öneme sahip örnekler. Aynı kişilikte daha az önemli başka örneklerde bulabilirdim. Bu örneklerin çoğu benim eylem gücümü aşıyor, ama yargı gücümü aşmıyor.

Bu nedenlerin dışında, yolculuk etmek bana yararlı bir etkinlik gibi geliyor. Bilinmedik ve yeni şeyler görmek ruh için sürekli bir etkinlik oluyor; sıkça dile getirdiğim gibi, çeşit çeşit hayatları, düşünceleri ve uygulama farklılıklarını hiç durmadan göstererek ve doğanın sürekli biçim değişikliklerini tattırarak yaşamı biçimlendiren daha iyi bir okul bilmiyorum. Yolculuk sırasında beden ne başıboş kalır, ne de aşırı yorulur; bu ılımlı hareketlilik ona dikkatle soluğunu tutturur. Ne kadar böbrek sancıları çeksem de sekiz ya da on saat sıkılmaksızın hiç inmeden at üstünde kaldığım olmuştur.

Vires ultra sortemque senectæ.

"Yaşlılığın gücünden ve durumundan çok daha ötesinde." (Virgilius, Aeneas, VI, 114)

Yakıcı güneşin kavurucu sıcaklığı dışında, mevsimlerden hiçbiri düşmanım değildir. Çünkü eski Roma'dan beri İtalya'nın kullandığı şemsiyeler başı korumaktan çok kollara yük oluyor. Ksenophon'un dediği gibi, uzun süre önce Persler'in serinlemek ve gölgelenmek için ne yaptıklarını

bilmeyi çok isterdim. Yağmuru çamuru ördekler derecesinde seviyorum. Hava ve iklim değişimi beni kötü etkilemiyor. Göğün her hali bana uygun geliyor. Beni ancak kendimin neden olduğum içsel sıkıntılar rahatsız eder, bu da yolculuklarda başıma daha az geliyor.

Harekete geçmekte zorluk çekerim; Ama bir kez yola çıktım mı, gider de giderim. Büyük yolculuklara çıkarken küçük yolculuklarda da mızmızlanıyorum ve bir günlük yolculuğa çıkarken, bir komşuyu ziyarete giderken gerçek bir yolculuğa çıkar gibi hazırlık yapmak içimden gelmez. İspanyollar gibi bir çırpıda, günü birlik yolculuklar yapmayı öğrendim: büyük ve akıllıca yolculuklardır bunlar. Aşırı sıcaklarda yolculuğu güneşin batışından gün doğumuna kadar, geceleyin yaparım. Kısa günlerde akşam yemeği için insanın elini çabuk tutması gerekiyor ve çok hızlı yemek pek uygun bir usül olmuyor. Atlarım yola daha iyi dayanır. Benimle ilk etabı geçen atlardan hiçbiri beni yoldu bırakmadı. Her yerde onlara su veririm, geri kalan yolda şiş karınlı olmamaları için yeterince su içmelerine özen gösteririm. Yataktan kalkmakta gösterdiğim tembellik, benimle birlikte olanlara yola koyulmadan önce keyiflerince kahvaltı etme zamanı bırakır. Bana gelince, yemeğimi asla geç yemem; iştahım sadece yemek yediğim sırada açılır ve ancak masada olduğum zaman açlık duyarım.

Bazıları evli olduğum ve yaşlandığım zaman bile bu şekilde yolculuk yaptığımdan dem vuruyorlar. Yanılıyorlar! Ailemizi bizsizde kendi işlerini görecek, her şeyi eski düzeninde yürütecek hale getirdikten sonra, onları bırakma zamanı gelmiş demektir. Az sadık ve ihtiyaçlarınıza pek aldırış etmeyen birine evi teslim edip uzaklaşmak çok daha tehlikelidir.

Bir kadın için en onurlu sanat, en yararlı meşguliyet evin yönetimidir. Ama buna istekli ev hanımı pek görmüyorum. Bununla birlikte, bir evi kurtaran ya da mahveden tek drahoma gibi bir kadında her şeyden önce aranması gereken başlıca niteliktir bu. Bana bundan söz edilmesine gerek yok; deneyimim bunu bana öğretti ve evli bir kadında her türlü başka erdemin üstünde ev yönetimi erdemi ararım. Ben, yokluğum sırasında tüm işi kendisine bırakarak karıma bu alanda niteliklerini gösterme fırsatını verdim. Evin beyinin öğleye doğru işinden yorgun argın döndüğünde, evin hanımının odasında bir karış suratla saçını tarayıp süslendiğini canım sıkılarak gördüm. Kraliçeler böyle davranır ve bilmediğim kimbilir kimler. Terimizin ve emeğimizin karımızın aylaklığını beslemesi gülünç ve haksız bir durumdur. Benim durumuma gelince, mallarımdan ve servetimden hiç kimse benim kadar huzurlu ve rahat yararlanmamıştır. Maddeyi koca sağlasa bile, doğa kadınların da ona biçim vermesini istiyor.

Arada bir olan bu uzaklaşmaların evlilikte karı-koca ilişkisine zarar verdiğine gelince, ben buna inanmıyorum. Aksine, sürekli bir arada olmak isteği soğutur ve süreklilik insanı bezdirir. Yabancı her kadın bize hoş gelir ve herkes deneyimiyle bilir ki, birbirini sürekli görme, yeniden kavuşmanın zevkini vermez. Bu ayrılıklar beni yakınlarıma karşı taze bir sevgiyle doldurur ve evimi daha bir mutlulukla yönetmemi sağlar. Araya zaman girmesi hem evime, hem de yolculuklara olan iştahımı kabartıyor. Dostluğun kollarının, dünyanın bir ucundan öbür ucuna, birbirine tutunacak, kavuşacak kadar uzun olduğunu biliyorum. Stoacılar arasında çok sıkı bir bağ ve ilişki olduğunu söylerler, öyle ki Fransa’da akşam yemeği yiyen dostunu Mısır’da ağırlar. Nerede olursa olsun, sadece bir parmağını uzattığında, dünyadaki tüm bilgeler onun yardımını hissederler. Kullanma ve sahip olma özellikle hayal gücünde bulunur. Hayal gücü, aradığı şeyi sahip olduğumuzdan daha sıkıca ve daha ısrarla kucaklar. Günlük meşguliyetlerinizi gözlemleyin; bir dostunuzu yakınınızda olduğu zaman daha az düşünüyorsunuz. Onun varlığı dikkatinizi gevşetip, düşüncenize her an, her fırsatta uzaklara gitme özgürlüğü verir.

Roma’dan, evimi ve orada bıraktığım mülklerimin idaresini elimde tutar, onları istediğim gibi

yönettim. Oradaymışım gibi duvarlarımın, ağaçlarımın ve gelirlerimin arttığını ve aynı zamanda iki parmak kadar azaldığını görürüm:

Ante oculos errat domus, errat forma locorum.

"Gözümde hiç durmaksızın evim tütüyor,

hiç durmaksızın terk ettiğim yerlerin hayali gözümün önünden geçiyor." (Virgilius, *Hüzünler, III, IV, 57)*

Ancak parmağımızla dokunduğumuz şeylerden keyif alıyorsak, kasalarımızda iseler altın ekülerimize elveda! Çocuklarımız avdalarsa, onlara da elveda! Yanıbaşımızda olsunlar isteriz. Bahçede, uzaktalar mı? Ya yarım günlük yolda? On fersah yakın mı, uzak mıdır? Yakınsa, on bir, on iki ya da on üç fersaha ne dersin? Ve bu şekilde, bir adım, bir adım daha... Aslında bir eş, kocasına kaç adımdan itibaren yakınlığın bitip, uzaklığın başladığını belirlemek isterse, sanırım ki ikisinin arasında durması daha yerinde olur!

Excludat jurgia finis.

Utor permisso, caudæque pilos ut equinæ

Paulatim vello, et demo unum, demo etiam unum,

Dum cadat elusus ratione ruentis acervi.

"Her türlü itiraza son veren bir sayı söyleyin;

yoksa bana tanıdığınız özgürlüğü kullanıp, atın kuyruğunu tel tel

yolarım ve geride hiçbir şey kalmayıncaya kadar önce bir parça sonra bir parça daha koparacağım ve düşünce gücüm seni yenmiş olacak." (*Horatius, Ep., II, I, 38 ve 43)*

Bırakın kadınlar, felsefeyi kendilerine yardıma çağırsınlar. Çokla azı, uzunla kısayı, hafifle ağırı, yakınla uzağı birleştiren bir ucu ve de diğerini görmediğine, bunda başlangıcı ve sonu yakından bilmediğine göre bir kadına gerçekten de nasıl sitem etmeli? "*Rerum natura nullam nobis dedit cognitionem finium.*" ["Doğa, bizim olayların sınırlarını bilmemize izin vermedi." (Cicero, *Akademicas*, II, XXIX)]. Bu dünyanın bir ucunda değil, ama öbür dünyadaki kadınlar göçüp gidenlerin karıları ve sevgilileri değil mi? Yalnızca var olmayanları değil, bir zaman var olanları da, henüz var olmayanları da kucaklıyoruz. Evlenirken bazı hayvanlar ya da Karenty'nin (Sakson dilbilgici) büyülenmişleri gibi köpekler tarzında kuyruğumuzdan sürekli birbirimize yapışık durma sözleşmesi yapmadık. Ve bir kadında gözlerini sürekli kocasının önüne açlıkla dikmemelidir sadece arkasını, o da gerektiğinde görmelidir.

Kadınların yakınmaları konusunda onların doğalarından söz eden şu harika ressamın söylediğini burada hatırlatma fırsatı değil mi bu?

Uxor, si cesses, aut te amare cogitat,

Aut tete amari, aut potare, aut animo obsequi,

Et tibi bene esse soli, cum sibi sit male.

"Eve dönmekte gecikin, karınız sizin seviştiğinizi

ya da sizinle sevişildiğini ya da içtiğinizi

ya da iyi zaman geçirdiğinizi, sonuçta tek başınıza eğlendiğinizi hayal edip, bu sırada kendine çok acı çektirir." (Terentius, Adelphes, I, I, 7)

Ya da belki, onların kendi kendilerine hoşlandıkları ve beslendikleri karşıtlıkla çelişki midir, onlar sizi rahatsız eden şeylere sonunda fit mi oluyorlar?

Gerçek dostlukta –ben bu konuda uzmanımdır– dostumu kendime çekmekten çok ben ona giderim. Sadece bana iyilik ettiğinde onu daha çok sevmem; ama benden çok kendine iyilik ettiği zaman daha da mutlu olurum; o zaman bana en büyük iyiliği yapmış olur. Eğer uzakta olmak onun için hoş ya da yararlı bir durumsa, bana varlığından daha hoş gelir. Hoş, birbirimizden haberdar oluyorsak bu yokluk da sayılmaz. Bir zamanlar uzakta olmakta yarar buldum ve kendimi huzurlu hissettim. Birbirimizden ayrıyken, hayatı çok daha iyi dolduruyorduk ve daha engin yaşıyorduk. O benim için yaşıyor, haz alıyor ve görüyordu; ben de onun için, sanki hemen yanıbaşındaymış gibi yaşıyordum. Birlikte olduğumuz zaman, birimiz tembellik ederdi: Birbirimizle iç içe geçmiş bir halde kaynaşırdık. Ayrı yerlerde oluşumuz duygularımızın birliğini daha da zenginleştirdi. Bedensel olarak beraber olmaya doymayan bu açlık, ruhların hazzında biraz zayıflık olduğunun kanıtıdır.

İhtiyarlığımın öne sürülmesine gelince, aksine ortak görüşlerin kölesi olmak ve başkası için kendini zorlamak gençliğe özgüdür diye düşünüyorum. Gençlik her ikisine de, halka da kendine de yeter; bizimse kendimizden başka uğraşacak fazlaca bir şeyimiz yoktur. Doğal eğlencelerden yoksun kaldıkça, yapay olanlarına başvurmamız gerekir. Gençliğin zevklerinin peşinden gitmesini hoş görürken, yaşlılığın zevklerini aramayı savunmak adaletsizliktir. Gençken neşeli tutkularımı bilgelik altında gizlerdim; yaşlıyken hüzünlü düşüncelerden eğlencelerle uzaklaşıyorum. Zaten, Platon’un yasaları, daha yararlı ve daha eğitici olmaları için kırk ya da elli yaşından önce yolculukları men ediyordu. Ama ben, bu yasaların altmış yaşından sonra yolculuğu yasaklayan ikinci maddesini seve seve kabul ederdim. "Ama böyle bir yaşta bu kadar uzun bir yolculuktan asla geri dönmeyeceksiniz!" – Benim için önemi yok! Yolculuğa ne geri dönmek, ne de sonuna kadar gitmek için çıkıyorum. Yola koyuluyorum, çünkü hoşuma gidiyor ve gezinmek için geziniyorum. Bir çıkar ya da bir tavşan peşinde koşanlar koşmazlar! Yarışı önde bitirmek için, koşusunu geliştirmek için koşanlar gerçekten koşar.

Yolculuk tasarımı herhangi bir biçimde bölünebilir; büyük umutlar üzerine kurulu değildir ve yolculuğumda her aşama sonu oluşturur. Hayat yolculuğumda aynı şekilde gider. Bununla birlikte epeyce uzakta, yerleşmeyi arzu edebileceğim memleketler gördüm. Chrysippus, Cleanthes, Diogenes, Zenon, Antipater, en içine kapanık felsefe okulunun bunca bilgesi hiçbir şikâyetleri yokken ve sadece Plutarkhos hava değişiminden zevk alıyor diye ülkelerini terk ettikten sonra neden olmasın? Kuşkusuz, yolculuklarımda canımı en çok sıkan şey, beğendiğim yerde evimi kurma kararı alamamam oldu ve herkese ayak uydurmak için hep vazgeçmek zorunda kaldım.

Eğer doğduğum yerden başka yerlerde ölmekten çekinseydim ve çoluk çocuğumdan uzakta, içim daha az huzurlu öleceğimi düşünseydim, Fransa’dan dışarı adım atmazdım; bölgemin dışına korkmadan çıkamazdım; Çünkü boğazımı ya da böbreklerimi sürekli sıkan ölümü hissediyorum. Ama başka türlü yaratılmışım; ölüm, benim için her yerde aynıdır. Dostlarla vedalaşmakta teselliden daha çok yürek sızısı var. Bu nezaket görevini isteyerek unuturum, çünkü nahoş olanı bu görevdir; bu yüzden büyük ve sonsuz vedalaşmayı severek unuturum. Bu anlarda dostlarımın yanımda olmalarının bir avantajı varsa, bin tane sakıncası var; böyle can çekişirken dostlarının acıyarak etrafını sardığı birçok insan gördüm: Bu kalabalık onları boğar. Huzur içinde ölmenize izin verilmesi, görevine

aykırı davranma, sevgisizlik ve ilgisizlik göstergesidir; biri gözlerinize eziyet eder, bir başkası kulaklarınıza, bir üçüncüsü de ağzınıza: Orada sizi hırpalamayan bir duygu, bir uzuv bırakmazlar. Dostlarınızın yakınmalarını duyduğunuz zaman yüreğiniz merhametten sıkışır, diğerlerinin yapmacıklı ve yalandan ağıtlarını işittikçe öfkeden daralır. Her zaman ince bir zevke sahip kişi, güçsüzlük içinde bulunduğu zaman bunu daha fazla hisseder. Ona en büyük ihtiyaç anında, kendisini tam olarak ağrısı olduğu yerden okşayacak yumuşak ve duygularına uygun bir el gerekir. Ya da ona hiç dokunulmasın. Bizi dünyaya getirmek için bir ebeye ihtiyacımız varsa, aynı zamanda bizi dünyadan çıkarmak için de daha bilge bir insana kesinlikle ihtiyacımız var. Böyle bir durumda bilgenin –hele bir de dostsa– hakkı ödenmez.

Kendi kendine güçlenen, dışarıdan yardım almayan, hiçbir şeyin rahatsız edemeyeceği kurumlu sağlamlığa ulaşamadım; bir basamak altındayım. Yuvasındaki bir tavşan gibi saklanmaya, korkuyla değil ama kadere boyun eğerek kendimi gizlemeye çalışıyorum. Kanımca, bu durumda sağlamlığı fazlaca kanıtlamaya ya da göstermeye gerek yok. Kime peki? O zaman ünlü olma hakkım ya da ayrıcalığım sona erer. Konuşmadan ölecek ve yanında gözlerini kapatmak için yakınları olmayacak bir kişiyi bahtsız gibi değerlendiren Roma batıl inacının aksine, tamamen benim gibi, münzevi yaşamıma uygun, içine kapanık, sakin ve yalnız bir ölümle yetineceğim. Kafamda koşulların yenilerini getirmesini gerektirmeyecek kadar düşünceler var; başkalarından ödünç almama gerek kalmayacak kadar uğraşacağım yeterli miktarda konu var. Toplumun ölüm anında oynanan oyunda rolü yoktur; sadece tek kişinin var olduğu bir tiyatro sahnesidir bu. Yakınlarımız arasında yaşayalım ve gülelim, tanımadıklarımızın yanında ölelim ve mızmızlanalım. Başınızı döndürüp, ayaklarınızı ovan, sizi ancak istediğiniz kadar sarsan, yakınmanıza ses çıkarmayan ve size umursamaz bir yüz gösteren birisi bedeli ödenerek bulunabilir.

Acılarımızla dostlarımızda acıma ve karamsarlık uyandırmasını isteyen bu çocukça ve insanlık dışı huydan düşüncelerimle kurtulurum. Onları ağlatmak için sıkıntılarımızı abartırız ve başkalarının kötü kaderlerine karşı gösterdikleri metaneti överiz, ama aynı şeyi yakınlarımızda görünce onları kınarız ve suçlarız. Derin dertlere düşmedilerse onların mutsuzluklarımıza üzülmeleri yetmiyor. Neşeyi yaymak, ama hüznü elden geldiğince kısıtlamak gerekir; eğer birisi kendini yok yere acındırıyorsa, nedeni varken kimse ona artık acımaz. Her zaman yakınana acınmaz, sık sık acındırana kimse acımaz. Sağken ölmüş gibi yapana, canlı cenaze gözüyle bakarlar. Yüzünü taze ve nabzını düzgün bulanlara gücenenleri, iyileştiklerini açığa vurmamak için gülmelerini bastıranları, merhamet uyandırmadığı için sağlığından nefret edenleri gördüm. Üstelik de bunlar kadın değillerdi!

Hastalıklarımı olduklarından fazla gösterip, kötümser tanılardan ve kederli bağırmalardan kaçınırım. Bilge bir hastanın başında bekleyenlere yaraşan neşeli olmak değilse de, en azından sakin bir tavır takınmaktır. Kendini aykırı bir durumda görüyor diye sağlıkla asla kavga edilmez. Güçlü ve salim birini seyretmek hoşuna gider ve hiç değilse yanında olmasından keyif alır. O, aşağıya doğru kaydığını hissetmesine rağmen, hayatla ilgili düşüncelerinden kopmaz, hatta gündelik girişimlerinden kaçmaz. Hastalığı sağlıklı olduğum zaman incelemek isterim; hastalık geldiğinde, hayal gücüme gerek kalmadan gerçek etkisini gösterir. Yapacağımız yolculuklara önceden hazırlanıyoruz, burada da bu şekilde karar veririz; at binme vaktini çevremizde olan kişilere bırakırız ve onların hoşuna gitsin diye uzatırız.

Yaşam tarzımı tanıtmakta müthiş bir yarar buluyorum; bunun benim için bir ölçüde bir ilke olduğunu düşünüyorum. Hayatımın öyküsünü açıklamam gerekip gerekmediğini kendime sorduğum oluyor. Bu genel açıklama beni yolumda devam etmeye, bugün genelde daha az saptırılmış ve daha az karşı çıkılmış davranışlarımın verdiği imajı yalanlamamaya zorluyor. Anlayışlarımın tek düzeliği ve

basitliği yorumlanması kolay bir yüz yaratıyor, buna karşın oldukça yeni ve az kullanılan yöntem aşırı kolaylıkla arkamdan konuşmalara yol açıyor. Demek ki, beni açıkça çekiştirmeye kalkan kişiye, itiraf ettiğim ve bilinen kusurlarımın içinde ısırılacak bir şeyler ve rüzgâra karşı kürek çekme tehlikesine düşmeden kendini tatmin edecek malzemeler sağlıyorum gibi geliyor bana. Bunları ilk açıkladığım için ve suçlanacağımı bildiğim için, kendimi peşin peşin suçladığımdan bunları büyütme ve genişletme hakkını kullanmaları akla yatkındır. Hakaretin adaletin ötesinde hakları vardır. Bendeki kusurların köklerini ona gösteriyorum, o tutup bunlardan bir ağaç yapıyor; sadece bendekileri kullansa neyse, hem de nicelik olarak yararlı alışkanlıklardır, bırakın beni bunlarla vursun.

Filozof Dion örneğini içtenlikle benimsedim. O, Antigonos, kökeni konusunda onu iğnelemeyi isteyince lafı ağzına tıkadı: «Ben bir kölenin, kızgın demirle damgalanmış gözü kanlı birinin ve babamın aşağılık durumundan dolayı evlendiği bir fahişenin çocuğuyum. Her ikisi de bir suçtan dolayı cezalandırıldı. Çocukken bir hatip beni güzel ve hoş bularak satın aldı; ölürken tüm varlığını bana bıraktı. Servetimi, bu Atina kentine aktarıp, kendimi felsefeye adadım. Tarihçiler benim hakkımda bilgi toplamaya zahmet etmesinler; nelerin olduğunu onlara kendim söyleyeceğim.» Onurlu ve özgür itiraf kınamayı zayıflatır, hakaretin elinden silahını alır.

Sonuç olarak, her şey açıkça anlatıldıktan sonra, beni küçümsemekten ziyade övdüler gibime geliyor. Yine bana öyle geliyor ki, aynı şekilde çocukluğumdan beri onur derecesi olarak bana ait olanın altında değil üstünde bir yere konuldum.

Öncelik hakkına ilişkin problemlerin bir kurala bağlandığı ya da umursanmadığı bir ülkede yaşamayı yeğlerdim. İnsanlar arasında ilk önde kimin yürüyeceği ya da oturacağı tartışması üç kısa konuşmanın ötesine geçtiği andan itibaren kalabalık haline gelir. Pek sıkıcı bir münakaşadan kaçmak için yerimi bırakmaktan ya da yönetmeliğe uygun olmayan bir şekilde hareket etmekten hiç çekinmem ve hiçbir zaman benim bırakmadığım bir önceliği almaya kalkışan olmadı.

Kendi hakkımda yazmaktan sağladığım yararın dışında, bunda bir başka yarar daha umuyorum; ölmeden önce fikirlerim ve görüşlerim saygıdeğer birinin beğenisini kazanırsa ve bize katılmak isterse ona büyük kolaylıklar sağlayacağım, çünkü yıllarca tanışıklık ve dostluk sonucunda elde edemeyeceği bilgileri kitabımdan üç günde daha doğru ve daha güvenilir biçimde öğrenecektir. İşte eğlendirici bir çılgınlık; kimseye özellikle söylemeyi istemeyeceğim bir sürü şeyi, herkesin önünde söylüyorum ve en samimi dostlarımı en gizli düşüncelerimi öğrenmeleri için kitapçıya gönderiyorum!

Excutienda damus præcordia.

"İncelesinler diye ruhumuzun en gizemli duygularını teslim ediyoruz." (Perseus, V, 22)

Bu kadar sağlam kanıtlardan sonra bana uygun gelen bir kişiyi tanımış olsaydım, ne kadar uzakta olursa olsun gider onu bulurdum; çünkü bana göre, bu kadar uyuşan, bu denli hoş arkadaşlığın bedeli yoktur. Bu dosttan da öteye bir şeydir! Böyle birine sahip olmanın su ve ateşten daha gerekli ve daha tatlı olduğunu söyleyen şu eski özdeyiş (Plutarkhos’un) ne kadar doğrudur!

Ama burada konuma dönüyorum: Demek ki, evinden ve kendi insanlarından uzakta ölmekte büyük bir sakınca yok. Ondan daha az kaba ve daha az kötü doğal eylemler için uzaklaşmak zorunda kalmıyor muyuz? Ve uzun bir ömrün sonunda yorgun düşüp sürünenler, belki de sefaletleriyle tüm aileye çektirmemeliler. Bunun için, belli bir bölgedeki Kızılderililer, böyle bir duruma düşmüş olanları öldürmeyi normal sayıyorlardı; bir başka bölgedeyse, düşkün kişiyi kendi başının çaresine bakması için tek başına bırakıyorlardı. Zaten, bu haldeki kişiler kimin canını sıkmaz, kim için

çekilmez olmazlar ki? Olağan görevler hiç bu aşamaya varmaz! En iyi dostlarınıza zorla zalimliği öğretiyorsunuz; uzun bir alışkanlıkla karınızı ve çocuklarınızı katılaştırarak acılarınızı hissetmemeyi ve durumunuza acımamayı öğretiyorsunuz. Taş sancılarımdan şikâyet ettiğim zaman kimse umursamıyor artık. Ve çevremizi saran kişilerle konuşmaktan bir parça zevk alacak olsak –hep bir hor görüş ya da haset kaynağı olan durumların farklılığından dolayı her zaman olmuyor– bunu pek uzun süre istemek iyi niyeti kötüye kullanmak değil midir? Onların benim için iyi kalplilikle kendilerini zorladıklarını gördükçe, katlandıkları zahmet için onlara daha fazla acıyorum. Birbirimize kesinlikle yaslanabiliriz; Ama başkalarının üzerine bütün ağırlığımızla uzanıp, onların felaketleri üzerinden ayakta kalacak kadar değil! Birisinin hastalığının iyileştirilmesinde kanlarını kullanmak için küçük çocukları boğazlatması gibi ya da organlarını gece ısıtması ve tatlı nefeslerinin ekşi ve ağır nefeslerine karışması için koynuna körpe kızlar atılan bir diğeri gibi. Venedik'i böyle bir durumda ve yaşamın zayıflığında inziva için gönüllü tavsiye ederdim.

Elden ayaktan düşme yalnızlık isteyen bir durumdur. Ben son derece toplumcu biriyim; bunun için, şimdiden sonra bu can sıkıcı halimi insanlardan gizlemek, bunu tek başıma taşımak bana akıllıca geliyor; kaplumbağalar gibi kabuğuma büzülüp kabuğuma çekilmeliyim ve insanlara tutunmadan onları görmeyi öğreniyorum: Böyle netameli bir geçişte çok zordur bu. Onların beraberliğine sırt çevirmenin zamanıdır.

Bana "Ama yolculuklarınızda her şeyden yoksun olacağınız sefalet içindeki yerlerde durmak zorunda kalacaksınız!" deniyor. Bana gerekli olan şeylerin çoğunu yanımda götürüyorum. Üstelik de üstümüze gelmeye karar vermişse kaderin önüne geçemeyiz. Hastalandığım zaman olağanüstü hiçbir şeye ihtiyacım olmaz; doğanın bana yapamadığını, bir hapın yapmasını istemem. Beni yere seren ateşlenmelerimin ve hastalıkların başlangıcında, henüz iyi durumda ve sağlıklıyken Hıristiyanlığın son görevleri ile kendimi Tanrı'ya bırakırım ve kendimi daha özgür, üzerimden yük kalkmış gibi hissederim. Notere ve nasihate doktorlardan daha az ihtiyacım var. Sağlığım yerindeyken işlerimle ilgili olarak yapamadıklarımı hastayken yapmam benden beklenmesin. Hep yaptığı gibi, kaçtığı ve sürekli şekil değiştirdiği sürece, dilin mükemmelleştiğini söylemekten çekinirim. Ölüme hazırlanmak için yapmam gereken her zaman yapılmıştır; bunu bir gün bile geciktirmeyi göze alamam. Ve hiçbir şey yapılmamışsa, şu demektir: Ya kuşku kararımı geciktirmiştir ya da hiçbir şey yapmayı istememişimdir.

Kitabımı az insan ve kısa yıllar için yazıyorum. Eğer bu, uzun ömürlü bir şey olsaydı, daha sağlam bir konuşma dili kullanılması gerekirdi; dilimiz şu ana kadar sürekli değişikliklere uğradığına göre, şimdiki biçiminin elli yıl sonra hâlâ kullanılacağını kim umabilir? Konuşma dilimiz her gün parmaklarımızın arasından kayıp gidiyor ve dünyaya geldiğimden beri bunun yarısı değişti. Şimdi kusursuz olduğunu söylüyoruz. Ama her yüzyıl kendi zamanındaki dil için aynı şeyi söyler. Dilin değişeceğini ve önceden yaptığının görüldüğü gibi şeklini bozacağını bile bile onu bu şekilde ölçüp biçmek iddiasında değilim. İyi ve yararlı yazılar dili kendilerine hapseder; saygınlığı devletimizin kaderiyle birlikte devam eder.

Bundan dolayı, bugün yaşayan ve sıradan okuyuculardan daha ötesini gören insanların üzerinde durdukları birçok konuyu buraya almaktan çekinmem. Ne de olsa ölmüş kişilerin hatırasını karıştırırken, "o bu şekilde düşünüyordu, yaşıyordu; şunu istiyordu; öldüğü sırada konuşmuş olsaydı şunu derdi, şunu verirdi" denildiğini gördüğüm için burada bu şekilde tartışılmasını istemem. Görgü kurallarının bana izin verdiği oranda eğilimlerimi ve beni etkileyen şeyleri burada hissettirdim; ama benimle ilgili bilgi edinmek isteyenlere sözlü olarak daha özgürce ve daha gönüllü olarak bilgi verdim. Bu hatıralarda her şeye rağmen yakından bakılırsa, her şeyi söylediğim ya da gösterdiğim

görülecektir; ifade edemediğimi parmağımla gösteriyorum:

Venum animo satis hæc vestigia parva sagaci

Sunt, per quæ possis cognoscere cætera tute.

"Zeki bir insana bu ince ipuçları yeterlidir; onların ışığında

geri kalanını kendiliğinden keşfedeceksin." (Lucretius, I, 403)

Kendimle ilgili öğrenilecek ve merak edilecek hiçbir şey bırakmıyorum. Bir şeyden söz edilmesi gerekiyorsa, bunun doğru ve gerçeğe uygun biçimde olmasını istiyorum. Beni olduğumdan başka türlü takdim edecek birini –bu beni onurlandırmak için bile olsa– yalanlamak için öteki dünyadan gönüllü geri gelirdim. Yaşayanlardan bile olduklarından farklı biçimde söz edildiğini görüyorum. Eğer kaybettiğim bir dostu (La Boétie) sağlığındaki gibi yaşatmayı sürdürseydim yüzünü birbirine aykırı binlerce parçaya ayırırlardı.

Zayıflıklarımdan söz etmeye son vermek için: yolculuk ederken rahatça hastalanacağımı ve öleceğimi aklımdan geçirmeden bir yere ulaşamadığımı itiraf ediyorum; bana uygun düşen, gürültüsüz, kasvetsiz, ciğerlere bolca dolan dumanı olmayan bir yerde olmayı isterim. Ölümü bu ciddiyetten uzak ayrıntılarla hafifletmeye ya da daha doğrusu başkasına gerek kalmadan tek başına üstüme çökecek ölüme tüm dikkatimi vermekten alıkoyacak her şeyden kurtulmaya çalışırım. Ölümün kendi payına yaşamımın rahatlıklarına ve tatlılıklarına sahip olmasını istiyorum; o, hayatımın önemli bir parçasıdır ve geçmişi yalancı çıkarmayacağını umuyorum. Ölümün birbirinden rahat biçimleri var ve herkesin görüşüne göre farklı özellikler taşır. Eceliyle olanlar içinde, zayıflamaktan ve ağırlaşmaktan olanı bana daha yumuşak ve daha tatlı geliyor. Korkunç ölümler içinde, bir toprak yığıntısının altında kalmaktansa, bir uçuruma düşme, bir arkebüz kurşunundansa doğrudan bir kılıç darbesi bana daha az korkunç gelir; Cato (Utikalı) gibi kılıcımla kendimi hançerlemektense, Sokrates'in zehir iksirini içmeyi tercih ederdim. Ve sonuç aynı olsa da, hayalimde kendimi kızgın bir fırına atmak ya da sakin akan bir ırmağa atlamak arasında bir hayli fark vardır; ölümle yaşam arasındaki fark gibidir bu! Korkumuzdan aptalca sonuca değil, izlenen yola bakarız. Sadece bir an alıyor bu; Ama öyle ağırdır ki, kendi tarzımda geçmesi için yaşamımın birçok gününü seve seve verirdim!

Mademki herkesin düşüncesinde az ya da çok acılık var; madem ki herkes ölüm biçimlerinden birini seçiyor, her türlü memnuniyetsizlikten arınmış bir ölüm biçimini bulmaya biraz daha gayret edelim. Birlikte yaşamlarına son veren Antonius ile Kleopatra'nın durumunda olduğu gibi, bunu daha hazlı kılamaz mıyız? Felsefe ve dinin ürettiği korkunç ve ibretlik durumu bir kenara bırakıyorum; Ama Roma'daki bir Petronius ve bir Tigillinus gibi birbirlerini öldürmeye mahkûm edilmiş sıradan kişiler hazırlıklarının tatlılığıyla uykudaymışçasına öldüler. Onlar alıştıkları eğlencelerin rahatlığıyla genç kızların ve dostlarının arasında yavaş yavaş can vererek ölüme kayarcasına gittiler. Ne bir avutucu söz, ne bir vasiyet, ne gelecekteki durumlarıyla ilgili derin düşünceler; sadece, oyunlar, şölenler, şakalaşmalar, sıradan gevezelikler, müzik ve aşk şiirleri. Daha onurlu bir davranışla bu kararlılığı taklit edemez miydik? Deliler için iyi olan ölümler, bilgeler için bir başka türden ölümler olduğuna göre, bunların içinden iyi olanı bulalım. Hayal gücüm bana kolay bir ölümü ve nasıl olsa öleceğimize göre arzu edilir olan birini bana takdim ediyor. Roma'nın zorba hükümdarları, suçlulara ölüm biçimini seçme hakkı tanımakla onlara yaşamı bağışladıklarını düşünüyorlardı. Ama pek incelikli, pek mütevazi ve pek bilge filozof Theophraste aklın zorlamasıyla, Çiçero tarafından Latinceleştirilen şu dizeyi söylemeyi göze aldı.

Vitam regit fortuna, non sapientia.

"Hayatımızı bilgeliğimiz değil, kader yönetir." (Cicero, Tusc., V, IX)

Kader, hayatımın gidişatını ne kadar da destekledi; o kadar ki, şimdi kimseye muhtaç değilim artık ve varlığım kimseyi rahatsız etmiyor. Yaşamımın herhangi bir döneminde kabul edebileceğim bir durum bu; ama ufak tefek işlerimi ayarlamam ve pılımı pırtımı toplayıp gitmem söz konusu olduğunda, ölürken kimseyi sevindirmediğim ve onları üzmediğim için çok memnunum. Kader, becerikli bir denkleştirmeyle, ölümümden maddi çıkar umanları, aynı zamanda maddi bir kayba da uğrattı. Ölüm, başkalarına ağır geldiği için bize de ağır gelir; onlara verdiği zararı hemen hemen kendimizinki kadar –hatta bazen daha fazla– hissederiz.

Yolculuklarım sırasında, aradığım konut rahatlığına ne şatafat, ne de abartı –aksine, nefret ederim bunlardan– karıştırırım Ama gösterişin az olduğu ve doğanın güzelliğiyle onurlandırdığı yerlerde rastlanan sade bir temizlik hoşuma gider. «*Non ampliter sed mundiüer convivium.* ["Şatafatın değil temizliğin hâkim olduğu bir dinlenme." (Nonius, XI, XIX)]. "*Plus salis quam sumptus*." ["Gösterişten fazla zekâ." (Cornelius Nepos, *Attika'da yaşam*, XIII)

Ve dahası, işleri nedeniyle kara kışın ortasında Grison'da sürünenler yolda çaresiz kalırlar. Çoğunlukla zevkim için yolculuk yapan ben, öyle zor yollara girmem; hava sağda kötüyse sola saparım, at binecek durumda değilsem dururum. Böyle yaparak, aslında hiçbir şeyin evim kadar hoş ve konforlu olmadığını görürüm. Gerçekten de bir şey gerekirse gereksizdir ve incelikte ve bollukta sıkıntı olduğunu fark ederim. Arkamda bakmam gereken bir şey mi bıraktım? Oraya geri dönerim; orası da yolumdur. Düz ya da geri hiçbir kesin çizgi çizmem. Gittiğim yerde bana söylenmiş olan şeyi bulamıyor muyum? Sıkça başkalarının yargıları benimkilerle uyuşmaz; onların yargılarını çoğu zaman yanlış bulurum; en azından söylediklerinin orada olmadığını öğrendim.

Fiziksel yapım ve zevkim, herhangi bir kişideki kadar her şeye uyar. Bir halktan bir diğerine yaşama tarzlarının çeşitliliği, sadece bu çeşitliliğin zevkiyle beni etkiler. Her uygulamanın bir varolma nedeni vardır. İster çinko ya da pişmiş toprak tabaklarda olsun, ister haşlama ya da kızartma, tereyağında veya zeytinyağında, cevizden veya zeytinden olsun, isterse sıcak veya soğuk olsun her şey hoşuma gider. O derecede ki, yaşlandıkça bu verimli niteliği ayıplıyorum; Çünkü inceliğim ve seçimim iştahımı azaltmalı, bazen de midemi hafifletip rahatlatmalı. Fransa dışında bir yerdeyken kibarlık olsun diye bana "Fransız tarzı" servis yapılmasını isteyip istemediğim soruldu; alay ettim bununla ve her zaman yabancı yemeklerle dolu masalara doğru yöneldim.

Bizden kişilerin kendi tarzlarına yabancı uygulamalar karşında bu aptalca karşı çıkmaya yenildiklerini görmek beni utandırıyor. Onlar nereye gitseler, alışkanlıklarına sıkıca yapışıp, yabancıların alışkanlıklarından tiksiniyorlar. Macaristan'da bir Fransız mı buldular? Bu beklenmedik olayı şölenle kutluyorlar ve gördükleri tüm "barbarca" gelenekleri kınamak için ağız birliği ediyorlar. Onlar Fransız olmadıklarına göre, barbar değil de nedirler? Ve dahası, Macarlar'ı bana kötüleyenlerin çoğu en kurnaz olanlarıdır; çoğu geriye dönmek üzere yola çıkar. Onlar, titiz bir ihtiyatlılıkla ve az iletişimle, bilmedikleri bir havanın kendilerine hastalık bulaştırmasından korunarak gizli yolculuk yapar.

Bunlar hakkında söylediklerim bana bazen genç saray mensuplarımızda gözlemlediğim benzer bir şeyi hatırlatıyor. Ancak kendi benzerlerine ilgi duyup, bize öteki dünyadan kişiler gibi küçümsemeyle ya da acımayla bakıyorlar. Saray çevresinin gizemlerini içeren öyküleri ellerinden alın, yitip giderler. Biz onlara nasıl tuhaf ve beceriksiz geliyorsak, onlar da bize tuhaf ve beceriksiz gelirler. Saygın insan, karışık insandır derken doğru söylüyorlar.

Ama ben başkalarının tersine, yaşam tarzlarımızdan gına gelince yolculuğa çıkıyorum. Gaskonyalılar'ı Sicilya'da aramaya gitmem. Evde onlardan sürüsüyle var. Daha çok Grekler'i ve Persliler'i arıyor, onlara yanaşıyorum, onları inceliyorum; kendimi ve enerjimi buna harcarım. Ve bizimkilerden aşağıda olan geleneklere hemen hiç rastlamadım. Biraz az ilerliyorum.

Kaldı ki, yolda tesadüfen rastladığınız yol arkadaşlarının çoğu size keyiften çok sıkıntı verir; yaşlılık beni özgürleştirdiği, bazı alışılmış davranış biçimlerine soktuğu için, bunlara pek bağlanmam. Ya başkalarının yüzünden sıkıntı çekersiniz ya da başkaları sizin yüzünüzden sıkıntı çeker; her ikisinin sakıncası da ağırdır, ama ikincisi bana daha da yaman geliyor. Sağlam bir zekâyla sizinkine benzer bir mizaca sahip ve sizi izlemeyi çok isteyen saygın bir kişiye rastlamak çok nadir ve paha biçilmez bir rahatlıktır. Yolculuklarım sırasında eksikliğini çok sıkça hissettiğim şey de buydu. Ama bu türden bir yol arkadaşını daha evdeyken seçmek ve benimsemek gerekiyor. Benim için paylaşılamayan hiçbir zevkin tadı yoktur.

Aklıma bir tek, tek başıma ürettiğim ve sunacak kimse olmamasından kederlendiğim düşüncesi geliyor. "*Si cum hac exceptione detur sapientia ut illam inclusam teneam nec ununtiem, reijiciam.*" [Bilgeliği kimseye açmadan kendimde saklı tutmam için verselerdi, onu reddederdim." (Seneca, *Ep.*, VI). Bir başkası şöyle diyerek dozu daha da arttırıyor: "*Si contigerit ea vita sapienti ut, omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia quæ cognitione digna sunt summo otio secum ipse considereit et contempletur, tamen si solitudo tanta sit ut hominem videre non possit, excedat è vita.*" ["Bir bilge kişiyi tüm iyiliklerin bolluğu içinde yaşadığı ve ömründe öğrenilmeye değer her şeyi seyretmekte ve incelemekte tamamen özgür olduğu bir hayat içinde farzedin; bu koşullar içinde bile o, hiç kimseyi göremediği bir yalnızlığa mahkûm edilmişse yaşamı terk ederdi." (Cicero, *De officiis*, I, XLIII)]. Yanında bir yol arkadaşı olmadan bu büyük ve kutsal gök cisimleri arasında gökyüzünde dolaşmanın hiçbir keyfi yoktur diyen Architas'ın bu görüşünü beğeniyorum.

Ama bununla birlikte can sıkıcı ve saçma sapan kişilerle birlikte olmaktansa, yalnız başına olmak daha iyidir. Aristippe yabancı yerde yaşamayı seviyordu.

Me si fata meis paterentur duöere vitam

Auspiciis.

"Bana gelince, kader keşke hayatımı keyfimce yaşamama izin

verseydi." (Virgilius, *Aeneas, IV, 340)*

Ben daha ziyade yaşamımı eyer üstünde geçirmeyi isterdim:

Visere gestiens,

Qua parte debacchentur ignes,

Qua nebulæ pluviique rores.

"Güneşin ışıklarının kavurduğu bulutlu

ve yağmurlu bölgeleri gezip

görmek için sabırsızlanıyor." (Horatius, *Odlar, III, III, 54)*

Şu halde daha hoş eğlenceleriniz yok mu? Neyiniz eksik? Yeterince her şeye sahip ve yeterince genişlikteki evinizin havası güzel ve sağlıklı değil mi? Majesteleri kral birkaç kere maiyetiyle

birlikte evinizde kalmadı mı? Aileniz, kralı ağırlarken üstünlükte diğer ailelerden aşağıda mı yukarı da mı kaldı? Sizi rahatsız eden olağan dışı ve sindirilmeyen yerel bir düşünce mi var?

Quæ te nunc coquat et vexet sub pectore fixa.

"Kalbinize kök salmış, sizi kemirip, tüketiyor." (

Ennius'un dizesi, alıntılayan Cicero, De senectute, I)

Nerede engellenmeden ve rahatsız edilmeden yaşayabileceğinizi düşünüyorsunuz? "*Nunquam simpliciter fortuna indulget*." ["Kaderin lütufları asla katışıksız değildir." (Quinte-Curce, IV, XIV)].Yanılgınıza kendinizin neden olduğunuzu görmüyor musunuz? Her yerde kendinizi izleyecek ve her yerde şikâyet edeceksiniz. Çünkü şu ölümlü dünyada hayvani ya da kutsal ruhlar için doyum yoktur. Böyle bir fırsattan memnun olmayan başka bir yerde memnun olabilir mi? Sizin durumunuzda olmaya can atan binlerce insan yok mudur? O halde siz sadece kendinizi düzeltin: Bu alanda sizin için her şey mümkündür; kadere gelince, ona katlanmak zorunda olduğunuzdan başka bir şey yapamazsınız. "*Nulla placida quies est, nisi quam ratio composuit*." ["Gerçek huzur sadece akla borçlu olduğumuz huzurdur." (Seneca, *Ep*., LVI)].

Bu tavsiyenin akla uygun bir tavsiye olduğunu görüyorum; hem de çok iyi görüyorum bunu. Ama bana bir tek kelimeyle, "bilge ol" denseydi çok daha iyi bir iş yapılmış olacaktı. Çünkü Latince özdeyişin söylediği şey bilgelikten sonra gelir; bu, onun eseri, onun ürünüdür. Günden güne eriyen zavallı bir hastanın peşinden sevinmesin diye haykıran hekim de aynısını yapıyor. Ona "sağlıklı olun" deseydi daha az aptalca bir tavsiyede bulunmuş olurdu. Bana gelince, sıradan bir adamım. Böyle salim, emin ve kolay anlaşılır bir öğüt: "Sahip olduklarınızla yetinin." Yani, kendi aklımızla yetinin. Ama yine de bunun uygulanması benden ziyade bilgelere düşer. Şu söyleyeceğim bir halk sözü ama her şeyi içeriyor. "Her şey değişir ve farklılaşır."

Harfi harfine alırsak yolculuk etme zevkinde belli bir kaygı ve kararsızlık olduğunu biliyorum. Ama bizim başlıca ve ağır basan niteliklerimizdir bunlar! Evet, şunu itiraf ediyorum: Durabileceğim yeri sadece düşlerimde görüyorum. Bir şeyin beni azıcık memnun etmesi için bir tek değişim ve çeşitliliğe sahip olmak bana yetiyor. Yolculuk yaparken tam olarak hoşuma giden şey, kazasız belasız duraklamak ve kolayca yol değiştirmektir. Özel yaşamı, yapıma bir o kadar uyan kamusal yaşama aykırı olduğu için değil, kendi seçimim olduğu için seviyorum. Prensime o kadar büyük bir sevinçle hizmet ediyorum ki, bu özel bir yükümlülük olmayıp, yargımın ve aklımın özgür seçimidir; tamamen istenmediğim başka bir partiye, zorlanmış değilim. Diğer şeylerde de böyledir bu: Zorunluluğun bana biçtiği parçalardan nefret ederim, bağımlı olduğum her ihtiyaç benim boğazımı sıkacaktır.

Alter remus aquas, alter mihi radat arenas.

"Küreklerimden biri dalgaları, öteki kıyının kumlarını dövüyor."

(Propertius, *Elegia, III)*

Beni yerimde tutmaya bir ip yetmez. Bunlar boş eğlenceler diyeceksiniz. Nerede yoktur ki bu? Tüm bu güzel öğütler boştur ve hiçlik tam bir bilgeliktir. "*Dominus novit cogitationes sapientium, quoniam vanæ sunt*." ["Tanrı, bilgelerin düşüncelerinin boş olduğunu bilir." (*Ps*. XCIII ve *Corinth*., I, III, 20)]. Bu nazik incelikler tam vaazlara göredir; bizi öteki dünyaya semer vurulmuş olarak göndermeyi isteyen söylemlerdir. Yaşam maddi ve bedensel bir hareket, özü gereği kusurlu ve düzensiz bir eylemdir; ben de ona istediği gibi hizmet ediyorum.

Quisque suos patimur manes.

"Herkes kendi cezasını çeker." (Virgilius, *Aeneas, VI, 743)*

"*Sic est faciendum ut contra naturam universam nihil contendamus; ea tamen conservata, propriam sequamur*." ["Doğanın evrensel yasalarına asla karşı gelmeden hareket etmek zorundayız; ama bu yasalara uyarken bireysel doğamıza da uymalıyız."] (Cicero, *De officiis*, I, XXXI)].

Üzerine hiç kimsenin oturamayacağı felsefenin o yüksek tepeleri; kullanımımızı ve gücümüzü aşan o kurallar neye yarar? Bize sıkça ne önerenin, ne de dinleyenlerin hiçbir zaman izleyemeyecekleri, zaten heves bile etmedikleri yaşam örnekleri sunulduğunu gözlemliyorum. Yargıç, zina nedeniyle mahkûmiyet kararını yazdığı kâğıdın bir parçasını koparıp arkadaşının karısına aşk mektubu yazıyor. Gayri meşru olarak yatağa girdiğiniz kadın, daha çok geçmeden, hem de sizin önünüzde, kocasının benzer bir hatası yüzünden Porcie'den daha fazla yaygara koparacaktır[9]Kimisi, kendi gözünde hata bile olmayan suçlar için insanları ölüme mahkûm ediyor. Gençliğimde saygın bir kişinin, bir eliyle halka hem güzel hem de coşkulu eşsiz dizeler sunarken diğer eliyle uzun süreden beri tartışılmış en iğneleyici tanrıbilimsel eleştirileri dile getirdiğini gördüm.

İnsanlar böyle yaşıyor. Yasalar ve kurallar kendi yollarını izliyor, biz başka bir yol tutturuyoruz. Sadece gelenekler bozulduğu için değil, çoğu zaman görüşten ve karşıt yargıdan ötürü. Bir felsefe söylemine kulak verin; buluş, belagat, uygunluk anında aklınızı derinden etkileyip, sizi düşünmeye sevkeder. Orada vicdanınızı okşayan ya da iğneleyen hiçbir şey yoktur; ona seslenilmez, doğrusu da bu değil mi? Ariston'un söylediği budur: "Ne bir banyo, ne bir ders temizleyip paklamıyorsa, bir yararı yoktur." Nesnelerin kabuğuyla yetinilebilir; Ama biçimi ve kazınmış resmi seyretmek için şarabı bir kupadan içmek gerektiği gibi onlara ancak ilik elde edildiği zaman hayranlıkla bakılabilir.

Eski felsefenin tüm ekollerinde aynı işçinin bir yandan ılımlılık kuralları yayınlarken diğer yandan da aşk ve sefahat yazıları yayınladığı çok görülmüştür. Ve Ksenophon, Aristippus'un göklere çıkardığı hazza karşı yazılarını Clinias'ın koynunda yazmıştır. Onları denizin dalgaları gibi sarsan mucizevi bir hareket değildir bu. Solon kendini kimi zaman kendi olarak, kimi zaman yasakoyucu olarak görür; kimi zaman kalabalık için, kimi zaman kendi için konuşur; güçlü ve sağlam yapısını güvenerek özgür ve doğal kuralları kendine alır.

Curentur dubii medicis majdribus ægri.

"Durumu tehlikeli olan hastalara en büyük hekimler baksınlar."

(Juvenalis, XIII, 124)

Antisthenes, bilge kişinin sevmesine ve uygun bulduğu şeyi yasalara kulak asmadan kendi bildiği gibi yapmasına izin verdi; Çünkü kendine göre görüşü yasalardan daha doğrudur ve erdemin ne olduğunu onlardan daha iyi bilir. Öğrencisi Diyojen ise, tedirginliklere akılla, talihe Sezaretle, yasalara doğayla karşı koymak gerektiğini söylüyordu.

Hassas midelere sıkı ve iyice incelenmiş rejimler gerekir. Sağlam mideler, sadece doğal iştahlarının isteklerini yerine getirirler. Hastalarına meyve şerbeti ve un çorbası veririrken kendileri kavun yiyip, şarap içen hekimlerimizin yaptıkları budur.

"Hangi kitapları okuyorlar, bilgileri ve felsefeleri nedir bilmiyorum" diyordu kibar fahişe Lays, "ama bu kişiler ötekilerden çok daha sık kapımı çalıyor." Pervasızlık bizi, bize tanınan ve izin verilenin ötesine taşıyor; hayatımızı yöneten kuralların ve yasaların çoğu evrensel aklın isteyeceği

şeylerin ötesine çekildi.

Nemo satis credit tantum delinquere quantum

Permittas.

"Herkes hatalarını izin verilmiş sınırların berisinde sanır."

(Juvenalis, XIV, 233)

Keşke buyurma ile itaat arasında daha iyi bir orantı olsaydı: Ulaşılamayan hedef yanlış hedefmiş gibi gelir. Tüm eylemlerini ve düşüncelerini yasaların süzgecinden geçiren yaşamı boyunca on kez asılmayı hak etmemiş çok iyi insan hiç yoktur. Diyelim ki oldu, onu cezalandırmak ve öldürmek çok yazık olurdu.

Olle, quid ad te

De cute quid faciat ille, vel illa sua.

"Ollus, şu adamın ya da kadının tenini nasıl kullandığının

senin için ne önemi var." (Martialis, VII, IX, I)

Yasaları hiç çiğnememiş bir kişi erdemli bir adam övgüsünü hak etmeyebilir ve felsefe çok haklı olarak onu kamçılatır. Yasayla felsefe arasındaki bu ilişki ne kadar karışık ve adaletsiz. Tanrı'ya göre iyi kişiler olmaya hiç kafa yormuyoruz; kendimiz için de iyi insanlar olmayı beceremiyoruz. İnsana özgü bilgelik, kendine görev olarak belirlediği hedeflere asla ulaşamadı; bunlara ulaşmış olsaydı, durumumuz istikrarın düşmanı olduğu kadar kendine hep özleyeceği ve ulaşmak isteyeceği yeni hedefler belirleyecekti. İnsan, kendine her zaman hatalı olmayı buyuruyor. O, kendine başka birinin kurallarına göre zorunluluklar vermekte pek becerikli değildir. O halde kimseden yapmasını beklemediği bir şeyi kime salık verecek? Yapmadan duramayacağı bir şeyi yapmamasını istemek ona karşı haksızlık değil mi? Bizi yapmamaya mahkûm eden yasalar, yapmamız imkânsız olduğu için, aynı zamanda bizi mahkûm ediyor.

Daha da kötüsü, dediği ile yaptığı birbirini tutmayan çarpık özgürlük yalnızca buyuranlara tanınıyor; benim yaptığım gibi kendilerini anlatanlara tanınmıyor. Söylediğimle yaptığım aynı yol izlemelidir. Ortak yaşamın başka yaşamlarla ilişisi olmalıdır. Cato'nun erdemi, başkalarını yönetmeye soyunan ve kendini kamu hizmetine adamış bir adam için çağına göre fazla katıydı. Onun adaleti, hak ve hukuktan yoksun değilse de, en azından boş ve zamansız bir adaletti. Yaşama tarzım, alışıldık tarzlardan ancak bir parmak farklılık gösterse de, çağıma karşı beni acımasız yapıyor, beni insanlardan uzaklaştırıyor. İçinde bulunduğum dünyadan nedensiz tiksinip tiksinmediğimi bilmiyorum; Ama o benden bıktı diye –ben de ondan bıktığıma göre– yakınmam için hiçbir neden olmadığını iyi biliyorum.

Dünya işlerinde aranan erdem, insanın zayıflığını benimsemek ve ona uymak için kıvrımlarla, köşelerle ve dirseklerle doludur; bu, yapay bir karışım olup, ne düz, ne belirgin, ne sabit, ne de tamamıyla masumdur. Tarih yıllıkları, bugün hâlâ krallarımızdan birini (Charles VIII), günah çıkardığı papazın telkinlere fazla kapılmakla suçlar. Devlet işleri, daha katı kurallara sahiptir:

Exeat aula

Qui vult esse pius.

"Dürüst kalmak istiyorsan

sarayı terk edeceksin." (Lucanus, VIII, 495)

Bir zamanlar kamu işleri için ben de doğuştan olan ya da eğitimimin bana sağladığı, sert, yeni, kaba veya saygısızca düşünceleri ve yaşama ilkelerini kullanmayı denedim. Oysa bunlar, çocukça ve safça davranışlardır; onları, elverişsiz ve tehlikeli buldum. Kalabalık içinde giden bir insan yön değiştirmeli, dirseklerini çıkarmalı, yeri geldiğinde gerilemeli, yeri geldiğinde ilerlemeli, hatta karşısında çıkan şeye doğru yoldan ayrılmak, kendine göre değil başkasına göre yaşamak, kendi amaçladığı gibi değil, kendine önerilene göre, zamana göre, insanlara göre, işlere göre yaşamalı.

Platon, "dünya işlerine bulaşmış birinin bundan yüz akıyla çıkması bir mucizedir" der. O, aynı zamanda, filozofunu bir devletin başına getirdiğinde, Atina gibi bozulmuş bir kenti kastetmediğini de dile getiriyor. O zaman, bilgeliğin bile iflahının kesildiği bizim kente ne demeli! Çok farklı bir toprağa dikilen iyi bir bitkinin bu toprağı kendine uyarlamaktansa, ona kendisinin uyum sağlaması gibi.

Kendimi tümüyle bu tür uğraşlara göre eğitmem gerekseydi, bir hayli şeyi değişmem ve kendime çekidüzen vermem gerekirdi. Hem bunu yapabilseydim bile (zamanla ve emekle neden olmasın?), yine de istemezdim. Bu uğraşı biraz denemem beni bundan tiksindirmeye yetti. Kaynayan bir tütsünün güzel kokusu gibi ruhumun da bazen yükseldiğini hissediyorum; Ama ona direnmek için sertleşip kafa tutuyorum:

A tu, catulle, obstinatus obdura.

"Ama sen Catulle, inadında diren." (Catullus, VIII, 19)

Ama beni oraya hiç çağırmıyorlar, ben de az gidiyorum. Benim başta gelen niteliklerim olan özgürlük ve avarelik bu uğraşa taban tabana zıttır.

İnsanların yeteneklerini görmeyi bilmiyoruz. Bunların ayırt edilmesi güç ve hassas olan bölümleri, sınırları vardır. Birinin özel yaşamındaki yeteneğine bakarak kamu hayatında da yetenekli olduğu sonucuna varmak yanlış olur; Çünkü kendini iyi yöneten biri, başkalarını iyi yönetemez ve "*Denemeler*"i yaratan kişi eylemleri iyi yönetemez. Bir kürsüyü yönetmeyi bilen kişi bir savaş idare edemez, özel yaşamda ağzı laf yapan biri halkın ya da bir prensi karşısında konuşamaz. Hatta birisini başarması, ötekini başaramayacağının kanıtı olabilir. Büyük akılların, küçük işlere, küçük akılların yüksek işlere daha az yatkın olduklarını görüyorum. Sokrates'in kendi kabilesinin oylarını saymayı ve bunu konseye rapor etmeyi beceremediği için Atinalılar'ın alay konusu olduğuna kim inanmak ister? Kuşkusuz bu kişiliğin yetkilerine duyduğum saygı, onun kaderinin, benim en önemli kusurlarımın bağışlanmasında pek muhteşem bir örnek olmasını sağlıyor.

Yeteneğimiz küçük parçalara bölünmüştür. Benim yeteneğim kapsamlı bir yetenek olmadığı gibi az sayıda bir yetenektir. Tüm komuta yetkisini kendisine verenlere Saturnius şöyle der: "Yoldaşlarım, bir yüzbaşıyı kötü bir ordu generali yaptınız ve iyi bir yüzbaşıyı yitirdiniz." Onun gibi kargaşanın bol olduğu bir çağda saf ve samimi erdemlerini başkalarının emrinde kullanmakla övünenler, ya kendilerini tanımıyorlar ya da kesinlikle haksız yere övünüyorlar; Çünkü ne söylerlerse söylesinler vicdanlarının onları suçlayabileceği binlerce şey yapıyorlar. Zaten, fikirler düşüncelerle aynı zamanda bozuluyor; bakın bu kişiler kendilerini nasıl tasvir ediyor, aralarından birçoğunun davranışlarından nasıl böbürlendiklerini ve kendi kurallarını oluşturduklarını görün: Onlar erdem betimleyecek yerde katıksız adaletsizliği ve ahlaksızlığı betimlerler ve bunu prenslerin eğitiminde

yanlış sunarlar! Benzer durumlarda bunu denemiş olan Seneca'ya seve seve inanırdım; yeter ki bana açık yüreklilikle konuşmuş olsun! Bu durumda en onurlu iyi niyet belirtisi, başkasının yanlışıyla kendi yanlışını aynı anda kabul etmek, kötülüğe doğru kaymaya tüm gücüyle direnmek, bu kaymaya direnmek, daha iyiyi ummak ve arzu etmektir. Fransa'nın parçalanmasında ve içinde bulunduğumuz bu bölünmede şunu görüyorum: herkes, en iyiler bile, yalan dolanla kendi davasını savunuyor. Bu konuda yazanlar yersiz ve yalan yazmış olacaklar. En doğru taraf bile yenik düşmüş, kurtlanmış bir vücudun organı. Böyle bir bedende en az hasta olan organa "sağlıklı" deniyor; niteliklerimiz ancak kıyaslamalı olarak geçerli oluyor. Sivil masumiyet yere ve mevsimlere göre ölçülüyor! Ksenophon'un Agesilaus'un övgüsünü bize yapmasını isterdim: Agesilaus bir zamanlar savaş halinde olduğu bir prens topraklarından geçmek için izin istediğinde; bu ricayı kabul etti prensin Peleponez'den geçmesine izin verdi. Onun merhametine sığınmış olan prensi zehirlemediği, hapse atmadığı gibi, kılına dokunmadı ve onu nezaketle, aşağılamadan kabul etti. O dönemin geleneklerine göre bu davranışta bir olağanüstülük yoktu. Ama başka yerlerde ve başka bir çağda, böyle bir davranışın dürüstlüğü ve ruh yüceliği göz önünde bulundurulurdu. Spartalı erdemi Fransız erdeminden o kadar uzak ki, bizim okullu küçük babun maymunları Agesilas'la alay edeceklerdir.

Erdemli kişilerden yoksun değiliz; Ama onlar bize göre erdemlidir. Bizim yüzyılımızın üstünde ahlak kuralları olan kişi ya bu kuralları uyarlasın ve yumuşatsın ya da –bunu daha fazla öneririm–, bir kenara çekilip ve bize karışmasın. Aslında bizden ne elde edebilir ki?

Egregium sanctúmque virum si cerno, bimembri

Hoc monstrum puero, et miranti jam sub aratro

Piscibus inventis, et fœtæ comparo mulæ (2).

"Dürüst ve erdemli birini görsem, bir ucube görmüş gibi olurum;

iki başlı bir çocuk, bir çiftçinin sabanını kazdığında bulup hayrete düştüğü balıklar ya da gebe kalan bir dişi katır gibi." (Juvenalis, XIII, 64)

Eski güzel günleri özleyebiliriz; Ama bugünden kaçıp kurtulamayız. Başka yargıçlar arzu edebiliriz; Ama yine de şu anda var olanlara itaat etmek gerekir ve belki de iyilerdense kötülere itaat etmekte daha övgüye değerdir. Monarşinin eski ve kabul edilmiş yasalarının görüntüsü bir köşede parladıkça onlara çakılı halde dururum. Eğer birbirleriyle çelişmeye başlarlarsa, seçimi zor ve kuşkulu iki taraf oluştururlarsa benim seçimim gönüllü olarak bu karmaşadan kaçıp kurtulmak, ondan uzak durmak olacaktır; belki de doğa ya da savaşın rastlantıları bana yardım edecektir. Sezar ile Pompeius arasında kesin tavrını içtenlikle benimsedim. Ama onları izleyen şu üç hırsız (Antoine, Octave, Lepidus) arasında seçim yapmak söz konusu olduğunda ya sinmek ya da işi rüzgâra bırakmak gerekecekti; artık akıl yol göstermeyince, bu bana uygun geliyor.

Ouo diversus abis?

"Yolunu şaşırmak için nereye gidiyorsun?" (Virgilius, *Aeneas, V. 166*)

Yer doldurmak için söylediğim bu sözler konumun dışındadır. Yolumu yitirdim; ama bu, dikkatsizlikten çok özgür irademle oluyor. Fikirlerim birbirlerini bazen uzaktan takip edip, birbirlerine dolaylı bir biçimde kefil oluyorlar. Platon'un böyle bir diyaloğuna göz attım; birici bölüm aşka, geri kalan tüm bölümleri ise sözbilime (retorik) adanmış. Eskiler bu değişikliklerden korkmuyordu; bu şekilde, muhteşem bir zarafetle kendilerini rüzgâra bırakıyorlardı –ya da bırakır görünüyorlardı. Bölümlerimin başlıkları her zaman konuyu kapsamazlar; çoğunlukla konuya bir

dokundurmada bulunurlar: "Andrie, Eunuche"[10]ya da "Sylla, Cicero, Torquatus"'daki gibi. Atlayan, takla atan şiirsel biçimi seviyorum. Platon'un dediği gibi hafif, uçarı, esinli bir sanattır bu. Plutarkhos'ın konusunu unuttuğu, gelişmenin ancak tesadüfen bulunup, yabancı konuların arasında boğulduğu eserleri vardır; örneğin, bakın o, "Sokrates Şeytan"ında neler yapıyor. Tanrım! Bu kaçışlar, bu çeşitlemeler ne kadar güzeldir. Hele gelişigüzel, rastlantısal gibi kendilerini kapıp koyverdikleri zaman daha da güzeldir. Konumu ben değil, dikkatsiz okuyucum kaybeder. Bir köşede az da görülür olsa, her zaman yetecek bir sözcük vardır. Alanın her köşesinde kendimi kısıtlamadan çeşitlemeler yaparım. Üslubum ve aklım birlikte daldan dala atlarlar. İşte ustalarımızın "fazlaca aptallıktan sakınmak için biraz çılgınlık gerekiyor" dedikleri gibi.

Binlerce şair düzyazı biçiminde ayak sürüyüp canlılıklarını yitirdiler; Ama antik çağın en iyi düzyazısı –bunlardan "*Denemeler*"ime dizeler olarak serpiştirdim– güçle ve şiirsel yüreklilikle parlıyor ve coşkusundaki ezgiyi sunuyor. Pek açık olarak, söz sanatında birinci rol ona düşmektedir. "Esin perilerinin üç bacaklı taburesine oturan şair, ağzına gelen her şeyi şevkle söyler" der Platon, "sanki bir pınarın şırıldaması gibi, bunu dizginlemeden ve denetlemeden yapar. Onun ağzından çeşitli renklerde, değişik ve çağlayarak akan şeyler kendiliğinden dökülür." Kendisi de şiirseldir ve eski tanrıbilimde ilk felsefede tümüyle şiirdir der bilginler. Tanrıların ilk dilidir bu.

Ben konunun kendi kendine seçilmesini istiyorum. Nerede değiştiğini, nerede sonuçlandığını, nerede başladığını, nerede kaldığı yerden devam ettiğini yeterince gösterebilir; zayıf ve dikkatsiz kulaklar için sözlere, bağlantıya, dikişe gerek kalmadan bunu yapabilir. Benim kendimi yorumlamam gerekmez. Uyuyarak ya da kaçarken okunmaktansa, okunmamayı kim yeğlemez ki? "*Nihil est tam utile, quod in transitu prosit*." ["Geçerken yararlanılandan daha faydalı hiçbir şey yoktur." (Seneca, *Ep*., II)] Kitapları almak onları tanımak ve görmek, onları okumak, baştan sona bitirmek, onları kavramaksa ne kadar cahilmişim demekle kendime haksızlık ederdim!

"Mademki okuyucunun dikkatini eserimin önemiyle çekemiyorum, ben de karmaşıklığımla çekerim '*manco male*' [11]." –Hatta, sonra okuyucu zaman kaybettiği için pişman olacaktır.– Bundan kuşku yok, ama uğramış olacak!" Ayrıca anlamaya tenezzül etmeyen bu tür insanlar vardır. Dediğimi anlamadıkları için bana daha çok değer vereceklerdir. Onlar benim zekâmın derinliğinde anlaşılmaz olduğumu sanıyorlar. Doğrusunu isterseniz benim de nefret ettiğim budur; kaçınmasını becerebilsem kaçınırdım. Aristo, bir taraftan bu gösterişle övünüyor. Aşağılanacak bir özenme!

Başlangıçta uyguladığım sık bölüm ayırmalar, dikkati henüz oluşmadan bozuyor ve dağıtıyor gibi geldi bana; bu nedenle bu uygulamayı bırakıp, bölümleri zaman ayırmayı gerektirecek biçimde daha uzun tutmayı başardım; şimdi bunlar, belirli bir irade ve zaman ayırmayı gerektiriyor. Bu tarz uğraşa bir saatini vermek istemeyene hiçbir şey verilmez. Ve bu sırada başka bir şey yapan kişi için hiçbir şey yapılmaz. Belki de olayları üstü kapalı, karmaşık ve çelişkili söylemekte kişisel bir eğilime sahibimdir.

Şu halde, bu oyunbozan nedene ve bu yaşamı zehirleyen ipe sapa gelmez tasarımlara, doğru bile olsalar bu pek zekice fikirlere kızıyorum; tüm bunları fazla pahalı ve rahatsız edici buluyorum. Tam tersine, bizzat bu hiçliği ve kara cahilliği, bana zevk verdiği oranda ortaya koymaya çalışıyorum ve fazla üzerinde durmadan kendimi doğal eğilimlerime bırakıyorum.

Roma'ya kadar tüm başka yerlerde viran evler, heykeller, gökyüzü ve yeryüzü gördüm; söz konusu olan hep insandır. Gerçek bu; Ama bu denli büyük, bu denli güçlü kentin kabrini ona hayran olmadan ve saygı duymadan bu kadar sık görmeyi başaramazdım. Ölmüşlerin hatırasını muhafaza etmek zorunluluklarımızın arasında bulunur. Öyle ki, çocukluğumdan beri bu kentin insanlarıyla yetiştirilip,

Roma'nın işlerini evimin işlerinden çok daha uzun zaman önce tanıdım. Capitole'ü ve çevresindekileri Louvre'u, Tiber'i Seine'i tanımadan önce biliyordum. Kendi yüce insanlarımızın hiçbiri aklımda yokken, Lucullus'un, Metillus'un, Scipion'un durumları ve kaderleri hep aklımdaydı. Bunların hepsi öldü. Onlar gibi babam da öldü. Onlar altı yüzyılda, babam on sekiz yılda benden ve hayattan uzaklaştı. Bununla birlikte onu saygıyla anmayı ve hatırasını, kusursuz ve tam bir inanç birliği içinde onun büyük sevgisinin ve toplumun anısını da muhafaza ediyorum. Doğrusu ölüleri saygıyla anma benim yapımda var. Onların birbirlerine yardımı dokunmaz artık; sanki benden yardım istiyorlar gibime geliyor. Tam olarak minnettarlık tüm ihtişamıyla parıldıyor. Bir iyilik eğer karşılığı ödeniyorsa daha az övgüye değerdir. Arcelias, hasta Ctesibius'u ziyaret edip, onu iyice acınacak halde bulunca, ona verdiği parayı gizlice başucunun altına sokuşturdu. Ve bunu gizlice yapmakla onu minnet duymaktan kurtarıyordu. Dostluğumu ve minnetimi hak edenler bundan hiç zarar görmediler. Onların yokluğunda ve haberleri olmaksızın karşılığını onlara fazlasıyla ödedim. Artık öğrenme imkânları olmadığı zaman, dostlarımdan daha sevgiyle söz ederim.

Öyle ki, Pompeius'u ve Brütüs'ün davasını savunmak için yüz kez savaş verdim. Aramızdaki bu dostluk hâlâ sürüyor; bugünkü gerçekleri bile hayal gücümüzde tutuyoruz. Kendimi bu yüzyılda yararsız bularak, bir başka yüzyıla atılıyorum ve gönül verdiğim bu yaşlı Roma'nın özgür, dürüst ve verimli durumu (çünkü onun ne doğuşunu, ne de ihtiyarlığını severim) ilgimi çekiyor, hatta beni coşturuyor. Bu nedenle, sokaklarını, evlerini ve çok uzaklara kadar uzanan şu harabelerini sık göremeyeceğim için eğlenerek dolaşıyorum. Anıları bizim için önemli olan insanların yatıp kalktıkları ve oturdukları yerleri görmek bizi onların eylemlerinin hikâyelerini dinlemekten ya da yazılarını okumaktan daha çok heyecanlandırıyorsa ya da bu durum düşüncemizin doğal bir özelliği midir yoksa hayal gücümüzün bir yanılsaması mıdır?

"*Tanta vis admonitionis inest in lacis. Et id quidem in hac urbe infinitum: quacunque enim ingredimur in aliquam historiam vestigium ponimus.*" ["Bu yerleri ne kadar büyük bir güçle hatırlıyoruz!.. Ve bu kent bu güce sonsuz derecede sahip; çünkü adımımızı attığımız her yerde tarih yatıyor." (Cicero, *De finibus*, V, I ve II)]. Eskilerin yüzlerini, tavırlarını, giysilerini seyretmeyi seviyorum; bu yüce adları mırıldanıyorum ve yüksek sesle haykırıyorum. "*Ego illos veneror et tantis nominibus semper assurgo*." ["Bu yüce insanları kutsuyorum ve her zaman böyle isimlerin önünde saygıyla eğiliyorum." (Seneca, *Ep*., LXIV)]. Bir yanıyla büyük ve hayranlık uyandıran olaylarda, basit kişilere bile hayranlık duyarım. Bu adamları söyleşirken, gezinirken ve yemek yerken görmek isterim. Yaşadıklarını ve öldüklerini bir şekilde gördüğüm ve örnekleriyle bize pek güzel dersler veren saygıdeğer ve değerli insanların mirasını hor görmek nankörlük olurdu; keşke onları izlemeyi becerebilseydik.

Hatta şu gördüğümüz Roma bile sevilmeyi hak ediyor; o, çok uzun zamandan beri ve birçok ünvanla tahtımızla birleşik, tüm halkara ait ve evrensel tek kenttir. Onu yöneten yüksek yönetici, her yerde kabul ediliyor. Bu şehir tüm Hıristiyan milletlerin anakentidir. İspanyol ya da Fransız, herkes orada kendi evindedir; bu devletin prenslerinden olmak için Hıristiyan olan bir ülkenin prensi olmak yeterlidir. Şu ölümlü dünyada gökyüzünün bu kadar iyilik ve vefa ile sardığı başka hiçbir yer yoktur. Harabeleri bile heybetli ve kıvançlıdır.

Laudandis precioson ruinis.

"Soylu harabeleriyle daha değerli." (Sidoine Apollinaire,

Carm., XXIII, 62)

O, mezarda bile İmparatorluk simgelerini ve görütülerini taşıyor. "*Ut palam sit uno in loco*

gauddentis opus esse naturæ." ["Bu eşsiz yerde, doğanın eserinden hoşnut olduğu açıkça görülür." (Plinus, *Hist. Nat*., III, V)]. Bu kadar boş bir zevkin kendini okşadığını kim hissetse, kendini kınar ve kendine isyan ederdi. Duygularımız hoşturlar ama fazla boş değildirler. Ne olursa olsun, içinde sürekli sağduyulu biri olduğu sürece içimden ona acımak gelmez.

Şimdiye kadar, kaldıramayacağım bir zarar vermediği için, talihime çok şey borçluyum. Kendine dokunmayanları rahat bırakmak onun tarzı olmalı.

Quanto quisque sibi plura negaverit,

A diis, plura feret. Nil cupientium

Nudus castra peto...

... Multa petentibus

Desunt multa.

"Kendimizi yoksun bıraktıkça, Tanrı bize daha fazlasını verir.

Her şeyden yoksun kalınca, hiçbir şey istemeyenlerin tarafına geçiyorum… Çok şey isteyen, çok şeyden yoksun kalır."

(Horatius, *Odlar, III, XVI, 21 ve 42)*

Ve böyle devam ederse, beni bu dünyadan çok memnun ve tatmin olmuş gönderecek;

Nihil supra

Deos lacesso.

"Hiçbir şey istemeyeceğim

artık Tanrılardan." (Aynı eser, II, XVIII, II)

Ama sakın çarpma; binlercesi limanda parçalandı!

Ben artık bu dünyada değilken olacaklarla kolayca teselli buluyorum. Şimdi olan beni lüzumundan fazla uğraştırıyor.

Fortunæ cætera mando.

"Geri kalanını kadere terk ediyorum." (Ovidius, *Dönüşümler, II, 141)*

Bende, insanları adlarını taşıyan ve ünlerini devam ettiren çocuklarla geleceğe bağlayan bu çok güçlü bağ da yok – ve belki de benim onların arzuladıklarından daha az çocuk istemem gerekiyor. Ben bu dünyaya ve yaşama sadece kendimle bağlıyım. Varlığım için gerekli koşullarda kaderimle boğuşuyorum, bir de beni yargılaması gerekmiyor. Çocuksuz olmayı da, hayatı daha eksik ve daha mutsuz kılan bir kusur olarak hiçbir zaman görmedim. Kısırlığın da kendine göre avantajları var. Çok sayıda çocuk sahibi olmanın arzulanabilir hiçbir nedeni yoktur; özellikle de, onlara iyi bakmanın zor olduğu bu çağda. "*Bona jam nec nasci licet, ita corrupta sunt semina*." ["Tohumlar çok bozuldu, bundan böyle iyi hiçbir şey doğamaz." (Tertullien, *Apologetiques*)]. Yine bir kez sahip olununca, onları yitirmek insana çok zor geliyor.

Bana evini teslim eden, pek evcimen olmayan mizacımı bilerek evi harabeye çevireceğimi

düşünüyordu. Ama yanıldı; eve girince evcimen oluyorum. Bununla birlikte bir görevim yok, dolayısıyla bir gelirim de yok.

Hem sonra, kader bana olağanüstü ve onarılmaz hiçbir zarar vermedi, ama beni iyilikleriyle donatmadı. Evimize verdiği şeylerin hepsi yüz yıl öncesinden kalmadır. Onun cömertliğine borçlu olduğum bana ait sağlam hiçbir malım yok. Kader bana geçici bazı lütuflar, onurlar ve ünvanlar verdi, Tanrı biliyor, aslında vermedi de bağışladı, benim gibi maddiyatçı, boş şeylere karnı tok birine bağışta bulundu; itiraf etmeyi göze alabilseydim, tamahkârlığı ihtirastan daha az hoşgörülebilir, acıyı utançtan daha az kaçınılabilinir, sağlığı bilimden –ya da zenginliği soyluluktan– daha az arzulanabilir bulmadığımı söylerdim.

Kaderin küçük lütuflarının arasında, oraya son ziyaretimde sarı kâğıt üzerinde mühürler ve altın harflerle şatafatlı biçimde süslü, zarif bir cömertlikle verilmiş olan Roma kenti beratı var. Bu belgeyi az çok övgüyle kaleme aldıklarından, bana vermeden önce bir örneğini görseydim rahatlayacaktım; benim gibi hastalık derecesinde meraklı olanlar için bu örneği aşağıda veriyorum:

QUOD HORATIUS MAXIMUS, MARTIUS CECIUS, ALEXANDER MUTUS, ALMÆ URBIS CONSERVATORES DE ILLUSTRISSIMO VIRO MICHAELE MONTANO, EQUITE SANCTI MICHAELIS ET CUBICULO REGİS CHRISTIANISSIMI, ROMANO CIVITATE DONANDO, AD SENATIUM RETULERUNT, S. P. Q. R. DE EA RE ITA FIERI CENSUİT:

Cum veteri more et instituto cupide illi semper studiosèque suscepti sint, qui, virtute ac nobilate præsentes, magno Reip. Nostræ usui atque ornamento fuissent vel esse aliquando possent, Nos, majorum nostrorum exemplo atque auctortate permoti, præclarem hanc Consuetudinem nobis imitandam ac servandam fore consemus. Quamobrem, cum Illustrissimus Michael Montanus, Eques sancti Michaelis et à Cubiculo Regis Christianissimi, Romani nominis studiosissimus, et familæ laude atque splendore et porpriis virtutum meritis dignissimus sit, qui summo Senatus Populíque Romani judicio ac studio in Romanam Civitatem adsciscatur, placere Senatui P. Q. R. Illistrissimum Michaelem Montanum, rebus omnibus ornatissimum atque huicic inclyto populo charissimum, ipsum posterósque in Romanam Civilatem adscribi ornaríque omnibus et præmiis et honoribus quibus illi fruuntur qui Cives Patritiique Romani nati aut jure optimo facti sunt. In quo censere Senatum P. Q. R. se non tam illi Jus Civitatis largiri quam debitum tribuere, neque magis beneficium dare quam ab ipso accipere qui, hoc Civitatis munere accipiendo, singulari Civitatem ipsam ornamento atque honore affecerit. Quam quidem S. C. Auctoritatem iidem Conservatores per Senatus P. Q. R. Scribas in acta referri atque in Capitolii curia servari, privilegiúmque hujusmodi fieri, solitóque urbus sigillo communiri curarunt. Anno ab urbe condita CXOCCCXXXI. POST Christum natum M. D. LXXXI., III. Idus Martii.

HORATIUS FUSCUS, *sacri S. P. Q. R. scriba.*

VİNCEN: MARTHOLUS, *sacri S. P. Q. R. scriba.*

"Senato'ya Roma kentinin yöneticileri Orazio Massimi, Marzo Cecio, Alessandro Muti tarafından verilmiş rapor üzerine, Senato ve Roma halkı Roma kentinin hakkıyla ilgili olarak aşağıda yer alan kararnamenin pek şanlı, Saint-Michel rütbesinden şövalye ve Çok-Hıristiyan kral katında olağan soylu kişi Michel de Montaigne'e verilmesini ilan etmiştir:

Erdem ve soylulukta sivrilmiş, Cumhuriyetimiz'i onurlandırıp büyük hizmetinde bulunmuş ve bunu her zaman bir gün yapabilecek kişilerin hararetle ve ivedilikle aramıza alınmaları gibi çok eskiden kalma bir uygulama göz önüne alınarak, atalarımızın örneği ve yetkesiyle etkilenip bu güzel geleneği

muhafaza etmemizi zorunlu sayıyoruz. Bu nedenlerden ötürü, adı geçen pek şanlı, Saint-Michel rütbesinden şövalye ve Çok-Hıristiyan kral katında olağan soylu kişi Michel de Montaigne, düzeyi ve ailesinin görkemiyle Roma kenti haklarına kabul edilmeye Senato'nun ve Roma halkının yüce yargısı ve oylarıyla çok layık olup, Senato ve Roma halkı pek şanlı Michel de Montaigne'i kendisinin ve aynı zamanda gelecek kuşaklarının bu şanlı halkın her türlü liyakat ve üstün değerleriyle donanmış olarak Roma yurttaşları listesine kaydetmekten, Roma yurttaşı ve vatandaşı doğmuş ya da yüce kararnameyle bu hali almış kişilere ayrılan tüm onur ve üstünlüklerden yararlanmaya davet etmekten memnuniyet duymuştur. Senato ve Roma halkı bir borcu ödemekten daha az bir kent hakkını verdiklerini ve kent hakkını kabul ederek bizzat kenti onurlandırıp şan veren bir kişiden aldıkları hizmetten daha az bir hizmet sunduklarını düşünmektedir. Yöneticiler, bu Senato kararını Capitole arşivlerinde saklanmak üzere Senato ve Roma halkı sekreterleri tarafından kaleme aldırtıp, kentin olağan mühürü taşıyan bu beratı düzenlettirmiştir. Roma'nın kuruluşunun 2331'inci, Hz. İsa'nın doğumunun 1851'inci yılı, Mart'ın 13'ü."

ORAZIO FOSCO.

Yüce Roma Senatosu ve Roma Halkı kâtibi.

VINCENTE MARTOLI.

Yüce Roma Senatosu ve Roma halkı kâtibi.

Hiçbir kentin onurlu yurttaşı olmadığımdan, gelmiş geçmiş en soylu kentin halkından olmaktan çok mutluyum. Eğer insanlar benim yaptığım gibi dikkatlice kendilerine bakarlarsa, benim gibi kendini beğenmişlik ve aptallıkla dolu olduklarını göreceklerdir. Kendimden kurtulmadıkça bunları başımdan savamam; herkes kendini seviyor. Ama bunu hissedenler daha iyi durumdalar.

Kendi yerimizden başka yerlere bakma davranışı ve alışkanlığı bize çok yarar sağladı. Çünkü bu çok tatsız bir konu; burada ancak zavallılık ve hiçlik görüyoruz. Doğa, Sezaretimizi kırmamak için çok yerinde olarak bakışlarımızı dışarıya çevirdi. Akıntıya kapılmış gidiyoruz; Ama kendimize doğru akmak zahmetli bir iştir: Dalga geri giderse deniz karışır ve kendi kendini engeller. "Göğün hareketlerine bakın; insanlara, falancanın ağız dalaşına, filancanın nabzına, şu kişinin vasiyetine bakın; hep yukarıya ya da aşağıya ya da yana, öne ya da arkaya bakın" deniyor. Antik çağda Delphes tanrısının bize verdiği buyruk aykırı bir buyruktu. "Kendinize bakın, kendinizi tanıyın, kendinizle yetinin ve başka yerlere harcanan iradeniz ile aklınızı kendinize çevirin; dilinize geleni söylüyorsunuz, yayılıyorsunuz, sağlam durun, sıkıca tutunun: Size ihanet ediyorlar, harcanıyorsunuz, soyuluyorsunuz. Bu dünyanın kendi üzerine eğilmiş olduğunu, gözlerinin ancak kendini seyretmek için açık olduğunu görmüyor musunuz? Dışarıda da her şey boşunadır; ama bu hiçlik, ne kadar az yayılırsa o kadar az olur. Bir sen hariç, diyordu tanrı, her şey ilkin ve incelenir ve ihtiyacına göre emeklerinin ve arzularının bir sınırı vardır. Senden daha boş ve daha yoksul evreni sarıp sarmalayan bir başkası daha yok. Bilgisiz bir gözlemci, yargılama yetkisiz yargıç ve sonuçta güldürünün maskarası olan kişi sensin."

Onuncu Bölüm

İrade Belirlemek Üzerine

Çoğu insana kıyasla çok az şey bana dokunur, daha doğrusu beni etkiler. Bunların bizi ilgilendirmeleri akla uygundur; yeter ki, bizi tümüyle ele geçirmesinler. Doğal olarak bende gelişmiş olan bu kolaylığı uygulama ve düşünceyle güçlendirmeye bir hayli özen gösteriyorum. Dolayısıyla da pek az şeye tutkuyla bağlanıyorum. İyi bir görüşe, hassas ve sevecen bir duyarlığa sahibim; Ama bakışlarımı çok az nesneye çeviriyorum. Ama bazen olayları anlamakta ve uygulamakta bir parça zorluğum ve kararsızlığım oluyor. Kolay kolay bağlanmam. Elimden geldiğince çaba gösteriyorum ve söz konusu kendim olunca başkalarının lütfuyla sahip olduğum ve kaderin üstünde benden daha hakkı olduğu bir konu olduğundan büsbütün içine dalmamak için sevgimi dizginlemek ve tutmak zorundayım. Öyle ki çok değer verdiğim sağlığı bile istememem ve hastalıkları dayanılmaz bulduğumdan ona dört elle sarılmam gerekirdi. Acıdan nefret etme ile haz düşkünlüğü arasında orta bir yol bulmalıyız. Platon bize ikisinin arasında olan bir yolu seçmeyi buyuruyor.

Ama beni oyalayan ve beni başka yerlere bağlayan tutkulara tüm gücümle direniyorum. Benim düşünceme göre insan kendini başkasına ödünç vermeli ve kendini sadece kendine vermelidir. İradem kendine ipotek koymaktan ve kendi bildiğini okumaktan rahatlık duysaydı, böyle direnemezdim; ben mizaç ve alışkanlık olarak aşırı uysalım,

Fugax rerum, securaque in otia natus.

"İşten kaçmak ve yan gelip yatmak için doğmuş."

(Ovidius, Hüzünler, III, II, 9.)

Rakibime üstünlük sağlayacak inatçı müzakereler ve tartışmalar, hararetli savunmamı utandıracak bir sonuç, tüm bunlar muhtemelen çok acımasız bir biçimde içimi kemirecekti. Ve başkalarının yaptığı gibi ciddi olarak kendi kendimi kemirseydim, ruhumun bu kadar hararetle tartışanlarda görülen heyecanlara ve sarsıntılara dayanacak gücü olmazdı; bir iç çalkantıyla paramparça olurdu. Beni bazen dış işlere teşvik ettiklerinde, bunları ele almaya, –ama işin içine tüm varlığımı katmayı değil–; onları üstlenmeye söz verdim; canla başla uğraşmaya değil; onlarla ilgilenmeye evet ama tutkuyla sarılmaya hayır. Üzerlerinden gözlerimi ayırmam; el bebek gül bebek bakmam. Başkalarının işleriyle uğraşamayacak kadar işim başımdan aşkın ve başkalarının sorunlarıyla uğraşmayacak kadar doğal ve öncelikli olan işlerim beni bekliyor. Kendilerine neler borçlu olduklarını ve kendi sorumluluklarını bilen kişiler, doğanın onlara yeter miktarda ağır ve aylaklığa zaman bırakmayacak bir görev yüklediğini bilirler. Senin evinde yapacak bir sürü işin var; daha uzağa gitmeye gerek yok.

İnsanlar kendilerini kiralıyorlar. Yetenekleri kendileri için değil, hizmetinde oldukları kişiler içindir; kendi evlerinde değiller, kiracılar onların evlerinde. Bu genel tutum hoşuma gitmiyor: Sağlıklı düşündüğümüz takdirde, ruhumuzun özgürlüğünü gözetmek ve onu sadece doğru fırsatlarda ipotek etmek gerekir. Kendilerini kaptırmaya ve çekip götürülmeye alışmış kişilere bakın; onlar her yerde böyledirler; büyük olsun küçük olsun, onları ilgilendirsin ilgilendirmesin, her işe karışırlar. Gürültüsüz patırtısız bir hayat onlara göre hayat değildir. "*In negotiis sunt negotii causa*."[12]Bu, bir yerlere gitmek istediklerinden değil, yuvarlanan ve daha uzağa gidemediği zaman duran bir taş gibi yerlerinde duramadıklarındandır. Bazı kişiler için bir uğraşı sahibi olmak bir önemlilik ve saygınlık belirtisidir. Çocukların beşikte huzuru bulmaları gibi onların ruhları da harekette huzuru buluyor. Dostlarına yardımcı olmak için çok zahmete katlandıkları söylenebilir. Kimse parasını başkalarına dağıtmaz; Ama herkes zamanını ve yaşamını dağıtır. Cimriliğin tek işe yaradığı bu şeylerde

olduğumuz kadar, başka işlerde bu denli savurgan değiliz.

Benim tamamen farklı bir tutumum var. Kendi içime kapanıyorum. Ve genelde arzuladığım şeyi gevşekçe ve az arzuluyorum. Aynı şekilde, nadiren ve sakin bir şekilde bir işle uğraşıp acele ediyorum. İsteyen ve başkalarını yöneten herkes, bunları tüm iradesini ortaya koyarak şevkle yapar. Ama yanlış adımlar o kadar çok ki, güvenli adım atmak için, biraz hafifçe ve yüzeyden akarcasına gitmek gerekir. Aşırı haz bile derinleşince acı verir.

Incedis per ignes

Suppositos cineri doloso.

"Sinsi küllerle kaplı bir ateş

üzerinde yürüyorsun." (Horatius, *Odlar, II, I, 7)*

Bordeaux'daki bu beyler (meclis üyeleri), Fransa'dan ve böyle bir düşünceden uzaktayken beni belediye başkanı seçtiler. Reddettim, ama bana yanlış yaptığımı ve işin içinde Kral'ın buyruğu olduğunu söylediler. Onurundan başka getirisi ve kârı olmadığından bu görev güzel bir görev gibi gelebilir. İki yıllık bir görev ama nadiren de olsa seçimle bir iki yıl daha sürebilir. Bende böyle oldu; benden önce de iki kez aynı şekilde olmuş: Birkaç yıl önce Bay de Lansac için, daha yakın zamanda da, yerine geçtiğim Fransa Mareşali Bay de Biron için geçerli bu. Ben de yerimi yine Fransa Mareşali Bay de Matignon'a bıraktım. Onlarla aynı görevi yapmaktan gururluyum.

Uterque bonus pacis bellique minister!

"Her ikisi de aynı derecede iyi yöneticiler ve yiğit savaşçılar."

(Virgilius, Aeneas, XI, 658)

Talihin sağladığı özel koşulla, ilerlememde katkısı oldu; hiç de boşuna olmadı bu. İskender, kendisine kentlerinin hemşehriliğini sunan Korentli elçileri küçümsediyse de, Bacchus'ün ve Hercule'ün de aynı sicil kütüğünde yer aldığını gösterdiklerinde onlara minettarlıkla teşekkür etti.

Göreve geldiğimde, kendimi nasıl hissediyorsam öyle takdim ettim: belleksiz, özensiz, deneyimsiz ve yatırımsız, aynı zamanda da kinsiz ihtirassız, yumuşak, bilinçli ve kendime sadık olarak. Görevim sırasında benden ne bekleyeceklerini bilsinler, öğrensinler istedim. Çünkü onlar rahmetli babamı tanımışlardı ve sadece onun anısına borçlu oldukları onurla beni seçmeye karar vermişlerdi; bana verdikleri görevde bir zamanlar babam bulunmuştu ve onun yönettiği kentleriyle ilgili işlerin benim irademle yapılacağı zaman çok farklı olacağını çok açık bir biçimde ifade ettim. Çocukken, kamu işlerinin kaygısıyla içi iyice kararmış, yılların yorgunluğunun, ev işlerinin ve sağlığının evinin tatlı havasını unutmuş, hayatını umursamaz, bütün bu işler için uzun ve zor yolculuklara katlanmış, ihtiyarlamış halini gördüğümü hatırladım. O böyle bir insandı ve bu doğal büyük iyilikseverlik onun yapısından geliyordu. Ondan daha iyiliksever ve insanlara daha yakın bir ruh olmazdı. Bugün benim de övdüğüm bu yaşam tarzını izlemeyi hiç istemem ve bunda mazurum. Babam gelecek için kendini unutmak gerektiğini işitmişti; evrenselin nazarında özel önemsizdi.

Toplumun kurallarının ve temel ilkelerinin çoğu bizi kendi dışımıza çıkaracak ve yerini toplumun yararını koyacak şekilde düzenlenmiştir. Fazla doğal bir bağ ile kendimize aşırı bağlandığımızı varsayarak, bizi kendimizden uzaklaştırmak ve oyalamakla iyi bir şey yaptıklarını düşündüler. Bu amaca ulaşmak için demedikleri kalmadı. Çünkü bilgeler için konuları yararlılıklarıyla övmek ve oldukları şekliyle göstermemek yeni bir şey değildir. Gerçeğin kendi engelleri, sıkıntıları ve bizimle

uyuşmazlıkları vardır. Kendi kendimizi aldatmamak için sıkça yanılmamız, gözlerimizi yummamız ve bunları alıştırmak ve iyileştirmek için zekâmızı uyutmamız gerekiyor. "*Imperiti enim judicant, et qui frequenter in hoc ipsum fallendi sunt, ne errent*." ["Yargı deneyimsiz insanların elinde, yanılgıya düşmesinler diye onları arada yanıltmak gerek" (Qintilianus, II)]. Yargılayanlar cahiller. Hataya düşmelerini önlemek için onları sık sık yanıltmak gerekiyor. Onlar, (bilgeler) kendimizden önceki şeyleri üç, dört ya da elli kat sevmemizi buyurdukları zaman, hedefe atış yapmak için hedefin çok yükseğine nişan alan okçular gibi yapıyorlar. Eğri bir ağaç dalını düzeltmek için, dalı aksi yöne bükerler.

Pallas tapınağında, tüm öteki dinlerde olduğu gibi halka gösterilecek görünür gizemler olduğu gibi, sadece dindarlara gösterilecek daha gizli ve daha yüksek başka gizemler olduğunu düşünüyorum. Öyle anlaşılıyor ki, bu sonuncularda, herkesin sahip olması gereken gerçekler dostluk noktası bulunuyor. Bu dostluk bizi görkemle, bilgiyle, zenginlikle ve benzeri tutkularla kucaklaştıran ve adeta varlığımızın bir parçasıymışçasına aşırı sevgiyle bu tür şeylere dört elle sarılmamıza yol açan sahte bir dostluk olmadığı gibi, sardığı duvarı bozan ve yakın bir sarmaşık gibi densiz ve sağduyusuz bir dostluk da değildir; tam tersine sağlıklı, düzenli ve aynı zamanda yararlı ve hoşa giden bir dostluktur. Dostluğun görevlerini bilen ve bunları yerine getirenler gerçekten ermiş kişilerdir; onlar, insan bilgeliğinin mutluluğun zirvesine ulaşmışlardır. Kendisine ne borçlu olduğunu tam olarak bilen böyle bir kişi başka insanların ve dünyanın uyguladığını kendine uygulamalıdır ve bunu yapmak için kendisini ilgilendiren görev ve zorunluluklarla topluma katkıda bulunur. Başkaları için hiç yaşamayan biri, kendisi için de hiç yaşamaz. "*Qui sibi amicus est, scito hunc amicum omnibus esse*." ["Kendisyle dost olan, herkesle dost olur" (Seneca, *Mektup*, 6)] Herkes en başta kendi davranışlarından sorumludur; bu yüzden buradayız. İyi ve ermişler gibi yaşamayı unutup, ömür doldurarak ve başkalarına oturup kalkmayı öğreterek görevini yerine getirdiğini düşünen kişi aptalın biridir; benzer şekilde, başkasına hizmet etmek için kişisel olarak esenlik ve neşe içinde yaşamayı terk eden insan, benim düşünceme göre, kötü ve doğaya aykırı bir yol tutmuştur.

Gerektiğinde dikkat, çalışma, ter ya da kan isteyen görevlerin reddedilmesini istemiyorum.

Non ipso pro charis amicis

Aut patria timidus perire.

"Sevgili dostlarım ve

vatanım için ölmeye hazırım." (Horatius, Odlar, IV, IX, 51)

Bunun zahmetsiz ve tutkusuz olmasını istiyorum; akıl her zaman dingin ve salim kalabilir, duruma göre iğreti ve rastlantısal da olabilir. Basit bir eylem akla o kadar ucuza mal olur ki, bunu uyurken bile yapabilir. Ama aklı usulca harekete geçirmek gerekiyor; Çünkü beden üstüne konan yükün olanca ağırlığını duyar, oysa akıl kendi zararına, onlara keyfince bir ağızlık verir ve yayar. Değişik çabalarla ve farklı bir irade gayretiyle benzer şeyler yapılır. Gerçekten de her gün nice insan kendileri için önemli olmayan savaşlarda tehlikeye atılıyor ve savaşı yitirmek onların akşam uykularını bile bozmuyor! Kimisi için evindeyken bakmaya bile cesaret edemeyeceği bu tehlikeden uzakta savaşın sonunu heyecanla merak eder; kanını ve canını tehlikeye atan askerden daha çok ruhu daralır. Tırnak kadar değişmeden resmi görevlerde bulunuyorum ve kendimden uzaklaşmadan kendimi başkalarına veriyorum.

Arzuların açgözlülüğü ve şiddeti, işimizi kolaylaştırmaz engeller. Bunlar bize ters olan ağır olayları güçlükle taşımamıza neden olurlar ve bizi görüştüğümüz kişilere karşı hırçınlık ve

kuşkularla doldurur. Bize sahip olan ve bizi yöneten şeyleri asla iyi yönetmeyiz;

Male cuncta ministrat

Impetus.

Tutku her zaman

Kötü bir kılavuzdur (Statius, *Thebaid*)

İşinde kendi aklını ve becerisini kullanan biri, işini daha neşeyle yapar. O, gizlenebilir, keyfine göre, koşullara göre yan çizer ya da farklılaşır. Kendini sıkıntıya sokmaz, üzülmez, sarsılmaz, yeni bir denemeye önceden hazırdır; dizginler daima elinde ilerler. Şiddetli ve zorbaca bir ateşe tutulan kişi kaçınılmaz olarak birçok ihtiyatsızlık ve haksızlık işler; Çünkü arzusunun coşkunluğuna kapılmıştır. Hareketleri düşüncesizcedir ve eğer talih araya katılmazsa sonuca zor ulaşırlar. Felsefe, uğranılan zararların cezalandırılmasında öfkeyi bir kenara bırakmamızı ister: İntikam daha az sert olsun diye değil, tam tersine daha sert ve daha ağır olsun diye; Çünkü öfkenin meydana getirdiği taşkınlık buna engel olur. Sadece huzursuzluk yaratmakla kalmaz, sonuçta cezaları uygulayanları bezdirip usandırır; bu ateş onları şaşkına çevirip güçlerini tüketir. Tıpkı telaş gibi "*festinatio tarda est*" ["Acele, gecikmenin sebebidir." (Quinte-Curse, IX, 12)], aceleyle insanın ayakları dolaşır, insan kendi kendini köstekler ve durdurur. "*Ipsa se volcitas implicat*." ["Telaş kendi kendini köstekler." (Seneca, *Ep*., XLIV)]. İşte buna bir örnek. Sürekli gözlemleyebildiğime göre, açgözlülüğün en büyük engeli yine açgözlülüktür. Ne kadar gergin ve ne kadar güçlüyse o kadar az verimlidir. Genelde, cömertlik kisvesi altında kendini gösterdiği zaman zenginlikleri daha çabuk biçimde ele geçirir.

Çok yüce nitelikli ve dostum olan bir soylu kişi[13] efendisi olan bir prensin işlerini büyük bir özenle ve fazla benimseyerek yürütürken az kalsın akıl sağlığından oluyordu. Efendisi olan prens, bana kendini şöyle tanımladı: Herkes gibi kazaların ağırlığını görür ama elden bir şey gelmeyenlere katlanmaya karar verir; ötekilere gelince, gerekli önlemlerin alınmasını buyurduktan sonra, keskin zekâsıyla bunu hemen yapabilir, olacakları dinginlikle bekler. En çetrefil işlerin ortasında çok sakin kaldığını ve özgür davrandığını gördüm doğrusu. Talihi yaver gitmediğinde yaver gittiği zamanlardan daha büyük ve daha yetenekli olduğunu gördüm; kayıpları kazandıklarından, acısı zaferinden daha çok kıvanç verir ona.

Satranç ya da top oyunu ve benzer öteki oyunlar gibi boş ve yararsız uğraşlarda bile kazanma hırsının, aklı ve bedeni nasıl karıştırdığına, nasıl bulandırdığına bakın. Gözler kamaşır, el ayak birbirine dolanır. Aksine, kayıp kadar kazanca da fazla önem vermeyen biri, her zaman kendine hâkimdir; oyuna ne kadar az dalarsa, ne kadar az tutkuluysa, oyunu o kadar elverişli ve güvenli biçimde kendine çevirir.

Sonuçta, ruha kavrayacağı birçok şeyi verince, onun kavrama ve algılama yeteneğini engelliyoruz. Bazılarını ona sadece göstermeli, bazılarını bağlamalı, bazılarını da onunla bütünleştirmelidir. O, her şeyi görebilir ve hissedebilir; Ama sadece kendisiyle beslenmelidir: Ruhun, doğrudan dokunduğu, alanına ve tözüne katılan şeyle bilgilenmesi gerekir. Doğanın yasaları bize gerekli olan şeyleri eksiksiz gösteriyor. Bilgeler, doğaya göre kimsenin hiçbir şeyden yoksun olmadığını, ama herkesin bir şeyden yoksun olduğunu düşündüğünü bize öğretti ve onlar bu şekilde doğa kaynaklı arzularla hayal gücümüzün düzensizliğinden meydana gelen arzuları ustaca ayırt ediyorlar. Ucunu gördüklerimiz hayal gücümüzden gelenler; hiç durmadan önümüzden kaçanlar ve hiçbir zaman doyum sağlayamadıklarımız bizim arzularımızdır. Mülk yoksulluğunun çaresi kolay bulunur, ruh yoksulluğunun çaresi yoktur.

Nam si, quod satis est homini, id satis esse potesset,

Hoc sat erat: nunc, cum hoc non est, qui credimus porro

Divitas ullas animum mi explere potesse?

"Çünkü insan kendine gerekenle yetinseydi, oldukça zengin olurdum;

ama durum böyle olmadığına göre, zenginlikler ne kadar büyük olursa olsun ruhumdaki boşluğu dolduracağına nasıl inanırız?"

(Lucillius, lib. V, apud Nonium Marcellum, V, 98)

Muhteşem kentinin üzerinde çok sayıda zenginliğin, mücevheratın ve pahalı mobilyaların varlığını gören Sokrates, "benim arzu etmediğim ne çok şey var!" dedi. Metrodorus günde on iki onsla yaşamını sürdürürdü; Epikuros ise bundan daha azıyla. Metroclez, kışın koyunlarla birlikte, yazınsa tapınakların kapılarında uyurdu. "*Sufficit ad id natura, quod poscit*." ["Doğa kendi ihtiyaçlarını karşılar." (Seneca, *Ep*., XC)]. Cleanthes, el emeğiyle yaşardı ve isterse bir Cleanthes'i daha besleyebileceğini söyleyerek övünürdü.

Doğanın varlığımızı korumamız için bizden ilk ve tam olarak istediği çok azsa –aslında hayatta kalmamız için gerekenler o kadar az ve o kadar ucuz ki doğa onları karşılamaya yeter, kader ya da rastlantı onu elimizden alabilir de diyebiliriz– onu biraz kayırıp ona fazladan bir şeyler verelim; her birimizin alışkanlıklarına ve şartlarına da doğa diyelim. Çünkü oraya kadar bir mazeretimiz var gibi geliyor bana. Alışkanlık, öbürü kadar güçlü olan ikinci bir doğadır. Alışkanlıklarım yoksa, bunun eksikliğini duyarım. Uzun zamandır yaşamaya alıştığım durumdan uzak tutacaklarsa, alıştığım hayattan yoksun bırakacaklarsa, canımı alsınlar daha iyi.

Hayatımda büyük değişiklikler yapacak, yeni yaşam biçimlerini benimseyecek durumda değilim, –hatta bu, daha zengin bir yaşam olsa bile–; bundan böyle benim için bir başkası olma çağı geçti. Ve şimdi talih bana iyi fırsat sunsa, bunun daha önce yararlanabileceğim bir zamanda bu fırsat ayağıma gelmediği için üzüleceğim.

Quo mihi fortuna, si non conceditur uti?

"Yararlanamayacaksam servet neye yarar?" (Horatius, Ep., I, V, 12)

Aynı şekilde kimi içsel kazanımlar elde etmiş olsaydım da yine yakınırdım. İş işten geçtikten sonra onurlu adam olmaktansa hiç olmamak daha iyidir; aynı şekilde artık hayatta değilken, iyi yaşamayı bilmek de. Ben artık bu dünyadan gidiciyim; dünya işleri konusunda bilgelikle ilgili öğrendiklerimi benim yerime gelen birine kolaylıkla bırakırdım. Geçmiş ola! Hiçbir şey yapamadığım için sadece iyilik yapıyorum. Kafası çalışmayan birinin bilim neyine? Talihin bize, vaktinde sahip olamadık diye bizi haklı bir öfkeyle doldurması, armağanlar sunması, bir adaletsizlik ve husumettir. Artık bana yol göstermeyin, yürüyemiyorum. Bilgeliği oluşturan tüm öğeler içinde dayanıklılık yeterlidir. Ciğerleri çürümüş bir kilise yırlayıcısına bir tenorun eşsiz yeteneğini ve Arabistan çöllerine sürülmüş bir keşişe belagat verin! Düşüş için hiçbir sanat gerekmez. Her işin bir sonu vardır. Dünyam tükendi, biçimimin sonu geldi; artık tümüyle geçmişe aittim. Geçmişimi doğrulamak ve sonumu ona uydurmak zorundayım. Örnek olsun diye söylüyorum: Papa'nın takvimden on gün kaldırması beni o denli tedirgin etti ki, kendimi ona göre ayarlayamadım. Yılların başka türlü hesapladığı çağdan kalmayım. Bu kadar uzun ve eski alışkanlık hakkını arıyor ve kendini hatırlatıyor. Demek ki, bir hatayı düzelttiği zaman bile yenilgiye ayak uyduramadığımdan bu yanımla biraz aykırı olmak

zorunda kalıyorum. Hayal gücüm, elimde olmadan hep ya on gün ileriye ya da on gün geriye atlıyor ve kulaklarımda mırıldanıyor. Bu kural, yeni gelecekleri ilgilendiriyor. Eğer sağlık bana tüm tadıyla gelirse, onu keyfimce tüketme zevkine sahip değilim artık. Zaman beni terk ediyor; onsuz hiçbir şeye sahip olunmuyor. Bu dünyada gördüğüm ve gitmeye hazır olan insanlara verilen ve insanın seçimine bağlı büyük saygınlıklara pek değer vermiyorum. Çünkü nasıl ve ne kadar kısa zamanda gerçekleştirildiği kimseyi ilgilendirmiyor: Daha içeri girer girmez çıkışa doğru bakarlar.

Sonuçta, olduğum insandan bir başkasını yaratmak değil, o insanı tamamlamak noktasındayım. Yılların alışkanlığıyla bu şekil özüme, bu talih de mizacıma geçti.

Şu halde biz zayıf insanların bu ölçünün altında kalanı kendimizin sayması mazur görülebilir diyorum. Ama bu sınırların ötesinde karmaşadan başka bir şey yoktur; Çünkü haklarımıza tanıyabileceğimiz en geniş olandır bu. Gereksinimlerimizi ve sahip olduklarımızı ne kadar arttırırsak, kaderin darbelerine ve bahtsızlıklara o kadar maruz kalırız. Arzularımızın en kısa sınırı sahip olduklarımıza en yakın ve benzer olanlar olarak belirlemeli ve çizilmelidir. Ayrıca, gidişatları başka bir yerde son bulacak düz bir çizgi halinde değil, kısa bir dönemeçle iki ucu bizde birleşerek biten yuvarlak bir çizgi haline getirilmelidir. Yansımasız yürütülen bu eylemler, – arayı fazla açmadan gerçek geri dönüşleri kastediyorum; açgözlülerin, gözü yükseklerde olanların ve inatçıların eylemleri gibidir; bunlar yanlış ve hastalıklı eylemlerdir.

Meşguliyetlerimizin çoğu komediyi andırıyor. "*Mundus universus exercet histrioniam*." ["Herkes komedi oynar." (Justus Lipsius).] Rolümüzü uygun biçimde, ama gelip geçici bir kişi gibi oynamamız gereklidir. Maskeyi ve dış görünüşü bize özgü bir şey haline getirmemek gerekir. Gömleği tenden ayırmayı bilmiyoruz. Daha göğsünü pudralamadan yüzünü pudralamak yetiyor! Üstlendikleri görevlerin sayısı oranında yeni şekillere ve yeni varlıklara girenler görüyorum; ciğerlerine, bağırsaklarına kadar yüksek rütbeli papaz kesilenleri biliyorum. Görevlerini tuvaletlere kadar götürenler var. Hangi selamların kendilerine hangilerinin maiyetlerine ya da katırlarına verildiğini ayırt etmeyi ben onlara öğretemem. "*Tantum se fortunæ permittunt, etiam ut naturam dediscant*." ["Onlar kendilerini doğayı unutacak kadar yüksek talihlerine terk ediyorlar." (Quintus-Curtius, III, II, 18)]. Ruhlarını ve konuşmalarını resmi mevkilerinin yüksekliği derecesinde şişirip yüceltirler. Belediye Başkanı ve Montaigne, kesin bir çizgiyle birbirlerinden hep ayrılmıştır. Avukat ya da maliyeci olduk diye, bu mesleklerdeki dalavereleri görmezden gelemeyiz. Dürüst bir kişi, mesleğindeki saçmalığın ya da kusurların hesabını yapmak zorunda değildir, mesleğini yapmaktan da bir o kadar da kaçınmamalıdır; ülkesinin geleneğidir bunlar ve bunda bir yarar vardır. Dünyayla olduğu şekilde yaşamamız ve bundan kendine yarar sağlamamız gerekiyor. Ama bir imparatorun yargısı imparatorluğun üstünde olmalıdır ve hükümdar bu imparatorluğu rastlantısal ve yabancı bir şey gibi görüp değerlendirmelidir. İmparator, kendinden yararlanmaya bakmalı ve kendisiyle en azından Jacques ve Pierre gibi iletişim kurmasını bilmelidir.

Ben bütünüyle ve bu denli derin bir şekilde bir işe bağlanmayı beceremem. Kendimi gönüllü olarak bir tarafa verdiğimde, zihnim bundan zarar görecek kadar şiddetle bağlanmam. Devletimizin şimdiki karışık durumu içinde, çıkarım ne hasımlarımızın övülecek niteliklerini, ne de peşinde gittiğim kişilerin kınanacak özelliklerini görmemi engelledi. İnsanlar kendi yanlarında olan her şeyi taparcasına sever; bense kendimden olan çoğu şeye özür bile bulmam. Güzel bir eser davama karşı diye zarafetini yitirmez. Tartışmanın düğüm noktasının dışında tavrım hiç değişmez; tam bir kayıtsızlığı sürdürürüm. "*Neque extra necessitates belli præcipuum odium gero*." ["Ve savaşın zorunluluklarının dışında öyle büyük kin beslemiyorum."]. Bunun aksini sürekli başkalarında gördüğüm kadar keyiflenirim. "*Utatur motu animi qui uti ratione non potest*." ["Aklı izleyemeyen,

kendini tutkuya bıraksın." (Cicero, *Tusc*ulanes, IV, XXV)]. Birçok insanın yaptığı gibi, öfkelerini ve kinlerini kendi işlerinin ötesine taşıyorlar, bu durumun bir başka yerden ve özel bir davadan geldiğini gösterirler. Tıpkı ülserin iyileştikten sonra ateşin hâlâ sürmesinin daha gizli bir neden olması gibi. Çünkü onların ortak dava ile bir işleri yoktur, herkesin ve devletin yararına olması onları ilgilendirmez; onlar sadece kişisel çıkarlarına uygun olup olmadığına bakarlar. İşte bundan ötürü kendi çıkarlarına adaletin ve kamu aklının ötesinde bir tutkuyla sarılırlar. "*Non tam omnia universi quam ea quæ ad quemque pertinent singuli carpebant*." ["Onlar hep birlikte aynı şeyi değil; ama kişisel çıkarlarıyla ilgili olanı bireysel olarak tenkit ediyorlar." (Titus-Livius, XXXIV)].

Üstünlük sağlamayı arzuluyorum; Ama bu üstünlüğe sahip olmazsam da bundan dolayı delirecek değilim. Partilerden en sağlıklı olanı tutarım; Ama özel olarak ötekilerin düşmanı tayin edilmeyi ve genel kanının ötesinde yer almayı istemem. Böyle düşünülmesini son derece ayıplarım: "O, Birlik Yanlısı, çünkü Monsieur de Guise'in iyiliğine hayran", "o, Navarre Kralı'nın yaptıklarına hayranlık duyuyor; şu halde Kalvinisttir", "kralın yönetimini yanlış buluyor; o, sapına kadar kışkırtıcıdır". Bir sapkını bu yüzyılın en iyi şairleri arasında sayan bir kitabı mahkûm eden yargıcın bu kararını kabul etmiyorum. Bir hırsız için ne sağlam bacakları varmış demeye cesaret edemeyecek miyiz? Fahişe diye bir kadının illaki pis kokması mı gerekiyor? Daha bilge yüzyıllarda, dinin ve kamusal özgürlüklerin koruyucusu olarak Marcus Manlius'a verilmiş olan yüce Capitolinus[14]unvanı geri alınmadı mı? Daha sonra, ülkesinin yasalarına karşı çıkarak krallığı ele geçirmeye kalkınca cömertliği, savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları ve yiğitliğine verilmiş askeri ödüllerin anısı unutulmadı mı? Kinlendikleri bir avukat, ertesi gün onlara konuşamaz hale gelir. İyi insanları benzer yanlışlara iten bu gayretkeşliğe başka yerde değindim. Bana gelince, gerektiği gibi "o, bunu kötü yapıyor ve şunu harika yapıyor" demeyi bilirim. Aynı şekilde tahminlerde bulunmak söz konusu olduğu ya da işler kötü gittiği zaman insanlar her zaman kendi taraflarındaki herkesin kör ya da sersem olmasını, inancımızın ve yargımızın doğruya değil, arzumuzun beklentisine hizmet etmesini isterler. Arzumun beni baştan çıkarmasından o denli korkarım ki karşı yanlışı işlemeye daha yatkın hale gelirim. Olmasını dilediğim şeylere de pek bel bağlamam. Benim zamanımda, halkların sağduyudan yoksun ve şaşılacak bir kolaylıkla güdüldüğünü, inancı ve umuduyla oynandığını, üst üste işlenen yüzlerce hataların ve düşlerin üstünde şeflerinin hoşuna gittiklerini ve onlara hizmet ettiklerini gördüm. Apolinius'un ve Muhammet'in kandırdığı kişilere artık hayret etmiyorum! Sağduyuları ve zekâları tamamıyla tutkularının hâkimiyetine girmiş. Tercihlerinin kendilerine hoş gelen ya da davalarını rahatlatan şeyden başka bir seçeneği yok artık. Bunu ilk olarak en coşkulu olanlarımızda açıkça fark etmiştim. O zamandan beri onu taklit ederek ortaya çıkan bir başkası diğerini daha da geride bıraktı! Bu yüzden, bunu halkın hatalarının ayrılmaz bir parçası olarak görüyorum. Birinci görüş ortaya çıktıktan sonra, diğerleri dalgalar gibi rüzgâra göre birbiri ardına geliyor. Kendi düşüncelerinden vazgeçebilenler, genel gidişe uymayanlar kitleye ait olmazlar. Ve bununla beraber, dalavereci yakıştırmasıyla doğru olanlara da kesinlikle haksızlık ediliyor; ben bunlara her zaman karşı çıktım. Ancak hasta kafalara uygun düşen eylemlerdir bunlar; salim kafalar için cesaretleri beslemeye ve hasımlığı azaltmaya yarayan sadece daha dürüst değil, aynı zamanda daha güvenli yollar vardır.

Sezar ile Pompeius arasında olan uyuşmazlık kadar büyük bir uyuşmazlık şimdiye kadar hiç görülmedi; gelecekte de görülmeyecektir. Yine de bu iki soylu ruhta birbirlerine karşı yüce bir ılımlılık vardı gibi geliyor bana. Rekabetleri onur ve yönetim sorunlarından ibaretti; bu onları aşırı ve azgın bir öfkeye sürüklemeyen, kötülüksüz ve çekişmesiz bir rekabetti. En şiddetli savaşlarında bile onlarda bir parça saygı ve iyilik kalıntısı keşfediyorum ve ellerinden gelseydi, birbirlerinin mahvına yol açmadan kendi işlerini yürütmeyi isterlerdi diye düşünüyorum. Marius ile Sylla arasındaki uyuşmazlık ne kadar farklıdır. Böylesinden sakının!

Çıkarlarımızın ve tutkularımızın peşine bu kadar çıldırmışçasına düşmemek gerekir. Gençken sevginin beni sardığını hissettiğim zaman, gelişmesine karşı koymak için sonunda beni zorlayacak ve beni esiri haline getirecek kadar hoş gelmemesine gayret ederdim. Tüm başka durumlarda da iradem arzularıma fazlaca boyun eğdiği zaman aynı tarzda davranıyorum; derinlere daldığını ve şarabıyla sarhoş ettiğine görünce, meylettiğin yerin karşı tarafına eğilirim. Zevkini beslemekten kaçınırım; kan dökmeden yeniden sahip olamayacağım kadar ileri gitmesine fırsat vermem.

Uyuşukluktan olayların ancak yarısını gören ruhlar, zararlı olayların en az etkilediği bu şanstan yararlanırlar. Bu, bir parça sağlıklı gibi gelen tinsel bir pintilik, felsefenin hiç de küçümsemediği bir sağlık biçimidir. Ama sıkça yaptığımız gibi yine de buna "bilgelik" dememiz akıllıca olmaz. Bundan dolayı, bir zamanlar adamın biri, kış ortasında çırılçıplak soyunarak soğuğa dayanıklılığını göstermek için bir kardan adama sarılan Diogenes ile alay etti. Ona bu haldeyken rastlayıp, "şu an üşümüyor musun?" diye sordu. – "Hiçbir şekilde üşümüyorum," dedi Diogenes. Öteki üsteledi: "Şu halde, burada böyle durarak zor ve örnek olacak ne yaptığını sanıyorsun?" Dayanıklılığı ölçebilmek için, önce acıyı tanımak gerekiyor.

Ama terslikleri ve kaderin haksızlıklarını, derinlikleri ve süreklilikleri içinde görmek, bunları özgün keskinlikleri ve ağırlıklarına göre tartmak ve değerlendirmek zorunda, kalacak olan ruhlar, bütün becerilerini bunlara yol açan şeylerden uzak durmakta kullanırlar. Örneğin, kral Cotys ne yaptı? O, kendisine sunulmuş olan güzel ve değerli sofra takımının ücretini pek cömertçe ödedi; Ama özel bir şekilde kırılgan olan sofra takımını hizmetkârlarına karşı öfkelenmesine yol açacak bir madde olduğu için hemen kendisi kırdı. Aynı şekilde, işlerimin başkalarının işleriyle karışmasından her zaman kaçındım; mülklerimin yakınlarımın ya da sıkı bir dostlukla bağlı olduğumun kişilerin mülkleriyle bağlantılı olmasını asla arzu etmedim; Çünkü tartışmalar ve anlaşmazlıklar genellikle bunlardan doğar. Bir zamanlar talih oyunlarını, iskambili ya da barbutu seviyordum; kaybettiğim zaman güler yüzlü davransam bile, bundan dolayı içimdeki acıyı önleyemediğim için bunları çoktan bıraktım. Aptallığının bedelini ödemek ve kaybından teselli bulmak isteyen, sözünde durmamanın sıkıntısını ta yüreğinde duyması gereken dürüst bir insan, kuşkulu işlevi kendi haline bırakmalı ve kavga dövüşten uzak durmalıdır. Karamsar hırçın kişilerden bulaşıcı hastalıktan kaçar gibi kaçarım. Eğer görevim beni zorlamıyorsa ilgi ve heyecan duymayacağım bir sohbete hiç karışmam. "*Melius non incipient, quam desinent*." ["Başlamamak durmaktan daha zor gelecek onlara." (Seneca, *Ep*., LXXII)]. En emin yol, fırsatlardan önce hazırlanmaktır.

Bilgelerin başka bir yol seçtiklerini ve birçok konuya bağlanmaktan korkmadıklarını bunlara derinliğine kendilerini verdiklerini iyi bilirim. Bu insanlar, onları her türlü aksiliklerden koruyan, acılara dayanmalarını sağlayan güçlerine güvenirler.

Velut rupes vastum quæ prodit in æquor,

Obvia ventorum furiis, expostáque ponto,

Vic cunctam atque minas perfert cœlique marisque,

Ipsa immota manens.

O, engin denize doğru uzanan bir kayalık gibi, rüzgârların ve

dalgaların azgınlığına maruz kalmış olarak, göğün ve yerin

tehditlerine meydan okuyor ve hiç sarsılmadan öylece duruyor."

(Virgilius, *Aeneas*, X, 693)

Bu kişilerin bize verdikleri örneklere hiç girmeyelim; biz onlar gibi olamayız. Onlar, kendilerine egemen olan ve tüm iradelerine komuta eden ülkelerinin yıkılışına kılları kıpırdamadan kararlılıkla bakarlar. Ama bizim gibi sıradan ruhlara bu çok katı gelir ve çok çaba gerektirir. Utikalı Cato, o zamana kadar hiç görülmemiş en soylu yaşamı bu uğurda terk etti. Biz küçük insanlara gelince, fırtınadan daha uzaktayken kaçmamız, onu hissetmekten kaçınmamız ve karşı koyamayacağımız darbeleri savuşturmamız gerekiyor. Zenon, sevdiği delikanlı Chremonidez'in (Laerce'de) yanına oturmak için yaklaştığını görünce, hemen ayağa kalktı. Ve Cleantez ona bunun nedenini sorduğunda, «Doktorların öncelikle dinlenmeyi tavsiye ettiklerini ve her tür heyecanı yasakladıklarını işittim» dedi. Sokrates hiçbir şekilde, "güzelliğin çekimine kendinizi bırakmayın; ona karşı mücadele edin, direnin" demez. O, "Güzellikten kaçın, uzaktan etkileyen güçlü bir zehir gibi gözlerinin size erişemeyeceği, sizinle karşılaşamayacağı yere kaçın" der. Ve onun mert öğrencisi (Ksenephon), şu yüce Cyus'un olağanüstü niteliklerini hayal ederken ya da dile getirirken –Ama kanımca hayal ederken değil dile getirirken– ünlü tutsağı Panthée'nin çekiciliğine dayanamamaktan korktuğunu ve onu ziyaret etmeyi ve korumayı kendisinden daha az özgür birine bıraktığını anlatır. Ve Kutsal Ruh da aynısını söyler: "*Ne ros inducas in tentationem.*" ["Kendimizi günaha bırakmayalım." (Aziz Matta, VI, XIII)]. Aklımız şehvetle boğuşmasın ve ona yenik düşmesin diye dua etmeyiz; ama özellikle şehvet aklımızı çelmesin, günahın cilvelerine, kışkırtmalarına, engellerine karşı koymak zorunda olacağımız durumlara düşmeyelim diye dua ederiz. Tanrı'ya vicdanımızı dingin, kusursuz ve tüm kötülüklerden uzak tutması için yalvaralım.

Kin güden tutkunun ya da bir başka tür acı veren kusurun üstesinden geldiğini söyleyenler çoğu kez doğru söylerler; Ama olayların nasıl olduğunu değil, eskiden nasıl olduğunu söyledikleri zaman doğrudur bu. Hatalarının nedenini kendileri besledikleri ve geliştirdikleri zaman bizimle konuşurlar. Biraz geriye doğru gidin, bu nedenleri onlara esinleten ahlak kurallarını hatırlayın; bu kez hazırlıksız yakalanırlar. Onlar hatalarının daha eski oldukları için daha küçük olmasını ve haksız bir başlangıcın haklı bir sonucu olmasını mı istiyorlar?

Yaralanmadan ve zayıflamadan ülkesinin iyiliğini isteyen benim gibi biri, ülkesinin tehdit edildiğini ya da yıkıldığını görünce rahatsız olacaktır ama korkmayacaktır. Rüzgârların, dalgaların ve kaptanın kendi yönüne sürüklediği zavallı tekne:

In tam diversa magister,

Ventus et unda trahunt.[15]

Prenslerin lütfunun peşinde koşmayan kişi, onların kendisi soğuk bir yüzle karşılamalarından ve duygularının değişmesinden hiç incinmez. Çocuklarının ve onurun kölesi olmayan bir insan, onları kaybettiği zaman rahatlıkla yaşamını sürdürür. En başta kendi doyumu için hareket eden bir kimse, insanların yeteneklerine karşı eylemlerini yargılamalarından rahatsızlık duymaz. Bu sakıncalara karşı biraz tahammül etmek yeterlidir. Bu hareket tarzı bana iyi geliyor. Mümkün olan en iyi hesaplamayla başlangıçtaki hatalarımı telafi edip, bu şekilde kesin olarak sıkıntılardan ve güçlüklerden yakamı kurtarıyorum. Biraz çabayla, heyecanlarımdaki ilk ataklığı durduruyorum ve bana ağır gelmeye başlayan konuyu beni öfkelendirmesine fırsat vermeden bırakıyorum. Yola koyulmayı önleyemeyen kişi, akışı da durduramaz; tutkularına set çekemeyen birisi, bir kez girdiler mi onları kovamayacaktır; başlangıcın hakkından gelemeyen sonun da hakkından gelemez ve sarsıntıya dayanamayan kişi, düşüşü engelleyemez! "*Etenim ipsæ se impellunt ubi semel a ratione discessum est; ipsaque sibi imbescillitas indulget, in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi.*"

["Bir kez akıl yolundan ayrıldıktan sonra, tutkular kendiliklerinden ortaya çıkarlar; zayıflık kendi kendine oluşur, açık denizde düşüncesizce ilerler ve artık duracak bir sığınak bulamaz." (Cicero, *Tusc*., IV, XVIII)]. Fırtınanın ön habercisi olan hafif rüzgârların beni okşadıklarını ve içimde uğuldadıklarını vaktinde hissederim; "*animus, multo antequam opprimatur, quatitur*." ["Ruh, yenilmeden çok önce sarsılmıştır."].

Ceu flamina prima

Cum deprensa fremunt sylvis, et cæca volutant

Murmura, venturos nautis prodentia ventos.

"Hafif rüzgârlar tıpkı ormanda olduğu gibi

sonradan sertleşirler ve sağır edici uğultuları

denizcilere fırtınanın yaklaştığını haber verir."

(Virgilius, *Aeneas, X, 97)*

Doğamın işkence ve ateşten daha büyük düşmanları olan sefil ve aşağılık uygulamalarla ve belalarla dolu bir yüzyıldan sonra yargıçların daha kötü haksızlıklarına uğramamak için kendine kaç kez açıkça haksızlık ettim. "*Convenit à litibus quantum licet, et nescio an paulo plus etiam quàm licet, abhorrentum esse. Est enim non mudo liberale, paululum nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum.*" ["Davalardan kaçınmak için elden gelen her şey, hatta biraz daha fazlası yapılmalıdır; çünkü bazen haklarından vazgeçmek sadece övgüye değer değil, aynı zamanda avantajlı bir şeydir." (Cicero, *De officiis*, II, XVIII)]. Bir gün, soylu bir ailenin çocuğun annesinin davayı kaybettiğini, sanki öksürüğünü, ateşini ya da rahatsızlık veren bir şeyin yitirmişcesine bir mutlulukla herkese bildirdiğini işitmiştim. Eğer bizde iyice bilge insanlar olsaydık davayı kaybettiğimiz için sevinir ve övünürdük. Talihin bana verdiği yüksek yetki sahibi kişilerle akrabalık ya da yakınlık gibi ihsanları, vicdanıma uyarak, başkalarının aleyhinde kullanmaktan, kendi hakkımı onların hakkının üstünde saymaktan sürekli olarak kaçındım.

Yaşadığımız büyük huzursuzlukların gülünç gizli nedenleri ve gülünç sebepleri vardır. Son Bourgogne dükümüz (Korkusuz Charles) bir araba dolusu koyun derisi yüzünden bir felakete uğramadı mı? Ve bir mühür oyması yeryüzünün yaşadığı en korkunç çöküşün ilk ve başlıca[16]nedeni olmadı mı? Çünkü Pompeius ve Sezar, önceki ikisinin torunları ve halefleridir. Kendi zamanımda, asıl kararın kadınlar kabinesinin ve bazı hafif kadınların görüşüne ve yüksek egemenliğine bağlı olan antlaşmalar için büyük törenlerle ve kamusal masraflarla bu krallığın en bilge başlarının toplandıklarını gördüm. Şairler bir elma uğruna Yunanistan'ın ve Asya'nın ateşe ve kana bulandığını* iyi bilirler! Şu kişinin şanını ve yaşamını kılıcı ve hançeriyle birlikte neden tehlikeye attığını bir araştırın; bu kavganın nedenini size yüzleri kızarmadan söyleyemezler; nedeni o kadar önemsizdir.

Başlangıçta bu işin önü arkası pek düşünülmez; Ama bir işe bir kere sürüklenirseniz bütün ipler gerilir. Size şimdi çok daha zor ve çok daha önemli kaynaklar bulmak gerekir. İşin içinden çıkmak bu işe girmekten ne kadar kolaydır? İlkin uzun ve düz bir sap veren, sonradan sanki takati kesilmiş ve soluğu tükenmiş gibi o ilk gücünün ve sağlamlığının kalmadığını göstermek istercesine sık ve kalın düğümler yapmaya başlayan kamışın izlediği yolun tersini izlemek gerekir. Aksine dingince ve soğukkanlılıkla başlamak, soluğunu ve gücünü işin en çok gereksindiği zamana ve sonuna saklamak gerekir. İşleri başlangıcında biz güderiz ve irademiz altında tutarız; Ama sonradan bir kez yola

girdiler mi, onlar bizi yönlendirir ve sürükler ve o zaman biz onların arkasından gitmek zorunda kalırız.

Bu konuları bilmek beni yine de zorluklardan kurtarmadı; tutkularımı dizginlemekte daha az zorlanıyorum demek değildir bu. Tutkularım her zaman onları birdenbire ortaya çıkartan şeyin ağırlığına bağlı olarak ortaya çıkmazlar, başlangıçları çoğunlukla zahmetli ve şiddetlidir. Ama şu kesindir: Doğru davranılırsa, bu tutkulardan ve ilkelerden güzel kazançlar ve sonuçlar elde edilir. Gerçekten de yapılan şey ancak kendine göre değerlidir. Siz daha oyundayken ve konu daha belli değilken biçimlendirildiğinizden, bundan memnun olabilirsiniz ama daha fazla saygı görmezsiniz. Bu, sadece bu tür işlerde değil, yaşamda yapılması gereken tüm görevlerde böyledir; onuru hedefleyenlerin izlemesi gereken yol, düzen ve aklı amaçlayanların tuttuğu yola aykırıdır.

Düşüncesizce ve öfkeyle ortaya atılan, sonra yarışta yavaşlayan birçok insan biliyorum. Plutarkhos'un utanç içinde olanların dirençsiz olduğunu, kendilerinden istenenleri kolayca verdiklerini, Ama aynı zamanda da sözlerini tutmamaya ve inkâr etmeye daha yatkın olduklarını söylemesi gibi. Aynı şekilde, kavgayı hafife alan kişi, o kavgadan hafife alınarak çıkmak zorunda kalır. İşe atılmaktan beni alıkoyan zorluk, bir kez girip kendimi kaptırdığımda, aksine beni kamçılar. Ama ne kötü yoldur bu. Bir kez içine girildi mi ya gitmek gerekir ya da çatlamak. Biais (Diogène Laërce), "işe yumuşak girin, ama canla başla devam edin!" derdi. İhtiyatsızlıktan yüreksizliğe düşmek çok daha dayanılmazdır.

Bugün tartışmalarımıza son veren anlaşmaların çoğunluğu utandırıcı ve aldatıcıdır; görünüşü kurtarmaya çalışıyoruz, bu arada sözlerimize ihanet ediyoruz ve gerçek niyetlerimizi inkâr ediyoruz. Gerçekleri yine allayıp, pulluyoruz. Bunları nasıl ve hangi yönde takdim ettiğimizi çok iyi biliyoruz. Üstünlüğümüzü hissettirmek istediğimiz dostlarımız bunu nasıl biliyorlarsa, orada bulunanlar da biliyor. Özgürlüğümüzü ve yüreklilik onurumuzu harcayarak, düşüncemizi inkâr ediyoruz ve anlaşmaya varmak için sığınacak bahaneler arıyoruz. Bir başkasına müstahak gördüğümüz yalanı yakalamak için kendi kendimizi yalanlıyoruz. Hareketinizin ya da sözünüzün başka türlü yorumlanıp yorumlanmayacağına bakmak gerekmez; size neye mal olursa olsun, bundan böyle kendi gerçek ve içten yorumunuzu sürdürmeniz gerekir. Söz konusu olan erdeminiz ve vicdanınızdır; maske takılması gereken şeyler değildir bunlar. Bu aşağılık yolları ve önlemleri Adalet Sarayı'nın davalarına bırakalım. Aşırılıkları bağışlatmak için her gün yapıldığını gördüğüm özürler ve onarmalar bana aşırılığın kendisinden çok daha çirkin geliyor. Düşmana böyle bir ödün vererek kendini incitmektense, onu incitmek daha iyidir. Öfke anında ona meydan okudunuz, şimdi soğukkanlı halinizle ve aklınız başınıza geldikten sonra onu teskin edip, gönlünü mü alacaksınız? Demek ki, ona baş kaldırmış olduğunuzdan daha fazla boyun eğiyorsunuz. Soylu bir kişinin dediğini inkâr etmesinden daha utanç verici bir şey yoktur gibi geliyor bana.Hele bu inkâr onun ağzından zorla alınıyorsa; Çünkü inatçılığı ödlekliğinden daha fazla hoş görülebilir.

Tutkuları ılımlı hale getirmek, onlardan kaçmaktan daha zor geliyor bana, kaçmaksa çok daha kolay. "*Abscinduntur facilius animo quam temperantur.*" ["Onları dizginlemek ruhtan söküp atmaktan daha kolay."] Soylu Stoacı kaygısızlığına erişemeyen, gelip bendeki halk aptallığına sığınsın. Onların erdemle yaptıklarını ben mizacım gereği serinkanlılıkla yapıyorum. Fırtınaların yerleştiği yer orta bölgedir; iki uçta filozoflar ve köylüler, dinginlik ve mutluluk konusunda buluşurlar:

Fœlix qui potuit rerum cognoscere causas,

Atque metus omnes et inexorabile fatum

Subjecit pedibus, strepitúmque Acherontis avari.

Fortunatus et ille Deos qui novit agrestes,

Panaque, sylvanumque senem, nymphasque sorores.

"Ne mutlu olayların nedenlerini tanıyabilenlere,

tüm korkuları ayaklar altına serebilene, katı yürekli kadere

ve cimri Acheron'un çevresinde yapılan tüm patırtıya inanana;

aynı zamanda, ne mutlu kır bekçisi tanrıları ve Pan'ı,

ihtiyar Sylvain'i ve peri kız kardeşleri tanıyana."

(Virgilius, Georg., II, 490)

Doğuşta her şey zayıf ve kırılgandır; bu yüzden işin başında gözümüzü dört açmalıyız. Küçükken tehlikeyi fark edemezsek, büyüdüğümüzde hiç çaresini bulamayız. Sindirilmesi zor günlük aksiliklerle karşılaştım; görevim süresince beni oraya iten doğal eğilimimi durdurmam zor olmadı.

Jure perhorrui

Late conspicuum tollere verticam.

"Haklı olarak başımı kaldırarak uzaktan bakışları

üzerime çekmekten korktum." (Horatius, *Odlar, III, XVI, 18)*

Tüm kamusal eylemler kesin olmayan çeşitli yorumlara açıktır; Çünkü bunlarda fazlaca kişi yargıçlık yapar. Bazı kimseler, Bordeaux'da bana ait olan belediye görevi için konuşuyor –ben, hak ettiğim için değil, ama bu işlerdeki tutum ve davranışlarımı göstermeye yaradığı için bundan memnunum–; orada aşırı yumuşak ve hımbıl bir adam gibi hareket ettiğimi söylüyorlar ve görünüşe bakılırsa haksız da sayılmazlar. Ruhumu ve düşüncelerimi dingin tutmaya çabalarım. "*Cum semper natura, tum etiam ætate jam quietus*" ["Yaradılıştan sakin, yaşlandıkça çok daha sakin oldu." (Cicero, *De petitione consulatus*, II, son)]. Düşüncelerimi bazen sert ve içe işleyen bir etki karıştırıyorsa, bu aslında istediğim bir şey değildir. Bununla birlikte benim bu ağırkanlılığım güçsüzlüğüme verilmesin. Çünkü gamsızlık ve anlamsızlık iki farklı şeydir. Varını yoğunu beni hoşnut etmek için kullanmış bir halkın yaptıklarını görmezden gelme ve halka karşı nankörlük olarak da algılanmasın. Bu halk için elimden gelen tüm iyiliği isterim; eğer fırsat olsaydı, ona hizmet etmek için hiçbir şeyi esirgemezdim. Kendim için yaptığım her şeyi halk için de yaptım. Mert, savaşçı ve değerli kişilerden oluşan bir halktır bu; aynı zamanda itaatkâr ve disiplinli, iyi yönetildiğinde iyi işler yapacak bir halktır. Görevim sırasında hiçbir belirti, hiçbir iz bırakmadığım söyleniyor. Çok hoş! Herkesin eylemde aşırıya kaçmaktan suçlandığı bir çağda eylemsizliğim ayıplanıyor!

Arzu beni alıp götürdüğünde, tez canlı davranırım. Ama bu aşırılık kararlılığın düşmanıdır. Eğer benden kendi tarzımda hizmet almak isteniyorsa, bana güçlülük ve özgürlük gerektiren işler vermek gerekir; doğrudan doğruya ve kısa yol izleyen işler yapabilirim. Ama uzun süreli, yapay, zahmetli ve dolambaçlı tasarımlar söz konusuysa başka birisini bulsunlar daha iyi olur.

Her önemli görev zor değildir. Daha fazlasına ihtiyaç olabilir diye, kendimi daha sıkı çalışmaya hazırlamıştım. Çünkü yaptığımdan ve yapmaktan hoşlandığımdan daha fazlasını yapmak benim elimde. Bildiğim kadarıyla, görevin benden istediği hiçbir çabayı ihmal etmedim. Ama hırsın göreve katıldığını ve bu adı örttüğünü kolayca unuttum. Bu tarz kişiler çoğunlukla insanların gözlerini ve

kulaklarını doyururlar ve onları memnun ederler. Onların hoşuna giden olay değil görüntüdür. Ses işitmezlerse, insanlar onlara uyuyormuş gibi gelir. Gürültülü davranışlar zevkimin düşmanıdır. Bir sıkıntıyı kendimi zahmete sokmaksızın sonuçlandırırım, bir kargaşayı önlerken huyum değişmez. Tavrım keskin ve sivri değildir, daha ziyade tatsızdır; Çünkü hareketlerim kaba olmaktan ziyade yumuşaktır. Bir yargıcı uyuyor diye suçlamam; yeter ki, emrindekiler ve yasalar da onunla birlikte uyusunlar. Kendi bakımımdan dingin bir şekilde parıltısız ve gürültüsüz geçen bir yaşamı seviyorum; "*Neque submissam et abjectam, neque se efferentem*." ["Küçülmeden, aşağılanmadan ve kibirlenmeden çok uzak." (Cicero, *De officiis*, I, XXXIV)]. Kaderim böyle istiyor. Gösterişsiz ve şamatadan uzak bir hayat sürmüş, yıllardan beri bilgelikten ve dürüstlükten başka bir şeyin peşinden koşmamış bir aileden geliyorum.

İnsanlarımız karışıklığa ve gösterişe göre o kadar biçimlendirildiler ki iyilikseverlik, ılımlılık, istikrar, vefasızlık ve bunlar gibi dingin ve gösterişsiz niteliklerde artık hissedilmez oldu. Pürtüklü şeyler kolay hissedilir, pürüzsüz şeyler elle bile hissedilmez. Hastalık hissedilir, ama sağlık ya az hissedilir ya da hiç hissedilmez. Canımızı acıtan şeylerin yanında bizi yumuşacık saran şeyleri hissetmeyiz. Bu, iyilik için değil, kişisel çıkarı ve şanı için hareket etmektir; Meclis salonunda yapılabileni herkesin gözü önünde yapmak, bir sonraki gece yapılabilecek şeyi günün tam ortasında yapmak ve bir başkasının yaptığını kıskanıp aynısını yapmaya kalkışmak kendi için hareket etmektir. Yunanistan'da, bazı cerrahlar müşteri toplamak için ameliyatlarını herkesin gözü önünde bir seki üzerinde yapıyorlardı. Doğru kurallar ancak borazanla duyurulur diye düşünürlerdi.

Yükselme hırsı öyle sıradan insanlara özgü ve onların çabalarına göre bir kusur değildir. İskender'e "babanız size yönetilmesi kolay, büyük ve barış içinde bir ülke bıraktı" diyorlardı. Ama bu oğlan babasının zaferlerine ve yönetiminin adaletine özenmekteydi; dünya imparatorluğundan sakince ve barışçıl yararlanmayı istemedi. Platon'da Alcibiades o halde kalmaktansa, genç, yakışıklı, zengin, soylu ve ulu bir bilginken ölmeyi tercih eder. Bu hastalık çok güçlü ve çok dolu bir ruhta hoş görülebilir. Ama cüce ve arık ruhlar böbürlenirler ve bir işi iyi değerlendikleri için ya da kentin nöbet kulelerinin başlarını yükseltmeyi umarken daha fazla kıçlarını gösterirler. Bu küçük şeylerin esamesi bile okunmaz. Sözleri edildiğinden itibaren silinip gider ve bir kavşaktan diğerine iletilmezler. Bundan oğlunuza ya da uşağınıza çekinmeden söz edin; kendisini övgülere boğması için başka bir dinleyici ve değerinin bilincinde başka birini bulamayan eskilerden biri oda hizmetçisinin karşısında, "Ey Perrette, ne bilge ve kibar bir efendin var!" diye övünürdü. Daha da olmazsa, kendi kendinize konuşun. Tanıdığım bir yargıç bir araba dolusu ipe sapa gelmez sözler söyledikten sonra, tuvalete girmek için divandan çekildi. Dişlerinin arasından kendi kendine şöyle dediği işitildi: "*Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam*". ["Bize değil, Efendimiz, bize değil, şanı size vermek gerekiyor." (*Mezamirler*, CXIII, I)]. Başka türlü ödemeyen, kendi kesesinden ödesin.

Ünlülük, bu kadar ucuz harcanmaz. Onu sağlayan ender ve örnek eylemler, günlük bir sürü küçük eylemlerden hoşlanmazlar. Bir duvar panosunu yenilediğiniz ya da bir genel atık su kanalını temizlemiş olduğunuz için adınızı bir mermere yazdırarak yükselebilirsiniz; Ama sağduyulu insanları inandıramazsınız. Güçlük ve gariplik yoksa, her iyi eylem ün yapmaz. Ve Stoacılar'a göre basit saygı, erdemden doğan her eyleme borçlu olmaz; onlar, gözleri çapaklı ihtiyar bir kadından uzak duran bir kişiye itibar edilmesini istemezler. Afrikalı Scipion'un hayranlık verici niteliklerini bilenler, kendisine verilen hediyeleri reddetmesinden dolayı Panætius'un ona atfettiği şanı, bu şanın sadece onun değil tümüyle onun yüzyılının olduğunu düşünerek kabul etmezler.

Kaderimize uygun düşen zevklere sahibiz; büyüklüğün zevklerini gasbetmeyelim; bizimkiler daha doğal ve daha mütevazi oldukları gibi daha sağlam ve güvenlidir. Madem ki hırsı vicdan kaygısıyla

reddetmiyoruz, hiç değilse hırsı hırsla reddedelim; bizi herkesin dilencisi yapan bu değersiz ve dilenci şan şeref susamışlığını önemsemeyelim. "*Quæ est ista laus quæ possit e macello peti*." ["Pazarda bulunabilen bu şan nedir?" (Cicero, *De finibus*, II, XV)]. Bu şekilde onurlanmak onursuzluktur. Ulaşamayacağımız şanın meraklısı olmamayı öğrenelim. Yararlı ama önemsiz her eylemle övünmek, bu eylemi olağanüstü ve nadir yapan kişilere yakışır; onlar bunu, kendilerine mal olduğu bedelin üstüne yükseltmek ister. Bir eylem ne kadar göz kamaştırıcıysa, ben onun değeri hakkında o kadar kuşku duyarım; Çünkü kendime bunun iyi olmaktan çok göz kamaştırıcı olması için mi yapıldığını sorarım. Rafta sergilenmiş olan şey, yarı fiyatına satılır. Yapanın ellerinden pek basitçe ve sessiz sedasız çıkan eylemler çok daha değerlidir; dürüst bir kişi sonradan bunları fark edip, aydınlığa götürmek üzere gölgeden çıkarır. Bu nedini eylemlerin özgün değeridir. "*Mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quæ sine venditatione et sine populo teste funt*" ["Bana göre, gösterişsiz ve halkın gözünden uzak yapılan her şey çok daha övgüye layıktır." (Cicero, *Tusculanes*, II, XXVI)]. der dünyanın en kendini beğenmiş kişisi.

Belediye başkanlığı görevinde iken, olayları kontrol etmem bana yetiyordu; gürültü çıkarmaz ve fark edilmez bu. Yeniliğin parıltısı fazladır; Ama baskı altında olduğumuz şu zamanda yasak ve bize yeniliklerden uzak kalmak düşüyor. Yapmaktan geri durmak, çoğu zaman yapmak kadar yürek ister; biraz değerin varsa o da bundan ötürüdür. Sonuç olarak, görevim sırasında yaptıklarım yaratılışıma uygun, iyi ki öyle davranmışım. Hekimi iş başında görmek için hasta olmayı arzulayacak biri var mı? Ve de sanatını uygulamaya koymak için vebaya yakalanmamızı isteyecek bir hekimi kırbaçlamak gerekmez mi? Bu kentteki karışıklıkların ve hastalıkların benim yönetimimi yükseltmesini ve onurlandırmasını hiç istemedim ve bunu isteyecek kadar adaletsiz ve bayağı hiç olmadım; aksine her şeyin dinginlik ve kolaylık içinde olması için elimden geleni yaptım. İşleri yürütürken ortaya koyduğum düzenden, tatlılıktan ve sessiz dinginlikten ötürü bana minnettar olacak olan kişi, en azından iyi talihimin hakkı olan paydan beni yoksun bırakamaz. Ben böyle yaratıldım; bilge olmak kadar mutlu olmak da isterim ve başarılarımı kendimden çok Tanrı'nın iyiliğine borçlu olmayı isterim. Kamu işlerinde yeteneksiz olduğumu çok açık bir şekilde herkese ilan etmiştim; Ama daha beteri bu beceri yoksunluğu hiç hoşuma gitmiyor ve amaçlamış olduğum yaşam tarzına bakılırsa, bunu düzeltmeye pek gayret etmiyorum. Üstelik yaptığımdan büyük kişisel tatminler de duymadım. Ama kendime yapma sözü verdiğim şeyleri aşağı yukarı gerçekleştirdim ve bunlarda ilişkim bulunan kişilere vaat etmiş olduklarımın çok daha fazlasını yaptım. Yapabileceğimden ve sözümü tutabileceğimden daha azına söz veririm. Arkamda ne bir itham, ne de bir kin bırakmadığımdan eminim. Yerimi üzülerek ya da istemeyerek bırakırken burayı çok arzulamadığımı da çok iyi biliyorum.

Mene huic confidere monstro,

Mene salis placidi vultum fluctusque quietos

Ignorare?

"Bu canavara mı güvenmemi istiyorsun?

Denizin dingin görünüşüne ve yatışmış dalgalarına mı

güvenmemi istiyorsun!" (Virgilius, *Aeneas, V, 849)*

On Birinci Bölüm

Topallar Üzerine

İki ya da üç yıl oluyor, Fransa'da yıl on gün kısaltıldı. Bu reformu kaç değişiklik izleyecek? Sözün tam anlamıyla bu yeri ve göğü sarsmaktır. Bununla birlikte, hiçbir şey değişmedi; komşularım ekim ve hasat zamanını, işleri için uygun zamanı, elverişli ve elverişsiz günleri buluyorlar ve bunları hep aynı zamanda yapıyorlar. Geleneklerimizde hata görülmezdi; değişiklikten sonra da görülmüyor. Her şeyde bir belirsizlik var! Olayları algılamamız son derece kaba, karanlık ve sınırlı. Bu düzenlemenin gidişimizi daha iyi hale getirmeyeceği söyleniyor. Auguste örneğinde olduğu gibi, artık günü birkaç yılda düşürülerek, bu düzenleme daha az sıkıntıyla yürütülebilirdi deniyor. Bu borç tamamen ödeninceye kadar bu gün, öyle ya da böyle sıkıntı veren, karışık bir gün olacaktır. Bu düzeltmeyle bu yapılmadı ve daha birkaç gün borçlu kaldık. Belirli sayıda yılda geri dönüşten sonra, bu olağandışı günün artık ortadan kalkmasını buyurarak, aynı yöntemle bu borç eritilebilirdi. Böylece hesap yanlışlığı yirmi dört saati aşmazdı. Ancak yılları sayarak zamanı hesaplamaktan başka bir yönteme sahip olmadığımız için oluyor bu. İnsanlar, çok uzun zamandır bu şekilde yapıyor! Ama biz buna tam bir ölçü kazandırmadık; diğer ulusların buna nasıl biçim verdiğini ve nasıl kullandığını hâlâ bilmiyoruz. Yaşlandıkça göklerin sıkıştığı ve bizi saatlerden ve günlerden bile kuşkuya düşürdüklerini söyleyenlere ne demeli? Plutarkhos da kendi döneminde gökbilimcilerin ayın devinimini saptamayı bilmediklerini söylemiyor mu? Baksanıza geçmiş olayların kayıtlarını tutmaya başladık!

Çoğu zaman olduğu gibi bir süredir insan aklının ne kadar özgür ve dalgın olduğunu düşünüyorum! İnsanların içerlerinde gerçeği aramak yerine, olayların nedenini aramayı yeğlediklerini sıkça gördüm; onlar önceden kabul edilenleri ihmal edip, özenle sonuçları inceliyor; olayları bir kenara bırakıp, bunlardaki nedenleri aramakla oyalanıyorlar. Şakacı gevezeler! Nedenleri sadece olayları yönlendirenler bilir; olayların ceremesini çeken bizler değil; doğamız gereği, kökenine ve özüne nüfuz etmeden olayları dolu dolu yaşarız. Şarapların birincil niteliklerini bilen birine şarap daha hoş gelmez. Tersine beden ve ruh, dünyayı kullanma hakkını işin içine bilgiyi katarak kesintiye uğratır ve bozar. Tanımlamak, bilmek ve izin vermek keyfince yönetene ve efendiye aittir; boyun eğme, öğrenme, yararlanma ve kabul etme ise daha alttakilere, kullara ve çıraklara aittir. Biz yine alışkanlıklarımıza dönelim. Olayların üstünkörü üzerinden geçilir, ama sonuçları özenle incelenir. Genelde şöyle başlanır: "Bu nasıl oluyor?". Aslında "oluyor mu?" diye sormak gerekir. Aklımız yüz değişik dünya okuyacak ve bunların ilkelerini dokularını bulabilecek yetenektedir; onun ne maddeye, ne de temele gereksinimi vardır. Bırakın başı boş gitsin; boşun üstüne de dolunun üstüne de, maddeyle de maddesiz de düşünceyi pekâlâ oluşturur.

Dare pondus idonea fumo.

"Dumana bile ağırlık verebilecek yetenekte." (Persius, Satires, V, 20)

Bence, hemen her yerde "hiç de yok değil" demek gerekirdi ve ben çoğu zaman bu yanıtı vermek isterdim ama göze alamıyorum; Çünkü bunun benim akıl zayıflığımın ve cahilliğimin ürettiği bir bozukluk olduğu yüzüme haykırılıyor. Bana da, genelde arkadaşlarla gevezelik etmek, hiç de inanmadığım hafif konuları ve öyküleri irdeleme komedisini oynamak kalıyor. Ayrıca, gerçek bir olguyu kestirip yadsımanın biraz zor ve kavgaya yol açan bir şey olduğunu söylemek gerekiyor. Ve pek az insan, özellikle başkalarını inandırmanın zor olduğu konular söz konusu olduğu zaman gördüğünü doğruluyor ya da yetkililerin karşı çıktığı zaman tanıklık ediyor. Demek ki, bundan dolayı aslında hiç olmamış binlerce olayın dayanaklarını ve nedenlerini biliyoruz. Ve herkes aslı astarı

olmayan binlerce sorunla boğuşuyor. "*Ita finitima sunt falso veris, ut in præcipitem locum non debeat se sapiens committere*." ["Yanlışla doğru birbirine öyle yakındır ki, bilge kişi böyle tehlikeli bir maceraya atılmamalıdır." (Cicero, *Akad*., II, XXI)].

Gerçek ve yalan aynı yüze, aynı tavıra, aynı zevke, aynı yürüyüşe sahiptir; onlara aynı gözle bakarız. Aldanmaya karşı kendimizi savunurken, yalnız gevşek davranmakla kalmıyoruz, aynı zamanda kendimizi onun içine kapatmaya da bakıyoruz. Yapımıza uygun olarak, hiçliğe bulanmak hoşumuza gidiyor; çünkü burada özgün varlığımıza uyan bir şey vardı.

Zamanımda birçok mucizenin doğuşunu gördüm. Doğarken boğulmuş olmalarına karşın, yaşasalardı ne hale gelirlerdi diye düşünmekten kendimizi alamayız. Çünkü yumağı yeteri kadar çözmek için ipin ucundan tutmak yeterlidir; daha ötesinde hiç ile dünyanın en küçük şeyi arasında, küçükle büyüğün arasındakinden dünyalar kadar fark vardır. Öyle ki, bu tuhaflığa ilk kananlar, kendi öykülerinin tohumlarını ekmek sırası onlara geldiğinde, diğer insanların itirazlarıyla karşılaşırlar ve araya kendi uydurduklarını katarlar. Bunun ötesinde "*insita hominibus libidine alendi de industria rumores*" ["Kuru gürültü çıkarmak insanların yapısında var." (Titus-Livius, XXVIII, XXIV)], bize ödünç verileni yıpratmadan ve kendiliğimizden bir şey katmadan geri vermeye tereddüt ederiz. Bireysel hata, kamusal hata haline gelir ve sırası gelince kamusal hata kişisel hata haline gelir. Tüm bu yapı, bu şekilde elde dokunarak ve biçimlenerek gider; öyle ki en ufak tanık en yakın komşudan daha fazla bilgi sahibidir ve en son haberi olan ilk haberi olandan daha iyi ikna olur. Bu doğal bir süreç; Çünkü bir şeye inanan herhangi birisi, bir başkasını buna ikna etmeyi bir hayır işi sayar. Ve bunu yapmak amacıyla, başkasının düşüncesinde olduğuna inandığı direnci ve hatayı örtmek için anlattıklarına kendi uydurmalarını da katmaktan çekinmez.

Yalan söylemeyi kendine vicdan meselesi yapan, söylediklerine inandırıcılık ve yetke katmayı umursamayan ben bile, yine de bir başkasının karşı çıkmasıyla ya da bizzat anlatımın hararetiyle coşup ele aldığım konuyu ses tonuyla, hareketlerle, sözcüklerin etkinliği ve gücüyle, saf gerçeği yaralaması pahasına genişlettiğimi, yaydığımı ve şişirdiğimi fark ediyorum. Ama benden tamamıyla çıplak ve yakın gerçeği isteyen ilk kişiye, birden çabalamayı bırakıp, doğru olanı abartısız ve tumturaksız söylüyorum. Benimki gibi canlı ve ateşli bir konuşma tarzı ister istemez abartıya kaçıyor.

İnsanları görüşlerini kabul ettirmelerinin yollarını aradıkları kadar hiçbir şeye önem vermezler. Bunun için sıradan yollar bize yetmediği zaman, buyurmaya, kaba kuvvete, silaha ve ateşe başvuruyoruz. Delilerin bilgelerden daha çok olduğu bir kalabalıkta, inananların sayıca çok olmasının gerçeğin en iyi mihenk taşı olarak kabul edilmesi bir felakettir. "*Quasi vero quidquam sit tam valde quam nil sapere vulgare*." ["Bunda sanki yargı yoksunluğundan başka pek ortak hiçbir şey yokmuş gibi." (Cicero, *De divinatione*, II, XXXIX)]. "*Sanitatis patrocinium est, insanientium turba*." ["Sağduyunun garantisi, deliler kalabalığıdır." (Aziz Augustinus, *Tanrı'nın Kenti*, VI, X)]. Ortak kanılara karşı kendi kararını savunmak zordur. Basit insanlar ilk başta olayın kendisine inanır; onlardan, tanıklıkların eskiliğinin ve sayısının sağladığı yetkeyle bilgili ve sağduyulu insanlara geçer. Kendi payıma, bir tekine inanmadığım gibi yüzlercesine inanmam. Fikirleri eskiliklerine göre de yargılamam.

Kısa bir zaman oluyor, damla hastalığından ötürü iyi yapısını ve şen mizacını yitirmiş prenslerimizden biri, bir papazın söz ve hareketler yoluyla tüm hastalıkları iyileştirerek mucizeler yarattığı anlatılan rapora o kadar inandı ki, ona danışmak için çok uzun bir yolculuk yaptı. Hayal gücüyle kendini inandırdı ve bacaklarındaki ağrıları birkaç dinlenmeyle dindirdi, hatta uzun süredir yürümeyi unutmuş ayaklarını kullandı. Eğer talih izin vermiş olsaydı ve bunun gibi beş ya da altı olay üst üste gerçekleşseydi, bu "mucize" bir gerçek olurdu. Bu olaydan beri, bu tür işlerin yapılması o

kadar basit ve hüner gerektirmez bulundu ki herhangi bir ceza gerektirmediği kanısına varıldı. "*Miramur ex intervallo fallentia*." ["Bizi uzaktan yanıltan şeylere şaşıyoruz." (Seneca, *Ep*., CXVIII)]. Çoğu zaman gözümüze uzaktan tuhaf gelen görüntüler, yakınlaştıkça kaybolurlar. "*Nunquam ad liquidum fama perducitur*." [Şöhret asla gerçeği unutturmaz." (Quintus Curtius, IX, II)].

Çok önemli görüşlerin başlangıcının bu kadar boş, nedenlerinin bu kadar ciddiyetsiz oluşuna insan şaşırıyor. Konular hakkında bilgi edinmeyi bile engelliyor bu; çünkü bu kadar büyük bir ada yakışan çok güçlü ve önemli nedenleri ararken gerçeklerini yitiriyoruz; küçük olduklarından gözümüzden kaçıyorlar. Ve aslında bu tür soruşturmalara uzman, dikkatli ve becerikli bir araştırmacı gerekiyor; bu araştırmacı tarafsız ve ön yargısız olmalı. Şimdiye kadar tüm bu mucizeler ve tuhaf olaylar benden hep gizlendiler. Dünyada kendimden daha olağanüstü ve daha şaşılacak hiçbir şey görmedim; zamanın akışı içinde ve alışkanlıkla her türlü tuhaflığa alışırız. Ama kendimi inceledikçe ve gitgide tanıdıkça garabetim daha ilginç gelip, beni şaşırtıyor ve kendimi daha az anlıyorum!

Bu tür olayların yaratılması ve yayılması hakkı sadece talihe aittir. Önceki gün evimden iki fersah uzaklıktaki bir köyden geçerken, henüz tazeliği üstünde bir mucizenin başarısızlığından ötürü meydanda ateşli bir kalabalıkla karşılaştım. Mucize yöreyi aylarca meşgul etmiş ve komşu illeri de ilgilendirmeye başlamıştı ve her tür insandan oluşan kalabalıklar buraya koşmuştu. Aynı köyden bir genç adam, bir gece o an için güzel bir şaka yapmaktan başka bir şey düşünmeden bir ruhun sesinin taklidini yaparak eğlenmiş. Ama o ummadığı kadar başarılı olunca bunu biraz daha ileriye götürmek için köyden saf ve cahil bir kızı da işin içine kattı ve böylece aynı yaşta ve aptallıkta birbirinden aşağı kalmayan üç kişi oldular. Ve evdekilere vaaz verirken, kilise sunağının altına gizlenerek halka vaaz vermeye başladılar; sadece geceleri konuşuyorlar ve herhangi bir ışık getirilmesini yasaklıyorlardı. Dünyanın değişmesi, kıyamet gününün yaklaşmasıyla ilgili sözlerden –bu konular yetkesi ve saygınlığından ötürü sahtekârlığın daha iyi nüfuz ettiği konulardır– küçük çocukların oyunlarındaki kadar aptal ve gülünç hareketlere ve keşiflere geldiler; yine de talih onlara yardım etseydi, kim bilir bu şakaları nerelere götüreceklerdi? Bu zavallı şeytanlar şu anda hapisteler; onlar muhtemelen ortak bir aptallığın cezasını çekecekler. Ama bir yargıç da kendi aptallığının cezasını onlardan çıkarır mı bilmiyorum. Bu dava gün ışığına çıkarıldığı için her şey açıkça görülüyor; Ama bilgimizi aşan aynı özellikteki birçok şeyde, bunları kabul etmek kadar kesinlikle reddetmekte de yargımızı kullanırdık diye düşünüyorum.

Dünyada birçok hata işleniyor ya da daha cesurca söylemek gerekirse, dünyadaki tüm hatalar cahilliğimizi açıkça göstermekten korkmayı bize öğretmelerinden oluyor ve çürütemediğimiz her şeyi kabul etmek zorunda kalıyoruz. Her şey hakkında ilkelere ve dogmalara göre konuşuyoruz. Roma'da bir tanık gözleriyle gördüğü şey hakkında ifade verirken ve bir yargıç en kesin yargısını bildirirken "bana öyle geliyordu" ifadesini kullanırdı. Gerçek gibi gelen bir şeyi bana kesin diye dayatmalarından nefret ediyorum. Önermelerimizdeki ataklığı yumuşatan ve ılımlaştıran, "belki de", "bir biçimde", "bazısı", "deniyor ki", "düşünüyorum ki" ve bunlar gibi sözcükleri seviyorum. Eğer çocukları eğitecek olsaydım, onları karar vermeyen ama araştıran şu sözcüklere alıştırırdım. "Ne demek bu?", "şunu anlamıyorum", "olabilirdi", "bu, doğru mu?"; Yaşıtları gibi on yaşında bilgin gibi konuşacaklarına, altmışında çırak gibi kalmalarını isterdim. Cahilliğini tedavi etmek isteyen kişi, işe önce bunu itiraf etmekle başlamalıdır. Iris, Thaumantis'in[17] kızıdır. Şaşma her felsefenin temelidir; araştırma onun ilerlemesi, cahillikse sona erişidir. Ama gerçekte onur ve cesarette bilimden hiç de aşağı kalmayan güçlü ve saygıdeğer bir cahillik; bilimi anlamak için, gerekli olandan daha az bilim gerektirmeyen bir cehalet vardır.

Çocukluğumda Toulouse Parlamentosu danışmanı Corras'ın tuhaf bir olay hakkında bastırdığı bir

raporu gördüm; iki kişi birbirinin kimliğine bürünüyordu. Bundan hatırladığıma göre (başka bir şeyini hatırladığım da yok), onun pek olağanüstü ve bizim bilgi dağarcığımızı son derece aşan –kendisi yargıç olduğu halde onunkini de aşıyordu bu– bir şeyden suçlu bulduğu kişi sahtekârlık yapmıştı ve ben onu idama mahkûm etmekle fazla ileri gittiğini düşündüm sanırım. Açıklayamadıkları bir davanın acelesi olmadığını düşünerek, davacı ve davalarının yüzyıl sonra gelmelerine karar veren Yüksek Yargıçlar Kurulu'nun daha özgür ve daha ustaca yaptığı gibi "mahkeme bu işi anlamadı" şeklinde bir karara varabilmelidir.

Benim bölgemdeki büyücüler, kendi görüşlerini destekleyen yeni yazarların tanıklığıyla kendi yaşamlarını tehlikeye atıyorlar. Kutsal sözün bize verdiği örnekleri, mutlaka kesin ve çürütülemez örnekleri birleştirmek ve onları çağdaş yaşam tarzımıza uygulamak için, –bunların ne nedenlerini, ne de yollarını bildiğimize göre– bize kendi zekâmızdan başka bir zekâ gerekiyor. Belki de şu tek ve mutlak erkli tanıklık ona aittir: "Bu adam bir büyücüdür, bu kadın büyücüdür, öteki değildir." Bu konuda kendimizi Tanrı'ya teslim etmemiz gerekiyor; gerçekte olay budur ama aramızdan birisinin onun anlatımına şaşırdığı için değil; ister bu tanıklık o kişinin kendisine karşı olsun, ister başkasına karşı.

Ben biraz ağırkanlı biriyim; eskilerin kınamasından kaçınarak gerçek ve somut gibi görünene bağlanırım. "*Majorem fidem homines adhibent iis quæ non intelligunt*. ["İnsanlar anlamadıkları şeylere daha fazla inançla bağlanırlar."]. "*Cupidine humani ingenii libentius obscura credentur*." ["Doğal bir eğilim insan aklını karanlık şeylere tercihen inanç bağlamaya götürür." (Tacitius, *Hist*., I, XXII)]. Öfke uyandırdığımı iyi biliyorum; büyücülerden ve büyüden kuşku duymamı yasakladıklarını ve kuşkulanırsam en iğrenç hakaretlere uğrayacağımı biliyorum. Ama Tanrı'ya şükürler olsun, inancım yumruk darbeleriyle istenilen biçime sokulmuyor. Onlar görüşlerini yanlış olmakla suçlayanlara baksınlar; ben sadece pervasız ve inanılması güç olmayı suçluyorum. Ve o kadar katı bir şekilde olmasa da aynı şekilde karşı görüşün de doğru gösterilmesini kınıyorum. "*Videantur sane, ne affirmentur modo*." ["Olaylar gerçeğe yakın şeyler gibi öne sürülsün, Ama kesin doğru oldukları söylenmesin."(Cicero, *Akad*., II, XXVII)].

Görüşünü meydan okuma ve yetkeyle kabul ettirmeye kalkan bir kimse, aklının zayıflığını gösterir. Sözel bir ekol tartışmasında savunanlar karşı savda olanlar kadar akla sahip olabilirler; ama uygulamadaki sonuçlara gelince, ikinciler daha üstündür. İnsanları öldürmek için, her şeyin aydınlık ve belirli olması gerekir. Ve hayatımız bu doğaüstü ve hayal ürünü olaylar uğruna feda edilmeyecek kadar gerçektir ve önemlidir. Keyif verici maddelere ve zehirlere gelince, onları hesabıma katmıyorum; insan öldürücü ve en kötü türdendirler. Bununla birlikte, bu konuda bile her zaman kişilerin itiraflarına itibar etmemek gerektiği söylenir; çünkü bunların bazen sağlıklı insanları öldürmekle suçlandıkları görüldü.

Diğer abartılı suçlamalarla ilgili olarak, bir insana inanmak için, saygınlığı ne olursa olsun, insan olması yeter derdim; doğaüstü bir olay yetke verdiğinde, aklının ermediğine ve doğaüstü olana inanmalıdır. Tanrı'nın bazı tanıklıklarımıza bahsettiği bu ayrıcalık ne aşağılanmalı, ne de hafife alınmalı. Böyle binlerce öyküyle kulaklarımı şişirdiler. "Üç kişi, onu falancı günde doğan güneşin yanında gördü", "üç başka kişi, onu ertesi gün, güneş batarken falanca saatte, filanca yerde, şöyle giyinmiş olarak gördü..." Doğrusu, ben kendime bile böyle bir konu hakkında inanmazdım! İki adamın yalan söylemesini, bir adamın on saatte rüzgâr gibi doğudan batıya geçmesinden daha doğal buluyorum. Aramızdan birinin yabancı bir ruhun hizmetiyle bacasının boşluğundan bir süpürge üzerinde etiyle kemiğiyle uçabildiğini kabul etmektense, dengesiz bir kafanın istikrarsızlığı yüzünden aklımızı kaybettiğimizi düşünmek çok daha doğal değil midir? Dışarıdan gelen ve bilinmeyen

hayalleri araştırmak yararsızdır; sürekli olarak içsel yanılsamalar içinde çırpınıyoruz. Doğal yollardan doğaüstünü açıklamak engellenince, bir mucizeye inanmamak bana daha hoşgörülebilir gibi geliyor. Kanıtlanması güç ve inanılması tehlikeli şeylerde kesinlikten çok kuşkuya yönelmenin daha iyi olduğunu söyleyen Aziz Augustin'le aynı görüşteyim.

Birkaç yıl kadar oluyor, bir prensin topraklarından geçiyordum; bu prens bana iyilik edip, beni inandırmak için kendisi de yanımdayken, özel bir yerdeki on ya da on iki bu türden mahpusu, bunların arasında korkunç çirkinliği, eciş bücüşlüğüyle ve bu meslekte uzun süreden beri kazandığı ünle gerçekten cadı, bir ihtiyar kadını bana gösterme lütfunda bulundu. Bu zavallı ihtiyar kadının yüzünde anlamadığım bir duygusuzluk gördüm; elimden gelenin fazlasını, tüm dikkatimi vererek konuştum; önyargının etkisi altında kalmayan bir kişi olduğumu herkes bilinir. Sonuç olarak, elimi vicdanıma koyarak onlara baldıran değil, deliotu verdirttim. "*Captisque res magis mentibus, quam consceleratis similis visa*." ["Onların durumu bana suçtan daha çok deliliğe yakın görünüyor." (Titus-Livius, VIII, XVIII)]. Ama bu tür hastalıkları adalet kendi usullerine göre düzeltir.

Aydın insanların burada ve başka yerlerde, bana yaptıkları itirazlara ve karşı çıkışlara gelince, bunlar beni bağlamıyor ve her zaman vardıkları sonuçlardan daha gerçek çözümler sunanını hiç görmedim. Delillerin deneyim ve olguların üzerine dayandığı gerçektir; bunları çözümleyemem: Onlarda ilmik uçları da yoktur; ben de sıkça onları İskender'in 'kördüğüm' için yaptığı gibi keserim. Çünkü bir kişiyi diri diri yaktırmak, bu olasılıklara değer vermektir. Birçok örnekte olağanüstü olaylar, özellikle Presantius'un babası içi geçip çok derin uykuya dalınca, rüyasında kendini bir kısrak olup, askerlerine yük hayvanı olarak kullandıklarını anlatır; rüyasında gördükleri gerçekten de oldu. Eğer büyücülerin düşleri bu şekilde maddeleşiyorsa, eğer düşlerimiz bazen somutlaşıp gerçek oluyorlarsa, adalet önünde yine de irademizin sorumlu tutulacağına inanmıyorum. Burada dediğimi, kralın ne yargıcı, ne de danışmanı olan ve buna layık olmaktan çok uzak bulan biri gibi söylüyorum; sözleriyle ve yaptıklarıyla kendini devlete itaate adamış sıradan bir insanım. Düşlerimle, köyünün en önemsiz yasasına ya da geleneğine ve göreneğine zarar verdiğini söyleyen bir kişi, kendine de bana da büyük bir haksızlık yapmış olur. Çünkü hiçbir şeyi bu böyledir diyerek kestirip atmıyorum, sadece o anda aklıma geleni söylüyorum. Düzensiz ve oturmamış bir düşünceyi doğrulamaktan başka bir şey yapmıyorum. Sohbet etme zevkiyle için her şeyden söz ediyor, sadece düşüncemi sunuyorum. "*Nec me pudet, ut istos, fateri nescire quod nesciam*." ["Ben onlar gibi bilmediğimi itiraf etmekten utanmam." (Cicero, *Tusc*., I, XXV)]. Dediğime inanılacağını bilseydim, konuşmak için bu kadar cüretkâr olmazdım. Ataklığımdan ve hararetliliğimden yakınan bir büyüğe cevabım şu oldu: "Sizi gergin ve hazırlanmış hissettim ve görüşünüze karşı çıkmak için değil, aydınlatmak için size başka bir yönü öneriyorum; duygularınızı elinde tutan ve seçmenize izin verecek olan Tanrı'dır." Bu kadar önemli bir şeye sadece görüşlerimin yön vermesini isteyecek kadar kendini beğenmiş değilim; kader onları bu kadar yüksek ve bu kadar ciddi sonuçlara sahip olmaya hazırlamadı. Kuşkusuz ruh halim sık sık değişiyor; bir oğlum olsaydı onu hayal kırıklığına uğratabilecek düşüncelere sahibim. Daha ne diyeyim? Yaradılışı vahşi kaldıkça, insan için en yerleşik düşünceler her zaman en iyi düşünceler değildir.

Konumuzla ilgili olsun olmasın önemli değil – İtalya'da genellikle 'Topal bir kadınla yatmamış kişi Venüs'ün o eşsiz tadını bilmez' deniyor. Rastlantı ya da özel bir olay mı bilinmez ama bu söz uzun süreden beri halkın ağzında kullanılıyor ve bu söz kadınlar için olduğu kadar erkeklerde de söyleniyor. Gerçekten de, Amazonlar'ın kraliçesi kendisiyle sevişmeyi öneren İskit askerine, "Bunu en iyi topal yapar" (Erasmus, *Eski Sözler*, II, IX, 49) yanıtını verdi. Bu kadınlar cumhuriyetinde erkek hâkimiyetinden kurtulmak için, kadınlar çocukluktan itibaren erkeklerin kendilerine karşı üstünlük sağlayan kollarını, bacaklarını ve bedenlerinin başka taraflarını sakat bırakırlardı, bizim burada

kadınlara yaptığımız gibi onları sadece bu işte kullanırlardı.

Ben ancak topal kadının aksak hareketinin bu olaya bambaşka bir zevk kattığını ve deneyenlere farklı hazlar sağladığını söyleyebileceğim; Ama eski Aristo felsefesinin bu konuyu incelediğini öğrendim: Bu felsefeye göre, topal kadınların bacaklarındaki ve kalçalarındaki kusurdan ötürü gerekli besinleri almadıklarından, bunların üstündeki cinsel organları daha dolgun, daha besili ve daha güçlü olurmuş ya da, talim yapmayı engelleyen bu kusurdan etkilenen kadınların güçleri daha az dağılırmış ve Venüs'ün cilvelerine daha uygun olurlarmış. Bu yüzden Grekler, dokumacı kadınları kendilerini oturmaya zorlayan ve bedensel talim yapmaktan engelleyen meslekleri yüzünden diğer kadınlardan daha 'sıcak' olarak tanımlarlar. Bu hesaba göre hepsine bir neden bulabiliyoruz! Arabalar kadınlara nasıl hareket ve titreme veriyorsa, dokumacı kadınlar da işlevi gereği oturdukları yerde yaptıkları hareketlerle uyarılıyorlar ve istekli oluyorlar.

Bu örnekler, başlangıçta söylediğim gerekçelerimiz, çoğunlukla olguyu olmadan düşlerler ve yargılama olanları o denli geniştir ki olanı da olmayanı da yargılar sözümü doğrulamıyor mu? Her türlü düşlerle kolayca uydurduğumuz nedenler halinde hayal gücümüz, pek havai görüntüler altında kendilerini gösteren sahte oluşumlara kendini teslim etmeye aynı derecede yatkındır: Çünkü eksiden beri halk arasında kullanılan bu sözün etkisiyle, geçmişte kusurlu kadından daha çok zevk aldığıma inanmaya başladım ve bunu onun cazibesi saydım.

Torquato Tasso, Fransa'yı İtalya'yla karşılaştırdığı zaman bizim İtalyan soylularına göre daha ince uzun bacaklara sahip olduğumuzu fark ettiğini söyleyip, bunu bizim sürekli at üzerinde oluşumuza bağlıyor. Ama Suetone aynı tartışmadan aksi bir sonuç çıkararak, Germanicus'un bu uygulamayla bacaklarını kalınlaştırdığını söyler. Zekâmız kadar çabuk etkilenen ve onun kadar düzenli hiçbir şey yoktur; o, iki ayağa birden uyan Theramenez'in pabucudur! O da; olaylar da ikili ve çeşitlidirler. Sinik bir filozof Antigonas'a "bana bir gümüş drahmi ver" deyince; "bu bir Kral bağışı değil", diye yanıtladı Antigonos. "O zaman bir altın talent ver" deyince de; "bir siniğe uygun bağış değil!" cevabını verdi.

Seu plures calor ille vias et cæca relaxat

Spramenta, novas veniat qua succus in herbas;

Seu durat magis et venas astringit hiantes,

Ne tenues pluviæ, rapidive potentia solis

Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.

"İster bu sıcaklık taze otlarda özsuyun tırmanacağı yeni yollar

ve gizli gözenekler açsın, isterse toprağı daha sert ve damarlarını sıkı kılıp, onu bu şekilde ince yağmurlara karşı, güneşin haşinliklerine

ve poyrazın içe işleyici soğuğuna karış korusun."

(Virgilius, Georg., I, 89)

"*Ogni medaglia ha il suo riverso*." ["Her madalyonun bir ters yüzü vardır." (İtalyan atasözü)]. İşte bu nedenle Clitomachus eskiden Carneades'in insanların aklını 'onaşma'dan, yani kanıdan ve geçici yargılardan kopararak Hercules'den daha fazla iş yapmış olduğunu söylüyordu. Carneades'in bu pek güçlü değişik düşüncesi kanımca çok eski olup, ukalalık edenlerin küstahlığına ve onların ölçüsüz

kendini beğenmişliklerine karşı tepki olarak ortaya çıktı. Ezop, iki başka köleyle birlikte satışa çıkarıldı. Müşteri birinci köleye ne yapmayı bildiğini sordu; köle, değerini yükseltmek için olmayacak vaat ve mucizeler yarattığını söyleyip her şeyi yaptığı cevabını verdi. İkinci köle de, ondan aşağı kalmadı bunları veya daha fazlasını bildiğini söyledi. Sıra Ezop'a geldiği zaman ona da ne yapmayı bildiği soruldu: "Hiçbir şey" dedi Ezop, "çünkü bu ikisi her şeyi önceden söyledi; her şeyi yapmayı bilen onlardır." Felsefede olan budur: İnsan aklına her şeyi yapma yeteneği tanıyanların kibiri, başkalarının kızgınlığına ve rekabetine neden olduğundan, insanın elinden hiçbir şey gelmez düşüncesinin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu aşırılığı cahiller de, bilgi sahibi olanlar da sürdürüyorlar. Bu nedenle insanın her şeyde ölçüsüz olduğunu kimse yadsıyamaz, insan daha uzağa gitme ihtiyacından ve imkânsızlığın sınırından başka sınır tanımaz.

On İkinci Bölüm

Fizyonomi Üzerine

Sahip olduğumuz tüm görüşleri otoritenin ve başkalarının inancıyla benimsedik. Bunda bir kötülük yoktur; Çünkü bizimki kadar zayıf bir yüzyılda bunları kendi başımıza seçmeyi bilemezdik. Dostlarının Sokrates'in söylemleriyle ilgili olarak bize bıraktıkları imajı halkın benimsediği saygıya bağlı olarak sadece onaylıyoruz; yoksa kendi bilgimizden değil; bu bilgiler bizim töremize uygun değil ve şimdi benzer bir şey ortaya çıksa, ona değer veren pek az insan çıkardı.

Biz ancak yapaylıkla aşırı şişirilmiş ve sivriltilmiş zarifliklere duyarlıyız; sadece doğallıktan ve sadelikten ortaya çıkan güzellikler bizimki gibi çok kaba bir görüşten kolaylıkla kaçıyor. Bu zarifliklerin narin ve gizli güzelliğini ve onların gizemli ışığını keşfetmek için pek açık ve duru bir görüş ister. Doğallık, bizim için aptallığın akrabası olan ve horlanması gereken bir nitelik değil mi? Sokrates, ruhuna doğal ve sıradan bir hareketlilik veriyordu; bir köylü konuşur gibi, bir kadın konuşur gibi. Arabacılar, marangozlar, ayakkabı tamircileri ve duvarcılar dilinden hiç düşmezdi. Bunlar en alışılmış ve en ortak insan eylemlerinden elde edilmiş tümevarımlar ve benzeşimlerdir ve herkes anlar bunu. Resmi bilgilerden ortaya çıkmayan tüm düşünceleri yavan ve düşük sayan ve zenginliği ancak gösteriş ve şatafatta gören biz, onun hayranlık verici görüşlerini asla fark etmeyecektik. Dünyamız sadece bu gösterişten şekillenmiştir; insanlar, balonlar gibi rüzgârdan şişiniyorlar ve sıçrıyorlar. Sokrates ise boş hayallere hiç kapılmaz; onun amacı, bize yaşamla gerçek bir ilişkisi olan ve yaşama yararlı olan yargılar vermekti.

Servare modum, finemque tenere,

Naturamque sequi.

"Ölçüyü bilmek, sınırlar içinde kalmak

ve doğayı izlemek." (Lucain, II, 381-382)

O, her zaman aynı kaldı; sivriliklerle değil ılımlılıkla gücün en yüksek derecesine yükseldi. Ya da daha iyi ifade etmek gerekirse, o hiç yükselmedi, gücü kendi düzeyine indirdi ve onu ilk ve doğal noktasına getirdi; zorlukları, engelleri ve güçlükleri bu şekilde dize getirdi. Çünkü Utikalı Cato'da sıradan insanların hayli üstünde bir gerginlik görülür; o, ölümünde olduğu gibi yaşamının cesur eylemlerinde de hep "küheylan atlara binmiş" gibi hissedilir! Sokrates ise, tam tersine her zaman ayakları yere basan ve en yararlı tartışma konularını ele alır, insanın hayatında karşılaşabileceği en kötü aksiliklere, ölünce de meydan okur.

Tanınmayı ve dünyaya örnek olarak gösterilmeyi en çok hak eden kişi ne iyi ki hakkında en kesin bilgiye sahip olunan kişi oldu. Dünya, en basiretli kişiler tarafından şimdiye kadar hiç olmadığı kadar gözlemlendi; onun tanığı olan insanlar gerçeğe bağlılık ve yetenek bakımından hayran olunacak insanlardır.

Bir çocuğun saf düşüncelerine bir biçim vermiş olmak, bu düşünceleri bozmadan ve abartmadan ruhumuzda en güzel etkilerin meydana gelmiş olması büyük bir şeydir. O, ruhumuzu ne yüksek, ne de zengin gösterir, sadece sağlıklı, güçlü ve mükemmel olarak gösterir. Doğal ve sade olanaklarla, olağan ve alışılmış düşüncelerden yararlanarak, heyecanlanmadan ve sinirlenmeden, yalnızca fikirleri değil, şimdiye kadar hiç olmadık en iyi düzenlenmiş, en güçlü ve en yüksek eylemleri ve tavırları yüceltti. Gökyüzünde boşuna zaman kaybeden insan, aklını yeniden yere indirdi ve en doğru en yararlı işler yapan insana verdi. Bakın yargıçlar önünde davasını nasıl savunuyor, savaşın

tehlikelerine karşı cesaretini nasıl seferber ediyor, iftiraya, zorbalığa ve ölüme karşı – ve karısının kötü huyuna karşı – kendini güçlendirmek için hangi güçlü kanıtları kullanıyor. Tüm bunlarda sanatlardan, bilimlerden iğreti alınan hiçbir şey yoktur: En basit insanlar kendi yeteneklerini ve güçlerini onda bulabilirler; buradan daha geriye, daha aşağı gitmek mümkün değildir. O, insan doğasına kendi başına neler yapabileceğini göstererek büyük iyiliklerde bulundu.

Her birimiz sandığımızdan daha zenginiz; Ama ödünç almaya ve her zaman başka bir şey istemeye alıştırılmışız; bizimkilerden ziyade başkalarının mülklerini kullanmayı öğrenmişiz. İnsan herhangi bir şeyde, hazda, zenginlikte, güçte nerede duracağını bilmiyor, hep taşıyabileceğinden fazlasına sarılıyor; açgözlülüğünü yatıştırmanın imkânı yok; bana göre öğrenme merakın da. Yapabileceğinden, yapması gerekenden fazlasını üstleniyor. Bilgi malzemesi olan her yerde yararlı bilim olduğunu sanıyor. "*Ut omnium rerum, sic literarum quoque intemperentia laboramus*." ["Her şeyde olduğu gibi kültürde de ılımlı olmaktan uzağız." (Seneca, *Ep*., CVI)]. Ve Tacitus, Agricola'nın annesini oğlunun azgın bilim iştahını dizginlemek için övmekte çok haklıdır. Kapalı gözlerle bakınca, insanın sahip olduğu diğer şeyler gibi, bilim de çok boş, özü doğal olarak zayıf ve çok pahalı bir maldır.

Bilginin elde edilişi, tüm diğer yiyecek ya da içeceğin elde edilişinden daha tehlikelidir. Çünkü satın aldığımız diğer şeyleri bir kaba koyup evimize getiririz, evde değerini inceleme ve hangi saatte ve ne miktarda tüketeceğimize rahatça karar verme imkânımız vardır. Ama söz konusu bilgi olunca, kuşkusuz onu aklımızdan başka yere koyamayız; onu satın alır almaz yutarız ve pazardan ya çoktan mikrop bulaşmış olarak ya da düzelmiş olarak çıkarız. Bilgiler de zaten bizi kucaklamaktan başka bir şey yapmayıp, bizi beslemek yerine şişirirler; dahası bizi iyileştirecek gibi görünüp zehirlerler.

Bir yerde insanların bilgisizlik, saflık, yoksulluk dileklerinde safça davrandıklarını görmek hoşuma gitti. Bu aynı zamanda düzensiz arzularımızı kısırlaştırma, bizi kitapların incelemesine iten bu doymak bilmezliği yumuşatma, kendimizi bilgin hissettiğimiz zaman bizi aşırı hazlı okşayan bu kendini beğenmişlikten yoksun bırakma biçimidir. Ve bu, aklın yoksulluğunla insanın yoksulluğu katılırsa daha iyi tamamlanır. Keyfimizce yaşamak için bilim çok da gerekli değildir. Ve Sokrates, bu bilginin kendimizde olduğunu ve onu bulma ve kullanma yolunu bize öğretir. Doğal olanın dışında tüm bildiğimiz hemen hemen boşuna ve yararsızdır; aklımızı karıştıracaksa, işimize yarayacak yerde bize yük olacaksa fazla demektir. "*Paucis opus est litteris ad mentem bonam*." ["Salim bir ruhu biçimlendirmek için bilime pek gerek yoktur." (Seneca, *Ep*., CVI)].

Bunlar, çalkantılı ve kaynayan bir aygıt olan aklımızın ateşli hezeyanlarıdır. Kendinize kulak verin; Doğa'nın ölüme karşı gerçek kanıtlarını zamanı geldiğinde size yarayacak kanıtları içinizde bulacaksınız. Bunlar bir filozofu da, bir köylüyü de, tüm bir halkı da öldüren kanıtlardır. Tusculanes'i okumadan ölseydim daha az huzurla mı ölürdüm? Sanmıyorum. Ve gerçekle karşı karşıya kalınca dilim daha zenginleşmiş ama yüreğim yokmuş gibi gelir. Doğa aklımı benim için oluşturdu, bir halk yürüyüşüne katılır gibi silahlandırdı. Kitaplar bana eğitimden çok alıştırma hizmeti verdi. Bilginin doğal kötülüklere karşı bize yeni silahlar sağlamayı denemesine ve bunların önemini ve ağırlığını bizi kanıtlarıyla ve incelikleriyle koruyan aklımıza ne diyebiliriz? Bunlar gerçek inceliklerdir ve tam orada bizi çoğu kez boşuna tehlikeye karşı uyarırlar. Bakın en özlü ve en bilge yazarlar bile, iyi bir kanıtın çevresine yakından bakan birisi için içi boş başka kanıtlar serpiştiriyorlar. Bunlar, bizi aldatan gereksiz sözel ayrıntılardır sadece. Ama yararlı olabilirler diye de fazla kurcalamak istemiyorum. Kitabımın çeşitli yerlerinde gerek alıntı, gerek öykünme olarak bu türden yeterince var. Demek ki yalnızca incelikten olanı 'güçlü', sadece güzel olanı ince veya 'iyi' diye adlandırmaktan sakınmak gerekiyor; "quæ magis gustata quam potata delectant." ["Mideden daha fazla damağın hoşuna gideni."

(Cicero, *Tusc*., V)]. Her hoşa giden besleyici değildir; "*ubi non ingenii sed animi negotium agitur*." ["Akıl değil de, ruh söz konusu olduğu zaman." (Seneca, *Ep*., LXXV)].

Seneca'nın kendini ölüme hazırlamak için katlandığı zahmetleri görünce, –bu tünek üstünde dengede kalmak için çırpınışı, kasılırken kan ter içinde kalması– ve bütün bunlardan dolayı kazandığı ünü, eğer ölürken tam bir direnç ve cesaret göstermeseydi, gözümde sarsılırdı. Bu kadar ateşli çırpınışları kanının kaynadığını ve kabına sığmadığını gösterir. "*Magnus animus remissius loquitur et securius*". ["Yüce bir ruh kendini daha sakin ve daha dingin ifade eder." (Seneca, *Ep*., CXV)]. "*Non est alius ingenio, alius animo color*." ["Akıl başka renkte, ruh başka renkte olamaz." (*Aynı eser*, CXIV)].

Kendisine bunu söylerken hataya düştüğünü göstermek gerekiyor. Plutarkhos'un tarzı o kadar aldırmaz ve ve o kadar rahat ki, bana göre çok daha erkekçe ve inandırıcıdır; onun ruhunun daha güvenli ve daha akıllıca hareketlere sahip olduğuna kesinlikle inanıyorum. Biri daha canlı olup, bizi dürtüyor ve yerimizden sıçratıyor; aklı daha fazla etkiliyor; diğeri daha sakin, bizi eğitiyor, güçlendirip kalıcı şekilde rahatlatıyor; zekâmıza daha fazla etki yapıyor. Birisi yargımızı hileyle ele geçiriyor, ötekisi onu kazanıyor.

Aynı şekilde, içerlerinde tensel dürtülere karşı verdikleri savaşı bize betimlerken onları son derece yakıcı, son derece güçlü ve yenilmez gibi gösteren çok daha saygıdeğer başka yazılar gördüm; halkın tortusu olan bizlere ise, kışkırtmaların da, onlara karşı gösterdikleri direncin de olağandışı ve görülmemiş sağlamalığına şaşırmak kaldı.

Bilimin bu çabalarıyla donanıp da ne yapacağız? Yorgunluktan başları bir yana kaymış halde toprağa uzanmış şu yoksul kişilere bakın; ne Aristoteles'i, ne Cato'yu tanıyorlar, ne örnek, ne de kural biliyorlar. Doğa her gün onlara, okulda büyük özenle incelediklerimizden çok daha yalın ve sağlam, sebat ve dayanıklılık dersi verir. Yoksulluğu dert etmeyenleri, ölümü arzulayanları ya da ortalığı telaşa vermeden ve sızlanmadan ölenleri görmediğimiz gün mü var? Bahçemi çapalayan şu adam, bu sabah babasını ya da oğlunu toprağa verdi. Hastalıklara verdikleri adlar bile onları yumuşatıyor ve süreci zayıflatıyor; ince hastalık onlar için verem öksürüğüdür; dizanteri, ishal sancısı, satlıcan soğuk algınlığıdır. Ve hastalıklara daha yumuşak adlar verdikleri gibi, onlara daha tatlılıkla dayanıyorlar. Günlük çalışmalarını yarıda kestikleri zaman gerçekten ağır hastadırlar demektir, ancak ölmek için yatağa yatarlar. "*Simplex illia et aperta virtis in obscuram et solertem scientiam versa est*." ["Bu basit ve herkesin ulaşabileceği erdem, karanlık ve ince bilime dönüştü." (Seneca, *Ep*., XCV)].

Bunları iç karışıklıkların bütün ağırlığıyla aylar boyunca üstüme çöktüğü sırada yazıyordum. Bir yandan düşmanlar, öbür yandan düşmanlardan daha beter yağmacılar kapıma dayanmıştı; "*non armis sed vitiis certatur*." ["Silahlarla değil, günahlarla savaşıyoruz."]

Demek ki, her türlü askeri zarara aynı anda uğruyordum.

Hostis adest dextra levaque à parte timendus,

Vicinoque malo terret utrumque latus.

"Sağımda ve solumda çok korkunç bir düşman duruyor

ve her köşede beni tehdit eden bir tehlike var."

(Ovidius, *De ponto, I, III, 57)*

Bu çok çirkin, korkunç bir savaş! Öteki savaşlar dışarıdan etki eder; oysa bu kendine karşı hareket

edip, kendini kemiriyor ve kendi zehriyle kendini yok ediyor. Öylesine kötü ve tahripkâr doğa var ki, geride hiçbir şey bırakmadan kendini ortadan kaldırıyor ve azgınlığıyla kendini paralayıp parçalıyor. Çoğunlukla onun kendiliğinden gözden kaybolduğunu görüyoruz; Çünkü o ayrı bir güçle ya da düşmanla değil, kendi içinde çözülüyor. Onun olduğu yerde dirlik düzenlik kalmıyor. Ayaklanmayı bitirmek için geliyor, kendisi başkaldırıyor! İtaatsizliği cezalandırmak istiyor, kendisi itaatsızlık örneği oluyor! Yasaları savunmakla görevliyken, kendinden yana olan yasalara karşı ayaklanıyor! Biz neredeyiz peki? İlacımız mikrop saçıyor.

Uzatılan yardım eliyle

Hastalığımız zehirleniyor

Exuperat magis ægrescitque medendo.

"Hastalık, ilaçla daha kötüleşiyor ve çetinleşiyor." (Virgilius, *Aeneas, XII, 46)*

Omnia fanda, nefanda, malo permista furore,

Justificam nobis mentem avertere Deorum.

"Bizim kötü çılgınlığımız haklıyla haksızı birbirine karıştırdı.

Tanrıların adil iradesi bizden yüz çevirdi." (Catullus, *Epithalamia Thetis et de Pelei, 406)*

Bu tür salgın hastalıklarda başlangıçta kimin sağlıklı, kimin hasta olduğu fark edilebilir; Ama bizdeki gibi uzadıkça, tüm bedeni baştan topuğa kadar sarar; çürümeyen organ kalmaz. Çünkü ahlaksızlık kadar içe sindirilen, yayılan ve iyice nüfuz eden bir başka durum yoktur. Ordularımız artık dış çimentoyla[18] birbirlerine bağlanıyor ve tutunuyor: Artık Fransızlar'dan sürekli ve düzenli bir ordu kurulamıyor. Ne büyük bir utanç! Bedelli askerlerde disiplin görülmüyor. Bize gelince, herkes komutanın dediğine göre değil kendi kafasına göre davranıyor. Komutanın başı düşmanla olduğu kadar kendi ordusuyla da dertte. İzlenecek, yaltaklanılacak ve boyun eğilecek sadece komutandır; tek itaat edilecek komutandır: Tüm geri kalanı başına buyruk ve kokuşmuştur. Yükselme hırsında ne kadar alçaklık ve ödleklik olduğunu, amacına ulaşmak için ne kadar alçalmak ve köleleşmek gerektiğini görmek hoşuma gidiyor. Ama iyi ve mert insanların bu başıbozukluk içinde günden güne bozulduklarını görmekten hiç hoşlanmıyorum. Uzun süren acılar bir alışkanlık yaratıyor, alışkanlık da kabullenme ve öykünmeye yol açıyor. İyi ve soylu olanları bozmaya gerek kalmayacak kadar soysuz ruhlar var; o kadar ki, bu gidişle, kader bize tekrar fırsat verdiği takdirde bu devleti emanet edecek birini bulmak kolay olmayacak.

Hunc saltem everso Juvenem succurrere seclo

Ne prohibite.

"Hiç değilse şu genç kahramanı, yok olmak üzere olan bir kuşağın

yardımına gelmesini engellemeyin." (Virgilius, *Georg., I, 500)*

Askerlerin kendi komutanlarından düşmandan daha fazla çekinmek zorunda oldukları şu eski kurala ne oldu? Ve de şu olağanüstü örnek gibi örnekler nerede? Roma ordusunun konuşlandığı alan içinde kalan bir elma ağacı yüzünden, ordu ertesi gün olgun ve lezzetli elmaların tam parasını sahibine ödeyerek elmalara el sürmeden yola çıktı! Gençliğimizde daha az yararlı yolculuklara ve daha az saygın şeyleri öğrenmeye ayırdığımız zamanın yarısını denizlerde Rodos şövalyesi rütbeli

iyi bir komutanın komutasında deniz savaşı öğrenmeye, diğer yarısınıysa Türk ordularının disiplinini öğrenmeye ayırmayı isterdim; Çünkü onların bizim ordularımızdan hayli büyük farklılıkları var ve bize göre çok üstünler. Bundan dolayı bizim askerler seferleri sırasında disiplinsizleşiyorlar, Türkler'in askerleriyse daha disiplinli ve daha tedbirliler. Barış zamanında halka yapılan kötülük ya da hırsızlık falaka ile cezalandırılırken, savaş zamanında ölümle cezalandırılır. Parası ödenmeden alınmış bir yumurta için elli sopa. Ne kadar hafif olursa olsun, besinle ilgili olmayan başka her şey için suçlular anında ya kazığa oturtulur ya da kafaları kesilir. Gelmiş geçmiş en zalim fatih olan Selim'in öyküsüne çok şaşırdım. Mısır'ı boyunduruğu altına aldığında, fethedilmiş topraklar içinde kalan ve hep açık olan Şam şehrinin etrafındaki güzel bahçelerde ordusu kamp kurdu. Yağmalama emri verilmediği için askerler hiçbir şeye dokunmadılar.

Bir devlette bu kadar ölümcül bir uyuşturucuyla (iç savaş) savaşma zahmetine değecek bir kötülük mevcut mudur? Faonius, "Devletin bir zorba hükümdar tarafından gasp edilmesi bile bunu hak etmez" diyor. Aynı şekilde, Platon da kötülükleri iyileştirmek bahanesiyle ülkesinin huzura karşı şiddet kullanmasını onaylamaz; üstelik, her şeyi bulandıran, her şeyi belirsiz kılan ve yurttaşların kanı ve mahvı pahasına ödenen iyileştirmeleri de kabul etmez. Onun için, bu durumda iyi bir insanın ödevi her şeyi devlete bırakıp, mucizevi elini oraya koymasını isteyerek sadece Tanrı'ya yakarmaktan ibarettir. Öyle görünüyor ki o, büyük dostu Dion'a bir parça farklı hareket ettiğinden dolayı sitemde bulunmaktadır. Ben, Platon'un varlığını öğrenmeden önce bile bu yanımla Platoncu'ydum. Ve Hıristiyan toplumu tarafından dışlanan bu adam, vicdanının içtenliğiyle ilahi kayra sayesinde, zamanının genel karanlığına rağmen çok önceden Hıristiyan aydınlanmaya girmeyi hak etti; bir papağandan ders almanın bize yakışmadığını düşünüyorum. Hiçbir katkıda bulunmadan, her şeyi Tanrı'dan beklemek ne büyük saygısızlık! Bu işlere (iç savaşa) karışmış bunca kişi arasında en son bozulmadan düzeltmeye gittiğine, çok büyük cehennem azabı hakkında salip olduğumuz en değişmez nedenlerle esenliğine doğru ilerlediğine, devleti, otoriteyi ve Tanrı'nın onları korumaya aldığı yasaları çiğneyerek, annesini parçalayıp parçalarını eski düşmanlarının önüne atarak, kardeş yüreklerini cani kiniyle doldurarak, şeytanları ve cinleri yardıma çağırarak, ilahi sözün yumuşaklığına, adaletine yardım ettiğine ikna olacak aklı kıtlar var mıdır diye kendi kendime sık sık soruyorum. Hırsta, aç gözlülükte, zalimlikte ve intikamda kendine has ve doğal taşkınlık yoktur; onları adaletin ve inancın cennetlik bahaneleriyle ateşe verip tutuşturalım. Kötülüğün meşrulaştığı ve yetkenin izniyle erdem kisvesine büründüğü zamankinden daha kötü bir durum düşünülemez. "*Nihil in speciem fallacius quam prava relligio, ubi dorum numen prætenditur sceleribus*." ["Suçların üstüne Tanrıların çıkarlarıyla batıl itikattan daha aldatıcı hiçbir şey yoktur." (Titus Livius, XXXIX, XVI)]. Platon'a göre en aşırı adaletsizlik, adaletsizliği adalet saymaktır. Halkımız bundan çok çekti, sadece şimdiki zararlarından değil,

Undique totis

Usque adeo turbatur agris.

"Kırsala varıncaya kadar

her yerde karışıklık hüküm sürüyor." (Virgilius, *Bucol., I, II)*

Gelecekteki zararlarından da çok çekecektir. Yaşayanlar bundan zarar gördü; henüz doğmamış olanlar da gelecekteki zararlarla cezalandırıldılar. Sonuç olarak beni de, bu halkı da yağmaladılar. Umudu dahil her şeyi yıllarca yaşamasına yetecek neyi varsa her şeyi ellerinden aldılar.

Quæ nequeunt secum ferre aut abducere perdunt,

Et cremat insontes turba scelesta casas.

"Onlar taşıyamadıklarını ve birlikte götüremediklerini tahrip ettiler

ve cani çeteleri masumların evlerini ateşe verdiler."

(Ovidius, *Hüzünler, III, X, 65)*

Muris nulla fides, squallent populatibus agri.

"Kent surlarının dışında güvenlik kalmadı; tarlalar yağmalamalardan perişandır." (Claudianus, In *Eutrop., I, 244)*

Daha ne sarsıntılar yaşadım. Böyle buhranlarda ılımlılığın getirdiği zararlara uğradım; her yandan maddeten kazıklandım! Guelphe'de Gibelin'dim, Gibelin'de Guelphe'dim. Sevdiğim şairlerden biri bunu güzel dile getirir; Ama nerede olduğunu bilmiyorum artık. Aile durumum ve çevremle ilişkilerim[19]beni bir türlü, yaşamım ve eylemlerimse öteki türlü gösteriyordu. Bu durumda açıkça suçlanamıyordum; Çünkü ısıracakları bir şey yoktu. Asla yasalara aykırı davranmam; hakkımda araştırma yapacak olan benden daha suçlu çıkardı. Bunlar böylesine karışık bir durumda asla doğruluk payı olamayan, ya haset ya da yeteneksiz kafaların uydurduğu el altından yürütülen sessiz kuşkulardı. Genelde talihin yoluma çıkardığı suçlamalara yardımcı oluyorum; çünkü vicdanımı savunmanın onu boş yere tehlikeye atmak olduğunu düşünüyorum ve kendimi aklamaktan, bağışlatmaktan ve yorumlatmaktan her zaman kaçıyorum. "*Perspicuitas enim argumentatione elevatur*." ["Açıklık tartışmayla zayıflatır." (Cicero, *De nat. deorum*, III, IV)]. Herkesin bende açıkça gördüğü gibi, bir suçlamaya uzak duracağım yerde, üzerine giderim; sanki bu suçlamalara cevap vermeye değmezmiş gibi tamamen susmasam bile, belirli bir alaycılıkla suçu kabul ederim. Bunu benim kendime olan aşırı güvenime bağlayanlar, savunulacak davanın zayıflığına bağlayanlardan daha az kızmıyorlar, özellikle boyun eğmemeyi aşırı bir suç sayan şu büyük efendilerden alçakgönüllü olmayı bilmeyenlerden ve neyin ne olduğunu bilen bir adalet içinde saygısız olanlardan daha az kızmıyorlar. Onlar ne olduğunun bilincinde olan, alçalmayan, kendini küçük ve de ricacı hale sokmayan dürüstlüğe sert davranır. Bu güçlüğe yoluma sıkça çıktı. Başıma gelenler hırslı onu asarlardı ve bir cimriye aynısını yaparlardı.

Parada pulda gözüm yok.

Sit mihi quod nunc est, etiam minus, ut mihi vivam

Quod superest ævi, si quid superesse volent dii.

"Sadece şimdi bana ait olanı, hatta gerekirse daha azını muhafaza edeyim ve tanrılar bana daha günler vermeyi isteseler de,

günlerimden bana geri kalanlarını kendim için yaşayabileyim."

(Horatius, Manzum mektuplar, I, XVIII, 107)

Ama gerek başkalarının hatasından uğradığım kayıplar, gerek bir hırsızlık ya da şiddet dolayı yaşadığım kayıplar, beni cimrilik hastalığına tutulmuş bir adam kadar üzer. Hakarete uğramak maddi kayıptan çok daha büyük acı verir.

Her türlü dert arka arkaya geldi; hepsi bir anda gelseydi daha yiğitçe dayanırdım. Şimdiden muhtaç ve elden ayaktan düşmüş yaşlılığımı dostlarımın arasından hangi dostuma emanet edebilirim diye

kendi kendime soruyordum. Aradım, taradım, kimseleri bulamadım. Kendini dimdik bir kurşun gibi ve çok yüksekten aşağı bırakacaksan, sağlam, güçlü ve kaderin desteklediği bir sevginin kollarına bırakacaksın. Böyle kollara çok az rastlanır. Sonunda gördüm ki muhtaç duruma düşünce ve felakete uğrayınca en güvenli olan şey kendime güvenmekmiş. Talih bana yardım etmediği zaman, kendi gücüme yaslanmalıymışım, kendime sarılmalı ve kendime daha yakından bakmalıymışım. Kişiler, her koşulda, kendi olanaklarına el sürmezler, dışardan destek ararlar. Her birimiz başka taraflara ve geleceğe doğru koşuyoruz; Çünkü kimse kendiliğinden bir yere varmayı başaramaz. Ve ben bu sıkıntıların yararlı sıkıntılar olduğuna karar verdim; akıl yetmediği zaman kötü öğrencileri, bükülmüş bir tahtanın ateş ve takozla doğrultulması gibi kamçı darbeleriyle iyice düzeltmek gerekiyor. Epey uzun zamandır kendime kendimle uğraşmamı ve yabancı şeylere bel bağlamamamı söylüyorum – bununla birlikte her zaman başka yerlere bakıyorum; büyük bir kişi tarafından dile getirilen yüreklendirici bir söz, bir güler yüz beni ayartıyor. Günümüzde bu tür şeyler nadir oluyor, ne anlama geliyor Allah bilir. Bugün dahi gözümü kırpmadan beni derinden etkilemek ve göz önünde bulundurmak için yapılan girişimleri duyuyorum ve bunlara karşı kendimi savunmak içimden gelmiyor, sanki bunu yapsam, daha çok acı çekeceğim gibi geliyor. Ama benimki dik kafalıya dayak gerekir; bu tahtaları ayrılmış, bozulmuş, dağılmış, param parça olmuş fıçıyı güçlü çekiç darbeleriyle tekrar kurup ayarlamak gerekiyor. Daha yukarıda sözünü ettiğim sıkıntıların bir başka yararı daha var: Daha beterine kendimi hazırlamam için bana bir talim oluyor bunlar; talih ve mizacım sayesinde bu fırtınaya son tutulanlar arasında olmayı umut ederken ilk tutulan oluyorum, bu fırtınanın içinde yakalanacak ilklerden biri olmaktayım. Bu sıkıntılar bana yaşama tarzımı düzenlemeyi ve bunu yeni duruma hazırlamayı önceden öğretiyor. Gerçek özgürlük, tam anlamıyla kendinin efendisi olmaktır. "*Potentissimus est qui se habet in potestate*." ["En güçlü olan, kendinin efendisi olandır." (Seneca, *Ep*., XC)].

Olağan ve huzurlu zamanlarda, insan ılımlı ve ortak sıkıntılara karşı kendini hazırlar; ama otuz yıldır içinde yaşadığımız bu karışıklıkta, her Fransız, gerek genel olarak gerek özel olarak, kaderi her an tümüyle altüst olacakmış gibi kendini diken üstünde hisseder. Bizi gevşek, aylak ve tembel olmayan bir yüzyılda yaşattığı için kadere teşekkür edelim. Başka türlü ünlemeyince felaketiyle ünlensin bari. Bu nedenle, yüreğini güçlü ve sağlam tutmak ve sürekli beslemek gerekiyor. Kaderin keyfince bizi yaşattığı ne yumuşak, ne cansız, ne de aylak olan bir yüzyılın, başka türlü olamayacağına göre, kendini bahtsızlığıyla ünlü kılacağını bilelim.

Diğer ülkelerde meydana gelen karışıklıklarla ilgili tarih kitaplarını üzülmeden okuyamadığım gibi, onları daha iyi incelemediğim için pişmanlık duyuyorum; böylece bizim toplumun ölümünün görülmeye değer tablosunu, onun biçimlerini ve tanısını kendi gözlerimle görüyorum. Ben bunu geciktiremediğime göre, ona tanık olduğum ve kendimi eğittiğim için mutluyum.

Bu şekilde basitçe görünüşü ve tiyatro kurgulaması gibi olsa bile insan kaderinin trajik oyunlarının temsilini bulmak için açgözlülükle çalışıyoruz.

Gördüklerimize üzülüyoruz, ama bu acıklı olayların olağanüstü doğasıyla acımızı uyarmaktan zevk alıyoruz; hiçbir şey okşarken bu denli çimdiklemez. Ve iyi tarihçiler dingin öykülerden durgun bir sudan ya da ölü bir denizden kaçar gibi kaçarlar; onlar bizim kendilerini çağırdığımızı bildikleri isyanlara ve savaşlara bakarlar! Ülkem harap durumdayken ömrümün yarıdan fazlasını dinginliğim ve huzurum için yaşamış olduğumu mahcup olmadan itiraf edebilir miyim bilmem. Beni doğrudan ilgilendirmediği zaman felâketlere daha kolaylıkla razı olurum ve kendime acımak için benden neler aldıklarına değil, içerde ve dışarıda kurtulmuş ne kaldığına bakarım. Ardı ardına bizi tehdit eden kötülüklerin bazen birini, bazen bir diğerini savuşturmakta ve onların çevremizdeki başka yerleri

vurduğunu görmekte bir parça teselli var. Kamu yararı söz konusu olduğunda benim başıma gelenler başkalarını da etkiliyorsa, zararım daha az oluyor. Aşağı yukarı yarısı da doğru. Kamu felâketlerini özel işlerimizi ilgilendirdikleri ölçüde hissederiz. "*Tantum ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinent.*" ["Toplumdaki kötülükleri şahsi çıkarımıza dokunduğu ölçüde hissediyoruz." (Titus Livius, XXX)]. Ve hareket noktamız olan sağlık öyle bir sağlıktır ki, duymak zorunda kalacağınız acıyı bizzat kendi hafifletir. Çok yüksekten düşmedik; bozulma ve eşkıyalık itibar kazandığı ve düzenin bir parçası olduğu zaman bana tahammül edemez gelir. Bir orman köşesinde soyulmak, hapishanede soyulmaktan daha az isyan ettiricidir. Birbiriyle yarışan çürümüş organlar topluluğu yaraların çoğu eski yaralar, ne ilaç istiyor, ne de iyileşmek.

Dolayısıyla, bu çöküş beni yere sermekten çok gayrete getirdi; vicdanım burada bana yardım ediyordu. Çünkü vicdanım yalnız dingin değil, aynı zamanda mağrurdu ve kendimde şikâyet edecek hiçbir şey bulmuyordum. Dahası, Tanrı insanlara iyiliği de kötülüğü de tam olarak göndermediğinden o dönemde sağlığım her zamankinden daha iyiydi. Ve onsuz hiçbir şey yapamayacağım gibi, onunla yapamayacağım şey yoktur. Sağlığım bana tüm kaynaklarımı kullanma yolunu ve başka durumda kolayca kötüleşen bir yaradan korunmamı sağladı. Kader karşısında dayanıklılığımı sınadım ve beni attan düşürmek için çok büyük bir darbe gerektiğini gördüm. Bunu bana daha şiddetli saldırsın diye söylemiyorum! Onun hizmetkârıyım ve ellerimi ona açıyorum; Tanrım, yeter ki bundan memnun olsun! Onun saldırılarını hissediyor muyum acaba? Hiç kuşkusuz ki evet. Üzüntünün bunalttığı ve eline geçirdiği insanların yine de zaman zaman kendilerini bazı zevklere kaptırdıkları zaman yüzlerinde gülümseme olması gibi, ben de olağan halimi dingin kalabilirim ve can sıkıcı düşüncelerden arındırabilirim; yine de mücadele etmek için silahlandığım bir sırada beni vuran tatsız düşünceler arada bir yoklar geçerler.

Başıma gelenlerin üstüne bir bela tam tüy dikti; evimin dışında ve içinde ötekilere hiç benzemeyen çok şiddetli bir vebanın saldırısına uğradım. Sağlıklı bedenler daha ağır hastalıklara yatkın olduklarından, ayrıca hatırladığıma göre, hiçbir hastalığın barınamadığı sağlam vücudum kötülemeye başlayınca garip etkiler meydana getirerek zehirlendi.

Mista senum et juvenum densantur funera, nullum

Sæva caput Proserpina fugit.

"İhtiyar ve genç cesetler üst üste yığılmış;

zalim Prosepine'den kaçıp kurtulan kimse yok."

(Horatius, Odlar, I, XXVIII, 19)

Bu garip duruma tahammül etmek zorunda kaldım; evimin perişan hali beni ürkütüyordu. Ne varsa ortalıktaydı, isteyen canın istediğini alıp götürebilirdi. Pek misafirperver olan ben aileme sığınacak yer bulma telaşına düştüm, dostlarına ve kendine bile korku veren, konaklamaya çalıştığı her tarafta dehşete neden olan ve çok büyük bir acıya düşmüş bir aile; içlerinden birinin parmağının ucu ağrısa, hemen yer değiştirmek zorundaydık; o günlerde tüm hastalıklar veba olarak kabul ediliyordu. Vebalıları teşhis etmeye zaman bile ayrılmıyordu. Ve daha da beteri, hekimlik kurallarına göre, yaklaşan bu tehlikede, bu belanın bulaşıp bulaşmadığını anlamak için kırk gün beklemek gerekiyor. Hayal gücü bu arada baş durmuyor ve sağlıklıyı bile hasta ediyor.

Eğer başkalarının üzüntüsünü duymak ve altı ay boyunca bu kervana yoksulluk içinde kılavuzluk etmek zorunda kalmasaydım daha az etkilenmiş olacaktım. Çünkü kararlılık ve dayanma gibi

koruyucuları içimde barındırıyordum. Korkutucu kaygı beni hiç kıskacına almadı; bu hastalıkta en ürkütücü olan şey budur. Tek başıma olsaydım, kaçardım ve çok uzaklara giderdim. Bu ölüm bana ölümlerin en beteri gibi görünmüyor; genellikle kısa sürüyor, bilinç kapanıyor acısız törensiz, matemsiz ve cemaatsiz bir ölüm oluyor. Çevremdeki kişilerin yüzde biri kurtulamadı:

Videas desertáque regna

Pastorum, et longe saltus lateque vacantes.

"Çobanların ıssız arazileri ve engin bir yalnızlığın

kapladığı çayırlar görebilirsiniz." (Virgilius, Georg., III, 476)

Benim sahip olduğum yerde en önemli gelirim köylülerin çalışmasından gelir; eskiden burada yüz kişi çalışırdı, şimdi bomboş!

Ve tüm bu insanların sadeliğinde nasıl bir kararlılık örneği gördük? Hemen hemen hepsi hayatlarından bezmişler: Ülkenin başlıca zenginliği üzümler bağlarda kalmış ve insanların tümü kayıtsızlık içinde, pek az değişmiş bir yüz ve sesle bu kaderin evrensel ve kaçınılmaz olduğunu kabullenmişçesine akşam ya da ertesi gün ölmeye hazırlanıyordu. Ölüm her zaman kaçınılmazdır; Ama kaç kişi onun önünde bu kadar kararlılık gösterir! Uzaklık, birkaç saat farkı, arkadaşların saygınlığı ölümü değerlendirmemizi farklı kılar. Buradaki kişilere bakın; onların hepsi aynı ayda ölüyor, çocuk, genç, yaşlı sarsılmıyorlar, ağlamıyorlar artık. Bu insanlar arasında korkunç bir yalnızlık içinde olmaktan ve geride kalmaktan korkanlarını gördüm; tek kaygıları sanki ölüleri gömme gibi görünüyordu. Cesetlerin tarlalara atılmasına ve çok geçmeden oralara doluşan hayvanların merhametinei bırakılmasına dayanamıyorlardı. İnsanların düşünceleri ne kadar farklı oluyor! İskender'in boyunduruğu altına aldığı Neoriteler, ölülerin bedenlerini, vahşi hayvanlar tarafından yenilsin diye ormanların derinliklerine atar. Onlarda tek mutluluk toprağa gömülmedir. Birisi sağlıklıyken önceden mezarını kazıyor, bir diğeri henüz canlıyken mezara yatıyordu. Ağır işlerimi gören adamlarımdan biri, ölürken toprağı kendinin üzerine ayakları ve elleriyle çekti. Rahat bir uyku uyumak için bir barınak mı arıyordu acaba? Cannes savaşından sonra başları elleriyle kazmış oldukları, sonra da oralarda boğulmak için doldurulan çukurlara gömülmüş olarak bulunan Romalı askerlerin yaptığına benzeyen yüce davranıştı bu. Kısacası, bütün bir ulus bir anda önceden düşünülmüş bir kararla toplu bir davranış sergiledi.

Bilimin bize cesaretlendirmek için öğrettiklerinin çoğu, güçlülükten çok güzel görünüm, sonuç çok süs sunar. Doğayı terk ettik; bizi pek mutlu ve pek güvenli bir şekilde yöneten doğaya ne yapacağını söylemek istiyoruz. Bununla birlikte, doğanın öğrettiklerini, cehalet yüzünden imajının bıraktığı azıcık şey, bu yontulmamış köylü kalabalığının hayatında iz bırakır. Bilim, çömezlerine sağlamlık, saflık ve dinginlik örneği sunmak için ondan bir şeyler almak zorundadır zaten. Bu güzel bilimle dolu insanların fazla zekâ gerektirmeyen bu basitliği taklit etmek ve erdemin en temel eylemlerinde ona öykünmek zorunda kaldığını görmek hoş oluyor ve bilgeliğimizin yaşamımızdaki en önemli anlarda bizzat hayvanların en yararlı öğretilerine dayandığını görmek tuhaftır: Nasıl yaşamalı ve ölmeli, mülklerimizi nasıl yönetmeli, çocuklarımızı nasıl sevip yetiştirmeli, adaleti nasıl muhafaza etmeli. İşte insanın eksikliklerine kesin tanıklık! Ve her zaman yenilik ve çeşitlilik bularak keyfimize göre katlanan bu neden; bundan dolayı bizde doğanın hiçbir göze görünür izini bırakmıyor. İnsanlar doğayı parfümcülerin yağı kullandıkları gibi kullanıyorlar, dışarıdan gelen tüm kanıtlarla ve söylemlerle onu o kadar karmaşık bir hale getirdiler ki, çeşitlendi ve herkese göre özelleşti; kendi kalıcı ve evrensel yüzünü kaybetti. Bunun için, hayvanların gerçek tanıklığını, bozulmamış ve çeşitlilikle etkilenmemiş tanıklığını aramamız gerekiyor. Çünkü her zaman doğanın yolunda

gitmiyorlar, ama gidiş sırasında bıraktıkları iz hep fark edilir; tıpkı uçan bir alıcı kuşun ayağındaki iple alıkonulduğu gibi. "*Exilia, tormenta, bela, morbos, naufragia meditare, ut nullo sis malo tiro*." ["Hiçbir felaket sizi toy yakalamasın diye sürgünü, ıstırapları, savaşı, hastalıkları, deniz kazalarını derinden düşünün." (Seneca, *Ep*., XCI)].

İnsanın başına gelecek dertleri daha gelmeden merak etmek ve belki bizi etkilemeyecek üzüntülere kendimizi hazırlamak neye yarıyor? "*Parem passis tristitiam facit, pati posse*." ["Acı çekenler için, acı olasılığı acının kendisi kadar etkilidir." (Seneca, *Ep*., LXXIV)]. Bize vuran sadece darbe değil, rüzgâr ve gürültüdür. En ateşli kişiler gibi yapmak gerekir mi? Kader sizi bir gün sıtmaya maruz bırakabilecek diye sabahın erken saatinde kendini kamçılatmaya gitmektense, ateşinin olması daha iyidir. Noel'de ihtiyacınız olabilir diye Aziz Jean'dan beri kürklü elbisenizi giymeniz mi gerekiyor? "Başınıza gelebilen tüm kötülüklere, özellikle de en aşırılarına kendinizi atın; onları duyumsayın, onlara karşı güçlenin!" İşte bazı kişilerin söylediği bu. Ama aksine, en kolayı ve en doğalı onları akıldan bile geçirmemek olurdu. Dertler hemen gelmez, bizde öyle uzunca süre kalmaz; aklımızın onları yayması ve uzatması, önceden kendisiyle bütünleştirmesi, sanki duyularımız yeterince eziyet etmiyorlarmış gibi içine yerleştirmesi gerekiyor. "Kötülükler geldiler mi ağırlıklarını hissettirirler!" der en yumuşak değil, en katı ekolün ileri gelenlerinden biri. "Bu arada zevkine bak; en fazla sevdiğine inan.", "Kötü kaderin önünde gitmek ve onu kabul etmek, gelecek korkusuyla şimdiki zamanı yitirmek ve zamanla mutsuz olacağım diye şimdiden mutsuz olmak neye yarar?" İşte onun sözleri. Bilim, kötülükleri bütün boyutlarıyla öğreterek bize kuşkusuz büyük bir hizmet veriyor;

Curis acuens mortalia corda.

"Ölümlülerin yüreklerini kaygılarla keskinleştirerek."

(Virgilius, *Georg., I, 123)*

Kötülüklerin büyüklüğünden bir bölümü duyularımızdan ve bildiklerimizden kaçıp kurtulmuş olsaydı yazık olurdu.

Çoğu insan için ölüme hazırlanmak ölümün kendisine katlanmaktan daha fazla ıstıraba neden oluyor hiç kuşkusuz. Bir zamanlar gerçekten iyi düşünen bir yazar, "*minus afficit sensus fatigatio quam cogitatio*" ["Duyularımız bedensel acıdan, hayalimizdeki acıdan etkilendiğinden daha az etkilenir." (Quintilianus, *Inst*., *Orat*., I, XII)] demişti.

Var olan ölüm duygusu bazen bizi hiç kaçınılır olmayan bir şeyden artık kaçmama kararı almaya yöneltir. Eskiden gladyatörlerin isteksizce savaştıktan sonra boğazlarını hasımlarının kılıcına sunarak ve onları vurmaya davet ederek ölümü cesaretle kabul ettikleri çok sık görülmüştür. Ölümle daha uzaktan yüzleşmek sürekli bir kararlılık ister; dolayısıyla da göze alınması güçtür. Gerektiği gibi ölmeyi bilmiyorsanız, aldırmayın buna; doğa bunu anında size yeterli ve eksiksiz biçimde öğretecektir: Zahmete girmeyin, o bu ödevi sizin için yapacaktır.

Incertam frustra, mortales, funeris horam

Quæritis, et qua sit mors aditura via.

"Ölümlüler, boşuna öleceğimiz saati ve ölümün hangi yoldan

geleceğini öğrenmeye çalışıyorsunuz." (Propertius, II, XXVII, 1)

Pœna minor certam subito perferre ruinam,

Quod timeas gravius sustinuisse diu.

"Ani ve beklenen bir felakete dayanmak,

uzun süre korku işkencesi çekmekten daha az zahmetlidir."

(Maximianus ya da Pseudo-Gallus, I, 277)

Ölüm kaygısıyla hayatı, hayat kaygısıyla yaşamı bulandırıyoruz. Biri bizi endişelendiriyor; diğeriyse korkutuyor. Ölüme karşı hazırlanmıyoruz; Çünkü ölüm çok anlık bir şeydir: Zararsız çeyrek saatlik bir acı çekiş, özel ilkeler istemez. Aslında, kendimizi ölüm hazırlıklarına hazırlıyoruz. Felsefe, ölümü her zaman gözümüzün önünde tutmamızı, onu önceden görmemizi ve vaktinden önce onunla yüzleşmemizi buyurur ve bu öngörüşün ve bu düşüncenin bizi yaralamamasını önleyecek kuralları ve alınması gereken önlemleri bize verir. İlaçlarını ve sanatlarını kullanacak bir yerleri olsun diye bizi hastalıklara salan hekimler böyle yapıyorlar. Eğer yaşamayı bilmediysek, bize ölmeyi öğretmek ve sona herkesin olduğundan başka bir görünüm vermek bir haksızlıktır. Eğer sebat ve dinginlikle yaşamayı bildiysek, aynı şekilde iyi ölmeyi de bileceğiz. Filozoflar istedikleri kadar bununla öğünsünler! "*Tota philosoforum vita commentatio motris est*." ["Filozofların tüm yaşamı ölümü öğrenmekle geçer." (Cicero, *Tusc*., I, XXX)].

Ama bana göre, ölüm hayatın amacı değil sonudur. Onun ereği değil, bitişidir. Yaşamın kendisinin özgün hedefi, amacı olmalıdır; o, kendini düzenlemeyi, kendini yönetmeyi, kendine katlanmayı bilmek zorundadır. Ölmeyi bilmek, yaşamı yönetmeyi bilmenin kapsadığı çok sayıda görevin bir maddesidir sadece. Ve korkumuzla ağırlaştırmasaydık en hafif ödevlerden biri olurdu.

Eğer bunlar yararlılıklarıyla ve doğal gerçeklikleriyle yargılanırsa, sadelik dersleri bilimin bize aksi yönde salık verdiği derslerden geri kalmaz. İnsanlar duyumsadıkları şeyler içinde ve güçleri içinde başka başkadır; onları bizzat hesaba katarak ve farklı yollardan iyiliklere götürmek gerekiyor. "*Quo me conque rapit tempestas, deferor hospes*." ["Fırtına beni hangi kıyıya atarsa, oraya yanaşırım." (Horatius, *Manzum Mektuplar*, I, I, 15)]. Komşularımdan bir köylünün sabır ve sağlamlıkla geçireceği son saatini derin derin düşündüğünü hiç görmedim; doğa ona ancak ölüm halinde ölümü hayal etmeyi öğretiyor. Ve o, uzun süredir ölümü düşünerek bunalan Aristoteles'ten daha rahat ölür. Bundan dolayı, en az düşünülen ölüm, en mutlu ve en hafif ölümdür der Sezar. "*Plus dolet quam necesse est, qui ante dolet quam necesse est*." ["Zamanından önce acı çeken, gereğinden çok acı çeker." (Seneca, *Ep*., XCVIII)]. Ölüm düşüncesinden hissettiğimiz acı, ona verdiğimiz önemden doğuyor. Bu şekilde, doğal hükümlerin önüne geçip, keyfimizce yürütmeyi isteyerek her zaman hataya neden oluyoruz. Sağlıklı oldukları halde bunun yüzünden daha kötü yemek yiyen ve ölüm düşüncesiyle suratlarını ekşiten tıp bilginleri için geçerlidir bu. Ölüm gelip çattığında, sıradan insanların ilaca ve teselliye ihtiyaçları yoktur, ancak hissettikleri kadar düşünürler. Az önce dile getirdiğim, bilgisizliğin ve ilgisizliğin bu sıradan insanlara şimdiki acılara dayanma gücü ve gelecek felaketlere karşı derin bir umursamazlık verdiği değil miydi? Bu kişilerin ruhu daha kaba ve daha nasır bağlamış olduğu için, daha az nüfuz edilebilir ve çalkantıya daha az maruzdur. Allah aşkına, eğer bu, kesinlikle böyleyse bundan böyle aptallık ekolünü tutalım; çünkü o, bilimlerce vaat edilmiş en üstün meyveye çömezlerini bu kadar sakin bir biçimde götürüyor!

Oysa doğanın sadeliğini bize yorumlayacak iyi hocalardan yoksun değiliz. Sokrates, bunlardan biridir. Çünkü hatırladığım kadarıyla hayatı hakkında karar verecek olan yargıçlara aşağı yukarı şu anlamda şeyler söyler: "Korkarım ki, baylar, beni öldürtmemenizi istersem, beni başkalarından daha zeki olmakla, bizim üstümüzde ve altımızda olan gizli şeyleri bilmekle övündüğüm için suçlayanların muhbirliğine boğazıma kadar batmış olacağım. Benim bildiğim, ölümle ne bir ilişkim olduğu, ne de

onunla tanıştığım ve ne de niteliklerini sınamış, bana bunları öğretecek bir kimseyi gördüğümdür. Ölümden korkanlar, onu önceden tanıdıklarını varsayarlar; bana gelince ne onun ne olduğunu, ne de öteki dünyada neyin var olduğunu biliyorum. Ölüm belki de kayıtsız bir şeydir, arzulanan bir şey de olabilir. Yine de bir yerden başka bir yere göçmekte, ölmüş nice büyük insanla yaşamaya gitmekte ve adaletsiz ve çürümüş yargılar tarafından yargılanmaktan muaf olmakta bir ferahlık var mıdır diye düşünübelir. Eğer varlığımızın yok olmasından söz ediliyorsa, uzun ve barışçıl bir geceye girmek de bir tür ilerlemedir. Gerçekten de yaşamda sakin ve derin bir dinlenmeden, düşsüz bir uykudan daha tatlı hiçbir şeyi hissetmeyiz. Bildiklerim, en yakınına saldırmak ve amirine itaatsizlik etmek gibi kötü şeylerdir; ister Tanrı, ister insan olsun, bunlardan özenle kaçınırım. İyi ya da kötü olup olmadığını bilmediğim şeylerden korkmam. Eğer öleceksem ve siz hayatta kalacaksanız, bunun sizin mi, benim mi iyiliğime olacağını sadece tanrılar görecekler. Şu halde benimle ilgili kararı keyfinize göre verin. Ama doğru ve yararlı şeyleri tavsiye etme tarzıma uyarak, nedenimi benim kadar derinliğine bilmeseniz de, vicdanınızın rahatlığı için beni serbest bırakmakla iyi edeceğinizi söylüyorum. Beni geçmiş kamusal ve özel eylemlerime göre, aynı zamanda da eğilimlerime bakarak ve her gün genç yaşlı bunca yurttaşımızın görüşmelerimden sağladıkları yarara, hepinize yaptığım iyiliğe göre yargılarsınız, çok daha azına layık olan başkaları için sıkça yaptığınız gibi beni Prytane'ye yerleştirirsiniz ve kamu giderleriyle beslenmemi ve her türlü ihtiyacımı karşılarsanız bana karşı borcunuzu gerektiği gibi ödemiş olursunuz. Töreye uyarak size kendimi acındırmaya ve merhametinizi üzerime çekmeye kalkışmamamı, kafa tutma ya da küçümseme olarak almayın. Homeros'un dediği gibi, ipsiz sapsız değilim, hatta başka şeylerden çıkıp gelecek dostlarım ve akrabalarım, size kendilerini acındırmayı bilecek üç çocuğum var. Ama benim yaşımda ve suçlanmama neden olan böyle bir bilgelik ünüyle, aşağılık davranışlarda bulunsaydım kentimi utandırmış olurdum. Ve diğer Atinalılar ne derlerdi? Onursuz bir eylemle hayatlarını satın alanları her zaman paylamışımdır. Ve ülkemin benim de katılmış olduğum Amphipolis'de, Potide'de, Delie'de ve öteki yerlerde yürüttüğü savaşlarda, utançla güvenliğimi koruma fikrinden ne kadar uzak olduğumu eylemlerimle gösterdim. Sizi çirkin şeyler yapmaya davet ederek görevinizden alıkoyacaktım zaten; Çünkü sizi ikna etmesi gereken yakarışlarım değil, adaletin basit ve sağlam nedenleridir. Tanrılara yasalara saygılı olacağınıza dair yemin ettiniz. Bu şekilde davranarak, sizin onların varlığına hiç inanmadığınızdan kuşku duyduğuma inandırabilirdim. Ve tanrıların davranışlarına meydan okumakla, işimi tamamen onların ellerine bırakmamaksa, kendime karşı tanıklık etmiş olurdum. Tanrılara tam güvenim var ve eminim ki onlar size olduğu gibi bana da gerektiği gibi davranacaklardır. Dürüst insanların, canlı ya da ölmüş, tanrılardan korkacakları hiçbir şeyi yoktur."

Eşsiz, sağlam ama aynı zamanda içten ve inanılmayacak kadar yüce ve zor durumda yapılmış bir savunma değil mi? Bunu büyük hatip Lysias'ın eşsiz bir hukuki üslupla yazdığı, ama çok soylu bu suçluya layık olmayan savunmaya tercih etmekte gerçekten çok haklıydı. Sokrates'in ağzından yakaran bir ses hiç çıkar mıydı? Bu yüksek erdem, tam kendini göstermesi gerektiğinde boyun eğmiş mi olacaktı? Onun zengin ve güçlü doğası, savunması için hitabet sanatına teslim olabilir mi? Sınavın en üst noktasında gerçekten ve doğruluktan vazgeçer miydi? O, doğruluktan ayrılmamış bir hayat sürmekte, çöküşünü bir yıl uzatmak uğruna sağlam insan imajını bozmamakla ve bu şanlı sonun ölümsüz hatırasına ihanet etmemekte çok bilgece hareket etmiştir. Bunu karanlık ve boş bir biçimde sona erdirseydi herkes için yazık olmaz mıydı? Kuşkusuz ölümünü hiç umursamaması gelecek kuşakların gözünde değerini çok daha fazla arttıracaktı; öyle de oldu. Ve kaderin onun anısını onurlandırmasıyla hak yerini buldu. Atinalılar onun ölümüne neden olanlardan öylesine iğrendiler ki onlardan dışlanmış kişilerden kaçar gibi kaçıyorlardı; dokundukları şeyleri kirlenmiş sayıyorlardı kimse onlarla hamamda yıkanmıyordu, kimse onları selamlamıyordu, kimse onlara yanaşmıyordu; o

kadar ki, bu halkın kinine daha fazla dayanamadılar ve sonunda kendilerini astılar.

Sokrates'in bu kadar çok sözü arasından kendi işime yarasın diye bu örneği yanlış seçtiğimi söyleyen çıkarsa, bilsin ki ben bunu bilerek yaptım; Çünkü ben farklı yargılıyorum ve bu söylemin seçkinlik ve doğallık bakımından genel düşüncenin gerisinde ve altında kaldığına inanıyorum. İçten mertlikle ve çocuksu sadelikle, doğanın saf ilk biçimini ve cahilliğini temsil ediyor bu. Çünkü doğal olarak acıdan korktuğumuza ama bizzat bu nedenle ölümden korkmadığımıza inanılabilir; ölüm varlığımızı bir parçasıdır ve yaşamdan daha az önemli değildir. Hangi amaçla, doğa bizde ona karşı kin ve korku yaratmış olabilir? Çünkü eserlerinin mirasını ve değişimlerini beslemekte çok büyük yarar vardır ve bu evrensel cumhuriyette kaybolmadan ya da yıkımdan çok doğmaya ve çoğalmaya yarar.

Sic rerum summa novatur.

"İşte böyle yenilenir evren." (Lucretius, II, 74)

Mille animas una necata dedit.

"Bir ölümden bin yaşam doğar." (Ovidius, *Olgular dizini, I, 380)*

Bir hayatın yok oluşu, binlerce hayata geçişi belirtir. Doğa hayvanlara kendilerini korumayı ve hayatta kalmayı bağışladı. Onlar durumlarının bozulmasından, kendilerini incitip yaralamaktan, bizim onları bağlamamızdan ve dövmemizden, duyularını etkileyen her şeyden korkanlar ve deneyime sahip olurlar. Ama onları öldürmemizden korkmazlar, onlarda ölümü hayal etme ve ölümle yüzleşme yeteneği yoktur. Onların ölüme neşeyle katlandıkları söylenebilir: Atların çoğu ölürken kişner; kuğularsa öterler. Ama ihtiyaç duyduklarında da ölümü ararlar; birçok fil örneğinde olduğu gibi.

Bunun ötesinde, Sokrates burada kullandığı kanıtlama biçimi, hem sadeliği, hem ateşliliğiyle hayranlık verici değil mi? Kuşkusuz, Sokrates gibi konuşup yaşamaktansa, Aristoteles gibi konuşup, Sezar gibi yaşamak çok daha kolaydır. Kusursuzluğun ve zorluğun yerini bulduğu en üst derece orasıdır ve sanat oraya ulaşamaz. Niteliklerimiz böyle biçimlendirilmedi. Onları ne sınıyoruz, ne de tanıyoruz: Başkalarının niteliklerini alıyoruz, kendimizinkileri kullanmadan bırakıyoruz.

Bu şekilde, herhangi birisi benim bu kitapta sadece yabancı çiçeklerden bir buket yaptığımı, kendimden ancak bunları bağlamak için bir ip kattığımı söyleyebilirdi. Kuşkusuz, bu ödünç alınmış süslemelerin bana eşlik ettiğini herkesin önünde kabul ettim; Ama onların beni örtmelerini ve içinde gizlemelerini istemem: Sadece kendimi ve doğal biçimde benim olanları göstermek isteyen bana ters düşer bu. Eğer bu konuya inanmış olsaydım kesinlikle kendi başıma konuşurdum. İlk fikrimin ve başlangıçtaki amacımın ötesinde kendimi şimdiki modaya uydurmak için ve tembellikle her gün daha güçlü alıntılar yüklendim. Eğer bu, bana göründüğü gibi, benimle uyum içinde değilse yazık; belki de bir başkasına yararlı olur.

Görmeden ve okumadan Platon ve Homeros'tan alıntılar yapanlar var; ben de onların, özgün anlatımlarından başka şekilde yararlandım. Zahmetsiz ve yetenek gerektirmeden yazılarımı yazdığım bu yerde, etrafımda binlerce kitap olduğundan, karıştırıp bakmaya gerek kalmadan düzinelerle alıntı yaparım. Bir Alman'ın manzum kitabından ne alıntılar bulur çıkardım ve bunlarla övünürüz ve cahilleri kandırırız.

Birçok insanın kendi çalışması için yaptığı bu beylik düzenlemeler, ancak sıradan konularda işe yarar. Sokrates'in Euthydeme'i alaycı bir dille eleştirdiği gibi bilimin gülünç meyvesi

davranışlarımıza yön vermemize değil bigilerimizi sergilemeye yarar. Asla anlaşılmamış ve incelenmemiş şeyler üzerine yazılmış kitaplar gördüm. Yazar, bunları araştırmayı, eserini oluşturmaya yarayacak malzemeleri bulmayı bilgin dostlarına havale eder; kendi payına da eseri tasarlamak ve ustalıkla bir araya getirmek düşer. Ama hiç olmazsa mürekkeple kâğıt ona aittir. Bu, bir kitabı yapmak değil satın almak ya da ödünç almaktır. İnsanlara bir kitabı yaratmanın bilindiğini değil, bilinmediğini göstermektir bu; onların o zamana kadar kuşku duydukları bir şeydir bu. Bir başkan, benim de içinde yer aldığım bir kurulda kararlarından birinde başka yazarlardan iki yüzden fazla alıntı yapmakla övünüyordu. Bunu yüksek sesle ilan etmekle kendi önünü siliyordu. Bana göre, böyle bir konuda böyle bir kişinin övünmesi saçmalık ve gülünçlüktür. Bana gelince tersini yapıyorum; bunca alıntı arasında, bazılarını rahatlıkla değiştiririm; yeni duruma göre şeklini ve kalıbını bozarım. Doğal kullanımlarını anlayamadığım için kendi ellerimle başka bir özellik katmayı göze aldığım olur. Bunlar aşırmalarıyla övünüyorlar ve önemsenmek istiyorlar. Demek ki, yasaların gözünde benden daha itibarlılar. Doğanın yandaşı olan benim gibi kişiler için buluş onuruyla, alıntı onuru arasında karşılaştırılamayacak kadar büyük fark vardır.

Bilgisiyle bir kitap yaratmayı isteseydim, bunu daha erken yapardım. Aklımın ve hafızamın daha güçlü olduğu, öğrendiklerimin daha taze olduğu çağda yazardım. Yazarlığı seçmek isteseydim, şimdiki gücüme değil, o zamanki gücüme güvenirdim. Ve talihin bu eser aracılığıyla bana sunabileceği böyle bir lütuf daha elverişli bir mevsime rastlasaydı neler olmazdı. Tanıdığım iki büyük insan, yazılarını altmışında yayınlamak için kırkında yayımlamayı reddederek yarı yarıya kaybettiler. Olgunluğun da hamlık gibi kusurları var, hatta daha beterdir ve yaşlılık yazarlık için tüm öteki çalışmalardan çok daha az elverişlidir. Tükenmişliğini baskı altına alarak saklayan ve böylece gözden düşmüşlük, hayalcilik ve mızmızlık kokmayan fikirler çıkartmayı umut eden kişi tam bir çılgındır. İhtiyarladıkça aklımız tıkanıklaşır ve kalınlaşır. Ben bilgisizliği tumturaklı ve geniş bir biçimde sergiliyor, bilimi cılız ve acıklı bir biçimde anlatıyorum; bilim, ayrıntısal ve rastlantısal, öteki özde ve başlıcadır. Hiçten başka bir şey olmayan hiçi ve bilim olmayan bilimi inceliyorum. Tasvir etmek için yaşamını tam önümde olduğu anı seçtim; geriye kalanı ölümü kapsıyor. Ve hatta ölümüm söz konusu olduğunda, başkalarının yaptığı gibi onunla gevezelik edip, bu dünyadan göçtüğümü herkese seve seve anlatırdım.

Sokrates, bütün üstün yetenekleriyle kusursuz bir örnek oldu. Bir güzellik delisi ve hayranı olan bu bilgenin ruhunun güzelliğiyle hiç bağdaşmayan çok çirkin yüzü ve vücudu olmasına çok üzüldüm. Doğa ona büyük bir haksızlık yaptı. Bedenle aklın uygunluğu ve uyumundan daha önemli bir şey yok. "*Ipsi animi magni refert quali in corpore locati sint: mutla enim è corpore existunt quæ acuant mentem, mutla quæ obtundant*." ["Büründükleri bedenin niteliği ruhlar için çok önemlidir; Çünkü bedenden gelen birçok nitelik aklı keskinleştirmeye ve başka birçok nitelikte körletmeye katkıda bulunur." (Cicero, *Tusculanes*, I XXXIII)]. Burada sözü edilen doğa karşıtı çirkinlik ve uzuvların şekil bozukluğudur. Ama bize ilk bakışta ters gelene, özellikle yüzde olan ve çok hafif nedenlerle çoğu kez bizi tedirgin eden ten rengine, bir lekeye, kaba bir duruşa, düzgün ve şekilsiz organlardaki açıklanamaz herhangi bir nedene çirkinlik diyoruz. La Boetie’deki çok güzel ruhu örten çirkinlik böyle bir çirkinlikti. Yine de çok etkileyici olan bu çirkinlik, ruhsal ruhuma fazla zarar vermez ve insanlar üzerinde fazla belirleyici olmaz. Daha özgün adıyla ‘şekil bozukluğu’ denilen öteki çirkinlik türü daha derindir ve etkileri insanın derinliklerine kadar işler. İçindeki ayağın şeklini ortaya koyan, derisi iyice cilalı olan ayakkabı değil, biçimi iyi olan ayakkabıdır.

Sokrates, bedensel çirkinliğinin, eğer eğitimle düzeltmemiş olsaydı ruhunda da ortaya çıkabileceğini söylüyordu. Ama bunu söylerken hep yaptığı gibi alay ediyordu sanırım; böyle eşsiz bir ruh asla kendi kendine oluşmaz.

Güçlü ve üstünlük sağlayan bir nitelik olan güzelliğe ne kadar değer verdiğimi ne kadar sık söylesem azdır. Sokrates, güzelliğe "küçük zorbalık", Platon ise "doğa ayrıcalığı" adını veriyordu. Onun kadar itibarlı başka bir nitelik yoktur. Güzellik, kişilerin arasındaki ilişkilerde en başta gelir; bize kendini gösterir, aklımızı başımızdan alıp, üzerimizde yaptığı olağanüstü etkiyle gözümüzü kamaştırır. Phryne, giysisini açıp güzelliğinin ışıltısıyla yargıçların gözlerini kamaştırmasaydı mükemmel bir avukatın baktığı davasını kaybederdi. Cyrus, İskender ve Sezar'da amaçlarına ulaşmada güzelliği ihmal etmediler. Ve birinci Scipion da ihmal etmedi! Yunancada, güzel ve iyi aynı sözcükle ifade edilir. Kutsal Ruh da, "iyiler" demek isterken sıkça "güzeller" der. Ben, Platon'un çok tanınmış olduğunu söylediği eski bir ozanın eserinden alınan şarkının 'iyiler' dizisini olduğu gibi korurdum: Sağlık, güzellik, zenginlik. Aristoteles, yönetme hakkının güzellere ait olduğunu ve bir insanın güzelliği, tanrıların güzelliğine yaklaştığı zaman, benzer bir saygıyı hak ettiğini söyler. Birisi ona güzellerle neden daha sık ve daha uzun süreli düşüp kalktığını sorduğu zaman şöyle yanıt verdi: "Böyle bir soruyu ancak bir kör sorar." Filozofların çoğunluğu ve aralarında en büyükleri, güzelliklerinin aracılığıyla ve güzelliklerine atfedilen saygıyla öğrenimlerini ödeyip, bilgeliği elde ettiler.

Sadece hizmetimde olan kişilerde değil, bizzat hayvanlarda da güzelliğin iyiliğe iki parmak mesafede olduğunu kabul ederim. Bana öyle geliyor ki, yüzün biçimi ve çizgileri, içimizin ve gelecekteki yazgımızın okunduğu şu ayırt edici çizgiler, doğrudan doğruya bizim güzelliğimizle ya da çirkinliğimizle alakalı değildir; aynı şekilde, her hoş koku ve havanın ferahlığı sağlık umudu vermediği gibi vebanın kırıp geçirdiği bir çağda havanın her ağırlığı ve kokuşmuşluğu da bulaşıcı hastalık değildir. Kadınları davranışlarıyla güzelliklerini yalancı çıkarmakla suçlayanlar her zaman halklı değildir. Çünkü çok iyi resmedilmemiş bir yüzde, yine de güven esinleten bir dürüstlük havası ya da tersi de hâkim olabilir; bazen güzel gözlerde kötü ve tehlikeli bir mizaca bağlı tehditler okudum. Elverişli yüz ifadeleri vardır ve muzaffer bir düşman kalabalığında, tanımadığımız insanlar arasında kendinizi teslim etmek için güvenilir birini seçersiniz; burada dikkate alınan sadece güzellik değildir.

Birinin yüzünün ifadesi oldukça zayıf bir güvencedir; bununla beraber hesaba katılmaya değerdir. Ve ben, kötüleri kamçılatacak olsaydım, doğanın alınlarına yazdığı vaatleri yalancı çıkaran, onlara ihanet eden kötüleri çok acımasızca cezalandırırdım; kötülüğü bir iyi kalplilik görüntüsü altında gizleyen kişilere daha sert olurdum. Bazı yüzler daha mutlu, bazıları daha mutsuzmuş gibi gelir; budalalardan iyimserleri, kabalardan ciddileri, kötülerden mahzunları, kötümserlerden karamsarları ve öteki benzer nitelikleri yüzlerde ayırt etmenin bir sanat olduğuna inanıyorum. Sadece kibirli değil, hoyrat güzeller vardır, yumuşak olanları ve yavan olanları vardır. Güzelliklere gelecekte ne olacağını kestirmekse benim alanım değil.

Başka bir yerde pek basitçe ve kabaca söylediğim gibi, bize doğayı izleyerek hata yapabileceğimizi söyleyen şu eski kuralı kabul ettim. Ben, Sokrates gibi akıl gücüyle doğal huylarımı düzeltmedim ve hiçbir şekilde yapay olarak eğilimlerimi değiştirmedim. Dünyaya nasıl geldiysem öyle gidiyorum. Hiçbir şeyle mücadele etmiyorum. İki egemen yarım – bedenim ve ruhum – kendiliklerinden barış ve iyi uyum içinde yaşıyor; sütannemin sütü, Tanrı'ya şükürler olsun, olağan biçimde sağlıklı ve dengeliydi.

Sırası gelmişken, şunu da söyleyeyim mi? Skolastik kurallara körü körüne bağlı, umut ve korkuya boyun eğen ve bizde adeta tek geçerli olan belirli bir erdem görüntüsüne hak ettiğinden fazla değer verildiği kanısındayım. Onu yasaların biçimlendirdiği haliyle değil, yetkinleştirdikleri ve arındırdıkları zaman severim; erdemin yardımsız ayakta durabilme gücü olmasını, doğa kurallarına

aykırı olmayan her kişiye damgasını vuran evrensel aklın ekimiyle kendi köklerinden doğuşunu seviyorum. Sokrates'in günahkâr eğilimlerini düzelten bu akıl, onu kentini yöneten insanlara ve tanrılara itaatkâr kılar, ruhu ölümsüz değil, ölümlü olduğu için onu ölüm karşısında yürekli kılar. Tanrısal adaleti memnun etmek için dinsel inancın tek başına, toplumsal ahlaka gerek kalmadan yeterli olduğuna halkın ikna eden kural, becerikli ve zekice olmaktan çok zararlı ve tüm toplum için kötü bir kuraldır. Yaşananlar, dindarlıkla vicdan arasında muazzam bir fark olduğunu bize gösteriyor.

Hem biçim olarak, hem onun yorumlanışı olarak elverişli bir dış görünüm var.

Quid dixi habere me? Imo habui, Chreme!

"Neden var dedim? Vardı demeliydim, Chremes!" (Terentius, *Heaut., I, I, 42)*

Heu tantum attriti corporis ossa vides.

"Heyhat! Bende artık sadece etleri dökülmüş bir iskelet görüyorsunuz." (Pseudo-Gallus ya da Maximianus, I, 238)

ve bu görünüm, Sokrates'in görünümünün tam tersidir. Heybetli duruşum ve tavrımla beni hiç tanımayan kişilerin bana kendi işlerinde yakınlarım gibi büyük bir güven duydukları çok olmuştur. Yabancı ülkelerde bu hususta kendi hesabıma eşsiz ve az bulunur itibar sağladım.

İşte bunlardan belki de ayrıntılarıyla anlatma değer iki örnek.

Adamın biri evimi ve beni basmaya karar vermiş. Kapıma yalnız başına gelişi ve içeri girmesine izin verilmesi için ısrar edişi bir hayli ustacaydı. Onu ismen tanıyordum, komşum ve evlilik yoluyla uzaktan akrabam olduğu için kendisine güvenmek için nedenim vardı. Herkese yaptığım gibi ona da kapıyı açtırdım. Çok korkmuştu, atı soluk soluğa kalmış ve çok bitkindi. Bana şu masalı sattı: Buradan yarım fersah ötede, benim de tanıdığım (hatta onların arasındaki kavgayı işitmiştim) düşmanlarından biriyle karşılaşmıştı; bu düşman onu pek yakından takip etmiş, sayıca az olduklarından kendisi de sığınmak üzere telaşla kapıma dayanmıştı. Bana ölmüş ya da esir düştüğünü sandığı adamları için çok kaygılı olduğunu da söyledi. Pek doğal olarak onu rahatlatmaya, ona güvence verip, dinlenmesini sağlamaya çalıştım. Ama az sonra aynı yüz ifadesi ve aynı korkuyla dört ya da beş asker, ardından iyi donanmış ve silahlanmış başkaları ve daha başkaları, sayıları yirmi beş, otuza varıncaya kadar arkalarından düşman kovalıyormuş gibi kapımda belirdi. Bu gizemli gariplik beni kuşkulandırmaya başladı. Hangi devirde yaşadığımızdan ve evimin ne kadar çekici olduğundan habersiz değildim; aynı zamanda da, aynı şeyin tanıdığım kişilerin de başına geldiğini biliyordum. Öyle ki, başladığım gibi devam etmezsem, onlardan kurtulamayacağımı düşünerek, her zaman yaptığım gibi en doğal ve en basit yolu tuttum; onların içeri alınmasını buyurdum. Aslında, yapı olarak kuşkucu biri değilim. Bağışlamadan ve olayları olumlu yorumlamaktan yanayım. Kişileri genelde oldukları gibi alıp, beni sıkan belirli bir kanıt yoksa korkunç devlere ve mucizelerle inanmadığım gibi, onların sapkın ve doğa karşıtı eğilimlerine inanmam. Bunun ötesinde, kendini gönüllü olarak talihe teslim eden bir adam olup, gözümü karartarak kendimi onun kollarına bırakırım. Şimdiye kadar, yakınmam gereken nedenlerden çok övünmem gereken nedenlerim oldu ve kaderi işlerime kendimden daha düşünceli ve daha dost buldum. Yaşamımda yürütülmesi zor ya da isterseniz bilgece olduğunu söyleyebileceğim birkaç durum oldu. Tahmin edersiniz ki bunlardan üçte biri bana, en azından üçte ikisi talihe bağlıydı. Tanrı'ya güvenmemekle kendimizi aldatıyoruz ve davranışımızdan fazla şey bekliyoruz sanırım. Bu yüzden niyetimiz başarısız oluyor! Tanrı, hakkı teslim edilmezse, insan ihtiyatlılığına tanıdığımız hakları kıskanır ve biz onları genişlettikçe o daraltır. Liderleri benimle birlikte büyük salondayken, adamları avlumda at üstünde beklediler; önder,

adamlarından haber alır almaz çekip gideceğini öne sürerek atını ahıra çektirmeyi bile istememişti. Girişiminde hâkimiyetin kendisinde olduğunu görüyordu; geriye yalnızca uygulamaya geçmek kalıyordu. Sonradan sıkça yüzümün ve kaygısız havamın ihanetini ve yumruklarını engellediğini – bu olayı anlatmaktan çekinmiyordu – bana sıkça söyledi. Atına binerken, adamları ne işaret vereceğini görmek için gözlerini ondan ayırmıyorlardı. Elini geçirdiği fırsatı kullanmadan çıkıp gittiğini görünce şaşırmışlardı.

Bir başka seferinde, ordularımızda ilan edilen bilmem kaçıncı ateşkese güvenip, son derece tehlikeli bir memleketten geçmeye mecbur olduğum bir yolculuk için yola çıktım. Varlığımın keşfedilmesi çok zaman almadı; üç ya da dört atlı kümesi beni ele geçirmek üzere çeşitli yönlerden ileriye atıldı. Bunlardan biri üçüncü günde bana ulaştı; peşlerinde bir miktar okçu süvariyle birlikte, on beş ya da soylu kişinin saldırısına uğradım. Beni yakaladılar ve teslim aldılar; yakındaki bir ormana sürüklendim, atımdan indirildim, sandıklarım boşaltıldı, para kasama el kondu; atlar ve biniş takımları yeni efendilerine pay edildi. Bu ormanlıkta fidyemi tartışmak için uzun süre kaldık; fidyeyi pek yüksek tespit ettiklerine göre beni hiç tanımadıkları belli oluyordu. Adamlar yaşamım konusunda büyük bir tartışmaya giriştiler; doğrusu, içinde bulunduğum tehlikeyi ağırlaştıran birçok koşul vardı.

Tunc animis opus, Ænea, tunc pectore firmo.

"O sırada sana cesaret gerekti, Aeneas;

o sırada sana sağlam bir yürek gerekti." (Virgilius, *Aeneas, VI, 261*)

Ben, başkaca bir fidye vaat etmeksizin, sadece beni soyarken alınan pek küçümsenmeyecek ganimeti onlara bırakarak hep lehime olan ateşkesi öne sürdüm. Orada geçirilen iki ya da üç saatten sonra, beni ellerinden kaçırtmayacak bir ata bindirip, on beş ya da yirmi arkebüzcünün gözetiminde götürülmeye emanet ettiler; adamlarımı diğer askerlere paylaştırdılar ve bizim tutsak olarak çeşitli yollardan götürülmemizi buyurdular. Ben çoktan iki ya da üç ok atımı yol almıştım bile.

Jam prece Pollucis, jam Castoris implorata.

"Pollux ve Castor'a önceden yalvarmıştım." (Catullus, LXVI, 65)

Ani ve hiç beklenmedik bir değişiklik oldu: Grubun başının daha yumuşak sözcüklerle yeniden yanıma yaklaştığını, ortalığa dağılmış takımlarımı aramaya koyulduğunu ve para kasama varıncaya kadar bulabildiklerini bana geri çalıştığını gördüm! Ama o sırada bana verilen en büyük armağan özgürlüğümün iade edilmesi oldu; o anda benim için geri kalanın hiçbir önemi yoktu. Bu çok ani değişikliğin ve bu görünür sebebi olmayan geri dönüşün, bu devirde olağan bir uygulama olan böyle planlı ve gelenekleşmiş eşkıyalıktan (çünkü onlara hangi taraftan olduğumu ve hangi yolu tuttuğumu hemen itiraf etmiştim) bu kadar mucizevi bir pişmanlığın gerçek nedenini hâlâ bilmiyorum. Maskesini çıkaran elebaşı, bana adını açıkladı, bu kurtuluşu yüzüme, beni böyle bir muameleye hiç yakıştırmayan sözlerimdeki ataklığa ve sağlamlığa borçlu olduğumu birçok kez tekrarladı ve fırsat düşerse benim de kendisine aynı şekilde davranacağıma dair söz istedi. Tanrı beni korumak için bu yolu kullanmış olabilir; Çünkü bu irade beni ertesi gün uyardıkları çok daha kötü pusulara düşmekten kurtardı. Bu öyküyle ilişkisi olan elebaşılardan birisi hâlâ hayattadır, bunu anlatabilir; diğeri daha yakınlarda öldürüldü.

Eğer benim yerime yüzüm cevap vermeseydi, gözlerimde ve sesimde niyetlerimin içtenliği okunmasaydı, aklıma yerli yersiz gelen bu büyük pervasızlıkla ve ölçüsüz yargılarla çok uzun zaman yaşamamış olurdum. Bu tavır, haklı olarak görgüsüzlük ve geleneklerimizle bağdaşmaz görülebilir;

Ama kimsenin bunu hakaret dolu ve kötü niyetli olarak yargıladığını, kimsenin ağzımdan çıkan sözlerden yaralandığını görmedim. Tekrarlanan sözlerin başka bir sesi, sonunda başka bir anlamı vardır. Ben de kimseye diş bilemiyorum ve akla hizmet için bile, birini kötülük etmeye gönlüm el vermez. Suçluları mahkûm etmem gerektiğinde adaleti pek yerine getiremedim. "*Ut magis peccari nolim quam satis animi ad vindicanda peccata habeam*" ["Cezalandırmaya cesaret edemediğim hataların bir daha olmamasını isterdim." (Titus-Livius, XXIX, XXI)]. Aristoteles'e, kötülüğü seven bir adama karşı aşırı bağışlayıcı davranmış olduğu için sitem edilince, "bu doğru, öyle davrandım," der "Ama kötülüğe karşı değil adama karşı bağışlayıcı davrandım." Sıradan yargılar, kötülüğün vahşeti karşısında intikam duygusuna kapılırlar. Aksine bu bile beni soğutmaya yeter: Birinci cinayetin vahşeti beni bir ikinciden korkutur ve ilk zalimliğin çirkinliği beni aynısını yaptırmaktan tiksindirir. Sadece bir "ispati valesi"[20]olan bana, Sparta kralı Charillus hakkında şu söylenen uyabilir: "Kötülere karşı iyi olduğuna göre, iyi birisi olmalı." Ya da (çünkü Plutarkhos, bin bir başka şeyde yaptığı gibi bunu değişik ve çelişik biçimlerde iki görünüş altında takdim ediyor) : "O, kötülere karşı bile iyi olduğuna göre kesinlikle iyi olmalı." Yasal yolları hoşlanmadıkları halde başkalarına karşı kullanınca kendime kızarım; ama doğrusunu söylemek gerekirse, onlar razı geldikleri zaman yasal işlere giriştim diye utanmam.

On Üçüncü Bölüm

Deneyim Üzerine

Öğrenme arzusundan daha doğal bir arzu yoktur. Bizi buna götürebilecek tüm yolları deneriz ve akıl yetmediği zaman deneyime baş vururuz.

Per varios usus artem experientia fecit:

Exemplo monstrante viam.

"Örnek bize yolu göstererek, farklı deneylerle

sanatı meydana getiren deneyimdir." (Manilius, I, LIX)

Deneyim daha zayıf ve daha az saygın bir yoldur. Ama gerçek öyle önemli bir şeydir ki, bizi ona götüren hiçbir yolu küçümsememeliyiz. Aklın o kadar çeşitli şekilleri vardır ki hangisini seçeceğimizi bilmeyiz; deneyimin şekilleri de ondan daha az değildir. Olayların benzerliğinden çıkarmak istediğimiz dersin büyük değeri yoktur; Çünkü aslında biri ötekini tutmaz. Bu olayların görüntüsünde değişiklik ve çeşitlilik kadar evrensel olan başka bir nitelik yoktur. Grekler ve Latinler gibi biz de en kusursuz benzerlik örneği olarak yumurtaları kullanıyoruz. Bununla beraber, yumurtaların arasındaki farkları bilen kişiler vardır ve özellikle de Delfli biri (Cicero), yumurtalar arasındaki ayırt edici işaretleri tanırdı ve yumurtaları birbirine hiç karıştırmazdı. Birçok tavuğu olduğu için, hangi yumurtanın hangi tavuktan olduğunu bilirdi. Benzeşmezlik eserlerimize kadar girdi; hiçbir sanat benzerliğe ulaşamaz. Ne Perrozet, ne de bir başkası oyun kâğıtların arkasını istediği kadar parlatsın, beyazlatsın, bazı oyuncuların elden ele geçerken kâğıtları seçmesini önleyemez. Benzerlik, benzemezliğin başkayı oluşturduğu kadar birliği oluşturmaz. Doğa için benzeri olmayacak şekilde yaratmak bir zorunluluktur.

Bundan dolayı, hangi kararı vereceklerini baştan belirleyerek, yasaların çeşitliliğiyle yargıçların yetkilerini sınırlandırmayı düşünenin (Justinius) görüşü pek hoşuma gitmiyor. Yasaların kaleme alınışları kadar yorumlanmalarında da esneklik ve özgürlük olduğunu anlamıyordu bu kişi. Ve tartışmalarımızı kısıtlayıp, bizi İncil'in kesin sözünü hatırlatarak bunlara bir son vermeyi hayal edenler ciddi olamazlar: Başkasının düşüncesini incelemek için aklımızın kendi anlayışını sunma alanı, başkasının düşüncesini denetleme alanından daha az geniş değildir; sanki yorumlamak buluştan daha az yaman ve zormuş gibi. Demek ki, bu yasa koyucunun (Justinius) ne kadar yanıldığını görüyoruz: Fransa'da tüm dünyadakinden ve Epikuros'un dünyalarını düzenleyen yasalardan daha çok yasa var; "*ut olim flagitiis, sic nunc legibus laboramus*." ["Eskiden suçlardan çekerdik; şimdi, yasalardan çekiyoruz." (Tacitius, *Yıllıklar*, III, XXV)]. Öte yandan, yargıçlarımıza görüş bildirme ve karar verme konusunda öyle büyük özgürlük tanıdık ki işin dozunu kaçırdılar. O halde, yüz bin tür ve özel olay seçmekle ve bunları yüz bin yasaya bağlamakla yasa koyucular ne kazandılar? Bu sayı, insan eylemlerinin sonsuz çeşitliliğiyle aynı oranda değildir. Buluşlarımızın çoğalması, örneklerin çeşitliliğine eşdeğer olmayacaktır. Buna bir yüz katını daha ekleyin: Seçilmiş ve kayıtlara geçmiş binlerce olay içinde, tam olarak eşleştirebileceği, birleştirebileceği bir olay ya çıkar ya çıkmaz; geriye bazı koşulların ve farklı görüşlerinin getirdiği çeşitlilik kalır. Sürekli değişim halinde olan eylemlerimizin, değişmez ve durağan yasalarla ilişkisi çok azdır. En arzulanır olanları en nadir, en basit ve en genel olanlarıdır; yine de, bizde olduğu gibi bu kadar çok yasa olacağına, hiç olmasa daha iyi olur diye düşünüyorum.

Doğa, bizim kendimize koyduğumuz yasalardan çok daha iyilerini her zaman bize sunuyor. Bunun

kanıtı, şairlerin altınçağ tasvirleri ve doğa yasalarından başka yasaları olmayan ulusların durumudur. Dağlarında dolaşan ilk rastladıkları kişiyi davalarında yargıç olarak kullanırlar. Bazıları da, pazar kurulan günde tüm anlaşmazlıklarını çabucak çözüme bağlayacak bir kişiyi aralarından seçeler. En bilge olanların koşulları göz önünde bulundurarak ve kendi gözleriyle görerek, önceki davalara başvurmadan bu şekilde topluma düzen vermesinde ne tehlike olabilir? Her ayağa göre bir ayakkabı vardır! Kral Ferdinand Hint Adaları'na (Batı yönünde) sömürgecilerini yolladığı zaman, doğası gereği çekişmeleri ve bölünmeleri doğuran bir bilim olduğundan (hukuktan söz ediyorum) hiçbir hukukçuyu oralara göndermeme kararı aldı. Platon gibi bir ülkede hukukçuların ve hekimlerin artmasının hayra alamet olmadığını düşünüyordu.

O halde neden tüm başka kullanıma çok uygun olan gündelik dil, bir sözleşme ya da bir vasiyet söz konusu olduğu zaman kapalı ve anlaşılmaz bir hal alıyor? Ve sıradan zamanlarda konuşurken ve yazarken kendini açık ve net ifade eden bir kişi, bu durumda kuşkuya ve çelişkiye düşmeden neden niyetini ortaya koyamaz? Tumturaklı sözler seçmeye ve yapay yöntemler oluşturmaya özel bir özen gösteren bu sanatın hükümdarları her heceyi öylesine eksiksiz tartıp, her düşünceyi bağlama örneğini öylesine didik didik ettiler ki, hiçbir akla sığmayacak sonsuz mecazlar ve ince ayrıntılar içinde kaybolup gittiler. "*Confusum est quidquid usque in pulverum sectum est*." ["Toz haline gelene kadar bölünen her şey karışır." (Seneca, *Ep*., LXXXIX)]. Bir cıva kitlesini belirli sayıda parçalara ayırmaya çalışan çocuklar görmüşünüzdür. Çocuklar onu sıkıp yoğurdukça, kendi yasalarına boyun eğdirmeyi denedikçe, bu soylu metalin özgürlük hırsı daha da artar; cıva, parçalara bölünüp, etrafa saçılır; küçücük parçaları saymak mümkün olmaz. Yasalarımız da böyledir: İnceliklere bölündükçe, kuşkularımızı büyütürler, bizi güçlükleri yaymaya ve çeşitlendirmeye yöneltirler; bunlar artar ve yayılır. Sorular ekerek ve bunları tekrar biçerek, toprağın ufalanıp derin biçimde eşelenmesiyle gitgide verimli hale gelişi gibi belirsizlikler ve sert tartışmalar bollaşıyor ve dünyayı sarsıyor. "*Difficultatem facit doctrina*." ["Güçlüğü yaratan bilimdir." (Quintilianus, *Inst. Orat*., X, III)]. Ulpian'ı okuduktan sonra kuşku içindeydik; Bartolus ve Baldus'tan sonra daha fazla kuşku duyuyoruz. Bu farklı ve sayısız görüş çeşitliliğiyle donanmak; gelecek kuşakların kafalarını bunlarla doldurmak değil bunların izlerini silmek gerekir.

Bu konuda ne demeliyim pek bilmiyorum; Ama deneyimle bana öyle geliyor ki, bu kadar fazla yorum gerçeği paramparça ediyor ve bulanık hale getiriyor. Aristoteles, anlaşılmak için yazdı; bunu beremeseydi, ondan sonra daha az becerikli bir başkası hiç beceremezdi, kendi görüşlerini irdeleyen birisi üçte birini yazmayı başarırdı. Maddeyi açıyoruz ve ıslatarak dağıtıyoruz! Bir konudan bin tane konu yapıyoruz ve bunları çarpıp bölerek Epikuros'un atomlarının sonsuzluğuna ulaşıyoruz. İki insan, hiçbir zaman aynı şeyi aynı şekilde yargılamıyor ve sadece farklı kişilerde değil, farklı anlarda aynı kişide bile tıpatıp aynı görüşe rastlamak imkânsızdır. Genelde, yorumlayanın değinmeye tenezzül etmediği şeyden kuşku duyarım. Bazı atların tekdüze yollarda daha kolayca tökezledikleri gibi ben de düzlükte sendelerim.

İnsanların üzerinde çalıştığı, yorumu güçlüğü ortadan kaldırmamış ister insana ait, ister ilahi hiçbir kitap olmadığına göre, yorumlar kuşkuları ve cahilleri arttırır demeyen var mı? Bir kitabı okuyan kişiye aktarılan yorumun yüzde biri, onun ilk bulmuş olduğu yorumdan daha çetrefil ve daha güçtür. Aramızda filanca kitap yeterince yorumlanmış ve artık söylenecek bir şey yok diye hiç mi anlaşmadık? Hukuk davalarındaki sert tartışmalarda çok daha iyi görülüyor bu: Yasanın yetkesi sonsuz sayıda uzmana, tutuklama ve yorumlama yetkesi veriyor. Bunun için açıklama yapma ihtiyacına son verebiliyor muyuz? Yorumlayınca huzura doğru bir ilerleme mi oluyor? Hukuk dünyası henüz ilk başlangıcındayken bize daha az avukat ve daha az yargıç mı gerekiyor? Aksine, anlaşılır olanı karartıyoruz ve toprağa gömüyoruz. Bir sürü sınırı ve engeli aşarak onu keşfediyoruz.

Kişiler, akıllarının bu doğal hastalığını bilmiyor: Bu hastalık her şeyi alt üst ediyor ve arıyor, ipekböceklerinin yaptığı gibi kavradığının içinde sıkışarak hiç durmadan kendi çevresinde dönüyor ve sonunda kendi içinde soluksuz kalıyor. "*Mus in pice*." ["Ziftin içinde bir sıçan." (çırpındıkça içine batar). (Latin atasözü; Erasmus, *Eski sözler*, II, III, 68)]. O, uzaktan bir parıltı ve hayali bir gerçek fark ettiğini sanır ve ona doğru koştukça yoluna çok sayıda güçlükler, engeller ve yeni arayışlar, tüm bunlar onu yolundan saptırıp sersemleştirir. Ezop'un köpeklerinin başına gelenden farkı bir şey değil bu; bu köpekler, denizin üzerinde cansız bir beden gibi bir şeyin yüzdüğünü görüp buna erişemeyince, aradaki suyu kurutacaklarını sanarak içmeye koyuldular ve bu suyla boğuldular. Heraclitus'un yazıları hakkında Crates'in anlattığıyla birleşiyor bu; "bilgisinin derinliğinde ve ağırlığı altında soluğunu kesilmemesi için onu okuyanların iyi yüzücü olması gerekir" demesi gibi.

Bu, bilgi avında, bizi başkalarının ya da bizzat kendimizin bulduklarıyla yetinmek zorunda bırakan, kişisel zayıflıktan başka bir şey değildir; bizden daha becerikli biri bununla yetinmeyecektir. Bir sonradan gelen için, hatta bizim için bile her zaman bir yer, başka bir yol vardır. Araştırmalarımızın bir sonu yoktur; ereğimiz öbür dünyadadır. Aklımızın yetinmesi daraldığının ya da usandığının belirtisidir. Hiçbir nitelikli akıl kendiliğinden durmaz; o, hep daha uzağa gitmeye çabalar ve tüm gücünün ötesine gider. Gerçek imkânlarının ötesine atılır, etkilerinden daha uzağa götürür. İlerlemiyor ve rahatsız olmuyorsa, zorlanmıyorsa ve çatışmıyorsa, yarı ölü demektir. Kovalamasının ne sonu, ne de kuralı vardır. Besini şaşkınlık, avı belirsizliktir. Bizimle hep ikili, üstü kapalı ve dolaylı konuşan, bizi doyurmayan, ama oyalayan ve eğlendiren Apollon'un çok iyi biçimde yaptığı budur. Aklın hareketi düzensiz, sürekli, örneksiz ve amaçsız bir harekettir. Fikirleri birbirini kışkırtır, birbirini izler ve birbirini doğurur.

*A*kan bir derede hep böyledir,

Sonsuz bir su, bir başkasını döndürmekte,

Ve hepsi sıralı ebedi bir oluğun içinde;

Biri diğerini izliyor ve beriki diğerinden kaçıyor,

Buradaki şuradakini iter,

Ve bir buradaki, bir başkası ilerler:

Su hep, su akar gider ve derede hep aynı derede

Ve su hep çeşitli nitelikte. (La Boëtie'nin nişanlısı Marguerite de Carle'ya yazdığı şiirden, Bonnefon, 255)

Yorumları yorumlamak, olayları yorumlamaktan daha fazla emek ister, başka konu üzerine yazılmış kitaplardan daha çok, kitaplar üzerine

yazılmış kitaplar var. Bütün işimiz birbirimizi yorumlamak.

Her yer yorumcu kaynıyor; Ama yazarlar ortalıkta yok.

Yüzyıllarımızın en ünlü ve en önemli bilimi, bilginleri anlamak değil midir? Bütün öğrendiklerimizin ortak ve son amacı bu değil midir?

Görüşlerimiz birbirlerine aşılanıyor. Birinci, ikinciye; ikinciyse üçüncüye sap oluyor. Bu şekilde derece derece yükseliyoruz ve böylece en yukarıdaki çoğunlukla en saygın ve en değerli oluyor. Ne

de olsa, kendinden öncekinin omuzlarının üzerinde sadece bir baş yükseğe tırmanmıştır.

Kaç kez ve belki aptalcasına, kitabın kendi hakkında konuşmasına fırsat verdim? Sadece bu nedenden dolayı bile aptalca bir şey bu! Böyle davranmış olan başkaları hakkında söylediklerimi hatırlamalıydım. Eserlerine sıkça göz atmalarının, onlara duydukları sevginin kanıtı olduğunu; onları hırpalarken gösterdikleri hoyrat sertliğin bile bir annenin kıskanç sevgisi ve gönül alıcı okşamaları olduğunu da hatırlamalıydım. En azından Aristo'ya göre, kendine güvenmede ve kendini küçümsede, kendisine aşırı güvenden kaynaklanır. Benim özürüm şu: Kendi hakkımda ve eylemlerim üzerinde hep doğruyu yazdığım için bu konuda benim daha fazla özgürlüğüm olmadı; aksi takdirde konum kendine ters düşer.

Almanya'da Luther'in, görüşleri kadar kutsal yazılar konusunda da bölünmelere ve tartışmalara yol açtığını gördüm. İtirazımız sözlere ilişkin itirazlardır Doğa, zevk, çevre, yerine koymanın neler olduğunu soruyorum, soru söze ilişkindir ve bunlara sözcüklerle cevap verilir. Taş, bir cisimdir; peki, cisim nedir şu halde? Maddedir. Peki madde nedir? Böylece sürüp giderse, sonunda cevap veren sözlükte madde bulunamaz hale getirilir. Bir sözcüğün yerine, çoğu kez de daha bilinen bir sözcük getirilir. Ben "insan"ın ne anlamı olduğunu "hayvan"dan ya da "ölümlü"den veya "akıllı"dan daha iyi biliyorum. Bir kuşkuyu gidereyim derken başıma Lerne yılanının başı gibi üç kuşku daha açıyorlar. [21]. Sokrates, Memnon'a erdemin ne olduğunu sordu. "Bir erkek erdemi, bir kadın erdemi, özel bir kişinin erdemi, yönetici erdemi, bir çocuğun erdemi ve bir ihtiyarın erdemi vardır" dedi Memnon. – "Hadi canım!" diye bağırdı Sokrates, "biz bir erdem ararken, erdem sürüsüne çattık!" Bir soru yöneltiyoruz ve sürüyle cevap alıyoruz. Hiçbir durum, hiçbir biçim bir başkasına tıpatıp benzemediği gibi, hiçbir durum, hiçbir biçim de bir başkasından tamamen farklı değildir. Doğanın ustalıkla harmanladığı bir karışım! Yüzlerimiz benzer olmasalardı, insan hayvandan ayırt edilemeyecekti ve birbirlerinden farklı olmasalardı, bir insan bir diğerinden ayırt edilemeyecekti. Her şey bir benzerliğe tutunur, her örnek bir yanıyla aksar; deneyimden çıkartılan her bağlantı, her zaman yetersiz ve kusurludur. Bununla beraber yine de bir ucundan kıyaslama çıkarılıyor. Yasalar böyle işliyor; saptırılmış, zorlama ve düzmece yorumlarla, onları davalarımıza uyduruyoruz.

Her birimizi bireysel olarak ilgilendiren ahlak yasalarını oluşturmak çok zor olduğuna göre, özel kişileri yöneten ahlak yasalarını oluşturmanın çok daha zor olmasına şaşırmamalı. Bizi yöneten şu hukuka bakın; hatalarla ve çelişkilerle doludur. Bizim adaletimizde bulduğumuz elverişli ve sert yanlar, bedenin kendisinde ve adaletin doğasında bulunan çürümüş ve hastalıklı organlarını oluşturuyor. Telaşla benim yanıma gelen köylüler, az önce bana ait bir ormanda yüz yerinden bıçaklanmış, hâlâ soluk alan bir adamın kendilerinden merhamet dileyip su istediğini söylediler; onu yerden kaldırmayı pek istedikleri halde güvenlik güçlerinin korkusundan adama yaklaşmaya cesaret edemediklerini ve oradan kaçtıklarını söylüyorlardı. Öldürülmüş bir adamın yanında bulunanlara yapıldığı gibi bu olayın hesabı çok sert bir biçimde sorulduğundan ve suçsuzluklarını savunacak yetenekleri ve paraları olmadığından bu adamlara ne denebilir? Bu insanlık görevi başlarına dert açardı.

Masum kişilerin, üstelik yargıçların hatası olmadan cezalandırıldığını kaç kez gördük? Bizim bilmediğimiz daha kaç kişi var kimbilir? İşte benim zamanımda olanlardan bir tanesi: Adamlar cinayetten idama mahkûm edildi; daha hüküm verilmemişti, ama karar belliydi. Tam bu sırada, yargıçlara yakın bir alt mahkemenin tutukladığı mahpusların bu cinayeti açıkça itiraf ettikleri ve bu suçu tartışılmaz bir biçimde aydınlattıkları bildirildi. Böyle bir durumda verilen kararı bozma infazını erteleme konusu tekrar görüşülür. Örneğin yeni hali ve sonuçları ve hükmün askıya alınıp alınmaması tartışılır, mahkûmiyet hukuken geçerli sayılır ve yargıçlar hiçbir vicdani sıkıntı

yaşamazlar. Sonunda bu zavallı kişiler adaletin kalıplarına feda edilir. Philippus ya da bir başkası, benzer bir durumdan kendini şöyle kurtardı: O, adamın birini bir diğerine yüklü bir tazminat ödemeye mahkûm etmişti ve hüküm tebliğ edilmişti; kısa bir süre sonra gerçek ortaya çıkınca yanlış bir karar verdiğini anladı. Bir yanda davanın haklılığı, diğer yanda hukuksal kalıpların çıkarı vardı. O da kararını değiştirmeden, mahkûm ettiği adamın borcunu cebinden ödeyerek bir ölçüde her iki tarafı da gözetmiş oldu. Bu telafi edilebilir bir hukuksal kazaydı! Sözünü ettiğim adamlarsa telafisi mümkün olmayacak şekilde asıldılar. Cinayetten daha canice olan nice mahkûmiyetler gördüm.

Tüm bunlar bana eski hükümleri hatırlatıyor: Kaba çizgileriyle dürüstlük içinde hareket etmek isteniyorsa, ayrıntılarda kesinlikle hatalı davranmak gerekir; büyük olaylarda doğru olmak isteniyorsa, küçük olaylarda adaletsizlik yapılabilir. İnsan adaleti tıp örneğine göre oluşturulmuştur; buna göre, yararlı olan her şey, aynı zamanda doğru ve dürüsttür. Stoacılar, çoğu işinde doğanın adalete aykırı davrandığını düşünüyorlardı. Kirene okulu filozofları da, "kendiliğinden adil hiçbir şey yoktur, adaleti yapan töreler ve yasalardır" diyorlardı. Theodorcular ise, eğer kendisine yararlı görüyorsa bir bilgenin hırsızlık, kutsallığa saldırı ve her türlü şeyi yapmasını doğru buluyorlardı.

Demek ki, bunun çaresi yoktur. Alcibiades'le aynı noktadayım ve onun gibi düşünüyorum; elimden gelse, başım hakkında biri karar versin diye onurumun ve hayatımın, masumiyetimden ziyade avukatımın becerisine ve gayretine bağlı olduğu bir mahkemeye çıkmam. Kötü bir şey yaptığım gibi iyi şeyler de yaptığımı kabul eden, kortuğum gibi umut da besleyeceğim bir mahkemeye çıkabilirdim. Hiç hata yapmamış, hep iyi davranmış bir adamın ceza almadan kurtulması yeterli değildir. Adalet bize sadece bir elini uzatır; o da sol eli. Kim olursa olsun adaletten zararsız çıkmaz.

Çin krallığındaki yönetim ve sanatlar bizimkilerle hiçbir yakınlığı olmadığı halde, birçok bakımdan mükemmellikte bizim örneklerimizi geride bırakıyor; eskilerin de bizim de anlamadığımız tarihinden dünyanın ne kadar büyük ve çeşitli olduğunu öğreniyorum. Prens tarafından eyaletleri denetlemeye tayin edilen kişiler, yolsuzluk suçları işleyenleri cezalandırıyorlar ve aynı zamanda da özgür iradeleriyle, görevlerini ortalamanın üstünde ve gereğinden daha iyi yapanları ödüllendiriyorlar. Onların karşısına sadece kendini güvenceye almak için değil, kazanmak için ve sadece maaş almak için değil ödül almak için de çıkılıyor.

Tanrı'ya şükür, benimle ya da bir başkasıyla ilgili ne ceza hukuku, ne de özel hukuk konularında, şimdiye kadar benimle bir yargıç olarak konuşan bir yargıç olmadı. Gezmek için bile olsa, hiçbir zaman hapishaneye gitmedim. Dışarıdan da olsa, onun iç açıcı olmayan görüntüsünü hayal edebiliyorum. Özgürlüğüme öyle düşkünüm ki, bana Hint adalarının herhangi bir köşesine gitmem yasaklansaydı, biraz keyfim kaçardı. Başka yerlerde toprak ve açık hava bulduğum sürece, gizlenmek zorunda olduğum bir yerde çürümem. Tanrım! Yasalarımızla kavgalı diye, krallığın bir köşesine çakılıp kalmak zorunda bırakılan, önemli kentlere ve saraylara girmeleri ve kanu yollarını kullanmaları yasaklanan insanların durumuna katlanmak benim için ne kadar zor! Hizmet ettiğim yasalar parmağımın ucunu tehdit etse, orayı hemen terk ederdim ve gidip neresi olursa olsun başka yasalar arardım. İçinde bulunduğumuz şu iç savaşlarda tüm gösterişsiz bilgeliğimi, gidip gelme özgürlüğüm kesintiye uğramasın diye kullanıyorum.

Oysa, yasalar adil olduklar için değil, yasa oldukları için itibar görürler. Bu, onların gizemli otoritelerinin temelidir ve bundan başka hiçbir otoriteleri yoktur; bu otoriteden de çok iyi yararlanırlar. Yasalar ekseriyetle aptallar tarafından, daha çok da eşitliğe düşman adaletten yoksun kişiler tarafından yapılmıştır – bu kişiler, her zaman boş ve istikrarsız kişilerdir.

Yasalar kadar ağır ve onlar kadar geniş ve onlar kadar yanılabilen başka hiçbir şey yoktur. Onlara

adil oldukları için itaat edenler, aslında itaat etmek zorunda oldukları yanlarıyla itaat etmiyorlar. Bizim yasalarımız, eksiklikleriyle ve tutarsızlıklarıyla uygulamalarında ve işleyişlerinde gördüğümüz düzenliğe ve bozulmaya bir anlamda yardımcı oluyorlar. Verdikleri karar o kadar bulanık ve belirsiz ki, yönetimde, yorumda ve uymada ki kusurunuda, itaatsizliği de bir ölçüde bağışlatır. Deneyimden elde edeceğimiz semere ne olursa olsun, başka toplumların örneklerinden elde edeceğimiz deneyimler bize basit bir eğitim sağlayacaktır, böyle eğitiminde bize fazla bir yararı olmaz.

Kendimi başka konulardan daha çok inceliyorum. Bu benim metafiziğim, benim bedenim.

Qua Deus hanc mundi temperat arte domum,

Qua venit exoriens, qua deficit, unde coactis

Cornibus in plenum menstrua luna redit;

Undo salo superant venti, quid flamine captet

Eurus, et in nubes unde perennis aqua.

Sit ventura dies mundi quæ subruat arces.

Quærite quos agitat mundi labor .

"Tanrı, dünyayı hangi sanatla yönetiyor;

ay nasıl doğup, nasıl kayboluyor ve çift hilalini

nasıl bir araya getirerek, her ay dolunay oluyor;

denizlere hükmeden rüzgârlar nereden geliyorlar

ve güney rüzgârının etkisi nedir; bulutların tükenmeyen suyu nereden geliyor? Dünyanın kalelerini yıkacak olan o gün gelecek mi?

Dünyayı tanıma kaygısıyla kıvranan sizler araştırın bunu." (İlk altı dize için, Propertius III, V, 26; son dize için, Lucanus, I, 417.)

Bu evrenselliğin içinde, hiçbir şey bilmeden ve umursamaz bir şekilde dünyanın genel yasasına bırakıyorum. Etkilerini hissedince bu yasayı iyice öğreneceğim; bilgim onu yolundan döndüremeyecektir. Yasa benim için değişmeyecek, bunu ummak çılgınlık, herkese aynı, açık ve ortak olduğuna göre bunun için zahmete girmek daha büyük çılgınlık olurdu.

Yöneticinin iyi niteliği ve gücü, bizi kendi yönetim kaygılarından uzak tutmalıdır.

Felsefi araştırmalar ve düşünceler sadece merakımızı doyurmaya yarar. Filozoflar haklı olarak bizi doğanın yasalarına gönderirler; ama bu yasaların ince bilgilerle bir alışverişi olmaz; onlar bu kuralları bozarlar; bize gösterdikleri doğanın yüzünü türlü renklere boyarlar: bu kadar yalın bir konudan bu kadar çeşitli portre işte böyle çıkar. Doğa nasıl bize yürümek için ayaklar donattıysa, yaşamda kendimizi yönetmemiz için bilgelik verdi. Filozofların uydurdukları pek kurnaz, sarsılmaz ve şatafatlı bilgelik değildir bu; Ama uyumlu kolay, sakin ve kurtarıcı olan, onların söylediklerini çok iyi yapan, saf ve içinden geldiği gibi yani doğallıkla davranan insandaki bilgeliktir. Kendini en yalın biçimde doğaya bırakmak, kendini ona en bilge biçimde emanet etmektir. Ah! bilgisizlik ve

ilgisizlik kadar, iyi donatılmış sağlıklı bir kafanın dinlenmesi için yumuşak, rahat ve sağlıklı bir yastık var mıdır?

Cicero'yu anlamaktansa kendimi anlamayı tercih ederdim. İyi bir öğrenci olsaydım, kendi deneyimimle iyi bir öğrenci olurdum. Kim ki geçmiş aşırı öfkesini ve bu şiddetli ateşin onu nereye kadar götürdüğünü hatırlar, bu tutkunun çirkinliğini Aristoteles'ten daha iyi görüp, ona karşı haklı bir kin duyar. Kim ki yaşadığı acıları, onu tehdit eden kötülükleri ve hafif kazaların kendisini ne hallere koyduğunu hatırlar, gelecekteki değişikliklere ve duruma kendini hazırlar. Sezar'ın hayatında kendi yaşantımızdaki kadar ders alınacak örnekler yoktur; bu, ister bir imparatorun, isterse bir halktan birinin yaşamı olsun, tüm insanı kazaların yer aldığı bir yaşamdır. Sadece yaşamımıza kulak verelim; belli başlı ihtiyaçlarımızın hepsini biz söyleyelim. Yargısında defalarca yanıldığını hatırlayıpta ben hiç yanılmam diyen aptal değil midir? Bir başkasının yanlış görüşüne kendimi inandırdığım zaman artık onun yeni söylediklerini öğrenmiyorum; bu özel bilgisizliği genelde kendi zekâma ve kendi zayıflığıma olan ihanetime bağlıyorum. Yapacağım tüm iyileştirmeleri buradan çıkarıyorum. Tüm diğer yanlışlarım için de aynı şeyi uyguluyorum ve bu kuralın yaşamım için büyük yarar sağladığını düşünüyorum. Türe ve bireye ayağımın takıldığı taşa bakar gibi bakmıyorum; Her yerde atacağım adıma dikkat ediyorum ve bir kurala bağlıyorum. Bir aptallık yaptığımızı ya da söylediğimizi öğrenmek hiçbir şey değildir; önemli olan aptal olduğumuzu öğrenmektir; bu daha büyük daha önemli bir öğrenme. Belleğimizin kendinden en emin olduğu sırada, bana attırdığı yanlış adımlar, boşuna atılmış adımlar olmadı: Belleğim şimdi istediği kadar bana yemin etsin ve sadakatinden güvence versin kulaklarımı tıkıyorum; onun tanıklığına ilk karşı çıkıldığında biraz bocalıyorum ve önemli bir şeyde ona güvenemiyorum, başkalarını ilgilendiren konularda da ona kefil olamam. Ve benim unutkanlıktan yaptığımı, başkalarının kötü niyetle yaptıklarını bilmeseydim, gerçeği kendi ağzımdan değil, başkasının ağzından almayı kabul ederdim. Herkes kendisini yöneten tutkuların sonuçlarını ve koşullarını yakından gözleyecek olsaydı, benim kendi payıma düşen tutkumda yaptığım gibi, olacakları görürdü ve akışını ve azgınlığını yavaşlatırdı. Her zaman birdenbire yakamıza yapışmıyorlar; önce gözdağı veriyorlar, aşama aşama azıtıyorlar.

Fluctus uti primo cœpit cum albescere ponto,

Paulatim sese tollit mare, et altius undas

Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.

"Rüzgârin ilk esişinde denizin köpürmesi,

sonra yavaş yavaş kabarması, dalgaların yükselmesi

ve çok geçmeden en diplerden göğe yükselmesi gibi." (Virgilius,

Aeneas, VII, 528)

Yargılamanın benim gözümde önemli yeri vardır, en azından öyle olmasına çabalıyorum. Kimi de, dostluğu bozmadan ve değiştirmeden, duygularımı kendi haline bırakır. Ben var olan öteki nitelikleri düzeltemezse, en azından onların bozulmalarına izin vermez, o kendi görevini yapar.

Mademki bilim ve ışık tanrısı, bize salık vereceği her şeyi kapsıyor ve herkesin kendini tanıması uyarısını tapınağının alınlığına yazdırıyor, bu uyarının önemli sonuçlarının olması gerekiyor. Platon da, bilgeliğin bu uyarının yerine getirilmesinden başka bir şey olmadığını söylüyor; Sokrates de, "Ksenophon"da bunu ayrıntılarıyla gösteriyor. Bilimdeki zorlukları ve kararlılığı ancak oraya girenler algılarlar. Aslında neden habersiz olunduğunu fark etmek de belli bir zekâ gerektirir ve

kapalı olduğunu öğrenmek için kapıyı itmek gerekir. "Bildikleri için, bilenlerin sadece sorup araştırması yeterlidir" diyen Platoncu incelik buradan gelir; bir şey sormak için neyi öğrenmek istediğini bilmek gerektiğine göre, bilmeyenler ne soracağını bilmez. Sokrates'in Ksenophon'da Euthydeme'e öğrettiği gibi, bu kendiliğinden bilmede herkesin kendinden çok emin olması ve kendini iyi bir uzman diye görmesi, kimsenin bir şey anlamadığı anlamına geliyor. Kendini tanımaktan başka bir şey yapmayan bir olarak, orada öyle sonsuz bir derinlik ve çeşitlilik bulurum ki daha öğrenecek çok şey olduğunu bana hissettirmesi, öğrendiklerinin tek meyvesidir. Zafiyetimi kabul etmem, alçakgönüllü olmamdan, bana emredilen inançlara itaatimden, görüşlerde sürekli soğukkanlı ve ılımlı olmamdan ileri geliyor. Ve aynı zamanda, sadece kendine inanıp güvendiği için, incelemenin ve gerçeğin baş düşmanı olan şu yersiz ve kavgacı kibire karşı bende oluşan kin de yine bu soğukkanlılığımdan ve ılımlılığımdan ileri geliyor. Yönetenlere kulak veriniz: Öne sürdükleri ilk aptallıklar, din ve yasalar için kullanılandıkları üslubun içindedir. *Nil hoc est turpius quam cognitioni et perceptioni assertionem approbationemque præcurrere*. ["Algılamadan ve tanımadan önce, iddia ve karar öne sürmek kadar ayıp hiçbir şey yoktur." (Cicero, *Akad.*, I, XII)]. Aristharcus, "eski çağda dünyada yedi bilge güçlükle bulunurdu, şimdilerde yedi cahil bulmak zor" derdi. Bu sözleri kendi zamanımız için söylesek daha haklı olmaz mıyız? İddiacılık ve inatçılık aptallığın açık belirtileridir. Böyle birisinin günde yüz kez burnu sürtülür; ama yine dediğim dediktir ve inatçılık eder. Sanki yeni bir ruh ve anlayış aşılanmış dersiniz, yere her düşüşünde daha azimli ve daha güçlü hale gelen yerin oğlu sanırsınız.

Cui, cum tetigere parentem,

Jam defecta vigent renovato robore membra.

"Takatsiz organları annesine (Dünya) her dokunuşta

güç kazanır, yeniden canlanır." (Lucanus, IV, 599)

Bu dik kafalı sersem, yeni bir tartışmaya başlamak yeni bir ruh bakınmayı düşünmesin? İnsanoğlunun cahilliğini kendi deneyimimle kınıyorum; kanımca bu, dünya okulunun en güvenilir dersidir. Benimki ya da onlardaki gibi bu kadar boş bir örnekle ikna olmak istemeyenler, ustaların ustası Sokrates'e bakıp anlasınlar. Çünkü filozof Antisthenes gerçekten de çömezlerine, "Haydi siz ve ben, Sokrates'i dinleyelim. Orada, ben de sizin gibi öğrenci olacağım," derdi. Ve o, stoacı öğretiyi desteklerken erdemin yaşamı tümüyle mutlu edeceğine inanıyordu ve başka hiçbir şeye ihtiyaç duyulmadığını söylerken, "Sokrates'in gücünün dışında," diye ekliyordu.

Kendimi incelerken harcadığım bu uzun çaba, beni başkalarını az çok yargılamaya da alıştırdı ve bu kadar isabetli ve kabul edilebilir sözler söylediğim çok nadirdir. Dostlarımın durumlarını kendilerinden daha iyi gördüğüm ve ayırt ettiğim zamanlar oluyor. Arkadaşlarımdan biri kendisiyle ilgili yaptığım tasvirin doğruluğu karşısında şaştı kaldı; ona kendisi hakkında bilgiler verdim ve önerilerde bulundum. Çocukluktan beri yaşamının başka yaşamlara nasıl yansıdığına baktığım için bu konuda hayli beceri kazandım. Ve bunu düşündüğüm zaman, çevremde yeteneklerime katkıda bulunabilen çok az şey gözümden kaçıyor: davranışlar, tatlar, konular tüm bunlar gözümden kaçmıyor. Nelerden kaçınmalıyım, neleri izlemeliyim, her şeyi inceliyorum. Dostlarımın içsel eğilimlerini dış davranışlarına göre bu şekilde ortaya çıkarıyorum. Bunu, sonsuz çok çeşitli ve sıralamalarda pek tutarsız eylem değişkenliklerini düzene sokmak için yapmadığım gibi, tespitlerimi ve bölmelerimi bilinen sınıflar ve alanlar içine yerleştirmek için de yapmıyorum:

Sed neque quam multæ speçies, et nomina quæ sint,

Est numerus.

"Ama her birinin türünü sıralamak ve adlarını

tek tek söylemek imkânsız." (Virgilius, *Georg., II, 103)*

Bilginler, fikirlerini daha özgün ve daha ayrıntılı biçimde irdelerler ve belirtirler. Kendimi bigilendirmek için pratiğin ötesine geçemeyen bense, böyle bir kurala sahip değilim ve bunu duyularımın yordamıyla yapıyorum. Örneğin, düşüncelerimi burada olduğu gibi birbirleriyle tutarsız öğeler halinde ifade ediyorum; Çünkü birden ve bütün olarak söylenemeyen bir şeydir bu. Bizimkiler gibi zayıf ve sıradan ruhlarda, bağlantı ve uygunluk asla bulunmaz. Bilgelik sağlam ve bütün bir yapıdır, her parçası kendi yerini alır ve kendi damgasını taşır. "*Sola sapientia in set ota conversa est*." ["Tümüyle kendi içine kapanık bir tek bilgelik vardır." (Cicero, *De fin*., III, VII)]. Bu kadar karışık, bu kadar ayrıntılı ve rastlantısal bir şeyin üstesinden gelirler mi bilemiyorum ama bu sonsuz çeşitlilikteki yüzleri bir başlık altında toplamayı, bir kararda kalmayaşımızı belirlemeyi ve bir sıraya sanatçılara bırakıyorum. Sadece eylemlerimizi birbirlerine bağlamak değil; değişik yansımalarla o kadar ikili ve renkliler ki, her birini belli bir nitelikle belirtmek de bana zor geliyor.

Makedonya kralı Perseus'un hiçbir koşula bağlı kalmayan bir akla sahip olduğu için çeşitli yaşam tarzları üzerinde gezindiği ve pek pervasız ve pek başıboş bir yaşamdan öbürüne –davranışları o kadar aşırı ve uçarıydı ki– gidip geldiği söylenirdi; nasıl bir adam olduğunu ne kendisi ne de başkaları bilmezdi. Bununla beraber, bu söz bana hemen herkese uyar gibi geliyor. Ve zaten, aynı düzeyde tanıdığım bir başkası içinde aynı sonuçlar geçerli sayılabilir diye düşünüyorum; tutarsız, her zaman aşırı bir uçtan öbür uca sürüklenir, durmadan yoldan çıkarak şaşırtan bir hayat tarzı, her yeteneği çarpık – o kadar ki, gerçekten tanınmaz biri olarak tanınmaya gayret ediyor dersiniz.

Kendini içtenlikle yargılamak için iyi kulaklara sahip olmak gerekiyor; çünkü yara almadan buna tahammül edebilecek az sayıda insan vardır; bizi yargılamayı göze alan kişiler bununla bize bir dostluk gösterirler, çünkü bir kişiyi gerçekten sevmek, iyiliği için onu yaralama ve incitme tehlikesini göze almaktır. Kusurları niteliklerinden fazla olan bir kişiyi yargılamanın çok zor olduğu düşüncesindeyim. Platon, bir başkasının ruhunu incelemek isteyende üç nitelik olmasını arzuluyor: Bilgi, iyi niyet, yüreklilik.

Bir gün bana, daha yaşım elverirken biri benden yardım isterse, nasıl bir iyilikte bulunacağım soruldu;

Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum

Temporibus geminis canebat sparsa senectus.

"Daha iyi bir kan bana güçler verseydi

ve yaşlılık şakaklarına aklar düşürmeseydi." (Virgilius, *Aeneas, V, 415)*

"Hiçbir şey" diye cevap verdim. Beni başkasına köle edecek bir şeyi yapmayı bilmediğim için bağışlasınlar. Ama eğer isteseydi ustama gerçekleri ve gözlemlediğim gelenekleri söylerdim; bunu da hiç bilmediğim skolastik derslerde (bu derslerle iyi yetişmiş hiç kimse görmedim) kaba bir şekilde değil, ama en uygun durumda, onları adım adım izleyerek, basitçe ve doğal olarak, gözlerimle tek tek yargılayarak, halkın gözünde nasıl biri olduğunu ona göstererek ve dalkavuklarına karşı çıkarak yapardım. Çevresindeki aşağılık kişiler tarafından sürekli şımartılan krallar gibilerse, içimizden hiç kimse, onlardan daha az değerli değildir. Büyük kral ve büyük filozof İskender bile

bundan kurtulamadığına göre başka nasıl yapabilir? Ben olsam, bu ödevi yerine getirmek için yeterince sadakatim, sağduyum ve özgürlüğüm olurdu. Bu gizemli bir hizmet olurdu; aksi takdirde etkisi de inceliği de kalmazdı. Bu, öyle herkese verilecek bir görev değildir. Çünkü gerçeğin kendisinin bile her an ve nasıl olursa olsun kullanılan bir güç ayrıcalığı yoktur; ne kadar soylu olursa olsun kullanım alanının ve sınırları vardır. Çoğu zaman, prensin kulağına yararlı olmayan, zarar verici ve adaletsiz bir şekilde fısıldandığı olur – insanlar böyledir işte. Ve haklı bir azarın yanlış olacağına ve özün öneminin, biçimin önemine feda edilmesi gerektiğine beni kimse inandıramaz. Böyle bir göreve talihinden memnun, sıradan bir kısmetle dünyaya gelmiş birini getirmek isterdim.

Quod sit esse velit, nihilque malit.

"Ne olmak istediğini bilen, başka bir şey istemez."

(Martialis, X, XLVII, 12)

Çünkü o, bir yandan kariyerini etkileyeceği korkusuyla efendisinin yüreğine ve derinlemesine etkilemekten korkmazdı; diğer taraftan, orta halli biri olarak her türlü insanla daha kolay ilişki kurardı. Bu işi tek bir kişiye verirdim; Çünkü bu özgürlük ayrıcalığını ve mahremiyeti birçok kişiye vermek efendiye zarar verebilirdi. Ve de bu kişiden sessizliğe bağlı kalmasını isterdim

Kendi şanını düşünerek, düşmanla karşılaşmayı azimle beklediği için övünüyorsa ve kulağını çekmekten başka bir etkisi olmayan bir dostunun sözlerine tahammül edemiyorsa, bu kral inandırıcı olamaz. Çünkü hiç kimse kralın kendisi kadar gerçek ve içten uyarılara ihtiyaç duymaz. Onlar kamusal yaşamı ayakta tutarlar ve çok sayıda izleyicinin onayını almak zorundadırlar. Kralları yollarından saptıran her şeyi onlardan gizlemek alışkanlığına sahip olunduğu için, onlar bunu fark etmezler; kendilerinden nefret eden ve kendilerine kin besleyen halklarına karşı görevlerini, bu durumdan habersiz bir biçimde yerine getirirler. Eğer zamanında uyarılırlarsa ve durumdan haberdar edilirlerse, bu durumu yaratan nedenlerden kaçınarak, kendilerine zarar gelmemesini sağlayabilirler. Gözde kişileri, efendilerinden ziyade kendileriyle meşguldür ve bunda haklıdırlar; Çünkü aslında gerçek bir dostluk isteyen hizmetlerin çoğu hükümdarın çetin bir sınavına tabidir, sadece sevgi içten bağlılık değil yüreklilik de gerektirir.

Sonuç olarak, benim burada kaleme aldığım tüm bu karalama defteri, hayatımdaki deneylerin bir kayıtıdır; tersine bir model olarak ele alınırsa iç sağlığımız için bir örnek teşkil edebilir. Oysa, bedensel sağlığa gelince, kimse benimkinden daha yararlı bir örnek sunamaz; Çünkü sanatın ve görüşlerin hiçbir şekilde bozmadığı, değiştirmediği saf bir örneğim. Aklın yerini deneye bırakıp tıp alanı söz konusu olduğunda, deney özgün alanını bulur. Tibere (imparator), yirmi yıl yaşamış herkesin sağlığı için neyin zararlı, neyin yararlı olduğunu kesin olarak bilmesi ve hayatını tıpsız sürdürmeyi başarması gerektiğini söylerdi. Ve bunu kendi sağlıklarını incelemeyi, en önemli inceleme olarak öğrencilerine önemle tavsiye eden Sokrates'tan öğrenmişti; alıştırmalarına, yediğine, içtiğine dikkat eden aklı başında bir insanın kendisi için neyin iyi, neyin kötü olduğuna bir doktordan çok daha iyi karar vereceğini sözlerine eklerdi. Hekimlik, yine de deneyin her zaman tıbbın mihenk taşı olduğunu söyler. Demek ki Platon, gerçek bir hekim olmak için bu mesleğe hazırlanan kişinin iyileştirmeyi dilediği tüm hastalıkları geçirmesinin, hakkında karar vereceği bütün kazaları ve koşulları yaşamasının şart olduğunu söylemekte haklıydı. Frengiyi tedavi etmeyi öğrenmek istiyorsa, hekimin kesinlikle frengiye yakalanması gerekiyor! Gerçekten de, kendimi böyle bir hekime emanet ederdim. Çünkü diğerleri denizleri, kayalıkları ve limanları masa başına oturup resmeden ve orada bir gemi modelini tam bir güvence içinde gezdiren kişiler gibi bizi yönlendiriyorlar; Ama onlara "uygulayın" deyin, ne yapacaklarını bilmezler! Hekimler,

hastalıklarımızı kaybolan bir atı ya da köpeği şu renkte, şöyle boyda, kulakları böyle diye bildiren bir tellal gibi tasvir ederler; Ama "işte bu" gösterin, tanımazlar bile!

Tanrım, tıp bir gün bana elle tutulur bir yardımda bulunsun; o zaman iyi niyetimle şöyle haykıracağım:

Tandem efficaci do manus scientiæ!

"Sonunda etkin bir bilime ellerimi uzatıyorum."

(Horatius, *Epod., XVII, I)*

Beden ve ruhu sağlıklı tutma vaadinde bulunan sanatlar, çok şey vaat ediyorlar, ama hiçbirini tutamıyorlar! Ve bu zamanda, aramızda bunu meslek edindiklerini söyleyenler, bunun etkisini diğer zamanlarda yaşayanlardan çok daha az gösteriyorlar. Dahası onlar için ilaç satıcısı denebilir; ama hekim oldukları söylenemez.

Beni uzaklara götüren yaşam tarzımın hesabını verecek kadar uzun yaşadım. Tatmak isteyen varsa, çeşnicibaşı olurum. İşte size hatırlayabildiğim bazı konular. Duruma göre değişmeyen bir tarzım yoktur, benimsediğim ve etkilendiğim durumları kaydederim. Hastaykende de yaşam tarzım aynıdır; aynı yatak, aynı saatler, aynı yiyecek ve aynı içecek. Buna kesinlikle hiçbir şey eklemem, sadece gücüme ve iştahıma göre azaltıp çoğaltırım. Sağlık, benim için, alışılmış durumumu bozmadan korumaktır. Hastalığın beni bir yana attığımı görüyorum hekimlere inanırsam, onlar beni başka yana atarlar; kaderden ya da sanattan sonuçta kendi yolumun dışındayım işte. Hiçbir şeye bundan daha fazla inanmıyorum; hiçbir şey, uzun zamandır alıştığım şeyleri değiştirmek kadar beni rahatsız etmez.

Yaşamımıza dilediği biçimi veren alışkanlıklardır; istediğini yapar o; hayatımızı istediği gibi değiştiren Kirke'nin iksiridir[22]. Bizden üç adım ötedeki uluslar, bizi korkutan bu akşam neminden, akşamın bu ince ve içe işleyen, bizi açıkça görülür biçimde etkileyen ıslaklığından korkmamızı gülünç sayıyor. Kayıkçılarımız ve köylülerimiz çok alay eder bu korkusuyla. Bir Almanı bir battaniyenin üzerine yatırın, bir İtalyan'ın kuştüyünde ve bir Fransız'ı perdesiz ve ateş yanmayan bir odada yatırın hasta edersiniz. Bir İspanyol'un midesi bizim yemek yeme biçimimize dayanmaz; bizim midemizin de İsviçreliler'in içki içme tarzına dayanamaz.

Augsbourg'da bir Alman'ın, bizim onların sobalarını kötülemek için kullandığımız gerçeklerle ocaklıklarımızın rahatsızlığını yermesi beni bayağı keyiflendirdi. Çünkü bu ağır sıcaklık ve ısındığı zaman sobaların yapıldıkları maddenin kokusu, alışık olmayan kişilerin çoğunun başını ağrıtır. Ama benim başımı ağrıtmaz. Sonuçta sürekli, ışıksız, dumansız ve şöminelerimizin deliğinden gelen rüzgârdan yoksun bu sıcaklık, birçok yanıyla bizim sıcaklığımızla boy ölçüşebilir. Roma mimarisini niye taklit etmiyoruz? Denildiğine göre, ateş eskiden evin dışında, evin alt tarafında yakılırmış; sıcaklık duvarın içinden borularla evin her tarafına dağıtılır ve geçtikleri yerleri ısıtırmış. Seneca'da ya da başka bir yerde açık anlatımı gördüm. Bu kişi (Alman), kentinin elverişliliğini ve güzelliklerini övdüğümü duyunca, oradan ayrılmak zorunda olduğum için yakınmaya başladım. Ve beni buna inandırmak için ileri sürdüğü ilk sakıncalardan biri başka yerlerdeki şöminelerin başımı ağrıtacağı oldu. Kendi evinde böyle bir şey olamayacağı için bunu bizim uygulamamıza bağlıyordu. Ateşten gelen tüm sıcaklık beni halsizleştirir ve ağırlaştırır. Ve bununla beraber, Evenus (Plutarkhos'dan) ateşin hayatın baharatının ateşi olduğunu söylerdi. Ben soğuktan kaçmak için başka yollar buluyorum.

Fıçının dibindeki şarabı sevmeyiz; Portekiz'de bu dumanlı tat eşsiz bir tat olarak değerlendirilir ve

prenslerin içeceğidir. Kısacası, her milletin başka bir millete sadece yabancı değil yabanıl ve mucizevi de gelen birçok geleneği ve göreneği vardır.

Basılmış tanıklıklardan başkasına inanmayan, insanlara ancak kitapta adı geçiyorsa inanan, yaşı tutmayan birinden gelmeyen bir gerçeğe inanmayan bu halkla ne yapacağız? Bastırınca, aptallıklarımıza saygınlık kazandırıyoruz. Bu halkta "bunu okudum" demek, "bunun söylendiğini duydum" demekten çok başka bir şeydir. Ama insanların sözlerine yazdıklarından daha az güvenmem ve yazarken de konuşurken olduğu kadar sakınımsız olduklarını bilirim; bu yüzyıla geçmiş yüzyıl olarak kabul eden biri olarak, Aurle-Gelle ve Macrobe kadar kendi dostlarımı, onların yazdıkları kadar kendi gördüklerimi kanıt olarak öne sürerdim. Madem ki erdemin daha eski olunca daha büyük olmadığı ileri sürülüyor, ben de aynı şekilde gerçeğin daha eski olunca daha bilge olmadığı düşüncesindeyim. Bizi yabancı örneklerin ve okulda öğrendiğimiz şeylerin peşinde koşturan şeyin bu katıksız aptallık olduğunu sıkça söylerim; şimdiki verimliliğiyle, Homeros’un ve Platon’un zamanındaki verimlilikleri aynıdır. Ama sergilediğimiz gerçekten daha çok, saygın örnekler sıralama peşinde değil miyiz? Sanki kanıtlarımızı, Vascosan ya da Plantin mağazasından alınca kendi köyümüzde gördüklerimizden daha değerli oluyorlar. Ya da gözümüzün önünde olanı dikkatle inceleyecek ve değerlendirecek ve onlardan örnekler çıkarıp zekice yargılayacak akıl bizde yok. Kanıtlarımıza inandıracak otoriteye sahip olmadığımızı söylemek gereksiz bir şeydir: Kanımca, en olağanüstü olaylar ve en şaşırtıcı örnekler, insani eylemlerle ilgili olan örnekler ve onlara kendi ışıkları altında bakmayı bilirsek, en sıradan ve en günlük şeylerin üstesinden gelirler.

Kitaplarda bulduğum örnekleri ve Aristoteles’in Libya çölünü su içmeksizin geçen Argieli Andron hakkında dediklerini bir yana bırakalım. Soylu bir kişi, bir gün benim de bulunduğum bir yerde yazın ortasında Madrid’den Lisbon’a su içmeden gitmiş olduğunu söyledi. Yaşına göre çok sağlıklıydı ve bana dediğine göre, kendisi de bana iki, üç ay, hatta bir yıl su içmeden durduğunu söylemesinin dışında hayatında bir gariplik yoktu. Susuzluk hissediyordu, ama bunu geçiştiriyordu ve bunun kendiliğinden geçen bir gereksinim olduğunu düşünüyordu ya da zevkten ziyade kapris olsun diye su içtiğini ileri sürüyordu.

İşte bir başka örnek daha çok uzun zaman olmadı, Fransa’nın en bilgin, zengin kişilerinden birine rastladım; her yanı halılarla kaplı salonun bir köşesinde çalışıyordu. Çevresinde uşaklarının neden olduğu şaşırtıcı bir gürültü patırdı vardı ve bana –Seneca’nın da– derin düşünceye dalmak için bu şamatadan yararlandığını söyledi; sanki bu gürültüyle sarsılmış gibi büsbütün içine büzülüp kapandığını ve bu insan sesi fırtınasının içsel düşüncelerini güçlendirdiğini söyledi. Padoue’da öğrenci olduğu sırada, ikamet ettiği meydanda pek uzun süre araba gürültüsünde ve meydanın gürültüsü içinde çalışmıştı, gürültü içinde çalışmaya o kadar alışmıştı ki, gürültüsüz çalışamaz olmuştu. Sokrates de kendi yönünden, kötü huylu karısının sürekli dırdırlarına nasıl dayandığına şaşıran Alcibiades’e, "insanların su çeken kuyu çıkrığı çarklarının gürültüsüne alıştıkları gibi" diye cevap verdi. Bense tamamen karşıyım buna: Aklım pek hassastır ve kolaylıkla dağılır; düşüncelerle meşgul olduğu sırada, en ufak sinek vızıltısı onu rahatsız eder.

Seneca gençliğinde, ölü bulunmuş bir hayvanın etini yememeyi tavsiye eden Romalı filozof Sextius örneğini pek benimsemişti; hayvan eti yemeden mutlu bir yıl geçirdi; sırf aynı görüşü yayan bazı yeni dinleri kabul ettiğinden kuşkulanılmasın diye bu alışkanlığını bıraktı. Ve aynı zamanda, artık yumuşak şiltelerde yatmamayı salık veren Attalus’un kurallarını benimsedi ve yaşlılığına kadar sert şilteleri kullandı. Onun döneminin alışkanlıkları, onu sert koşullara alışmaya, bizimki ise yumuşak koşullarda yaşamaya neden oldu.

Ağır işlerimde kullandığım uşaklarımla adamlarım arasındaki yaşam farkına bakın: İskitler’in ve

Kızılderililer'in yaşam biçimleri benim olanaklarımdan ve usullerimden bu kadar uzak değildir. Dilencilikten kurtarıp yanıma aldığım çocuklar eski hayatlarına dönmek için mutfağımı da ve uşak giysilerini de bıraktılar. Ve bunlardan biri kısa bir zaman sonra yemek için çöplükten salyangoz toplardı; ne ricalarım, ne de tehditlerim, onu yoksullukta bulduğu lezzeten ve tattan vazgeçemedi. Baldırı çıplakların, varlıklılar gibi zevkleri ve görkemleri vardır; onların da, saygınlıkları ve siyasal düzenleri olduğu söylenir. Bunlar alışkanlığın sonuçlarıdır: Alışkanlık bizi sadece kendine uygun olan bir yaşama biçimini benimsetmeye değil (ve bu nedenle, bilge kişiler en kolayını, en iyisini benimseyelim derler); öğretilerinin en soylusu ve en yararlısı olan değişiklik ve çeşitliliklerini de benimsetmeye yönlendirir. Bedensel yeteneklerimin en iyisi, esnekliğim ve az inatçı oluşumdur. Başkalarına nazaran daha kişisel ve daha alışılmış, aynı zamanda da hoş eğilimlerim vardır. Ama bunlardan fazla çaba göstermeksizin uzaklaştırıp, tam aksi bir tutumu benimserim. Genç insan, gücünü diri tutmak ve onu küflenip yavanlaşmaktan kurtarmak için kendi yaşam kurallarını sürekli değiştirmelidir. Buyruklara dayanan yaşama biçimi kadar aptalca ve zavallı olanı yoktur.

Ad primum lapidem vectari cum placet, hora

Sumitur ex libro; si prurit frictus ocelli

Angulus, inspecta genesi collyria quærit.

"İki adımlık bir yere mi gidecek, hareket saati müneccimlik kitabından alınır; ovuşturmaktan göz ucunda kaşıntı mı hissediyor, yıldız falına bakmadan asla gözüne damla damlatmaz." (Juvenalis, VI, 576)

Bu genç adam, bana bu konuda inanırsa, kendini sıkça aşırılıklara atacaktır; Çünkü başka türlü en ufak sefahat onun felaketi olur, başkalarıyla ilişkilerinde beceriksiz ve çekilmez olur. Dürüst bir insana en aykırı özellik belli bir yaşam tarzına bağlı kalmak ve ondan ödün vermemektir; alışkanlık esnek değilse özeldir. Arkadaşlarının yaptığını gücü yetmediğinden yapmak ya da yapmamayı göze almak utanç verir. Böyle kişiler mutfaklarında kalsın! Başka yerlerde bu şekilde olmak yakışık almaz; Ama bir asker için ağır ve affedilmez bir kusurdur bu. Çünkü asker, Philopoemen'in dediği gibi, çok sık değişen ve çok çeşitli bir yaşama alışmak zorundadır.

Olabildiğince özgür ve her şeye uyum sağlamaya yatkın yetiştirildiğim halde, yaşlandıkça bazı şekillere daha bir bağlandım eğitim yaşım geçti ve bundan böyle ayakta kalmaktan başka hiçbir şey yapmak zorunda değilim. Alışkanlık, farkında olmadan beni öyle etkisi altına aldıki, bazı şeylerden vazgeçmeye aşırılık diyorum. Kendimi zorlamadan ışıkta uyuyamaz oldum, ne yemekler arasında bir şey yiyebiliyorum, ne kahvaltı edebiliyorum, ne akşam yemeğinin üzerinden üç saat geçmeden gidip yatabiliyorum, ne uyumadan önce, ne ayakta çocuk yapabiliyorum, ne saf su ya da saf şarap içebiliyorum, ne uzun zaman başı açık kalabiliyorum, ne de öğle yemeğinden sonra saç kestirebiliyorum: Ve eldivenlerimden de gömleğimden de kolay kolay vazgeçmem; masadan kalkınca ellerimi yıkamazsam, karyolamın tavanını ve perdelerini görmezsem olmaz: Bunlar benim için çok gerekli şeyler. Örtüsüz masada öğle yemeği yiyebilirim; Ama Alman gibi, beyaz peçetesiz yemek yiyince çok rahatsız olurum. Her ikisini de İtalyanlar'dan daha fazla kirletiyorum; Çünkü kaşıkla çatalı az kullanıyorum. Krallardan örnek alarak başladığını gördüğüm ve her yemek türünde bize tabak gibi peçete değiştirmeye dayanan bu davranış biçiminin benimsenmemesine hayıflanıyorum. Sert mizaçlı asker Marius'un yaşlandıkça içkisine titizlik gösterdiğini ve sadece kendi özel kadehinden içtiğini biliriz. Ben de, belirli biçimlerdeki bardakları tercih ediyorum; sıradan, hele herkesin içtiği bardaktan içmem. İçmek için, duru ve saydam olmayan hiçbir metal hoşuma gitmez. Gözlerim de kapasitelerine göre içkinin tadını çıkarsınlar diye!

Bu tür rehavetlerin çoğu alışkanlıktan ileri geliyor. Öte yandan doğa da kendi zayıflıklarını bana aktardı: Midemi fazla yüklemeden iki öğünden fazlasını kaldıramıyorum, gaz şişkinliğinden ve ağız kurumasından kurtulamıyorum. Akşam rutubeti denilen, akşamın serin ve nemli havasına da uzun süre maruz kalmaya da artık dayanamıyorum. Birkaç yıldır genellikle olduğu gibi bütün geceyi savaş angaryalarıyla geçirdikten sonra, saat beşten ya da altıdan itibaren, müthiş bir baş ağrısıyla midem bulanmaya başlıyor; kusmadan sabahı ettiğim tek bir gece yok. O sırada, diğer insanlar kalkıp sabah kahvaltısı etmeye giderlerken, ben uyumaya gidiyordum ve ancak uyuduktan sonra eskisi kadar dinç oluyordum. Hep akşam rutubeti geceyle birlikte ortaya çıkar diye biliyordum. Ama o yıllarda, akşam rutubetinin güneş batmadan bir ya da iki saat önce ufka yaklaştığında daha sert ve daha tehlikeli olduğuna inanan ve gecenin nemine aldırmayıp bundan özenle kaçınan bir büyük senyörle uzun süredir görüşüyordum; bunu bana öyle bir anlattı ki, düşüncelerinden çok duyguları beni etkiledi.

Buna ne demeli? Sağlığımızdan kuşkulanmak ve onunla kafamızı meşgul etmek hayal gücümüzde etki yapar ve davranışlarımızı değiştirir. Bu zorluklar karşısında hemen pes edenler, üstlerine gerçek bir felaketi çekerler. Ve birçok soylu kişinin, hekimlerin sersemliği yüzünden gencecik ve sağlık doluyken odalarına kapanmalarına acıyorum. Toplumda iyice yer etmiş alışkanlıkları bırakarak toplumsal ilişkilerden el çekmektense soğuk algınlığına katlanmak çok daha iyi olurdu! Günün en tatlı saatlerini bize kötüleyen bilim can sıkıcı bir bilimdir. Aksine, gücümüzü en son aşamasına kadar kullanalım. Genelde, hastalığa karşı ısrarla direnerek dayanıklılık kazanırız ve ona direnerek iyileşiriz; tıpkı sara nöbetlerini küçümseyen ve buna karşı direnerek iyileşmeyi başaran Sezar'ın yaptığı gibi. En iyi kurallara bağlanmalıyız; Ama onların kölesi olmamalıyız.

Krallar ve filozoflar bile büyük abdest yapar –kadınlar dahi–. Kamusal yaşamlar törenlere adanmıştır; karanlık ve özel olan benim yaşamımsa, doğanın ona izin verdiği her şeyden yararlanır. İnsan hem asker, hem de Gaskonyalı olunca, biraz patavatsız olabiliyor. Bu yüzden, bu eylem hakkında şunu söyleyeceğim: Bu işi gecenin belirli saatlerine bırakmaya, benim yaptığım gibi, bunu zorla alışkanlık haline getirmeye ve onu buna uydurtmaya ihtiyaç var. Ama benim yaşlandıkça yaptığım gibi ne özel bir yere, ne de özel bir oturağa sıkı sıkıya bağlanmalı ve bu işlevi fazlaca uzatıp, ondan hoşlanarak usandırıcı kılmamalı. Ama yine de, en pis işlerim söz konusu olduğunda, özen ve temizlik aranması biraz hoş görülemez mi? "*Natura homo mundum et elegans animal est*." ["İnsan doğası gereği temiz ve naif bir hayvandır." (Seneca, *Ep*., XCII)]. Tüm doğal eylemler içinde ara vermekten en rahatsızlık duyduğum eylem budur. Başkalarının düzensizliğinden rahatsız olan birçok savaşçı gördüm; halbuki ben ve barsaklarım, acil bir iş ya da hastalık olmazsa, yataktan kalkar kalkmaz randevu yerinde buluşuruz.

O halde, dediğim gibi, hastalar için yetiştikleri ve büyüdükleri yaşam tarzını sakin bir şekilde sürdürmeleri en güvenli bir durum olur. Değişiklik, neyle ilgili olursa olsun şaşırtır ve yaralar. Bir Perigordlu'ya ya da bir Lucques sakinine kestanenin, dağ köylülerine sütün ve peynirin dokunduğunu kim inanabilirdi? Onlara bırakın yeni bir yaşam tarzını, alışkanlıklarına ters düşen bir şey önerin, sağlıklı bir kişinin bile dayanamayacağı bir çalkantıya yol açar bu durum! Altmış iki yaşındaki bir Breton'a "su içeceksin" deyin, bir denizciyi hamama kapatın, Basquelı bir uşağa dolaşmayı yasaklayın; onları hareket, hava ve ışıktan mahrum etmektir bu.

An vivere tanti est?

"Yaşam bütün bunlara değer mi?"

Coginur a suetis animum suspendere rebus,

Atque, ut vivamus, vivere desinimus.

Hos superesse rear, quibus et spirabilis aer

Et lux qua regimur redditur ipsa gravis?

"Alışkanlıklarımızdan vazgeçmeye zorlanıyoruz ve

ve ömrümüzü uzatmak için yaşamayı bıraktık.

Soludukları havadan ve onları aydınlatan ışıktan mahrum edilenlere

hâlâ yaşıyorlar diyebilir miyim?" (Maximianus, I, 155, 247)

Başkaca bir iyilikleri dokunmuyorsa da, hiç değilse şunu yapıyorlar: Hastalarını, yaşamla bağlarını yavaş yavaş kopararak erkenden ölüme hazırlıyorlar.

Sağlıklı ya da hasta olayım, genelde beni baskı altına alan arzularımı kendi gidişatına bırakırım. Arzularıma ve eğilimlerime büyük bir yetke veririm. Kötüyü kötüyle iyileştirmeyi hiç sevmiyorum ve hastalıktan daha fazla canımı sıkan ilaçlardan tiksiniyorum! Benim için böbrek taşı hastası olmak ve bunun için istiridye yemekten kaçınmak zorunda olmak bir yerine iki kötülük yapar! Hastalık bir yanımızdan bizi çimdikler, tıbbi kurallar öteki yanımızdan. Mademki kendimizi aldatma şansımız var, o zaman zevki seçelim. İnsanlar tamamen tersini yapıyor ve tüm yararlı olanların kesinlikle zahmetli olduğuna inanıyor; kolaylık onlarda kuşku uyandırıyor. Gençken acılı ve baharatlı soslar hoşuma giderdi; Ama midem bunlardan yorulunca, tat alışım da bu durumdan etkilendi. Şarap hastalara dokunur; ağzıma zehir gelen bir şeydir bu. Tiksintiyle tükettiğim şeyler beni rahatsız eder, iştahla ve keyifle tükettiğim hiçbir şey dokunmaz. Bunun için, bana zevk veren hiçbir eylemden hiçbir zaman zarar görmedim. Bu nedenle hoşuma giden ilaçları gerektiği gibi kullandım. Ve yine gençken,

Quem circumcursans huc atque huc sæpe Cupido

Fulgebat, crocina splendidus in tunica.

"Pembe entarisi içinde tümüyle ışıldayan parlak Cupidon

hiç durmaksızın çevremde uçuştuğu sırada." (Catullus, LXVI, 133)

beni kıskıvrak yakalayan zevke pek özgürce ve pek düşüncesizce atıldım,

Et militavi non sine gloria.

"Ve yine de şerefimle karşı koydum." (Horatius, *Odlar, III, XXVI, 2)*

Yine de, zevk beni savurdukça, ben daha bir coşkuyla direndim.

Sex me vix memini sustinuisse vices.

"Altı kez karşı koyduğumu hatırlar gibiyim."

(Ovidius, *Aşklar, III, VII, 26)*

Kuşkusuz, Cupidon’a boyun eğdiğim zaman ne kadar genç olduğumu itiraf etmek bana sıkıntı verir, ama aynı zamanda olağanüstü bir şeydir bu! Seçme, öğrenme çağından çok önce olduğu için bir rastlantıyla oldu bu. Bendeki hatıralar ancak çok uzaklarda biraz belirginleşiyorlar. Kaderim, belki bir zamanlar yeni yetme olduğunu hatırlamayan Quartilla’nın kaderiyle bağdaştırılabilir.

Inde tragus celeresque pili, mirandaque matri

Barba maæ.

"Koltuk altlarım pek erkenden kıllandı

ve vaktinden önce çıkan sakalım annemi şaşırttı."

(Martialis, XI, XXII, 7)

Hekimler, genelde, reçetelerini yararlı bir biçimde hastalarda ortaya çıkan şiddetli arzulara uydururlar. Bu arzular pek büyük, pek tuhaf ve pek günahkârdır; öyle ki, bunların doğallıkla bir ilişkisi yoktur. Ve sonra, böyle bir hayal gücüyle yetinmek önemli değil midir? Bana göre, çok önemli bir şeydir bu; nasıl hoşnut edilebilir! En vahim ve en sık rastlanan hastalıklar, hayal gücümüzün bize yüklediği hastalıklardır. Şu İspanyol özdeyişi birçok bakımdan hoşuma gidiyor: "*Defienda me Dios de my*." ["Tanrı beni benden korusun."] Hastalandığım zaman, yerine getirebileceğim herhangi bir arzum olmayışından yakınıyorum; hekimler beni bundan zor alıkoyarlardı. Sağlıklı olduğum zaman da aynı özlemi duyuyorum; istemekte ve umut etmekte artık büyük bir şey görmüyorum. İnsanın isteklerinin azalması ve zayıflaması çok hüzün verici bir şey.

Tıp sanatı, o kadar belirsizliklerle dolu ki, yaptığımız her şeyde karar vermek bize düşüyor. Fanel'in ve Escale'in[23]göre, bölgelere ve gökteki aya göre değişiyor bu. Uyumanız, şarap içmeniz ya da şunu bunu yemeniz hekiminizin hoşuna gitmiyorsa dert etmeyin; size, onunla aynı fikirde olmayacak bir başkasını bulacağım. Hekimlerin kanıtları ve düşünceleri her türlü şekle girer. İyileşmek için susuzluktan can çekişir hale kadar gelip bayılan, sonra da bu tedaviyi zararlı bularak kınayan bir başka hekimin alaylarının kurbanı olan zavallı bir hasta gördüm; cezası yeterli olmuş muydu! Daha geçenlerde bu meslekten bir kişi böbrek taşları yüzünden öldü; hastalığıyla savaşmak için bu perhizi son derece ileri götürmüştü ve meslektaşlarının aksini söylemelerine karşın su içmeyerek kendini kuruttu ve böbreklerindeki kumu pişirdi.

Yaralıyken ya da hastayken, konuşmanın beni sarstığını ve başka bir aşırılık kadar, bana zarar verdiğini fark ettim. Sesim bana ağır geliyor ve beni yoruyor; Çünkü gür çıkıyor ve çınlıyor. Öyle ki, büyük kişilerin kulağına önemli meseleleri söylerken, sesimi çoğu zaman ayarlamaya özen gösteriyorum. Şu öykü konudan biraz uzaklaşsa da anlatmaya değer bir öyküdür. Grek okullarından birinde birisi benim gibi yüksek sesle konuşurmuş: Okulun ileri gelen üstadı, ondan daha alçak sesle konuşmasını istemiş. "Bana hangi tonda konuşacağımı göster de, ona göre konuşayım" diye karşılık vermiş bu kişi. Diğeri, konuştuğu kişinin kulaklarına uygun bir ses tonu kullanmasını söylemiş. Eğer anlaşıldıysa, güzel söylemiş: "Muhatabınıza göre konuşun." Bu şu demektir: "Yeter ki o sizi anlasın" ya da "kendinizi ona göre ayarlayın" bunun iyi bir tavsiye olduğunu sanmıyorum. Sesin tonunda ve ritminde bir biçimde düşündüğüm ifadesi anlamı vardır; kendimi anlatmak için onu istediğim gibi ayarlamak bana düşer. Eğitmek için ayrı bir ses, övmek ya da azarlamak için ayrı bir ses vardır. Sesimin dinleyiciye sadece ulaşmasını istemem, yerine göre ona vursun, yerine göre içine işlesin isterim. Uşağımı ekşi ve kaba bir ses tonuyla azarladığım zaman, onun bana, "Daha yumuşak tonda konuşun, sizi işitiyorum, efendim," demesi eğlenceli olurdu. "*Est quædam vox ad auditùm accomodata, non magnitudine, sed proprietate*." ["Gürültü ile değil, niteliğiyle işitmeye elverişli bir ses türü vardır." (Quintilien, *Instit. Orat*., XI, III)] Sözün yarısı konuşana, yarısı dinleyene aittir. Dinleyen, sesi özgün hareketine göre almaya hazırlanmalıdır; aynen top oynayanlarda olduğu gibi: Topu yakalayan geriye çekilip, topu atanın davranışına orantılı ve topun aldığı yola göre hazırlanır.

Deneyim bana şunu da öğretti: Sabırsızlıktan kendimizi kaybediyoruz. Ağrıların da kendi hayatları, sınırları, hastalıkları ve sağlığı vardır.

Hastalıkların yapısı, hayvanların yapısına uygun olarak biçimlenir. Daha doğuşta kaderleri sınırlanmıştır ve günleri sayılıdır. Kim ki hastalıkları seyirlerinin tam ortasında kısaltmayı ister, onları ancak uzatır ve arttırır; yatıştıracağım derken azdırır. Ben, Crantor'la aynı fikirdeyim; ağrılara karşı inatla ve şapşalca direnmek, üstelik onlara zafiyetle teslim olmak da gerekmiyor; Ama koşullarına ve kendi koşullarımıza göre onlara doğallıkla boyun eğmek gerekiyor. Hastalıkların geçip gitmelerine izin vermek gerekiyor; dilediklerince davranmalarına izin verdiğim için bende fazla kalmadıklarını görüyorum. Hastalıkların en inatçı ve en dayanıklı olanları arasında bir daha hiç yaşamadıklarım bile var; onlar, benim ve tıbbın yardımı olmaksızın kurallarına aykırı olarak yok oldular. O halde, bırakalım daha bildiğini yapsın; o, işini bizden daha iyi bilir. –Ama filanca şundan öldü!– Şu hastalıktan ya da bu hastalıktan siz de öleceksiniz. Ve kaç kişi yanlarında üç hekim varken öldü? Örnek, her yönde yorumlanabilen belirsiz, evrensel bir aynadır. Hoşa giden bir ilaç söz konusuysa, onu kabul edin; bu de bir kârdır. İlaç, lezzetli ve iştah açıcıysa ne adına, ne de rengine takılıp kalacağım; zevk, yararın başlıca biçimlerinden biridir.

Doğal ölümü, soğuk algınlıklarını, nezleleri, ishalleri, kalp çarpıntılarını, yarım baş ağrılarını ve öteki sağlık sorunlarını içimde kocatıp, öldürdüm; en sonunda onlara katlanmaya az çok ikna olduğum zaman ortadan kayboldular. Meydan okumaktansa, nezaketle sonuca daha iyi varılıyor. Durumumuzun bize dayattığı yasalara sakin bir biçimde katlanmak gerekiyor; birkaç ilaca rağmen ihtiyarlıkda, güçsüzlükde, hastalık da bizim için. Meksikalıların çocuklarına ilk ders olarak öğrettikleri budur; ana karnından çıkar çıkmaz onları şöyle selamlıyorlar: "Çocuk, dünyaya tahammül etmek için geldin: Dayanıklı ol, acı çek ve sus."

Herkesin başına gelen kendi başına da gelince yakınmak haksızlıktır; "*indignare si quid in te inique proprie constitutam est*." ["Sana tek bir haksız yasa dayatılırsa şikâyette bulun!" (Seneca, *Ep*., XCI)]. Tanrı'ya sağlığını bozmaması ve sağlık vermesini yani gençliğini isteyen bir ihtiyara bakın.

Stulte, quid hæc frustra votis puerilibus optas?

"Şaşkın! Bu boş delikler, bu çocukça istekler neye yarar?"

(Ovidius, *Hüzünler*, III)

Çılgınlık değil mi bu? Durumu ona bu yetkeyi vermez. Sıcak, yağmurlar ve rüzgârlar nasıl uzun yolculuk belirtileriyse, damla hastalığı, taş hastalığı, hazımsızlık uzun yılların belirtileridir. Platon, Esculape'ın ülkesine de kendine de yararı olmayan çürümüş, zayıf bir bedende, hayatı uzatma, sağlıklı ve sağlam çocuklar yapma çabasına giriştiğine inanmaz; bu çabayı her şeyi yarar ilkesine göre yürütmesi gereken kutsal adalete ve bilgeliğe uygun bulmaz. "Yiğit, yürekli adamım, senden geçti; artık seni ayağa kaldıramazlar; üstelik üstünkörü düzeltip uzatacaklar, biraz desteklerler ve bunu yaparak kötü hayatını birkaç saat uzatacaklar."

Non secus instantem cupiens fulcire ruinam,

Diversis contra nititur obicibus,

Donec certa dies, omni compage soluta,

Ipsum cum rebus subruat auxilium.

"Yıkılmak üzere olan bir binayı desteklemek isteyen

onu payandalar aracılığıyla destekler; Amasonunda

tüm bağlantıların koptuğu ve payandaların

kurumla birlikte çöktüğü gün gelir." (Maximianus, I, 171)

Kaçınamayacağınız şeylere tahammül etmeyi öğrenmek gerekiyor. Yaşamımız aksi şeylerden oluşmuştur; dünyanın çeşitli yumuşak ve kaba, tiz ve kalın, güçlü ve zayıf ses tonları gibi. Bu tonlardan bazılarını seven bir müzisyen ne söyleyebilir? Onun bunları birlikte kullanmayı ve birleştirmeyi bilmesi gerekirdi. Biz de hayatımızın ortak özleri olan iyilikleri ve kötülükleri birlikte ve harmanlayarak yaşantımızı sürdürmeliyiz. Varlığımız bu karışımsız var olamaz ve biri diğerinden daha az gerekli değildir. Bu doğal zorunluluğu karşı direnmeyi istemek, katırını tekmelerle yürütmeyi deneyen Ctesiphon'un deliliğini taklit etmektir.

Hissettiğim rahatsızlıklar için hekimlere çok az danışırım; Çünkü bu adamlar onların eline düştünüz zaman insanı küçümsüyorlar. Teşhisleriyle kulaklarınızı şişirirler: Bir defasında hastalıktan zayıf düşmüş halde yakalayınca, dogmalarıyla ve kibirli suratlarıyla bana yapmadıklarını bırakmadılar, kâh büyük acılarla gözümü korkuttular, kâh ölümün yakın diye tehdit ettiler. Gözümü korkutamadılar, bir yere de gitmedim, ama yine itildim kakıldım ve sarsıldım. Sağduyum bundan dolayı değişip, kesintiye uğramadı Ama en azından sıkıntı çekti; Çünkü her zaman kavga ve yürütülmesi gereken bir mücadele vardı.

Şimdi, hayal gücüme karşı mümkün olduğunca yumuşak davranıyorum ve onu tüm zahmetlerden ve tartışmadan uzak tutuyorum. Ona yardımcı olmak, onu pohpohlamak ve elden geliyorsa kandırmak gerekiyor. Aklım bunu beceriyor; o her zaman bir gerekçe bulur. Öğüt verdiği gibi ikna edici de olsaydı, bana büyük yardımı olurdu.

Bununla ilgili bir örnek ister misiniz? Aklım bana taş rahatsızlığımın benim iyiliğime olduğunu, benim yaşımdaki yapıların bir yerlerinden su kaçırmaya başladığını söylüyor. Eski gücün, kuvvetin kalmaması doğaldır, bu bütün herkes için ortak bir zorunluluk, bende farklı durumda seyretmesi bir mucize olurdu. Böylece ben de ihtiyarlığın bedelini ödüyorum. Bu kadarla kurtulursam kârlı olurum. Benim zamanımdaki insanların genellikle başına gelenler benim başıma gelince dostlar beni teselli etmeliler. Her yerde aynı dertleri çeken insanlar görüyorum ve onların toplumuna mensup olmak benim için büyük bir onurdur; Çünkü büyük kişilere daha istekle saldıran bir hastalıktır bu: Özünde soyluluk ve saygınlık var. Bu derde yakalanıpda kurulan çok az; kurtulanlar ise, can sıkıcı gıda rejimi yapmak ve her gün isteksizce ilaç almak zorunda kalıyorlar. Ben isi bunu tümüyle iyi kaderime borçluyum. Hanımların içtikleri çakırdikeni ve Türk otunu onları kırmamak için birkaç kez içtim; bana içimi kolay ama fazla bir etkisi yokmuş gibi geldi. Ben doğanın yardımıyla rahat bir şekilde kumu dökerken, onlar Esculape'e adaklar adamak ve hekimlere avu dolu ekü vermek zorunda kaldılar. Davranışımdaki kibarlık bile bundan etkilenmedi; sağlıklı bir kişi kadar uzun süre, on saat idrarımı tutuyorum. "Eskiden nasıl bir şey olduğunu bilmediğinden bu derdin korkusuyla ürkerdin" diyor bana aklım. Acıdan yüzleri kasılmış insanların feryatları ve umutsuzluğu seni dehşete düşürürdü. Bedeninin en fazla günah işleyen bölgesine vuran bir illet bu.

Quæ venit indigne pœna, dolenda venit.

"Haksız ceza verildiğinde acı duyarız." (Ovidius, *Heroides, V, 8)*

Sen vicdanlı bir adamsın. Şu cezaya bak; başka acılara göre çok yumuşak ve sevecen. Bak ne kadar geç geldi; sanki anlaşmış gibi gençliğinin pervasızlığını ve zevklerini bıraktıktan sonra, yaşamının artık bitmiş ve kısır mevsimini dolduruyor ve rahatsız ediyor. Halkın bu hastalığı karşı duyduğu korku ve buna yakalananlara acıması, sana bir gurur ve kendini beğenmişlik sağlıyor. Sağduyunun

zararlı yerlerini ayıkladığı ve dolayısıyla düşüncelerinin iyileştirdiği bu özelliğini yine de dostların yaradılışında az çok görüyorlar. Kendi hakkında "O, iyi bir güce sahip, o çok dayanıklı," diye konuşulduğunu duymak insanın hoşuna gidiyor. "Ter içinde kaldığım, benzinin attığını, kızardığını, titrediğini, kan kustuğunu, bazen gözlerinden akan yaşlarla inanılmaz kasılmalara ve kıvranmalara dayandığını, koyu, kara bir idrar dökerken ya da erkeklik organının boğazının sivri dikenli bir kitleyle tıkanıp, acımasızca tırmalanırken görüyorlar. Ve bununla beraber, zaman zaman adamlarınla şakalaşmayı başardığını ya da acını sözlerine yansıtmadan ıstırabını önemsemeden sözlerini sürdürdüğünü de görüyorlar." Sağduyum konuşmaya devam ediyor: "Geçmişte insanların erdemlerini diri ve hazır tutmak için açlıktan acı çektiklerini hatırlıyor musun? O halde, doğanın seni kendi isteğinle hiçbir zaman girmeyeceğin bu şanlı okula doğru ittiğini ve götürdüğünü düşün. Bana bunun tehlikeli ve ölümcül bir hastalık olduğunu söyleme; diğer kişiler de böyle değiller mi? Bu sadece, doğrudan ölüme götürmediklerini söyleyerek bazılarını bunun dışında tutmakta tıbbın bir aldatmacasıdır. Rastlantıyla ölüme yönelmeleri ve kaymaları ve bizi ölüme götüren yola rahatça sapmaları önemli değil. Kendine kesinlikle hasta olduğun için değil, Ama sağ olduğun için öldüğünü söyle. Ölüm senden hakkını hastalığa gerek kalmadan almayı bilecektir! Hastalığın ölümden uzaklaştırdığı kişiler bile vardır; har an ölme noktasında olduklarını sandıkları için, onlar daha uzun süre yaşadı. Kaldı ki bazı yaralar gibi şifa ve sağlık getiren hastalıklar da vardır. Böbrek taşı hastalığı, çoğu zaman bizden daha uzun ömürlüdür. Çocukluğundan başlayıp yaşlılığının en ileri dönemine kadar bu hastalıkla uğraşanlar vardır; onlar ona yarı yolda bırakmasalardı hastalık onları hiç bırakmazdı. Onun bizi öldürdüğünden daha çok, sen onu öldürüyorsun. Ve o, sana ölümün yüzünü yakın gösterdiğinde, senin yaşındaki bir insanı sonu üzerinde uzun uzun düşünmeye sevk ederek iyi bir hizmette bulunmuyor mu? Her durumda, iyileşmeyi isteyecek nedenlerin de yok; ne olursa olsun ortak zorunluluk seni çağırıyor. Hangi beceriklilik ve hangi yumuşaklıkla onun seni yaşamdan tiksindirip, dünyadan kopardığını biraz düşün; soluk aldırmayan zayıflıklar ve acılarla ihtiyarları sürekli engelleyen başka hastalıklar gibi, seni zorlayarak, zorba gibi baskı altına alarak değil, dersi üzerinde uzun uzun düşünmen ve çalışman uzun molalar veren bir hastalık bu. Sağlıklı düşünmen ve yürekli bir kişi gibi karar vermen için, tüm halini iyi ve kötü yanlarıyla da gözlerinin önüne serer, aynı günde bir hayat dolu, bir dayanılmaz olur. Ölümle kucaklaşmasan da, en azından ayda bir kez tokalaşırsın! En azından, günün birinde onun sessiz sedasız seni alacağını bu şekilde umut edebilirsin. Ve de, hâlâ alışılmış sınırlar içinde olduğunu düşündüğünden ve limana kadar sık sık götürüldüğünden bir de bakarsın ki suyun ötesine[24]ansızın geçmişsin. O halde, zamanı sağlıkla adil bir biçimde paylaşan hastalıklardan hiç yakınmamalıyız!"

Bana sıkça aynı silahlarla saldıran kadere minnettarım; beni buna göre şekillendirir, sertleştirir, bende alışkanlık yapar: şimdi hangi bedelle ödeşeceğimi aşağı yukarı biliyorum. Ve doğal unutkanlıktan ötürü notlar tutarım; hastalığımda yeni bir belirti ortaya çıkarsa bunları yazarım. Öyle ki, şu ana kadar her türlüsünü yaşadığımdan, yeni bir sıkıntı beni tehdit ederse, bu birbirlerinden ayrı küçük notları Sybillineler'in yaprakları gibi tek tek çeviririm ve kendimi rahatlatmak için tüm geçmiş deneyimim içinde elverişli bir belirti mutlaka bulurum. Alışkanlık, gelecekle ilgili daha iyi umutlar beslememe de yardımcı oluyor. Çünkü uzun zamandan beri taşları dökmeye alıştığım için, doğanın bu gidişi değiştirmeyeceğine ve yaşadığım krizlerden daha ağırlarını yaşamayacağıma inanıyorum. Ve üstelik de, bu hastalık benim canlı ve sert mizacımada uyuyor. Hastalık yavaşça saldırdığı zaman beni korkutuyor; Çünkü bunun uzun süreceğini biliyorum. Ama doğal olarak, şiddetli ve ani nöbetler halinde kendini gösterdiği ve beni bir veya iki gün aşırı ölçüde sarstığı da olur. Böbreklerim bozulmaksızın bir ömür boyu[25] dayandılar. Yakın zaman önce birinin durumu değişti. İyilikler, kötülüklerin de dönemleri vardır; belki de bu acıklı durum sona eriyor. Yaşlılık midemin faaliyetini zayıflattı ve bundan dolayı sindirimim eskisi gibi mükemmel değil ve

sindirilemeyen yiyecekler ve sıvılar böbreklerime gidiyor. Öyle ki bedenimin sıvılarını temizlemeyi artık başaramayan böbreklerimin de, artık süresi tamamlanmıştır. Doğa, beni arıtmak için başka bir yol bulmuş olmaz mı? Yıllar bendeki bazı nezleleri kesinlikle kurutmuş; kuma neden olan bu atıkları niye kurutmaz ki?

Diğer taraftan, taşımı büyük sancılarla dışarıya attıktan sonra meydan gelen bu ani değişiklikten daha tatlı hiçbir şey var mı? En acımasız ve ciddi taş krizlerinde hissettiğimiz gibi bir şimşekle çok özgür, dopdolu bu sağlığın ışığına tekrar kavuşuyorum. Çekilen bu acıda, bu denli çabuk olan değişmeden alınan zevkle karşılaştırabileceğimiz bir şey var mı? Hastalık sonrası sağlık bana çok hoş gelir; birbirleriyle o kadar yakın, o kadar bitişiktirler ki birbirlerine kafa tutarken, birbirleriyle çekişirken azametleriyle onları birbirinden ayırt edebilirim! Stoacılar'ın erdemi omuzlamak ve ona değer kazandırmak için dünyada kusurların yararlı olduğunu söylemeleri gibi hazzın ve acısızlığın değerini bilelim diye, doğa bize acıyı vermiştir diyebiliriz. Sokrates, zincirlerinden kurtulunca bacaklarında demirin ağırlığının neden olduğu şu hoş kaşıntıyı hissetti. Acıyla zevk arasındaki bu sıkı bağı zorunlu bir ilişkinin ortakları gibi birleştirmiş olduğunu görmekten sevinç duydu ve yiğit Ezop'a "sen bundan güzel bir fabl yazmışsın" diye seslendi.

Diğer hastalıklarda en kötü bulduğum şey onların sonuçlarından çok belirtilerinin daha ağır oluşudur. Düzelmek için zayıflık ve korku dolu bir yıl gerekir. Sağlık yolunda o kadar tehlikeler ve o kadar aşamalar var ki bunların sonu gelmez. Başınızdaki takkeden, sonra da hasta kisvenizden kurtulmadan önce, açık havayı, şarabı, karınızı ve kavunları tekrar kullanmaya başlamadan önce, yeni bir sefalete düşmediyseniz çok şanslısınız demektir. Ötekiler, bedeni yeni hastalıklara açık hale getiren bir iz bırakır ve başka hastalıklara ortam hazırlar. O halde, bizi, yayılmadan ve arkasında iz bırakmadan mülkiyetine almakla yetinen, ama geçişleri bizde bazı yararlı sonuçlar meydana getiren hastalıkların nezaketi ve zerafeti hoşgörülebilir. Taş hastalığından beri öteki hastalıklardan kurtulmuş gibiyim; ondan önce hiç hastalanmadım, hiç ateşlenmedim gibi geliyor bana. Sıkça yaşadığım aşırı kusmalırım beni arındırıyor; öte yandan yiyeceklerden tiksinmem ve tuhaf aç kalmalarım ve daha bir sürü şey bedenimdeki kötü suları sindiriyor ve bu şekilde doğa bu gereksiz ve zararlı taşları atıyor diye akıl yürütüyorum. Bana bunun çok pahalıya ödenmiş bir iyileşme olduğu söylenmesin! Berbat kokan içeceklere, yakılara, neşterle yarmalara, terlemelere, irin akıtma fitillerine, perhizlere, acılarına ve rahatsızlığına dayanamadığımız için bizi ölüme götüren nice iyileştirme tedavilerine ne diyeceğiz? Hastalığa tutulduğum zaman ilaçtan diye düşünüyorum ve bağışıklı olduğum zaman da bunu dirençliliğime bağlıyorum.

İşte hastalığımın iyi bir yanı da var: O da, kendi işini kendi görmesi ve benim işime karışmamasıdır; bunu yapmıyorsam cesaretten yoksun oluşumdandır. Ona en şiddetli krizde at sırtında on saat dayandım. Sizde dayanın sadece; başka şeyi yapmanıza gerek yok! Oynayın, yemek yiyin, koşun, elinizden geldiğince şunu ya da bunu yapın. Bu durumda, keyfiniz size zarardan çok yarar sağlayacaktır. Bunun aynısını bir frengiliye, bir damla hastasına, fıtığı olan birine söyleyin! Diğer hastalıkların çok daha büyük zorlukları vardır ve davranışımızı tamamen engeller yaşamımızın her anında önemsenmek isterler. Bu ise, sadece cildinizi çimdikleyip, zekâ, irade, dil, el ve ayak hakimiyetinizi size bırakır. Sizi uyutmaktan ziyade uyanık tutar. Ruh, saradan çöker, bir ateşin hararetiyle yanar ve korkunç bir baş ağrısıyla parçalanır ve nihayet insana bütünüyle ve en soylu yerlerinden saldıran bütün hastalıklarla altüst olur. Benim durumumda, ruhum saldırıya uğramadı. Bu hastalığım için kötü olduysa bu kesinlikle kendi hatasıdır; kendine ihanet eden, işi oluruna bırakan, kendini koyveren odur. Böbreklerinizde biçimlenen bu sert ve kitlesel cismin içeceklerle eridiğine ancak aptallar inanır. Taş yerinden oynadığı sırada, onu geçişine bırakmalıdır artık; o yolunu bulur.

Bu hastalığın kendine has bir özelliğini daha fark ettim; ne olduğunu tahmin etmememiz gereken bir hastalıktır bu. Bununla birlikte kesinlikle ne sebeplerini, ne doğasını, ne de evrimini bildiğimiz diğer hastalıkların son derece zahmetli sıkıntılarından bağışıklı tutuluyoruz. Biz taş hastalığında sadece tıbba ilişkin konsültasyonlar ve yorumlamalar yapabiliriz; burada ise duygularınız ne olduğunu, nerede olduğunu bize gösterir.

Cicero'nun yaşlılığından teselli bulmak için yararlandığı gibi güçlü ve güçsüz kanıtlarla, hayal gücümü uyutmaya ve oyalamaya, yaralarıma merhem sürmeye çalışıyorum. Bu yaralar daha beter hale gelirse, onlara başka çareler bulmak gerekecek.

Doğruluğunun kanıtı işte burada. Çünkü en hafif hareketler böbreklerimden kan gelmesine yol açtı. Peki ne yapmalı? Eskisi gibi köpeklerimin ardından çocuksu ve arsız bir ateşlilikle koşmaktan vazgeçtim. Çok da doğru bir iş yaptım; böyle önemli bir kazayı sessiz sedasız bir ağırlıkla ve bu bölgede bir değişiklikle atlattım. Böbeklerimin özünü ezen ve tüketen koca bir taş bu aynı zamanda da yaşamımın azar azar akışı: Bir doğal bir hoşlukta hissettiren, gereksiz ve fazla bir dışkı boşaltma gibi; ama kimse benden, can sıkacak bir sonuç çıkarmak için nabzımı ölçmemi, idrarıma bakarak eğlenmemi beklemesin. Hastalığı korkuyla uzatmadan, önceden hissederim. Kim ki acı çekmekten korkar, korkusundan ötürü önceden acı çekmeye başlar. Buna bir de doğanın sırlarını, iç gelişmelerini ve sanatlarının yanlış tanılarını bize açıklamaya kalkışanların bilgisizliğini ve tereddütlerini ekleyin, doğanın hiç bilmediğimiz imkânları olduğunu görmek şart oluyor. Bize vaatte bulumasında ya da tehdit ettiğinde belli bir çeşitlilik ve kapalılık vardır. Ölümün yaklaştığının en kuşku götürmez işareti olan yaşlılık hariç, geleceğe ilişkin üzerinde tahminde bulanbileceğimiz çok az işaret görüyorum.

Kendimi akıl yürüterek değil, gerçek duygularımla yargılıyorum. Elimden beklemekten ve dayanmaktan başka hiçbir şey gelmediğine göre, akıl yürütmek neye yarar? Bundan ne kazandığımı öğrenmek ister misiniz? Başka türlü yapanlara, her türlü tavsiyeye ve çeşitli etkilere bağlananlara bakın, hayalleriyle bedenlerine ne kadar eziyet ettiklerini görün! Bu tehlikeli arızalardan bağışık ve güvende olduğumdan, bunların bende nasıl meydana geldiklerini hekimlere defalarca anlatmaktan büyük zevk aldım; bunların korkunç hükümlerinin sonuçlarına rahatlıkla katlanıyordum ve Tanrı'ya bana yaptığı iyilikten ve bu sanatın boşluğunu daha iyi öğrettiğinden ötürü daha fazla şükrediyorum.

Gençliğe, aktif, uyanık olmaları kadar tavsiye edebileceğimiz başka bir şey yok. Yaşamımız hareketten başka bir şey değildir; bense güçlükle harekete geçip her işte yavaş hareket ederim; yataktan geç kalkarım, akşam geç yatarım, yemeğe geç otururum. Yedi benim için erken bir saattir, zamanı kendime göre ayarlarım, öğle yemeğini saat on birden önce yemem ve akşam yemeğine ancak akşamın altısından sonra otururum. Bir zamanlar ateşlenmelerimi ve hastalıkları fazla uykunun bana getirdiği ağırlığa verirdim ve sabahları tekrar uyuduğum için pişmanlık duyardım. Platon, aşırı uykunun aşırı içkiden daha beter olduğunu söyler. Sert yatakta yalnız başıma, kadınsız, krallar gibi, iyice örtünmüş olarak yatmayı seviyorum. Yatağım asla önceden ısıtılmaz. Ama yaşlandığımdan beri, ihtiyacım olunca, bana ayaklarımı ve midemi ısıtmam için örtüler veriliyor. Büyük Scipion, koca bir uykucu olduğu için eleştiriliyordu; bana, onu kınayacak başka hiçbir can sıkıcı şey bulamadıklarından söylüyorlardı bunu. Tedavim sırasında özen gösterdiğim bir şey varsa o da yatışımla ilgilidir. Tüm diğerleri kadar, ben de zorunluluğa katlanırım ve uyarım. Uyku, yaşamımın büyük bir bölümünü işgal etti ve şu yaşımda hâlâ işgal ediyor; sekiz ya da dokuz saat deliksiz uyurum. Bu tembellik eğilimimden kendimi kurtarmamda yarar var; faydalı olacağı çok belli. Bu değişikliğin etkisini biraz hissediyorum; Ama üç günde geçiyor bu etki. Ve gerektiği zaman daha fazla çalışan ve angaryaların daha az ağır bastığı kişiler arasında benden daha az uykuyla yaşayan hiç

kimse görmüyorum. Bedenim sağlamdır. Ama beni ter içinde bırakan ağır talimlerden artık kaçıyorum; organlarım henüz ısınmadan yoruluyor. Bir gün boyunca ayakta kalabilirim ve dolaşmaktan hiç sıkılmam; Ama gençliğimden beri parke taşı döşenmiş sokaklarda atla dolaşmak hoşuma gider. Yayan yürürken baldırlarıma kadar çamura bulanıyorum; benim gibi kısa boylu kişiler heybetten yoksun oldukları için, sokaklarda itilip kakılma tehlikesi yaşıyor. Ve yataktan ya da otururken, ayaklarımı iskemle kadar ya da daha yüksek yere uzatarak dinlenmek hep hoşuma gider.

Askerlik kadar zevkli bir uğraş yoktur. Yapması soylu bir uğraştır bu (Çünkü yiğitlik tüm erdemlerin en güçlü, en soylu ve en hayranlık uyandıranıdır). Ülkesinin sükunetini ve büyüklüğünü korumaktan daha haklı, daha evrensel bir yarar yoktur. Soylu, genç ve etkin çok sayıda adamla arkadaşlık etmek hoşunuza gider; onca acıklı görüntünün sıradanlaşması, lafı süslemeden söyleme özgürlüğü, erkekçe ve törensiz yaşama tarzı, bin türlü eylem çeşitliliği, kulaklarımızı ve ruhumuzu besleyen ve ısıtan askeri müziğin ahengi, alıştırmaların onuru, çetinliği ve zorluğu gibi insanı mutul eden şeyler vardır. – Platon bile; Devlet'inde bu görevi kadınlara ve çocuklara yaptırır. Gönüllü asker olarak parlaklıkları ve önemlerine göre özel görevleri ve tehlikeleri göze alırsınız; bunu hayatın ne kadar doğru yaptığına bir bakın;

Pulchrumque mori succurit in armis.

"Savaşırken ölmenin güzel olduğunu düşünüyorum."

(Virgilius, Aeneas, II, 317)

Bunca insanı tehdit eden tehlikelerden korkmak, başka kişilerin hatta tüm bir halkın göze aldıklarına cesaret edememek son derece zayıf ve alçak bir yüreğe göre bir iştir. Birlik çocuklara kadar herkese güven verir. Eğer başkaları bilimleriyle, zarafetleriyle, güçleriyle, servetleriyle sizi geride bırakıyorsa bundan dolayı dış nedenlere öfkelenebilirsiniz; Ama ruh sağlamlığında onlardan geri kalıyorsanız kendinize öfkelenin! Yatakta ölmek, savaşta ölmekten daha aşağılık, daha hüzün verici ve daha zahmetlidir; ateşlenmeler ve nezleler bir arkebüz yarası kadar can yakar ve ölümcüldür. Sıradan yaşamın zavallılıklarına yiğitçe dayanacak yapıda olan kişinin, asker olmak için daha yürekli olmaya çalışmasına hiç gerek yoktur.

"*Vivere, mi Lucili, militare est*" ["Yaşamak, sevgili Lucilius, savaşmaktır." (Seneca, *Ep*., XCVI)]. Hiç uyuza yakalandığımı hatırlamıyorum. Kaşınma, yine de doğanın bize verdiği en tatlı ikramiye olup, tamamen kendi emrimizdedir. Dönem dönem en çok da kulaklarım kaşınır.

Tüm duyularım eksiksiz, neredeyse mükemmel olarak doğdum. Midemde, başım genellikle sağlamdır; ateşlendiğimde iyi dayanırlar; soluğum da öyle. Bazı ulusların, belli nedenlere dayanarak son diye belirledikleri ve aşılmasına izin vermedikleri elli yaşını geçeli yakında altı yıl olacak. Sürekli olmasa da eski günlerime hâlâ dönerim; gençliğimdeki sağlığımı ve ağrısız günlerimi özlediğim olur. Güçlülükten ve şenlikten söz etmiyorum; sınırlarının ötesinde beni izlemeleri için nedenleri yok:

Non hæc amplius est liminis, aut aquæ

Cælestis, patiens latus.

"Artık gücüm bana bir metresin eşiğinde

sağanaklara meydan okuma izni vermiyor."

(Horatius, *Odlar, III, X, 19.)*

Yüzüm ve gözlerim durumumu hemen ele veriyor. Bütün değişmeler orada başlıyor ve gerçekte olduğundan biraz daha fazla orada ortaya çıkıyorlar. Hatta bunun nedenini hissetmeden, dostlarım halime acırlar. Aynam beni şaşırtmıyor; Çünkü gençliğimde bile ortada bir neden yokken rengimin değiştiği ve kötü teşhirlere yol açtığı birkaç kez başıma geldi; öyle ki, hekimler bu dışsal bozulmayı açıklayacak bir neden bulamadıklarından, bunu ruhuma ve içimi kemiren herhangi bir gizli tutkuya bağlıyorlardı. Ama yanılıyorlardı. Bedenim bana ruhum kadar itaat etseydi, birlikte biraz daha fazla keyifli yürüyecektik. Ruhum, o sırada sadece sıkıntıdan azade değildi, hoşnuttu ve şendi: Bu, onun en olağan haliydi: yarısı yaradılışından, yarısı niyetindedi.

Nec vitiant artus ægræ contagia mentis.

"Bedenim ruhumun huzursuzluklarına yakalanmadı."

(Ovidius, *Hüzünler, III, VIII, 25)*

Ruhumun bu dengesinin sıkça yıkıma uğrayan bedenimi her düşüsünde ayağı kaldırdığına inanıyorum; o, neşeli değilse de, hiç olmazsa sakin ve dingindir. Dört ya da beş ay boyunca dört günde bir gelen sıtma nöbetim oldu; bundan yüzüm tamamen biçimsizleştiyse de, ruhum hep duru ve dingin kaldı. Ağrı beni terk ettikten sonra, zayıflık ve bitkinlik beni hiç etkilemiyor. Sadece adları bile dehşet veren ve çevremde rastladığım binbir akıl tutkularından ve çırpınışlarından bile daha az korkabileceğim birçok bedensel güçsüzlük biliyorum. Artık koşmamaya karar verdim; ayak sürümem bana yetiyor, beni etkileyen doğal çöküşten yakınmıyorum:

Quis tumidum guttur miratur in Alpibus?

"Alpler'de guatra şaşıran mı var?" (Juvenalis, XIII, 162)

Ne de yaşamım bir meşe ağacınınki gibi uzun ve dayanıklı olsun diye özlem duyuyorum. Hayalciliğimden hiç şikâyetim olmadı. Yaşamım boyunca, tutkunun ve beni üzmeden uyandıran arzunun dışında hayatımda uykumun akışını bölen çok az düşünce oldu. Pek ender rüya görürüm; bunlarda, genelde üzücü olmaktan çok gülünç zevkli düşüncelerin ürünü olan hayali ve gerçekdışı şeylerdir. Doğrusu ben rüyaların eğilimlerimizin yorumu olduğunu savunuyorum; Ama bunları sınıflandırmak ve tefsir etmek başlı başına bir sanattır.

Res quæ in vita usurpant homines, cogitant, curant, vident,

Quæsque agunt vigilantes, agitantque, ea sicut in somno accidunt,

Minus mirandum est.

"İnsanlar düşte yaşamda uğraştıkları şeyleri tekrar bulurlarsa,

uyandıkları zaman gördüklerini, yaptıklarını derin düşünsünler;

bunlara hayret etmenin yeri yoktur." (Cicero, *De divinatione, I, XXII)*

Platon da, rüyalardan gelecekle ilgili kehanetler çıkarmanın bilgelerin işi olduğunu söyler. Ben bunda, Sokrates, Ksenophon, Aristoteles gibi otoriteleri tartışılmaz kişiliklerin anlattıkları deneylerden başka bir şey göremiyorum. Tarihçiler, Atalantlar'ın asla rüya görmediklerini ve ölü hiçbir şeyi yemediklerini söylüyor; onlar, belki de bu nedenden dolayı rüya görmüyorlardı. Çünkü Pythagoras uygun rüyayı görmek için belirli yiyeceklerin hazırlanmasını tavsiye ediyordu. Benim düşlerim tatlıdır, rüyamda ne çırpınırım ne de sayıklarım. Bununla beraber zamanımda rüyada hayret

edilecek derecede çırpınan birçok kişi gördüm. Filozof Theon rüyasında geziniyordu; Pericles'in uşağıysa evinin kiremitleri üzerinde dolaşıyordu.

Masada hiç yemek seçmem; önüme ilk konulanı yerim ve birinin lezzetini diğerine yeğlemem. Başka şeylere olduğu gibi çeşit çeşit yemeklerden ve servislerden hoşlanmam; kolayca az çeşitle yetinirim. Favorinus'un bir ziyafette canınızın çektiği bir yemeği yerine bir başkasını getirmek için alınması gerektiği görüşünden nefret ederim, davetliler çeşitli kuşların gerileriyle doyurulduğu, akşam yemeğinin oldukça yavan olduğu ve bütün bütün yenilmeye değer tek şeyin "abur cubur" olduğu kanısından da hiç hoşlanmam. Yemeklerimi sürekli tuzlu, ekmeği ise tuzsuz yerim; fırıncım, ülkedeki alışkanlığa aykırı da olsa masama başka tür ekmek getirmez. Çocukluğumda o yaşta sevilen şeker, reçel ve fırında pişmiş pastaları reddetmemi düzeltmek için çok çaba sarfedildi. Eğitmenim tatlı yiyeceklere karşı duyduğum bu nefretle bir tür zafiyet gibi mücadele etti. Yine de, herhangi bir şeye karşı zor tat alma belirtisinden başka bir şey değildi bu. Bir çocukta yumuşak ekmek, domuzun içyağı ya da sarımsak sevgisini özellikle ve inatla yok eden, onda damak zevki de bırakmaz. Sığır eti ve jambon hasretiyle yanan birilerine keklik eti verilmesidir bu durum. Onlara göre hava hoş; lezzetin de lezzetlisidir bu. Kalan servetin sağladığı beğeniye sıradan ve alışılmış şeyler yavan gelir; "*per quæ luxuria divitiarum tædio ludit*" ["Zenginliğin lüksü, can sıkıntısını böyle giderir." (Seneca, *Ep*., XVIII)]. Bu davranışın özünde başkasının beğendiğini beğenmeme ve ince zevklilik taslama vardır:

Si modica cœnare times olus omne patella.

"Eğer akşam yemeği için basit bir tabakta sunulan bir sebzeyi yemekten korkuyorsan." (Horatius, *Ep., I, V, 2)*

Bu davranışla, kolay elde edilen şeyleri istemekle, arzusunu bastırmanın daha iyi olduğu fikri arasındaki fark iyice görülüyor. Ama bir şeye köle olmak da her zaman bir kusurdur! Bir zamanlar itibar görmüş akrabalarımdan birinin kadırgalarımızda yatak kullanma ve soyunma alışkanlığını kaybettiğini söylemiştim.

Oğullarım olsaydı benim gibi şanslı olmalarını dilerdim. Tanrı'nın bana bahşettiği güzel babam (birazcık katı iyiliğine minnet borçluyum), daha beşikteyken, yetiştirilmem için toprakları içinde bulunan yoksul bir köye gönderdi. Beni bu şekilde en basit ve en sıradan yaşama biçimine alıştırarak sürekli bir sütannenin bakımına verdi: "*Magna pars libertatis est bene moratus venter*." ["Özgürlüğün büyük bir bölümü iyi doymuş karına bağlıdır." (Seneca, *Ep*., CXXIII)]. Çocuklarınızı yetiştirme görevini asla üstlenmeyiz –karılarınıza da bırakmayınız–; onların kendilerine biçim vermelerini doğal yasalara, halkın yasalarına ve kendi iyi kaderlerine bırakınız. Onları azla yetinme ve çetinliğe alıştıran geleneğe terk ediniz; daha fazlasına uzanmak değil, oradan inmek zorunda olsunlar. Babamın fikrinin bir başka amacı daha vardı: Beni halkla, bizim yardımımıza ihtiyacı olan bu tür insanlarla uyumlu kılmak; o, benim sırtını dönen insanlara doğru değil, kollarını bana açanlara doğru gitmem gerektiğini düşünüyordu. İşte bu nedenle, onlarla aramda bir bağ kurulsun diye en alt düzeyden kişileri vaftiz annem ve babam yaptı.

Amacına da ulaşmadı değil; gerek daha şanlı bulduğumdan, gerekse bende son derece güçlü bir duygu olan doğal merhametten, basit insanlarla gönülden ilgilenirim. Savaşlarımda mahkûm edeceğim taraf daha fazla olanaklı ve daha varsılsa onu daha fazla kınıyorum; bahtsız ve ezilmiş görürsem ona daha çok yakınlaşıyorum. Bir Sparta kralının kızı ve karısı Chelonis'in güzel kişiliğine hayran olduğum gibi! O, kocası Cleombrotus kentindeki karışıklıklarda babası Leonidas'ı yenince zafer kazanan tarafa karşı çıkıp, iyi bir evlat olarak davrandı; sürgün edilen babasının tarafını

tuttu. Ama şans dönünce o da tarafını değiştirdi ve kocasının yanında yer aldı; yenilgisini onu sürüklediği yere onunla birlikte gitti. Kanımca o, sadece en ihtiyaç duyulan ve daha merhamet isteyen tarafa göre seçimini yapıyor. Büyük kişilerin önünde alçalan ve küçüklerin önünde övünen Pyrrus'dansa, Flaminius'u –kendisine yararlı olabilenlerden daha çok ona gereksinimi olanlarla daha gönüllü meşgul olurdu– doğal olarak kendime örnek alırım.

Uzun yemekler canımı sıkar ve bana dokunur; belki de çocukluğumdan beri bu şekilde alıştığım ve başka türlüsünü bilmediğimden masaya oturur oturmaz yemeğimi yerim. Evimde yemeklerin kısa sürmesine rağmen, Auguste'ün yaptığı gibi masaya diğer kişilerden sonra otururum; Ama onun yaptığı gibi herkesten önce masadan kalkmam. Aksine, orada daha uzun süre kalıp, anlatılan öyküleri dinlemekten hoşlanırım; yeter ki ben bu sohbetlere katılmayayım. Çünkü dolu mideyle konuşmak beni rahatsız ediyor; Ama yemek yemeden önce tartışmayı pek hoş ve sağlıklı, hatta pek eğlendirici buluyorum. Eski Grekler'in ve Romalılar'ın bizimkine göre çok daha kusursuz bir davranışları vardı: Eğer olağandışı başka meşguliyetler onları engellemezse, yaşamın başlıca konularından biri olan beslenmeye saatlerini, hatta gecenin büyük bölümünü bizim koşar gibi yaptığımızdan çok daha az bir aceleyle yiyerek ve içerek harcıyorlardı. Bu doğal zevkten daha fazla yarar sağlıyorlardı; çünkü yemeğe çeşitli yararlı ve hoşa gidici görüşmeleri katarak zaman kazanıyorlardı.

Benimle ilgilenen kişiler bana zararlı olduğunu düşündükleri şeyleri benden kolayca gizleyebiliyorlardı; Çünkü bu tür konularda görmediğimi asla arzu etmem ve bunda tenkit edilecek bir şey bulmam. Ama gözümün önündekilere dokunmayacaklarsa boşuna zaman kaybediyorlar! Perhiz yapmak istediğim zaman, akşam yemeğini yiyen kişilerden uzak durmalıyım ve bana tam bir perhiz yemeği sunulmalı; çünkü masaya oturunca kararlılığımı unutuyorum. Bir et yemeğinin hazırlığında değişiklik yapılmasını istediğim zaman, adamlarım bunun iştahımın zayıfladığı ve buna elimi sürmeyeceğim anlamına geldiğini bilirler. Et yemekleri içinde katlanabildiklerimden az pişmişleri ve iyi terbiye edilmişleri seviyorum. Bunlarda beni rahatsız eden tek şey sertlikleridir; tüm öteki özelliklere aldırmam, katlanırım. Ama genel kanının aksine, balıklar arasında bile aşırı taze ya da aşırı sert bulduklarım olmuştur. Her zaman iyi durumda, hatta kusursuz olan ve yaşımdan ötürü şimdilerde kötüleşmeye başlayan dişlerimden dolayı değil bu. Çocukluğumdan beri dişlerimi sabah, yemeklerden önce ve sonra peçetemle ovuşturmayı öğrendim.

Tanrı, canlarını azar azar aldığı kişilere merhamet eder. Yaşlılığın tek üstünlüğü bu: Böylece sonuncu ölüm daha az ağır ve acılı olur artık yarım ya da çeyrek bir adam ölecektir çünkü. İşte bir diş acısız ve zahmetsiz düştü; o, süresini doğal olarak tamamladı. Benliğimin bu bölümü ve daha başka bölümleri şimdiden öldü; en güçlü ve kuvvetli çağında en etkin olanlar, ilk sırayı tutanlar ise yarı ölmüş haldeler. Bu şekilde eriyip, kendi kendimden kurtuluyorum. Aklımın bu çok ilerlemiş düşüşü sanki tamamlanmış gibi bu hissetmesi ne aptallık olurdu! Bunu dilemiyorum.

Aslında beni en fazla teselli eden, ölümü düşündüğüm zaman onun olağan ve doğal olabilmesidir; bundan böyle kaderimden isteyeceğim umut edeceğim lütuf gayri meşru olurdu. İnsanlar, bir zamanlar ömürlerinde boyları gibi uzun olacağına inanırlardı ve yanılıyordu. O çağda yaşayan Solon, çok uzun boyuna rağmen yaşamın en üst yetmiş yıl yaşadı. Eski zamanların bu eşiz orta haline taparcasına seven, ortalamayı en kusursuz ölçüt olarak almış olan benim gibi biri, olağandışı ve ölçüsüz bir ihtiyarlığı ister mi? Doğanın akışına ters giden ne varsa nahoştur; Ama ona uygun gelen şey her zaman hoş olur. "*Omnia quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis*." ["Doğaya uygun üreyen her şey iyi sayılmalıdır." (Cicero, *De Senectute*, XIX)]. Bu nedenle, diyor Platon, "Yaralanmalara ve hastalıklara bağlı ölümün zor olduğunu kabul ediyorum; Ama bizi yaşlılığın götürdüğü ölüm ölümlerin en hafifi, bir bakıma da en lezzetlisidir." "*Vitam adolescentibus vis aufert,*

senibus maturitas". ["Gençlerden can zor çıkar; ihtiyarlardan ise olgun bir meyve gibi kendi ayrılır." (Cicero, *De Senectute*, XIX)].

Ölüm, her yerde yaşamımıza katılmıştır ve onunla iç içedir; çöküşümüz ölümün gelişini haber verir ve evrimimizin akışın içine işler. Yirmi beş yaş ve otuz yaşlarında yapılmış portre resimlerim var; onları şimdiki halimle karşılaştırıyorum: Benden ne kadar farklılar! Ve de şu anki görünüşüm, onlardan ve ölümümdeki görünüşümden ne kadar uzak! Davranışımızı, gözlerimizi, dişlerimizi, bacaklarımızı ve geri kalan taraflarımızı izlemekten bezecek ve sonunda tıp sanatının elleri arasına teslim edecek kadar ileri gitmesi için ısrar etmek doğayı fazla istismar etmek olur.

Kavunun haricinde ne salatalara, ne de meyvelere aşırı düşkünüm. Babam her türlü salçadan nefret ederdi; bense hepsini severim. Fazlaca yemek beni rahatsız eder; Ama hiçbir yemek türünün bana bizzat zarar verdiğinden emin değilim, dolunayın ya da ayın son çeyrek evresinin etkisini sonbaharın ilkbahardan farkını ayırt etmiyorum. İçimizde düzensiz ve bilmediğimiz hareketler oluyor; Çünkü örneğin, bayırturpları önce bana iyi gelmişti; sonradan onlardan tiksindim ve şimdi yeniden bana iyi geldiklerini keşfediyorum. Birçok şey konusunda midemin ve tat alışımın değiştiğini hissediyorum: Beyaz şaraptan rozeye, sonra da rozeden beyaz şaraba geçtim. Balığa düşkünüm ve etsiz günlerde et yerim, oruç günlerinde ziyafet çekerim. Bazı kişilerin balığın etten daha kolay sindiriliyor demelerine inanıyorum. Ve balık gününde et yersem içim rahat etmez, bu yüzden balıkla eti karıştırırım; Çünkü farkları çok belirgindir.

Gençliğimden beri bazı öğünleri atlattığım olmuştur. Bazen ertesi günkü iştahımı bilemek için yaparım bunu: Epikuros, bolluktan vazgeçmemeye alışmak için perhiz yapıp, yağsız yemekler yiyorsa da, ben tersine, yemeklerden daha fazla zevkle yararlanmak için yapardım bunu. Ya da bazen de aklımı ve bedenimi güçlü tutmak için oruç tutardım; Çünkü karnımı iyice doyurduğum zaman her ikisi de fena halde uyuşuk bir hal alır (ve hepsinin ötesinde, pek sağlıklı ve pek şen bir tanrıçanın (Venüs) hazımsız ve geğiren, karnı rüzgârla şişkin şu küçük tanrı Bacchus'la çiftleşmesinden tiksiniyorum). Ama bazen de hasta midemi iyileştirmek istiyordum ya da yanımda uygun birileri yoktu. Çünkü ben de, Epikuros gibi, ne yediğine değil, kiminle yediğine bakmak gerekir diyorum ve öteki davetlilerin kim olduklarını öğrenmeden önce Periander'in ziyafetine katılmaya söz vermeyi istemeyen Chilon'u övüyorum. Benim için topluluğundan alınan tattan daha lezzetli bir yemek ve daha iştah kabartan bir sos yoktur.

Daha titizlikle ve daha az, daha sık yemenin daha sağlıklı olduğuna inanıyorum. Ama iştahın ve açlığın önemini vurgulamak istiyorum; doktorların tavsiye ettiği gibi günde üç ya da dört yağsız öğünden hiçbir zevk almazdım. Bu sabahki iştah azlığımın, akşam yemeğinde de olacağını kim bana garanti verebilir? Biz ihtiyarlar özellikle fırsat varken bundan yararlanalım. Umutları ve tahminleri falcılara ve hekimlere bırakalım. Sağlığımın en kusursuz meyvesi hazdır; şu halde, ilk tattığımız ve tanıdığımız hazza kendimizi bırakalım! Ben, perhiz kurallarını izlemekten sürekli kaçınıyorum. Bir kuralın kendisine yararlı olmasını isteyen kimse, onu sürekli biçimde izlemekten kaçınmak zorundadır: Bu katı bir şekilde sürdürülünce gücümüz azalıyor; altı ay mideniz bu duruma öyle alışır ki, tek kârınız başka bir zarar görmeden onu kullanma özgürlüğüne yitirmek olur.

Yaz kış bacaklarımda ince ipek çoraplarım vardır. Karnımı taş hastalığım yüzünden sıcak tuttuğum gibi, nezlemi iyileştirmek için de başımı sıcak tutarım. Hastalıklarım buna birkaç günde alıştılar, geleneksel önlemler onlara vız geldi. Başlıktan kapalı bir külaha, bir takkeden çift katlı bir şapkaya geçtim. Hırkam muflondur; Ama muflonun ancak süs değeri var ve şimdi de bir tavşan ya da bir akbaba derisinden şapkamın altına bir takke ayarlamam gerekiyor. Bu şekilde giderseniz, muhtemelen bir hayli yol alırsınız! Ama ben, bunu hiç yapmayacağım. Bir göze alabilsem yapmaya

başladıklarımdan bile seve seve vazgeçerdim. Yeni bir derde mi düştünüz? Elinizin altında hazır bulunan şeyler hiç işinize yaramaz artık; bunlara alışmışsınızdır, başkalarını aramanız gerekir. Kendilerini sıkı perhiz listesine bağlayanlar ve bundan medet umanlar kendilerini işte böyle mahvederler. Onlara daha fazlası gerekir, sonra da daha fazlası; sonu asla gelmez bunun.

Uğraşımız ve zevkimiz için, eskilerin yaptıkları gibi öğle yemeğini atlamak ve dinlenmek için eve dönüldüğü uygun bir saatte yemek yemek ve bu şekilde günü bölmemek çok daha rahat gelir. Bir zamanlar benim yaptığım da buydu. Ama karşıt bir deneyden sonra öğle yemeğinin sağlık için daha iyi olduğunu ve sindirimin uyanıkken daha iyi yapıldığına inanıyorum.

Ne sağlıklıyken ne de hasta olduğumda hiç susamam. Hastayken ağzım hep kurur, ama susamam. Genelde, ancak yemek yerken canım çekerse ve yemek ilerlediğinde içki içerim. Ama benim koşulumda bir adam için oldukça iyi içiyorum. Yazın ve iştah açıcı bir yemek sırasında, Auguste'ün tespit ettiği sınırları –pek kesin biçimde üç kez– aşıp, Demokritos'un kuralını çiğnememek için (o, dörtte durmayı, çünkü bunun uğursuzluk belirleyen bir sayı olduğunu savunuyordu) gerektiğinde beşi bulduğum olur; bu da yaklaşık çeyrek litre eder bu; Çünkü küçük kadehlere bayılırım ve başkalarının sağlıksızmış gibi bu bardaklardan içmezler, ama ben tam tersine bir dikişte kadehleri boşaltırım. Genellikle, şarabımı yarı yarıya ya da üçte bir sulandırıyorum. Evimde olduğum zaman, doktorun kendi gibi babama da buyurduğu alışkanlığa uyarak, kilercim yemek servisinin iki ya da üç saat öncesinde bana gereken karışımı yapıyor. Atinalıların kralı Cranaus'un şaraba su katma usulünün mucidi olduğu söylenir. Yararlı mı, değil mi, hâlâ tartışılıyor. Çocukların ancak on altı ya da on sekiz yaşından sonra şarap içmelerinin daha uygun ve daha sağlıklı olduğu düşüncesindeyim. En alışıldık ve ortak biçimde yaşamak, tüm abartıdan kaçınmak en iyisidir gibi geliyor bana; şarabı saf içen bir Fransız kadar, şarabına su katacak bir Alman'dan da nefret ederdim. Bu tür şeylerde kuralı oluşturan her zamanki uygulamadır.

Ağır havadan korkar ve dumandan ölümcül bir tehlike gibi kaçarım: Evimde yaptırdığım ilk tamirler, eski yapıların alışılmış ve dayanılmaz kusurları olan şöminelerle ve helalarla ilgili olan tamirlerdir. Ve savaşın zorluklarından biri de yaz sıcağında bütün gün içinde boğulduğumuz şu kalın toz bulutlarıdır. Nefes darlığım yoktur; nezlelerim çoğunlukla akciğerlerime rahatsızlık vermeden, öksürüksüz geçer.

Bana yazın zorluğu kışın zorluğundan çekilmez gelir; Çünkü sıcağa bağlı sakıncalar bir yana, soğuktan daha az çare vardır buna ve başa güneş geçmesinin dışında gözlerim aşırı parlak ışıktan çok ağrır. Şimdi yakıcı ve aydınlık bir ateşin karşısında oturuy öğle yemeği yemeye dayanamazdım. Çok okuduğum dönemlerde kâğıdın beyazlığını yumuşatmak için kitabımın üzerine bir cam plakası koyardım ve çok rahat ederdim. Şimdiye kadar gözlük nedir bilmezdim; uzağı herhangi bir kişi kadar iyi görüyorum. Bununla beraber, gün batımına doğru okumak için zorluk çektiğim ve yazıları okumakta zorlandığım doğrudur; Ama o anda ve özellikle hava karardığında okumak her zaman gözlerimi yormuştur. İşte bir geriye doğru… Ama güç hissedilir bir şey. Bir adım daha gerileyeceğim, sonra da iki adım, sonra üç, sonra dört adım, böyle usul usul gerileyeceğim; görüşümün bozulduğunu, yaşlandığını hissetmeden kör olacağım. Parguelar hayatımızı nasıl ustaca bozuyorlar. Aynı şekilde, kulağımın ağırlaştığını kabul etmeye yanaşmasam da; göreceksiniz yarım sağır olduğumda bana hâlâ alçak sesle konuşanlara öfkelenip, bağıracağım! Akıp gittiğini kabul ettirmek için ruhumuzu gerçekten zorlamak gerekiyor.

Yürüyüşüm hızlı ve sağlamdır; ancak, en çok da yerimde durmakta güçlük çekerim. Tüm bir ayin boyunca dikkatimi çekmeyi başaran bir vaiz gerçekten önemli biridir! Herkesin hazırolda durduğu, hanımların gözlerinin sabitleştiğini gördüğüm dua törenlerinde hiçbir zaman yerimde durmayı

başaramadım; bu yerlerde oturmuş olsam bile içim içime sığmaz. Filozof Chrysippus'un oda hizmetçisi kadın, efendisinin sadece bacaklarından sarhoş olduğunu söylemesi gibi; çünkü o, hangi durumda olursa olsun bacaklarını oynatmadan duramazdı ve kadın bunu arkadaşlarını rahatsız eden şarap onu etkilemediği için söylüyordu. Aynı şekilde, çocukluğumdan beri nereye koysam oynatmadan durmadığım için ayaklarımda delilik ya da cıva olduğu söylenebilirdi.

Sağlığa, hatta ondan alınan zevke zarar vermesinin ötesinde benim yaptığım gibi kıtlıktan çıkmış gibi yemek yemek görgüsüzlüktür. Acaleden sık sık dilimi ve bazen de parmaklarımı bile ısırıyorum! Diogenes, bu tarzda yemek yiyen bir çocuğa rastlayınca eğitmenini tokatladı. Roma'da bazı kişiler yürüyüş gibi zarafetle yemek çiğnemeyi öğretiyorlardı. Ve bu şekilde yemek, oraya uyarlanan hoşa gidici ve az sayıda kısa konu üzerine sofranın en tatlı çeşnisi olan karşılıklı konuşma zevkimi bana kaybettirdi.

Zevklerimiz arasında kıskançlık ve haset vardır; onlar, birbirleriyle itişip kakışırlar, birbirlerini rahatsız ederler. Güzel yemek yemesiyle bilinen Alcibiades, konuşmaların tadını kaçırmasınlar diye çalgıcıları bile masasından uzaklaştırırdı. Aklı başında insanların tadına vardıkları hoş sohbetler kalmadığı için, şölenlere çalgı ve şarkıcı çağırmak da halktan insanların alışkanlığı olduğu için Platon ona hak verirdi. Varro, bir şölen için davetlilerin güzel tavırlı olmalarını, ne dilsiz, ne de çalçene olup, hoş ilişkiler içinde bulunmalarını, yemeklerin ve yerin temiz ve seçkin, açık havada olmasını tavsiye ediyor. Çok hüner isteyen ve masanın zevkine büyük zevk katan bir şenliktir bu. Nice bu büyük savaş komutanları, nice büyük filozoflar bu geleneği ve uygulamasını hor gördüler. Gençliğimde çeşitli vesilelerle, talihin bana sunduğu bu eşsiz tatdan üç tanesinin hatırası aklımdan hiç silinmedi. Ama şimdiki durumum beni bunlardan mahrum bırakıyor. Çünkü herkes kendi bedeninin ve ruhunun yeteneğine göre bu şölene katkıda bulunur.

Toprakla haşır neşir olan biri olarak, bizi beden bakımına aldırmaz yapan, ona düşman kılan bu gayri insani bilimden nefret ediyorum. Doğal hazlardan tiksinti duymayı, bunlara aşırı yürekten bağlanmak kadar haksız bulurum. Xerxes bir aptaldı; her türlü insani zevk içindeyken, kendisine yenilerini arayanları ödüllendiriyordu. Ama doğanın verdiği hazları ortadan kaldıran kişi hiç de daha az aptal değildir. Hazların ne peşine düşmek ne de onlardan kaçmak gerekiyor; onları kabul etmeyi bilmek gerekir. Ben hazları biraz cömertçe ve başkalarından daha fazla istekle karşılarım ve kendimi doğal inişe gönül rahatlığıyla bırakırım. Onların yararsızlığını abartmak gerekmez; boş olduğunu yeterince hissettirir ve ortaya koyar. Bizde bu neşe kaçıran, hazlardan tiksindiren hastalıklı ve kendinden soğutan aklımıza şükranlarımızı sunalım; o, kendi kendini sağaltıyor ve aldıklarını doymaz, başıboş ve oynak oluşuna göre kâh iyi, kâh kötü irdeliyor.

Sincerum est nisi vas, quodcunque infundis, acessit.

"Eğer kap temiz değilse, içine döktüğünüz her şey ekşir."

(Horatius, *Ep., I, II, 54)*

Yaşamın kolaylıklarına sahip olmaya özel özen gösteren bununla övünen ben, iyi bakınca neredeyse rüzgârdan başka bir şey bulamıyorum. Ama ne yani! Biz kendimiz de rüzgârız zaten. Ve dahası, bizden daha bilge olan rüzgâr uğuldamaktan, hareketlenmekten hoşlanır; kendisinde olmayan durağanlık, sağlamlık gibi niteliklerin peşinde koşmaz.

Bazı kişiler Critolaus'un tartısının anlattığı gibi hayalimizdeki zevklerin ve acıların en büyük zevkler ve acılar olduğunu söylerler. Bunda şaşırtıcı hiçbir şey yoktur; akıl keyfince, bir çarşafın içinde gibi hazları budar. Bunun dikkat çekici ve arzulanır olabilecek örneklerini her gün görüyorum.

Ama karışık ve kaba biri olan ben, aklın tek ve pek temiz meyvesiyle yetinmem; kendimi tamamen safça insani ve ortak yasanın bana tanıttığı zihinsel zevklere bırakıyorum. Kirene okulundan filozoflar, bedensel zevklerin acılar gibi en güçlü olduklarını söylerler ve onların çift –ruh ve beden– ve eşit olduğunu iddia ederler.

Aristoteles'in dediği gibi, öyle sersemlikte insanlar vardır ki, bedensel zevklerden müthiş tiksiniyorlar. Onlar soluk almaktan neden vazgeçmezler ki? Neden kendi olanaklarıyla yaşayarak, bedava olan ve onlardan icat ve güç beklemeyen ışığı reddetmiyorlar? Bırakın onları Venüs, Ceres ve Bacchus yerine, Mars, Pallas ya da Mercure beslesin! Onlar karılarının üstüne çıktıkları zaman dairenin kareye bölmeye mi çalışırlar? Bedenimiz sofradayken bize ruhun çıplak olmasının emredilmesinden nefret ederim. Aklımın oraya çivilenmesini, orada yuvarlanmasını istemiyorum; Ama oraya kendini vermesini istiyorum, uzanıp yatmasını değil, orada oturmasını istiyorum. Aristippus, yalnızca bedeni savunuyordu; Zenon ise sanki bedenimiz yokmuş gibi sadece ruhu kucaklıyordu: Her ikisi de hatalıydı. Pythagoras'ın tümüyle gözlemleme dayalı, Sokrates'in ise gelenekçi ve ahlakçı bir felsefe izlediği söylenir. Demek ki, Platon tam ortasını bulacaktır. Ama sözde kaldığı söylenir! Doğru çözüm yolu Sokrates'tedir. Platon, Pythagorasçıdan ziyade Sokratesçidir ve ona daha iyi uyar bu.

Dans ettiğim zaman, dans ederim; uyuduğum zaman uyurum. Ve güzel bir bahçede yalnız başıma gezindiğim zaman, düşüncelerim bir süre için başka şeylerle meşgulse, onları gezintiye, bahçeye, yalnızlığın tatlılığına ve bana geri getiririm. Doğa, ihtiyaçlarımızın bizi zorladığı eylemleri aynı zamanda bir zevk kaynağı olması için hazırlayarak bize ana şefkatini kanıtladı. Ve o, bizi buna sadece akılla değil, arzuyla da çağırıyor. Şu halde, onun kurallarını çiğnemek kötü bir şeydir.

Sezar'ın ve İskender'in büyük işlerinin en yoğun anında, insani ve bedensel zevklerden dolu dolu yararlanır gördüğüm zaman, bunun ruhu gevşetmek için değil, gerginleştirmek için yapılacağını söylüyorum. Yürek sağlamlığıyla bu ağır ve zahmetli uğraşları gündelik yaşama uyduruyorlardı. Bunun olağan, diğerlerini olağandışı uğraşlar olduğuna inanmış olsalardı bilge olurlardı. Hepimiz zır deliyiz. Şöyle diyoruz: "O, yaşamını işsiz güçsüz bir halde geçirdi." "Bugün hiçbir şey yapmadım." Nasıl? Yaşamadınız mı o halde? Yaşamak meşguliyetlerimizin en başlıcası değil, Ama en göz alıcısıdır. "Bana büyük işler teslim edilseydi, ne yapabileceğimi gösterirdim." Ama en azından yaşamınız üzerinde derinden düşünüp, onu ele almadınız mı? Bununla eserlerin en yücesini yapmış olacaktınız! Doğa, kendini göstermek ve işe koyulmak için bir kader yaratmak zorundadır. O, toplum yaşamının her katında, perde arkasında ya da perdesiz her yerde kendini gösterir. Davranışlarımızı düzenlemek bizim görevimizdir? Bu bir kitap kaleme almaktan çok daha önemlidir. Dinlemeyi beceriyor musunuz? Evetse kentleri ve imparatorlukları ele geçirmekten daha fazlasını yaptınız demektir. İnsanın en şanlı başyapıtı, gerektiği gibi yaşamaktır. Tüm geri kalanı, saltanat sürmek, para biriktirmek, yapı kurmak olsa olsa yan işlerdir, üstüne üstlük teferruattır. Bir ordu komutanının az sonra saldıracağı bir sur gediğinin ayağında, silah arkadaşlarıyla rahatça yemek yerken ve onlarla sohbet ederken görmekten zevk alırım. Ve aynı şekilde, herkes ona ve Roma'nın özgürlüğüne kastetmişken, Polybe'ı rahatça okumak ve notlar tutmak için korumalarını atlatan Brutus çok hoşuma gider. İşlerinin ağırlığı altında kaybolup giden ve bunlardan yakasını sıyırmayı bilmeyen küçük ruhlardır. İşleri ne zaman bırakacaklarını, ne zaman yeniden başlayacaklarını da bilemezler.

Ô fortes pejoraque passi

Mecum sæpe viri, nunc vino pellite curas;

Cras ingens iterabimus æquor.

"Ey, benimle en sert sınavları paylaşan yiğit savaşçılar,

bugün kederlerinizi şarabın içinde boğun;

yarın engin denizlerde dalgalanacağız." (Horatius, *Odlar, I, VII, 30)*

İster şaka, isterse ciddi, Sorbonne şenliklerinde "tanrısal ve Sorboncu şarap" deyimi dillere destan oldu. Sabahı yararlı ve ciddi bir şekilde eğitimle geçirdikten sonra, keyifle ve şenlikle öğle yemeği yemeyi hak ettiklerini düşünüyorum. Diğer saatleri iyi kullanmış olma bilinci sofraların en haklı ve en lezzetli çeşnisidir. Bilgeler bu şekilde yaşadılar ve iki Caton'daki bizi şaşırtan o erdeme ulaşma çabası ve insanı tedirgin edecek denli bir katılık böyle yumuşadı; bilgenin hayatın bütün diğer görevlerinde olduğu gibi, doğal hazları kullanmayı bilmesini, uzman ve mükemmel olmasını isteyen okulların ilkelerine uyarak, hem Venüs'ün, hem Bacchus'ün yasalarından tat almaya başladı. "*Cui cor sapiat, ei et sapiat palatus.*" ["Bilge yüreği olanın zarif sarayı olur." (Cicero, *De fin*., II, VIII)].

Rehavet ve incelik, bana öyle geliyor ki, özellikle güçlü ve yüce gönüllü bir ruha uygun düşer ve onur verir. Epaminondas, kentin genç delikanlılarıyla birlikte dans etmeyi, şarkı söylemeyi ve çalgı çalmayı şanlı zaferlerinin ününe ve törelerinin kusursuz bilgeliğine aykırı bulmazdı. Göksel kökenli olmaya layık Scipion'un (yaşlı), kayıtsızca ve çocuklar gibi deniz kabukları toplayıp ayırırmakla eğlenmesi, Lælius'la deniz kıyısında suda taş sektirmesi kadar ona zerafet katan bir şey yoktu. Ve hava kötüyse, kendini eğlendirmek için insanların en avam, en adi eylemlerini yazıp güldürü türünde temsil ederek vaktini geçiriyordu. Kafası, Annibal ile Afrika'ya seferiyle doluydu, felsefe derslerini izleyip, bu şekilde Roma'daki düşmanlarını kışkırttı ve Sicilya'daki okulları ziyaret ederdi. İhtiyar haliyle dans etmeyi ve çalgı çalmayı öğrenmeye zaman bulan ve buna zamanı iyi değerlendirme olarak gören Sokrates gibi dikkat çekici şeylere sahip değildi. Onun tüm gün ve gece boyunca koca Grek ordusunun önünde, esrimiş bir halde derin bir düşünceye dalmış durduğu bile görüldü! En yiğit askerler arasında, düşmanları tarafından sıkıştırılmış Alcibiades'in yardımına koşan, onu canla başla ve silah elde karmaşanın içinden çıkaran ilk kişi odur. Tüm Atina halkı gibi çok çirkin olan şu manzarayı görmekten öfkelenen ve otuz zorbanın kiralık katilleriyle ölüme gönderdikleri Theramenes'i kurtarmayı isteyen de ilk o oldu ve peşinden sadece iki kişi gittiği halde, ancak Theramenes'in uyarısı üzerine bu korkusuz girişimden vazgeçti. Tutkun olduğu bir güzel onu arzuladığında, kendini tutan yine o oldu. Delienne savaşında atından aşağıya düşmüş olan Ksenophon'u yerden kaldırıp kurtaran yine Sokrates'ti. Savaşta buz üzerinde gibi sürekli yalın ayak yürüdüğü, kış yaz her zaman aynı giysiyi taşıdığı, yorgunluğa dayanıklılıkta tüm arkadaşlarını aştığı, şölenlerde sıradan yemeklerdeki kadar yediği görüldü. Yirmi yedi yıl boyunca açlığa, yoksulluğa, çocuklarının dikbaşlılıklarına ve karısının tırmalamalarına tahammül ettiği de görüldü. Ve sonunda iftiraya, zorbalığa, hapishaneye, zincirlere ve zehire de. Ama aynı adam nezaket gereği içki içme yarışına girdiğinde –tüm orduda onu geçebilen çıkmadı– ve üstelik çocuklarla fındık oynamayı, tahta at üzerinde onlarla yarışmayı, isteyerek reddedmedi; Çünkü bilge kişiye her eylem yakışır ve onu onurlandırır, der felsefe. Bu kişiyi evrensel yetkinlik örneği olarak sunmalı –ve bunu yapmak için birçok neden var!–. Güçlü ve saf olan oldukça az yaşam örneği var; bizlere her gün, zayıf ve kusurlu, esamesi okunmayan, insanı geriye sokan ve düzeltmekten çok bozan örnekleri sunmakla kötü eğitim veriyorlar.

Halk yanılıyor: Konuları uçlarından, sınır, kenar ve kılavuz görevi yapan tam uçlarından ele almak, geniş ve açık olan orta yoldan gitmekten daha kolaydır. Doğaya göre hareket etmektense ustalığa göre hareket etmek daha kolaydır; Ama aynı zamanda çok daha az soyluca ve çok daha az övgüye değer bir şeydir. Ruh yüceliği bir kimsenin yolunu bulmak ve sınırını belirlemek için yukarıya ve ileriye gitmesi değildir; bilge, yeterliyi büyük kabul eder ve vasat şeyleri üstün şeylere tercih etmekle

büyüklüğünü gösterir. Gerektiği gibi iyi insan olmaktan daha güzel ve haklı hiçbir şey yoktur; hayatını iyi yaşamayı bilmek kadar da pek çetin bir bilim yoktur. Hastalıklarımızın en ağırı, varlığımızı küçümsemektir. Bedeni hastalandığında, hastalık ona bulaşmasın diye ruhunu bedeninden ayırmak isteyen kişi, elinden geliyorsa bunu çekinmeden yapsın. Ama başka durumlarda, aksine, ruh bedene yardımcı olsun ve onu desteklesin; bedenin doğal zevklerine katılmayı ve ona evlilik tarzı içinde hoş zevk almayı reddetmesin: Eğer ruh, bedenden daha usluysa, abartılı olma korkusuyla ona gerekli ılımlılığı getirsin. Aşırılık, hazzın vebasıdır; ılımlılıksa onun felaketi değil, tadı tuzudur. Eudoxus, şehveti en yüksek varlık olarak görüyordu ve yoldaşları ona büyük bir değer biçtiler ve kendilerine özgü ve örnek hazzın en zarifini tattılar. Bense ruhumun acıya ve zevke aynı şekilde ağırbaşlı bakmasını istiyorum "*eodem enim vitio est effusio animi in Lætitia quo in dolore cotractio*" ["Neşenin içinde ruhun ferahlaması, acının içinde daralması kadar kötüdür." (Cicero, *Tusculanes*, IV, XXXI); ama biri neşeli biçimde, diğeri ciddiyet içinde. Ve bu ruh ferahlama getirebildiğine göre, aynı zamanda, biri yaymanın diğeri söndürmenin üzerine titresin. İyilikleri esenlikle görmek, kötülükleri esenlikle görmeyi getirir. Acı, zayıf olduğu için başında önlenebilir; hazzın da aşırısından sonunda kaçınılır. Platon, ikisini birleştirir ve acıyla savaşmanın da, şehvetin ölçüsüz, büyüleyici çekicilikleriyle savaşmanın da yüreğin işlevi olmasını ister. Bunlar iki kaynaktır; orada gerektiği yerde, gerektiği zaman ve gerektiği gibi susuzluğunu gideren –söz konusu olan bir kent, bir insan ya da bir hayvandır– çok mutlu olur. Birincisini ilaç olarak ve zorunluluktan yudum yudum öbürünü ise, susuzluktan içmek gerekiyor; Ama sarhoş olana kadar değil. Acı, zevk, aşk, kin bir çocuğun hissettiği ilk şeylerdir; bunlara akıl eklendiği zaman erdemi olur.

Kendime has deyimlerim vardır. Hava kötü ya da nahoş olduğu takdirde, vakit geçiriyorum; Ama iyi olduğu takdirde zaman geçsin istemiyorum, onun tadını çıkarıyorum, onu tutuyorum. Koşarken kötüyü ‘geçmek’ ve iyide kalmak gerekiyor. Şu sıradan "hoş zaman geçirme" ve "zaman geçirme" deyimleri, kendi yaşamını akışına bırakmaktan, ondan kaçıp kurtulmaktan, onu atlatmaktan ve ellerinden geldiğince yaşamından habersiz olup kaçmaktan daha iyi yapacak bir şey olmadığına inanan şu "bilge" kişilerin alışılmış tavrını iyi belirliyor. Sanki yaşam can sıkıcı ve küçümsenir bir şeymiş gibi! Benim için yaşam çok daha başka bir şeydir! Ben, aksine, şu anda son dönemlerimde bile yaşamı değerli ve hoş buluyorum. Doğa onu ellerimize öyle elverişli koşullarda bıraktı ki bize yük geliyorsa sadece hiçbir işe yaramadan, elimizden kaçıp gidiyorsa, yakınmaya hakkımız yok. "*Stulti vita ingrata est, trepida est, tota in futurum fertur*." ["Akılsızın yaşamı tatsız tuzsuzdur; çalkantılıdır, bütünüyle geleceğe dönüktür." (Seneca, *Ep*., XV)]. Ve bununla beraber, içimde ukde kalmadan onu terk etmeye hazırım. Ama zahmet verici, dayanılması güç bir şey olduğu için değil, doğası gereği yitirebilir olduğu için. Bu yüzden ölümden acı duymamak sadece yaşamaktan hoşlanan kişilere yaraşır. Yaşamdan keyif almak için, ona kendi yaşamını katmak gerekiyor: Bunun keyfini başkalarından iki kat fazlasıyla çıkardım; Çünkü hazzın ölçüsü, az ya da çok ona gösterdiğimiz özene bağlıdır. Ve özellikle zamanımın azaldığı şu saatte, ondaki ağırlığı artırmayı istiyorum. Çabuk yakalayarak çabuk kaçışını engellemek ve alışkanlığın gücüyle hemen akıp gitmesini telafi etmek istiyorum. Hayatı elimde tutsa süresi kısaldıkça, onu daha derin ve daha dolu kılmam gerekiyor.

Doyumun ve refahın tadını herkes hisseder. Onlar gibi ben de hissederim; Ama yanından geçerek, kayarak değil. Aksine, onu bize sağlayana gerektiği gibi şükran sunmak için bunun tadını çıkarmak, kafada evirip çevirmek gerekiyor. Kişiler öteki zevklerden onları tanımadan uykuyla aynı şekilde yararlanıyorlar. Sırf uyku elimden kaçıp gitmesin diye, arada bir görmek için uykumu bölmelerini doğru bulurdum. Duyumsadığım hoşnutluğu kendi kendimle enine boyuna müzakere ediyorum; onu şöyle bir inceliyorum, derinliğine iniyorum ve hüzünlü ve bıkkın aklımı onu karşılamaya zorlarım. Eğer dingin bir durum içindeysem ve bir zevk gelip beni gıdıklarsa, duyularımın beni alıp götürmesine izin vermem; ruhumu oraya katarım. Tehlikeye atılmak için değil, Ama oradan zevk

almak için; orada kendimi kaybetmek için değil, orada bulunmam için. Ve kendi açımdan bu mutlulukla kendime aynada bakarım, mutluluğu ölçmeye, değerini anlamaya ve güçlendirmeye çalışırım. O zaman bu zevk, vicdanıyla ve içsel tutkularıyla bu şekilde barış içinde olmakta, doğal eğilimi içinde bir bedene sahip bulunmakta, düzenli ve uygun biçimde, hoş ve tatlı işlevlerden yararlanmakta, bunların sayesinde adaletinin sırasıyla bize yüklediği acıları telafi eden Tanrı'ya karşı ne kadar borçlu olduğunu ölçmektedir. Nereye göz atsa, çevresindeki göğün sakin olduğu bu noktada bulunmak ona neye mal oluyor? Havayı bulandıran ne bir arzu, ne bir korku ne de bir kuşkudur. Bu görüşle, kendi koşulumla başkalarının koşulları arasında mukayese yapma gücümü sağlıyorum. Bu şekilde, kaderin veya onların sürükleyip çalkandırdığı özgün hatalarının bin bir görüntüsü altında kendimi tanıtıyorum; böylece, bana en yakın olanlar iyi talihlerini pek uysalca ve kayıtsızca kabul ediyorlar. Bunlar gerçekten zamanlarını geçiren kişilerdir; onlar, umutların, gölgelerin ve hayal güçlerinin kendilerine takdim ettiği boş hayallere hizmet etmek için şimdi zamanın ve sahip olduklarının ötesine geçiyorlar:

Morte obita quales fama est volitare figuras,

Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.

"Ölümden sonra, uçuşan hayaletlere

ya da uyuyan duyularımızı aldatan şu düşlere benzerler."

(Virgilius, *Aeneas, X, 641)*

Bu gölgeler ve hayaller kaçmakta acele ediyorlar ve izlendikleri ölçüde ortaya çıkıyorlar. İskender'in "işin amacı çalışmaktır" dediği gibi, onları izlemenin meyvesi ve amacı onları izlemektir;

Nil actum credens cum quid superesset agendum.

"Yapılacak bir şey kaldığında, hiçbir şey yapmadığına inanarak."

(Lucanus, II, 637)

Dolayısıyla kendi payıma, yaşamı seviyorum ve Tanrı'nın bize bahşettiği şekliyle onunla dostluk kuruyorum. Onu ne aç ne de susuz bırakırım. Ve bunları ona iki kat daha fazla dilemek –"*Sapiens divitiarum naturalium quæsitor acerrimus*" ["Bilge açgözlülükle doğal zenginlikleri arar." (Seneca, *Ep*., CXIX)] –, daha az hoşgörülebilir bir hata gibi geliyor bana. Ne Epimenides'in sadece zehirli ottan bir parça ağzına koyup iştahını kesmesi ve bu şekilde yaşamını sürdürmesi gibi beslenmemiz hoşgörülebilir, –ne de çocukların sadece parmaklarla ya da topuklarla uyarılmadan yapılması– sözüm meclisten dışarı, şehvetli bir biçimde olması koşuluyla onların parmaklarla ya da topuklarla üretilmesini yeğleyebilirdim! Bedenin arzulardan yoksun bırakılmasını ve heyecanlardan bağışıklı olmasını istemem; bunlar nankörce ve haksız yakınmalar. Doğanın benim için yaptığını severek ve minnetle kabul ediyorum; bana uyuyor bu ve bundan sevinç duyuyorum. Bu yüce ve her şeye gücü yeten bağışlayıcının bize verdiğini reddetmek, çarçur etmek ve bozmak ona karşı haksızlıktır; her şeyi iyi olduğu için, yaptığı her şey iyidir. "*Omnia quæ secundum naturam sunt, æstimatione digna sunt*." ["Doğaya uygun olan her şey saygıya layıktır." (Cicero, *De fin*., III, VI)].

Felsefenin kuralları arasında, en sağlam olanlarını, yani en insani ve en bizim olanlarını daha candan benimsiyorum. Özgün kanılarım, alçakgönüllü, ılımlı yaradılışım ve davranışımla uyum içindedir. Felsefe tanrısalı yeryüzüne ait olanla, akla uygun olanla ve olmayanla, sert mizaçla

hoşgörülüyü, namusluyla namussuzu birleştirmeyi yabanıl bir birliktelik yapmaktır, bedensel zevk bilge kişinin tatmasının yakışık almadığı hayvani bir şeydir diye bize nasihatte bulunmak için mahmuzları üzerinde dikildiği zaman, bence tam bir çocuk gibi davranıyor; erkeğin güzel ve genç bir eşten sağladığı tek zevk, yararlı bir at gezisi için çizmelerini giymek gibi düzene uygun bir iş yapmanın iç huzurudur. Bu felsefenin kurallarını takip eden kişilerin karılarının kızlığını bozmadaki hakları, güçleri ve özleri derslerdeki kadar olmayabilir. Onların olduğu kadar bizim de ustamız olan Sokrates'in bize sözünü ettiği bu değildir: O bedensel zevke değer verir; Ama daha fazla güce, dayanıklılığa, kolaylığa, çeşitliliğe, saygınlığa sahip olduğu için akıl hazzını tercih eder. Ona göre (kendisi gerçeklerin duyusundan yoksun kalmamış!), akıl hazzı tek başına olmaz, sadece ilk o gider. Sokrates için, ılımlılık zevklerin hasmı değil, yatıştırıcısıdır. Doğa uysal bir rehberdir; Ama bilge ve adil olduğu kadar uysal değildir. "*Intrandum est in rerum naturam et penitus quid ea postulet pervidendum*." ["Şeylerin doğasına nüfuz etmek ve ne istediklerini tam olarak görmek gerekiyor." (Cicero, *De fin*., V, XVI)]. Her yerde doğanın yolunu izlemeye çalışıyorum; izini yapay izlerle karıştırır olduk. Ve bu doğaya göre yaşamaya dayanan "Akademi"ye ve "Gezimcilik"e egemen iyiliğin, tıpkı ona yakın olan ve doğayla uyumlu olmaktan ibaret Stoacılar'daki gibi, sınırını belirlemek ve ifade etmek zorlaşıyor. Belirli eylemleri zorunlu oldukları için daha az değerli görmek bir hata değil midir? Zevkle ihtiyacın beraberliğinin çok uygun bir beraberlik olduğu fikri benden hep var olacak; Çünkü eski bir yazar (Simonides) "Tanrılar, her zaman ihtiyaçla komplo kurar" diyor. Şu halde, bölümleri aralarında pek sıkıca ve pek kardeşçe dokunmuş bir yapıyı hangi amaçla ayırıp yok etmeye çalışıyoruz? Aksine, onu yardımlaşmayla kalkındıralım. Ruh, bedenin ağırlığını uyandırıp canlandırsın, beden ruhun hafifliğini engelleyip, onu bir yere bağlasın. "*Qui velut summum bonum laudat animæ naturam, et tanquam malum naturam carnis accusat, profecto et animam carnaliter appetit et carnem carnaliter fugit, quoniam id vanitate sentit humana, non veritate divina*." ["Her kim ki ruhu egemen iyilik olarak yüceltir ve teni kötü bir şey gibi aşağılarsa; kuşkusuz ruhu tensel biçimde kucaklar ve tenden tensel olarak kaçar; çünkü o, tanrısal gerçeğe göre değil, insanın boşluğuna göre yargılıyor." (Saint Augustinus, *Tanrı'nın Kenti*, XIV, V)]. Tanrı'nın bize yaptığı bu bağışta özenimizi hak etmeyen bir yan yoktur; bunu bir saç kılına kadar hesaba katmalıyız. Bu, insan insanca yönetmek insana laf olsun diye verilmiş bir ödev olmayıp, kesin, doğal ve temel ödevdir; çünkü Yaradan onu bize ciddiyetle ve kesinlikle emanet etti. Sıradan anlayışları sadece yetke etkileyebilir; yabancı bir dilde ifade ederse onun daha fazla ağırlığı olur. Şu kısa metin buna tanıklık ediyor: "*Stultitiæ proprium quis non dixerit, ignavè et contumaciter facere quæ facienda sunt, et alio corpus impellere, alio animum, distrahique inter diversissimos motus*." ["Yapmak zorunda olduğu şeyi homurdanarak yapmanın, bedeni bir yana, ruhu başka bir yana itmenin, birbirine çok aykırı hareketler arasında bölünmenin aptallığa mahsus olduğu inkar edilebilir mi?" (Seneca, *Ep*., LXXIV)].

Bir de kafasına koyduğu ve uğrunda düşüncesini güzel bir yemekten uzak tuttuğu, beslenmeye ayırdığı zamana hayıflanmasına neden olan eğlenceleri ve hayalleri bir gün kendisine anlattırın; onun ruhuyla giriştiği bu güzel görüşmenin yanında masanızdaki yemeklerin pek yavan kaldığını göreceksiniz (ve bizim çoğu kez güzel bir uyku çekmek uğrunda uyanık kaldığımız şey için uykusuz kalmaktan daha iyidir). Onun söylemlerinin ve niyetlerinin kuzu yahniniz kadar etmediğini anlayacaksınız. Archimedes'in kendinden geçişleri olsa ne olur? Bizim içinde bulunduğumuz bu insan kalabalığına, bizi en ciddi düşüncelerden döndüren bu boş arzulara ve düşünceler, imanın ve dinin ateşli sıcaklıklarıyla tanrısal konuların sürekli ve bilinçli düşünme mertebesine erişmiş, canlı ve tutkulu bir umutla Hıristiyan'ın son amacı ve arzularının son aşaması ve sürekli ve bozulmaz tek zevki olan nimeti tatmış saygıdeğer ruhları hiç katmıyorum; bu yüce ruhlar bizim sefil, değişken ve belirsiz servetlerimize bağlanmaya tenezzül etmeyip, duyusal ve geçici işlerle ilgilenmeyi rahatlıkla bedene bırakırlar. Ayrıcalıklı ruhların kendilerini verdikleri budur. Bunlar bizim aramızda tuhaf bir

biçimde anlaştığımızı gördüğüm şeyler: Üstün semavi düşünceler ve yetersiz dünyevi davranışlar.

Ezop, bu büyük kişi, ustasının bir gün gezinirken işediğini görüp, "Ne yani?" diye seslendi ona. "O halde bizim de o koşarken s....mız mı gerekecek?" Zamanımızı iyi kullanalım; yine de geriye kötü kullandığımız boşa harcanmış zamanlar kalıyor. Aklımızın ihtiyaçlarını görecek yeterli zamanı olmasa gerek. Bedenin ihtiyaçlarını giderecek kısa zamanda bile ondan ayrılmıyor. Filozoflar, kendilerinin dışına çıkmayı ve bu şekilde insandan kaçıp kurtulmayı istiyorlar. Çılgınlık bu: Onlar, melekler haline dönüşmek yerine, hayvanlar olarak değişiyorlar; yükselecekleri yerde alçalıyorlar. Bu üstün davranışlar, yüksek ve erişilmez yerler olarak beni ürkütüyor; Sokrates'in yaşamındaki esrimeler ve tuhaflıklar kadar bana sineye çekilmesi güç gelen hiçbir şey yoktur. Bu nedenle benim için 'tanrısal' denilen Platon kadar insanca olan yoktur. Ve bilimlerimiz içinde, en yükseğe yerleşmiş olanlar, bana en aşağıda ve en bayağı gibi geliyor. İskender'in yaşamında ölümsüzlüğüyle ilgili çılgınca fikirleri kadar alçakgönüllü ve ölümlü gelen hiçbir şey yok. Philotas, yanıtıyla onu alaylı bir biçimde iğneledi; mektuplarından birinde, Jupiter Hammon'un tanrıların arasında koyan bir kehanetiyle eğleniyordu ve ona şöyle diyordu: "Seninle ilgili olarak çok rahatım; Ama insan ölçüsüyle yetinmeyen bir kişiyle yaşamak ve ona boyun eğmek zorunda olanların yakınacakları çok fazla şey var". "*Diis te minorem quod geris, imperas*." ["Tanrılar'a boyun eğerek, dünyada saltanat sürüyorsun." (Horatius, *Odlar*, III, VI, 5)].

Atinalılar'ın Pompeius'un kentlerine gelişini onurlandırmak için yazdıkları şu nazik yazı, benim düşünce tarzıma uyuyor:

Ne kadar Tanrı gibiysen

O kadar insan biliyorsun kendini.

Kendi varlığından memnun olmak, bir mutlak kusursuzlaşma ve tanrısal bir yetkinliktir. Başka türlü olma biçimleri arıyoruz; Çünkü kendi koşullarımızı kullanmayı bilmiyoruz ve kendimizden dışarı çıkıyoruz ve onda neler olup bittiğini bilmiyoruz. İstediğimiz kadar değneklerin üzerine tüneyelim, yine de bacaklarımızla yürürüz. Ve dünyanın en yüksek tahtında, kıçımızın üstüne otururuz.

Benim gönlümden geçen en güzel hayatlar, ortak ve insanca örneğe uyan, iyi düzenli, ama mucizesiz ve doğal olan hayatlardır. Ama yaşlılık biraz daha şefkat istiyor. Bunu sağlığın ve bilgeliğin, şen ve sosyal koruyucusu Tanrı'ya havale ediyorum.

Frui paratis et valido mihi,

Latoe, dones, et, precor, integra

Cum mente, nec turpem senectam

Degere, nec cythara carentem.

"Latone'nin oğlu edindiğim mallardan sağlıkla yararlanmamı nasip et

ve tüm zihinsel yeteneklerimle sana yalvarıyorum

yaşlılığımda utanacak hale düşmeyeyim

ve hâlâ lirin tellerine dokunabileyim. (Horatius, *Odlar*, I, XXXI, 17)

DÖRDÜNCÜ KİTABIN VE DENEMELER**'İN SONU**

[1] Kayın ağacı anlamına gelen "fouteau" sözcüğü, cinsel ilişkide bulunmak anlamındaki "foutre" fiilini anımsatıyor. (ç.n.)]

[2] Montaigne’in Kitap I, böl. XXXI’de sözünü ettiği yamyamlar.

[3] Daha doğrusu, *Ep*., LXXXVIII'de Seneca'ya göre, 4.000 cilt yazmış olan Didyme'dir.]

[4] Diğer çocuklarının küçük yaşta ölümleriyle, Montaigne’in bir tek kız evladı kaldı.

[5] Montaigne’in ilk adı.

[6] Ünlü kötüler kenti Peneropolis. Plutharkhos, *Merak üstüne*.

[7] Büyük tufandan sonra taşlar atarak yeryüzünü tekrar meskûn kılan kişi.

** Ejder'in dişlerini toprağa ekip, oradan dünyaya silahlı adamlar yetiştiren kişi.

[8] Altın çağı, Demir çağı, vb. zamanlara atıfta bulunuyor. Montaigne, çağını nitelemek için yeni bir madene gereksinmektedir.]

[9] Cato’un kızı Porcia, kocasi Brütüs’ün ölümünü öğrenince intihar etti.

[10] *Andrienne* ve *Eunuque*, Terrence'in iki sahne oyunudur.

[11] ‘Kötü değil bu.’

[12] Montaigne, bu sözleri dile getirdikten sonra anlamını tercüme ediyor.

[13] Muhtemelen Henri de Navarre (Henri IV).

[14] Roma’nın ünlü kutlu tepesine izafeten "Capitollü".

[15] Montaigne bu dizeleri, dile getirmeden önce tercüme ediyor. Bunlar Buchanan, *Franciscanus*, 13 ve 14.'ten taklit edilmiştir.

[16] Sylla'nın zaferlerinin anısına kazıttığı madalya yüzünden Marius'la aralarındaki hasımlığın kötü sonuçları.

* Paris'in Venüs'e güzellik nişanesi olarak verdiği elma, Minerva ile Junon'un kıskançlığını körükler.

[17] "İris’in babası santor Thaumas’ın Latin adı; "şaşkınlık" ve "hayranlık" ediyor.

[18] Yabancı paralı askerler

[19] Périgord’un çoğunluğu protestandı. Yörenin katolikleri bile Henri de Navarre’ın tarafını tutuyordu.

[20] Destede ya da toplumda önemsiz kişi anlamında.

[21] Yedi başlı Lerne yılanının başları kesildikçe çoğalır.

[22] Odysse’de, kahramanın arkadaşlarını bir içkiyle domuza çeviren büyücü.

[23] Fernel ve l’Escale (ya da Scaliger) 1588’de ölen iki ünlü hekimdir.

[24] Mitolojide cehennemin Acheron akarsuyu.

[25] Montaigne bu satırı 1588’de kırk yaşındayken yazmıştı.